

«НАША ШКОЛА»

№ 4, 2009

Науково-методичний журнал

Виходить один раз на два місяці з вересня 1993 р.
Засновано в 1923 р., відновлено в 1993 р.
Зареєстровано 14 березня 1994 р. Серія ОД № 158.

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 року № 1-05/7 журнал «Наша школа» увійшов до Переліку № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з педагогіки та психології на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Головний редактор: **В. А. КАВАЛЕРОВ**,
канд. пед. наук

Редакційна колегія:

Л. К. Задорожна, канд. філософ. наук, *заступник головного редактора*; **В. М. Руссол**, канд. пед. наук, *відповідальний секретар*; **А. Ю. Анісімов**, канд. пед. наук; **А. М. Богуш**, д-р пед. наук, професор, дійсний член АПН України; **В. В. Грінчук**; **Д. М. Демченко**, канд. пед. наук, доцент; **Н. М. Дзюба**; **Ю. І. Завалевський**, канд. пед. наук; **Є. Є. Карпова**, д-р пед. наук, професор; **Б. Г. Кремінський**, канд. пед. наук; **Н. В. Кічук**, д-р пед. наук; **З. Н. Курлянд**, д-р пед. наук, професор; **С. Л. Курочкін**, канд. біол. наук, доцент; **О. В. Малихіна**, д-р пед. наук; **О. І. Папач**, канд. пед. наук, зав. кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін; **Г. Б. Редько**, професор; **Н. А. Руденко**, зав. кафедри методики викладання іноземних мов та мов і літератур національних меншин; **С. А. Свінтковська**; **В. М. Терзі**, канд. пед. наук, доцент; **О. Г. Топчієв**, д-р геогр. наук, професор; **В. А. Трунова**, канд. пед. наук, доцент; **Л. І. Фурсенко**; **Р. І. Хмелюк**, д-р пед. наук, професор; **Т. Н. Чебикіна**, канд. психол. наук, зав. кафедри педагогіки і психології; **О. С. Цокур**, д-р пед. наук, професор.

Редактори-коректори: **Г. Я. Богомолова**,
І. Ф. Ацабріка

Засновники:

Управління освіти Одеської обласної державної адміністрації

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів

Міжгалузевий науково-технічний центр «Нормаль»

Обласне відділення Педагогічного товариства

Адреса редакції: 65014, м. Одеса, пров. Нахімова, 8.
Відділ навчально-методичного забезпечення та педагогічних видань ООІУВ. Тел. 729-45-12.

Затверджено на засіданні вченої ради ООІУВ.
Протокол № 2 від 24.04.2009 р.

Здано у вироб. 06.07.09. Підп. до друку 28.07.09. Формат 60×84 1/8. Папір друк. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 27,20. Обл.-вид. арк. 24,18. Тираж 800 прим. Зам. № 13.

Надруковано у друкарні видавництва «Екологія».
м. Одеса, вул. Базарна, 106, к. 313
Тел.: (0482) 33-07-18, 37-07-95, 37-14-25.

Одеса • Одеський ОІУВ • 2009

З М І С Т

Д. М. Демченко. Нова школа — школа культури життєвого самовизначення 3

Керівникам навчальних закладів

В. М. Руссол. Дидактичні основи оптимізації діалогічної взаємодії в навчально-виховному процесі 8
С. В. Воронова. Нова роль керівника загальноосвітнього навчального закладу 15
Т. Й. Іванова, В. А. Будковська. Сільська школа повного дня як інноваційна модель особистісно орієнтованого навчання 18

Педагогіка і психологія

Т. М. Чебикіна, А. А. Лєскова. Професійна орієнтація учнів як умова успішної реалізації профільного навчання 20
Т. П. Рєпнова. Формування психологічної культури учнів 23
Н. О. Батюк. Проблема відродження національного характеру вітчизняної освіти в контексті особливостей сучасного соціуму 29

Позакласне та позашкільне виховання

О. І. Чешенко. Школа сприяння здоров'ю — в інтересах дітей та створення кращого світу для них 35
Т. М. Козіна, Р. І. Нікітенко. До питання соціально-психологічної компетентності керівника позашкільного навчального закладу 44
С. І. Шеремет. Школа — центр творчого освітньо-виховного середовища 49
В. Ф. Кисельова. Роль творчого дозвілля в розвитку і самореалізації гуртківців 51

Дошкільне виховання. Початкове навчання

В. В. Скрипник, С. В. Пустовалова. Деякі підходи до планування навчально-виховного процесу в дошкільних навчальних закладах відповідно до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» 52
С. І. Фролова, О. А. Хоменко. Моральне виховання дітей дошкільного віку 56
Н. Г. Луцишина, А. Т. Устянська. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в початковій школі у 2009/2010 навчальному році 58
В. А. Трунова. Вивчення української мови в умовах білінгвізму 63
І. М. Топор. Аналітичний звіт проміжного опитування щодо моніторингу стану дошкільної освіти 66

Дисципліни суспільно-гуманітарного циклу

С. А. Свінтковська, О. В. Гашибаязова. Про викладання української мови і літератури в 2009/2010 навчальному році 69
Е. Ю. Крюченкова. О преподавании русского языка и литературы в 2009/2010 учебном году 91
О. В. Ріба. Про викладання курсу зарубіжної літератури в 2009/2010 навчальному році 96
О. М. Котенко, А. С. Поспєлов. Комплексне вивчення світової історії та історії України на основі історії рідного краю 98
О. І. Стеценко-Баранова. Роль і місце постійно діючого семінару керівників районних (міських) секцій з правознавства в системі підвищення кваліфікації в міжкурсовий період 103

© Одеський обласний інститут удосконалення вчителів, 2009

<i>Т. В. Юрченко, Л. Я. Русінова, В. А. Ульянова.</i> Про вивчення іноземних мов у 2009/2010 навчальному році	109
<i>В. А. Ульянова.</i> Розвиток мовленнєвої культури при формуванні соціокультурної компетенції	111
Вчителям болгарської мови та літератури в Україні	
<i>Н. С. Бузиян.</i> Методически препоръки за учителите по български език и литература	114
Вчителям молдовської мови та літератури в Україні	
<i>Л. І. Fetescu.</i> Studiarea limbii moldovenești și literaturii (moldovenești și universale) în anul de învățămînt 2009/2010	120
Дисципліни природничо-математичного циклу	
<i>О. І. Папач.</i> Особливості домінуючої модальності учнів та їх врахування вчителем при викладанні математики	130
<i>Л. І. Ятвецька.</i> Фізична освіта Одещини: стан та перспективи (роздуми про наболіле)	135
<i>Н. П. Шапірова.</i> Хімічна освіта 2009–2010: час спливає — питання залишаються	140
<i>Л. М. Кононенко, Н. П. Шапірова, Л. І. Ятвецька.</i> Природнича освіта Одещини крізь призму Ярмарку педагогічних ідей і технологій	144
<i>Н. П. Шапірова, Л. І. Ятвецька.</i> Ще раз про «Природознавство»	149
<i>Л. М. Кононенко.</i> Біологічна компонента освітньої галузі «Природознавство»	151
<i>І. П. Тертична.</i> Основні напрямки модернізації шкільної географічної освіти	154
<i>Л. В. Холостенко.</i> Сучасні тенденції розвитку шкільної економічної освіти в Одеській області ...	159
<i>О. Ю. Гапонова.</i> Підготовка педагогічних кадрів області до викладання інформатики в 9-му класі	162
<i>В. В. Грінчук.</i> Про вивчення математики в 2009/2010 навчальному році	164
<i>В. В. Грінчук.</i> Відповідність рівня навчальних досягнень випускників 11-го класу державним вимогам щодо математичної підготовки	167
<i>В. Ю. Потьомкіна.</i> Аналіз навчальних досягнень учнів 8-х класів, які навчаються алгебри та геометрії за новою 12-річною програмою	171
<i>Г. Б. Редько, Г. М. Толпекіна.</i> Зміст і оцінювання знань учнів	174
Вчителям шкіл-інтернатів усіх типів	
<i>М. В. Кудряшев.</i> Продуктивна праця в умовах загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, з вадами розумового розвитку	176
Вчителям музики та образотворчого мистецтва	
<i>Л. В. Вовк, Н. В. Шатайло.</i> Про вивчення дисциплін художньо-естетичного циклу в 2009/2010 навчальному році	178
<i>Т. Г. Джугурян, Л. В. Вовк.</i> Державні вимоги до графічної культури учнів	181
<i>Л. В. Вовк, Н. В. Шатайло.</i> Мистецька освіта — шлях до розвитку ключових компетентностей учнів	185
Основи безпеки життєдіяльності	
<i>М. Г. Нечипоренко.</i> Про викладання основ здоров'я та основ безпеки життєдіяльності в 2009/2010 навчальному році	189
Вчителям допризовної підготовки та фізичної культури	
<i>Б. І. Шестаков.</i> Вчителям предмета «Захист Вітчизни»	191
<i>О. М. Кривицький.</i> Методичні рекомендації щодо вивчення навчальної дисципліни «фізична культура» в 2009/2010 навчальному році	192
Інформаційний відділ	
<i>Ю. В. Багатий, С. А. Тувіченко, І. В. Мартиневська.</i> Про проведення інтелектуальних змагань і олімпіад у 2008/2009 навчальному році	197
<i>В. П. Митюхіна.</i> К 90-летию вальдорфської педагогіки	203
<i>С. Г. Здрагат, І. Ф. Ацабріка.</i> Свято педагогічної творчості	205
<i>Л. К. Задорожна.</i> Освіта регіону в європейському вимірі	207

НОВА ШКОЛА — ШКОЛА КУЛЬТУРИ ЖИТТЄВОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Нова школа України. Яку роль вона відіграє в суспільному прогресі? Яка її місія в самореалізації дитини? Як виховати людину-стратега і творця свого життя? Як освіта може допомогти підростаючим поколінням в оволодінні демократичними цінностями і нормами, в забезпеченні прав людини?

На мій погляд, ця проблема потребує створення нової школи України XXI століття, яка б забезпечувала умови для повноцінного фізичного, інтелектуального і духовного розвитку дитини як особистості.

Усе це робить своєрідний виклик освіті, спонукає до подолання усталених стереотипів і підходів, до пошуку нового комплексу інноваційних ідей.

Нова школа — школа культури життєвого самовизначення.

Освіта, особливо вища, є вирішальним фактором інтелектуального прориву, оскільки глобальна економіка, до якої інтенсивно інтегрується Україна, вимагає якісно нового рівня.

Якщо джерелом конкурентних переваг будь-якої країни в «старій» економіці були доступ до сировини, зручні транспортні маршрути, дешева робоча сила, то в «новій» економіці чинниками успіху країн є динамічний розвиток інновацій, розвинена інфраструктура інформації та розповсюдження знань (Інтернет, бази даних, телекомунікації), сучасні та динамічні освіта і наука, оновлення знань і навичок упродовж всього життя.

Необхідність інтелектуального прориву в державі — одне із важливих завдань, поставлених перед суспільством урядом України.

Освіті Одещини, як частині освітньої системи держави, здебільшого притаманні ознаки і тенденції розвитку, які присутні у функціонуванні навчальних закладів інших регіонів України. Однак вона має власну специфіку і відображає особливості соціально-економічного та культурного розвитку нашого регіону.

Освітня система Одеської області є досить динамічною і цілеспрямованою. Зважте, що кожний четвертий житель області має практичне відношення до освітянської галузі Одещини.

Цілеспрямована робота органів управління освітою дозволила у 2008/2009 навчальному році не лише зберегти, але й розвивати мережу закладів освіти, створити належні умови для здобуття дошкільної, загальної середньої і позашкільної освіти, максимально забезпечувати рівний доступ до якісної освіти, зокрема дітей з обмеженими фізичними можливостями. Завершено будівництво Дальницької ЗОШ I ступеня Біляївського району на 100 учнівських місць, Бакшанської ЗОШ I—III ступенів

Савранського району на 306 місць, Куяльницької ЗОШ I—II ступенів Котовського району на 192 місця, Петропавлівської ЗОШ I—III ступенів Саратського району на 192 місця. Першого вересня вчителі та учні матимуть змогу розпочати навчання в школах, яких так чекали.

Проводилась значна робота щодо зміцнення навчальної, матеріально-технічної бази освітніх установ.

Щорічно збільшується кількість дошкільних закладів, які після тривалого періоду відновили свою роботу. У минулому навчальному році після реконструкції відкрито 8 дошкільних закладів. В 12 дошкільних закладах міст Іллічівська та Одеси, Білгород-Дністровського, Кодимського, Красноокнянського, Роздільнянського, Тарутинського, Татарбунарського, Ширяєвського районів знову лунає дитячий галас та сміх.

Майже 90 додаткових груп відкрито в уже діючих дошкільних закладах.

Новий навчальний рік принесе певні зміни до методичного супроводу роботи дошкільних закладів.

Пройшла обговорення та експериментально і поетапно буде впроваджуватися нова Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Головна ідея програми — розвиток життєпридатності дитини, її елементарної життєтворчості, компетентності в різних сферах життєдіяльності, здатності в доступних межах самостійно та відповідально визначати свою позицію серед інших, знаходити в житті своє домірне місце. Дана програма найкраще забезпечує простір для впровадження в освіті сучасних технологій. Програма орієнтована на творчого вихователя, з глибоким знанням психології, педагогіки, фізіології, соціології. Зрозуміло, що значна кількість вихователів потребують наукової та методичної допомоги. Одеський обласний інститут удосконалення вчителів вже розробляє систему методичних заходів щодо вивчення та реалізації ідей Програми розвитку дитини дошкільного віку.

Відкрити перед дитиною Світ в його єдності та різноманітності через освоєння чотирьох основних сфер життя — Природи, Культури, Людей, Власного Я, сформувати у дошкільників цілісну картину світу і сучасного світогляду, навчити відповідального ставлення до свого здоров'я, закласти основи життєвої позиції у дошкільників — основне завдання тих, хто з ними працює.

2009/2010 навчальний рік — рік серйозної підготовки керівників закладів освіти, органів управління освітою до переходу та запровадження профільного навчання в старшій школі.

Принциповою особливістю профілізації старшої школи, яку ми зараз здійснюємо, є те, що цей процес відбувається в умовах конституційно закріпленої обов'язковості загальної і середньої освіти для всіх громадян. Це означає, що за будь-якої форми організації навчання в старшій школі має бути забезпечено рівень загальноосвітньої підготовки всіх без винятку учнів, не нижчий від визначеного Державним стандартом загальної середньої освіти.

Новий навчальний рік стане важливим роком в житті 9-класників. Це не лише останній рік навчання в школі II ступеня, але й рік зважених рішень при виборі майбутньої профільної школи або прийняття відповідного рішення щодо здобуття професійної освіти чи початкової вищої, які також тісно пов'язані з ідеєю профілізації навчання в старшій школі.

Найбільше проблем при переході на профільне навчання виникає в сільській школі. В більшості сільських шкіл, особливо малокомплектних, через обмеженість виховних і розвивальних можливостей вирішити проблему профільного навчання досить важко. Тому проблема різнобічної взаємодії сільських загальноосвітніх закладів в організації навчального процесу, обміну та спільного використання матеріальних, навчально-методичних і кадрових ресурсів повинна стати предметом широкого обговорення в районах області. За таких умов одним з дійових варіантів є створення опорних профільних шкіл на базі одного із загальноосвітніх навчальних закладів, що має необхідну базу, відповідне кадрове забезпечення і знаходиться в межах територіальної доступності для учнів інших шкіл. Така опорна школа повинна забезпечити умови для реалізації навчальних програм профільного навчання за кількома напрямками.

Чи враховані в концепціях розвитку профільної школи, які розробляли відділи освіти, умови докільця дитини, реальний запит на людину соціуму, природну обдарованість дітей, стан розвитку школи, стан ринкової економіки?

Тому важливо при конструюванні системи навчання на профільних засадах передбачити:

— гарантії працевлаштування і подальшого професійного розвитку;

— гнучкий стан системи освіти регіону як взаємозумовленості середньої школи і вищих навчальних закладів;

— розвиток профільної освіти в контексті програми соціально-економічного розвитку регіону.

Впровадження якісного технологічного профілю неможливе без співпраці з ПТНЗ, вищими навчальними закладами I—II рівня акредитації, коледжами, які є на території регіону.

Ми з впевненістю можемо говорити: переваги профільного навчання в старшій школі підтверджують результати учнівських предмет-

них олімпіад та результати зовнішнього оцінювання якості освіти.

Структурною складовою сучасного освітнього середовища є навчальні заклади, які створюють умови для творчого розвитку особистості.

Сьогодні кожен район повинен мати принаймні хоча б одну «школу майбутнього», школу, яка б відповідала сучасним освітнім вимогам від матеріальної бази до технологій навчання.

Це забезпечить нам можливість формувати мережу сучасних закладів, що будуть виконувати роль пілотних навчальних майданчиків для модернізації шкільної освіти.

Протягом останніх років в області проводиться робота по створенню освітніх округів як одного із перспективних напрямів впровадження профільного навчання. Позиція управління в цьому питанні залишається незмінною: будь-які зміни щодо школи мають здійснюватися лише за згодою територіальної громади. Розширення мережі шкільних округів потребує забезпечення регулярного підвезення школярів і педагогічних працівників до навчальних закладів і додому. Підвезення потребують майже 11 тисяч учнів та педагогічних працівників. Розв'язанню цієї проблеми сприяє реалізація програми «Шкільний автобус».

Протягом її дії придбано 198 автобусів, в тому числі 154 — за рахунок місцевих бюджетів та залучених коштів.

Підвищенню якості освіти сприяє оснащення навчальних кабінетів сучасними засобами навчання та шкільним обладнанням.

У 579 загальноосвітніх навчальних закладах I—III ступенів за минулий навчальний рік встановлено 810 навчально-комп'ютерних комплексів (7468 одиниць техніки), у 222 загальноосвітніх навчальних закладах I—II ступенів — 87 (475 одиниць техніки).

У 4 спеціальних школах-інтернатах обласного підпорядкування за рахунок Державної програми апробації корекційно-реабілітаційного обладнання для спеціальних шкіл-інтернатів встановлено корекційні комплекси. Комп'ютеризація та забезпечення відповідними програмами цих закладів сприяють підвищенню рівня адаптації зазначеної категорії дітей до повноцінного життя в суспільстві.

На даний час вихід до глобальної мережі Інтернет мають лише 266 загальноосвітніх навчальних закладів I—III ступенів, що становить 46 % від загальної кількості. Такий стан справ надалі недопустимий. Завданням наступного навчального року для органів управління освітою є забезпечення стовідсоткового доступу наявних навчальних закладів до світової інформаційної мережі.

У рамках проекту «Рівний доступ до якісної освіти» до сільських шкіл поставлено 26 навчально-комп'ютерних комплексів (338 одиниць техніки) на суму 2379,9 тис. грн.

За рахунок проекту «Один учень — один комп'ютер», який реалізує Міністерство освіти і науки України спільно з корпорацією Інтел, до загальноосвітніх навчальних закладів м. Одеси поставлено 180 учнівських ноутбуків. На базі 3 загальноосвітніх навчальних закладів відпрацьовується методика застосування їх в навчальному процесі.

Сьогодні існують наступні бар'єри на шляху розвитку інформаційного суспільства не лише в нашій області, але й в цілому по Україні.

Недостатня загальнодержавна координація щодо створення елементів інформаційної інфраструктури.

Вкрай повільно здійснюється впровадження нових методів навчання, заснованих на використанні ІКТ. Низький рівень та динамізм процесів сучасної інформатизації бібліотек.

Одним із першочергових завдань як для органів управління освітою, так і для Одеського обласного інституту удосконалення вчителів є підготовка вчителя до роботи з існуючими комп'ютерними технологіями, запровадження інтерактивних методів навчання.

2009 рік Європейський Союз оголосив роком креативності та інновацій. Ми вважаємо, що найбільш продуктивною і перспективною моделлю розвитку освіти регіону є ставка на науково-педагогічні інновації.

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів за останні роки здійснив досить серйозну роботу щодо аналізу, розробки та впровадження педагогічних інновацій в практику роботи навчальних закладів регіону.

При кафедрах інституту створені і працюють 20 творчих груп, які шукають відповіді на проблемні питання сучасної освіти:

- пошук моделей ефективного науково-методичного та психолого-педагогічного супроводу процесу формування ключових компетентностей учнів;

- розробка, апробація та впровадження навчально-методичного забезпечення технологій компетентнісно орієнтованої освіти;

- створення системи моніторингових досліджень якості формування ключових і предметних компетентностей всіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Саме робота творчих груп вчителів на базі ООІУВ дозволила не лише підвищувати професійну майстерність педагогів, формувати педагогічну еліту регіону, але й створювати скарбницю перспективного досвіду кращих освітян області.

Ярмарок педагогічних ідей і технологій, який проводиться один раз на три роки, що пройшов у травні 2009 року, був спрямований на ознайомлення з кращим педагогічним досвідом, нестандартними заняттями, які виходять за межі традицій і усталених стереотипів, подальше впровадження нових педагогічних ідей, організацію інтелектуально-пізнавальної діяльності на інноваційних засадах.

Важливо, що в розмаїтті запропонованих ідей стрижневою залишалась ідея компетентнісно орієнтованої освіти, яка була покладена їх авторами в основу проектів, авторських програм, зміст навчально-методичного забезпечення, форм організації навчально-виховного процесу.

Досить важливим показником є той факт, що серед робіт, визначених авторськими, є роботи керівників закладів освіти, завідуючих районними методичними кабінетами, переможців конкурсу «Учитель року» попередніх років та цьогорічних.

П'ять років поспіль Одещина щорічно має лауреатів цього конкурсу. У 2009 році переможцем Всеукраїнського конкурсу «Учитель року—2009» в номінації «Фізика» став Павло Андрійович Віктор, вчитель фізики Рішельєвського ліцею, йому присвоєно звання Заслужений вчитель України. Олена Михайлівна Шолудько, вчитель музичного мистецтва НВК «Балтська ЗОШ I—III ступенів № 2 — гімназія», стала лауреатом конкурсу, нагороджена Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України. А Чабан Олена Володимирівна, вчитель української мови та літератури Дачненської ЗОШ I—III ступенів № 1 Біляївського району, та Чимшир Валентин Іванович, вчитель інформатики Ізмаїльського політехнічного ліцею, ввійшли до складу 12 кращих вчителів України.

Є всі підстави стверджувати, що педагогічному загалу нашої області під силу вирішення основних завдань та проблем. Однією з них є удосконалення роботи щодо підготовки учнів до зовнішнього незалежного оцінювання. Попри всі критичні зауваження, ЗНО є найкращою системою об'єктивного оцінювання знань учнів, а також ефективним методом подолання корупційних проявів в освітній галузі.

Основне завдання — закріпити національну довіру до незалежного тестування як до об'єктивного процесу фіксації результатів навчання в школі.

Найкращий результат серед учасників ЗНО отримала учениця Білгород-Дністровського ліцею Маслечко Анастасія (200 балів з математики, фізики), яка в складі делегації випускників шкіл брала участь у зустрічі з президентом України В. А. Ющенко.

Результати тестування повинні стати предметом серйозного аналізу якості роботи педагогічних колективів на серпневих конференціях педагогічних працівників. Особливо ретельно необхідно проаналізувати підтвердження знань шляхом незалежного тестування учнів — претендентів на нагородження золотими та срібними медалями.

Найоб'єктивніше оцінили своїх випускників вчителі Арцизького району. З 26 претендентів на нагородження медалями 21 учень (81%) підтвердив незалежним тестуванням високий рівень своїх знань.

У 2009/2010 навчальному році випускники закладів освіти з навчанням мовами національних меншин зовнішнє незалежне оцінювання будуть складати лише на державній мові з додатковим введенням в тести термінологічних словників. Тому необхідна серйозна підготовка роботи як з випускниками, так і з учителями-предметниками.

Два роки діє Галузева програма щодо підвищення рівня вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008/2011 роки.

З минулого навчального року для учнів 10-х класів було збільшено кількість годин для вивчення української літератури та двомовне вивчення історії України і математики.

У цьому навчальному році вже 11-класники продовжать вивчати в двомовному режимі історію України, математику та один предмет за власним вибором. Також продовжать вивчати історію України в двомовному режимі учні 6-х класів.

І надалі особлива увага буде приділятися вивченню української мови вчителями історії, математики та інших предметів, які працюють в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин.

У минулому році, виконуючи Європейську Хартію регіональних мов, або мов національних меншин, завдячуючи Одеській обласній раді, Одеській облдержадміністрації було виділено 110 100 грн для подальшого видання навчально-методичної літератури для закладів освіти з болгарським, молдовським та російським складом учнів.

2009/2010 навчальний рік стане роком введення до Базових навчальних планів загальноосвітніх шкіл двох нових предметів: художня культура та інформатика.

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів спільно з відділами освіти завчасно провів навчання з вчителями, які будуть вперше викладати інформатику в 9-х класах.

Через серію семінарів пройшли навчання і вчителі, які з 1 вересня викладатимуть новий предмет «художня культура».

У новому навчальному році продовжиться експериментальна робота по впровадженню нового наскрізного курсу «Основи споживчих знань».

Враховуючи досвід закладів освіти нашої області по впровадженню цього курсу Міністерство освіти і науки України провело на базі ООІУВ Всеукраїнський семінар. Науковці та методисти підготували рекомендації для вчителів, які викладатимуть спецкурс.

Створюються передумови для розвитку інтересів, нахилів та здібностей обдарованих учнів. Поширюється кількість змагань, що забезпечує можливість залучати до інтелектуальної творчості все більше учнів.

Найуспішнішими на рівні держави в цьому році були учасники Міжнародного конкурсу з української мови ім. Петра Яцика. 7 учнів Одеської області посіли I—III місця:

I місце — *Мельник Дарія Олегівна*, учениця 3-го класу ЗОШ №1 м. Одеси

I місце — *Гербалі Ольга Юрївна*, учениця 10-го класу ЗОШ №57 м. Одеси

II місце — *Сибірова Анастасія Сергіївна*, учениця 4-го класу ЗОШ №130 м. Одеси

III місце — *Волковинський Андрій Валерійович*, учень 4-го класу Чорноморської ЗОШ Комінтернівського району

III місце — *Сисіна Катерина Михайлівна*, учениця 6-го класу Ананьївського НВК «ЗОШ I—III ступенів-гімназія №1»

III місце — *Лукіячук Ірина Віталіївна*, учениця 8-го класу Великомихайлівського НВК

III місце — *Юник Юлія Святославівна*, учениця 10-го класу ЗОШ №48 м. Одеси.

Всі переможці були запрошені до м. Києва на урочисте нагородження, яке відбулося 14 травня 2009 року. Переможці, які посіли I місце, отримуватимуть з вересня стипендію в розмірі 600 гривень (щомісячно).

За успіхи в IV етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад *Родіон Кокос*, учень 11-го класу Ренійського НВК «ЗОШ I—III ступенів—ліцей», *Юлія Коваль*, учениця 11-го класу ЗОШ I—III ступенів №86 м. Одеси та *Селезньов Володимир*, учень 10-го класу ЗОШ I—III ступенів №4 м. Іллічівська стали претендентами на здобуття стипендії Президента України, а *Ірина Златева*, учениця 9-го класу Білгород-Дністровського НВК «ЗОШ II ступенів-ліцей», представлена на нагородження стипендією Кабінету Міністрів України.

Кожна дитина, на мій погляд, повинна починати свій життєвий шлях не із шкідливих звичок, а із знання про свій родовід, національні традиції, збереження духовних надбань свого народу та формування шанобливого ставлення до історії держави і рідного краю.

У минулому навчальному році освітяни області доклали чимало зусиль щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору в Україні. Ми мусимо й надалі зробити все можливе, аби пам'ять про трагічні сторінки історії народу знайшла відображення у виховній роботі.

Активна участь учнів, студентів у пошуковій та інформаційно-просвітницькій діяльності, спрямованій на дослідження та висвітлення трагічних сторінок українського народу, повинна бути продовжена.

На початку нового тисячоліття перед світовою спільнотою стоять складні та суперечливі питання. Одним з них є створення стабільного та безпечного світу, зниження рівня агресії в сучасному суспільстві.

Проблема виховання толерантності є особливо актуальною в сучасних умовах, коли в суспільстві зростає нетерпимість, конфронтація та напруженість у стосунках. Керівники

навчальних закладів мають докласти максимум зусиль у пошуку нових механізмів, які б дозволили подолати конфлікти, дитячу озлобленість і агресивність, створити в учнівських колективах атмосферу взаєморозуміння, співпраці, поваги один до одного.

Важливим завданням залишається в новому навчальному році створення умов для здобуття дітьми з вадами фізичного розвитку якісної освіти, вирішення проблем їх соціалізації та адаптації до суспільного життя.

Кожна дитина має право жити в гідних умовах, в любові, відчувати увагу до себе. Це обов'язок не лише батьків, але й держави, яка повинна вчасно допомогти дитині в разі втрати власної родини.

Особливу тривогу викликають «діти вулиці». Цією категорією дітей займається значна кількість служб.

Незважаючи на те, що в області діє програма запобігання дитячій безпритульності, ми не в змозі радикально вирішити всі проблеми, оскільки діють соціально-економічні, психологічні і біологічні чинники.

Завдання всіх державних служб, причетних до виховання дітей, здійснювати випереджувальну профілактичну роботу, мінімізувати втрати та запобігати дитячій біді.

Наявність в школах практичних психологів — дуже важливий чинник психологічного здоров'я учнів.

Більшість учнів, яких зацікавили наркотики, тютюнопаління, а ще ті, які, перш ніж потрапити в ранг безпритульних, були в школі, де їм чомусь не сподобалося.

Частина з них могла б від цього утриматися, якби ними вчасно займалася людина, яка б зрозуміла їх психологічний стан і мала важелі впливу, знала шляхи виходу з кризи.

Програма розвитку психологічної служби, яка прийнята в минулому навчальному році на державному та регіональному рівнях, повинна зіграти важливу роль в забезпеченні психологічного супроводу учнів нашої області.

З метою координації дій та покращання роботи щодо профілактики злочинності і проявів насилля серед учнівської молоді голова Одеської обласної державної адміністрації М. Д. Сердюк доручив головам районних державних адміністрацій та рекомендував міським головам міст обласного значення ініціювати для розгляду на засіданнях місцевих рад:

— питання щодо збільшення видатків на функціонування позашкільних навчальних

закладів, зміцнення їх матеріально-технічної бази;

— введення до штатних розкладів загальноосвітніх навчальних закладів посад заступників директорів з виховної роботи та внутрішньої безпеки.

А також укомплектувати до початку нового навчального року загальноосвітні навчальні заклади практичними психологами та соціальними педагогами відповідно до діючих нормативів.

Враховуючи світові тенденції в розвитку спеціальної освіти, все більш важливу роль на сучасному етапі відіграє спільне навчання та виховання дітей з особливостями розвитку та їх здорових однолітків. Однією з форм інтегрованого навчання дітей є створення спеціальних класів при загальноосвітніх навчальних закладах.

1 червня 2005 року Президент України підписав указ «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими можливостями». Цей масштабний проект, який тисячі людей сприйняли з великою надією, називають розбудовою «безбар'єрної» України. Кого обійшла біда, тому важко зрозуміти незрячого, дитину-інваліда, яка не може разом з однолітками вчитися в одному класі, бо для цього їй треба привезти до школи, занести до класу чи закотити візочок.

На території області проживають 5138 дітей-інвалідів, які навчаються в школах, 27 студентів вищих навчальних закладів. З них 178 дітей пересуваються на інвалідних візках. Разом з тим, є у нас і батьки-інваліди, які хотіли б відвідати школу та поспілкуватися з вчителями. Чи все ми зробили для того, щоб це стало можливим. Подолання подібних бар'єрів не вимагає великих витрат. Не в грошах і матеріалах проблема. Проблема в співчутті та розумінні.

Попереду новий навчальний рік та нові виклики. Дуже важливо за реаліями сьогодення не загубити і не втратити найбільшу цінність — почуття власної і національної гідності.

Хай кожен вчитель, кожний педагогічний колектив зроблять все залежне від них, щоб учні відчували себе в рідній школі щасливими.

Д. М. ДЕМЧЕНКО,

начальник управління освіти і наукової діяльності Одеської облдержадміністрації, канд. пед. наук, доцент.

ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Найперше, що необхідно зробити для виявлення та визначення проблеми — це чітко визначитися в тому, що таке діалогічна взаємодія в її педагогічному, зокрема, дидактичному змісті. У загальноприйнятому вживанні діалог характеризується як форма спілкування двох сторін, як обмін репліками. «Навіть за такого (обмеженого) тлумачення діалог учнів (з учителем та один з одним) виступає як засіб інтенсифікації учіння [1, 3]. Дуже часто тільки в такому розумінні він і сприймається як дидактичне явище. Вчені відзначають, що «протягом останніх десятиріч здобув визнання інший підхід до розуміння діалогу, коли цікавляться не так формою взаємодії його учасників, як типом їхніх взаємовідносин» [1, 3]. Слід сказати, що це не зовсім так. Тип взаємовідносин учасників діалогу здавна є стрижнем у підходах до його розуміння. Проте саме останнім часом пошук такого типу взаємин, який веде до взаєморозуміння і взаємодії на користь (в усякому разі не на шкоду) сторонам, набуває пріоритетності. У такому підході вбачається більш повне розуміння змістового значення форми взаємин його учасників, тобто в діалозі його форма виконує досить суттєву, якщо не визначальну, змістову роль, бо той чи інший тип взаємин обов'язково передбачає той або інший (певний) зміст спілкування та взаємодії, і навпаки [1]. Зрозуміло, що для такого підходу найпершою необхідною умовою є спільність інтересів сторін — учасників діалогу. Отже, її (таку спільність) потрібно виявити, віднайти, актуалізувати або сформулювати.

На противагу монологічній, характерній авторитарній системі взаємин, домінанті, «де суб'єкт монологічних впливів поводить себе так, ніби він є повноправним суб'єктом і носієм (суб'єктом-носієм. — В. Р.) істини, ...діалогічна стратегія визнає суб'єктну повноцінність партнерів, хоч би як вони різнилися за віком, соціальним статусом, рівнем знань і досвідченістю» [1, 3–4]. Якщо в першому випадку мова йде про незаперечне ствердження й прийняття істини майже як догми, то в другому — про її пошук через діалектичну логіку єдності і боротьби протилежностей з обґрунтованим визнанням життєздатності позиції однієї із сторін (або віднайдені іншої) в конкретних умовах чи ситуаціях. Найкращий успіх такого пошуку буде за умови взаємної зацікавленості в істині. Доречно дослухатися до думки Ернеста Ренана: «Поважайте думку інших і знайте,

що ніхто не буває настільки правим, аби його супротивник був би геть неправий».

У гуманістично, гуманітарно зорієнтованому педагогічному процесі діалогічна стратегія посідає пріоритетне місце. Закономірна немінучість «вирішення питання постнеокласичної (сучасної) людини і постнекласичної (сучасної) освіти через «оволодіння процесом розгортання антропосоціального цілого» обумовлює нову світоглядну парадигму, яка «полягає в тому, що не суб'єкт чи об'єкт (людина чи суспільство, особистість чи колектив, суспільство чи природа тощо) існують окремо, а їх єдність» [7, 167].

«На відміну від класичної методології, в якій об'єкт розглядається як такий, що визначає поведінку суб'єкта ($O > S$), і некласичної, де має місце обернена ситуація ($S > O$), постнекласичний підхід орієнтує на розуміння суб'єкта як частини об'єкта, внаслідок чого, впливаючи на об'єкт, суб'єкт виявляється об'єктом своїх же дій ($O < > S$). Використання постнекласичної методології стає все більш необхідним: «...коли вплив людини на світ та світ на людину втрачають свою автономність і між потоками $O > S$ та $S > O$ відбувається «замикання», вони перестають бути незалежними» [там само]. У цьому й полягає методологічна основа розуміння діалогу, «яке виражає діалогічність самого змісту мислення й діяльності сучасної людини» [1, 4].

Діалогізм у навчально-виховному процесі полягає не стільки в тому, що хтось має відмінне від мого розуміння та сприйняття якогось об'єкта, а як виклик самого об'єкта пізнання моему попередньому знанню про нього, моему досвіду спілкування з ним, а отже, ступеня достатності мого знання для повноти розуміння і формування певного ставлення до нього та способу взаємодії з ним. Лише в такому ракурсі мене цікавить інакше розуміння предмета іншим. І він сам, «як той, хто бачить інакше, як опонент, є цінним і необхідним для мене». Тільки в такому випадку ми й можемо говорити про продуктивний діалог: а) коли думка, як позиція іншого мені потрібна, щоб сформулювати або обґрунтувати чи відстояти своє розуміння якогось предмета (об'єкта) і визначити вектор та силу взаємодії з ним; б) коли учасники обміну думками є опонентами один до одного, володіють достатніми і зрозумілими один одному компетенціями і йдуть у бік їх поповнення і поглиблення шляхом співпраці та співтворчості; в) коли опоненти

психологічно налаштовані на діалог (не лише висловлювати свою, але й чути позицію іншого) і володіють необхідною комунікативною культурою та відповідними комунікативними вміннями. Це дасть можливість перейти від характерного для ліберального означення плюралізму, коли всі нібито рівні, але по суті байдужі й глухі до позиції один одного, до «високого плюралізму», коли реально всі є значущими, цінними, необхідними один одному.

Йдучи за логікою дослідників проблем методології освіти [7] та діалогічної взаємодії в навчально-виховному процесі [1, 5], не можна не погодитися з тим, що проявом зазначених тенденцій в розвитку суспільства, і зокрема освітньої сфери, є зростаюча популярність діалогічного підходу, головними засадами якого є:

- прилучення учнів не просто до систематизованих результатів людського пізнання (знань у фіксованому виді), а до процесу цього пізнання, який розгортається як неперервний діалог між знанням і незнанням, їх носіями, наявністю і новою потребою, O і S; ознайомлення з найновішими віхами історичного розгортання цього діалогу стосовно фундаментальних проблем будови світу і людського буття;

- виховання в учнів не просто прагнення пізнати істину, а й розуміння того, що шлях до неї, «її опанування і привласнення» лежить через спір про неї, через зіставлення підходів, позицій партнерів;

- формування в зв'язку з цим потреби не просто в пізнанні, тобто в носіїві знання як співрозмовнику, а в опоненті, який потрібен суб'єктові саме через свою відмінність від нього, особливо щодо оцінки значення тих чи інших знань, позитивної взаємодії з ними та зі світом за їхньою допомогою, з опорою на них.

Діалог має йти по вісі: значення предмета пізнання — значення знання про предмет пізнання.

Практичне здійснення діалогічного підходу в освіті натрапляє на значні перешкоди. Вони обумовлені рядом причин:

- по-перше, недостатнім розумінням і відчуттям діалогізму сучасного історичного моменту, пов'язаного з якісними змінами суспільного укладу, місцем і роллю знань та їх носіїв у розвитку людства, впливу знань людини на стан природи і суспільства та залежності людини від цього впливу, тобто недостатність оціночного розуміння значення і місця знань;

- по-друге, серйозною теоретичною і методичною роботою, необхідною для реалізації загальних принципів підходу до діалогічної взаємодії на конкретному матеріалі;

- по-третє, труднощами впровадження цих принципів в сучасній школі, що залишається переважно орієнтованою на монологізм («єдиного розуміння» і «єдиноставлення»);

- по-четверте, високими вимогами, що їх ставить діалогічний підхід до рівня підготовки

і особистих якостей педагогів, які прагнули б застосовувати його.

Для успішного продуктивного діалогу необхідно:

- 1) внутрішній поклик («діалог із собою»);

- 2) спільність (чи інтерес) інтересів (повна, часткова, фрагментарна) до предмета;

- 3) чіткість бачення предмета в основних його властивостях та проблемності, що вирізняє його серед подібних предметів;

- 4) зрозумілість думки, позиції опонентів один одному та їхньої різниці;

- 5) аргументованість позиції, тверджень, що відрізняє їх від тверджень і позицій іншого;

- 6) взаємна повага, взаємоприйняття учасниками діалогу один одного. Толерантність і принциповість;

- 7) тезаурусне взаєморозуміння;

- 8) резюмуючий момент (Отже... Таким чином... та ін.).

Дидактична сутність діалогу полягає в забезпеченні активності пошуково-пізнавальної діяльності учнів в процесі опанування знань. Саме максимально можливе включення їх у таку діяльність залежно від ступеня готовності в кожний окремий момент й буде обґрунтуванням вдалого вибору тієї або іншої методики чи технології навчання. Діалогічна взаємодія полягає не в тому, що вчитель і учень багато «балакають» між собою, а в тому що учень через внутрішній і зовнішній пошук різних варіантів шляхів пізнання вибудовує, віднаходить такий, котрий найпродуктивніше веде до нового знання. Такий діалог між теперішнім знанням учня і зримим незнанням і є основою справжнього навчально-пізнавального процесу. Завдання вчителя як носія знання учнівського незнання полягає в тому, щоб найперше розкрити перед учнем його незнання, вивести це в проблему для самого учня, переконати його в необхідності й можливості її вирішити, а далі включити його у власне пізнавально-пошукову діяльність. Учитель цікавить учня лише як знавець того, що хоче пізнати учень, і як той, хто знає, як, яким способом цього можна досягти. Таким чином, у діалогічній взаємодії вчителя і учня роль першого полягає в тому, щоб через логічно вибудовану систему питань, завдань, достатнє забезпечення навчальними засобами, консультації, підказки варіантів, способів організувати, постійно коригуючи, активну, цілеспрямовану навчально-пошукову діяльність учнів. З цього випливає, що діалогічна взаємодія може бути якнайактивнішою і тоді, коли всі мовчать і думають, або коли говорить вчитель, а учні разом з ним думають, шукають істину в системі його методології. А можливо, її (цієї взаємодії) не буде навіть тоді, коли всі говорять без усвідомлення, про що й для чого, тобто, в інформаційно-репродуктивних методах може бути більше діалогічної взаємодії учителя і учнів, ніж у найшвидших інтерактивних технологіях. Усе залежить

від того, як відбувається в учнів внутрішній пізнавально-пошуковий діалог, як учитель вводить, включає учнів у процес вирішення проблеми. Зовнішня форма спілкування — ще не факт її відповідності внутрішньому його протіканню. Дійсно, як зазначає відомий учитель-новатор Є. М. Ільїн: «Сумно, якщо мовник вдалась наговориться за себе, за учнів і (що найгірше!) за автора твору, який вивчається. Такий урок не залишить у пам'яті помітного сліду» [6, 5]. Проте, розглядаючи вчителя як посередника між автором художнього твору, самим твором, учнями і життям, Є. М. Ільїн акцентує увагу на провідній ролі вчителя як організатора цілеспрямованого діалогу між ними. Він вважає, що спілкування з книгою — це передусім спілкування з життям. Тому не слід зводити питання про діалогізацію навчально-виховного процесу до зовнішнього її атрибуту. Діалогічна взаємодія має вибудовуватися на внутрішньому інтелектуально-духовному пошуку. Завдання вчителя — ставити перед учнями «питання, питання... Саме вони створюють проблемну ситуацію» [6, 6]. Цілеспрямований хід від питання до питання, від задачі до задачі, від завдання до завдання; вирішення кожного з них — це постановка наступного — така дидактична логіка діалогу в навчально-виховному процесі. Як зазначає Є. М. Ільїн, якщо питання помирає після відповіді, то якою б доброю не була відповідь, саме питання — погане. Як часто пошук учнем відповіді на питання вчителя стає відгадуванням того, що саме хоче почути вчитель. У такому питанні найчастіше вже криється і це очікування, і 80 відсотків самої очікуваної, а отже, «правильної» наперед відповіді. Подібний «діалог», навіть за умови активного спілкування, все ж таки залишається монологом учителя, де учні — «послушники» (рос.).

Учитель не позбавляється ні права, ні обов'язку доносити до учнів, стверджувати істину, якою він, безумовно, володіє, і учень це знає. Проте процес учіння передбачає насамперед активну діяльність самого учня щодо здобуття знань. Лише за такої умови ми зможемо забезпечити сучасну спрямованість, найважливішу функцію навчального процесу, як її визначає Президент АПН України В. Г. Кремень — «поряд із засвоєнням учнем суми базових знань... вироблення в учнів розуміння необхідності та уміння навчатися...» [8, 10].

Безумовним є й те, що визнання учня головним суб'єктом навчально-пізнавальної взаємодії потребує й відповідного ставлення до нього. Треба не лише декларувати, але й забезпечувати його право на пошук, помилку, захист своїх почуттів, уявлень, усвідомлень, розумінь. Це необхідна умова навчання мислити, яке, до речі, дуже часто розпочинається і відбувається в розвитку разом з мовленням. Ми трохи забули про такий метод як евристична бесіда, а скоріше, евристичний підхід або й

принцип. Якщо участь у цільовому діалозі є тим способом, формою, за допомогою яких учень відкриває і набуває в предметі обговорення (вивчення) щось важливе, суттєве і необхідне для інших в собі, а в інших для себе — це й буде по-справжньому педагогічно організована взаємодія. Якщо ж просування не відбулося, то й ніякого діалогу по суті не було. Була формальна його імітація.

Можна виписати безліч сторін, умов, вимог, ознак успішної організації педагогічної взаємодії. На основі аналізу теоретичних викладок, широкої педагогічної практики і досвіду голownи з них вкладаються в такі групи принципів (як закономірності, правила, вимоги).

Змістові (щодо змісту)

1. **Освітня детермінованість предмета діалогу.** Вибір предмета діалогу обумовлюється стратегічною метою освіти, навчальними завданнями, визначеними суспільними запитаннями, законодавчо-нормативними документами, Державним стандартом змісту загальної середньої освіти, кожної навчальної дисципліни, теми, закладеними в державних програмах і критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів. Виходячи з цього, діалогічна взаємодія учасників педагогічного процесу повинна вивести учнів на максимально можливий (але не нижче мінімально допустимого) якісний результат опанування стержневих опорних знань та оволодіння практичними навичками і вміннями їх здобуття й творчого застосування.

2. **Науковість, тобто властивість за значенням науковий (який базується на принципах науки).** За своєю функціональною сутністю навчально-пізнавальна діяльність для учня — це формування і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність. Отже, навчальний діалог передбачає: розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій, фактів, проникнення в їхню сутність; опанування учнями методами науки, пізнання; вихід на досягнення сучасної науки; розкриття історії розвитку науки, боротьби тенденцій і теорій; зв'язок даної науки з іншими. Навчальна діалогічна взаємодія базується на засадах наукової теорії пізнання і вибудовується за логікою: живе споглядання, спостереження — абстрактне мислення (структурування, систематизація, варіювання, доведення, пояснення, класифікація, аналіз, синтез, абстракціонування, узагальнення, висновки) — практика (конкретизація щодо застосування).

3. **Системність** — набір такої мінімально необхідної і максимально допустимої сукупності знань, яка в їхньому взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємодії, обумовленій цим послідовності та структурованості відповідає логіці утворення структури певних цілісних наукових теорій. Кожне окреме знання, завдання, навчальна задача розглядається як обов'язковий, необхідний елемент цілісної системи

в співвідношенні з іншими обов'язково необхідними елементами, що її утворюють, і сам являє собою системне утворення. Таким чином, попередні (вже опановані учнем) знання стають змістовою базою для структурування знань наступних. Виходимо з логіки, що «ідея — це нова комбінація старих елементів. Немає нових елементів. Існують тільки нові комбінації» [5, 185]. Отже, нові знання є продуктом комбінації знань «старих» (відомих), що й відкриває можливість для пізнавального діалогу.

4. **Повнота**, яка визначається цілеспрямованістю, доцільністю і кількістю відбору об'єктів вивчення, обсягом знань про них, передбачуваних навчальними планами і програмами. Оскільки в кожній окремий момент, на кожному етапі навчання вихід на знання має певні межі, то й вибір змісту повинен йти шляхом цілеспрямованого виокремлення з усього масиву інформації такого оптимального максимуму, який водночас має бути і всебічним, тобто передбачати розгляд усіх суттєвих аспектів, необхідних і достатніх для досягнення конкретних цілей навчання, особливо у використанні тих чи інших форм і видів його організації. Орієнтація на всебічний, достатньо необхідний мінімум (оптимальний максимум) змісту стосовно обов'язкових цілей є важливим показником і умовою оптимізації навчального процесу.

5. **Глибина** — що характеризується якістю і числом обумовлених істотних зв'язків кожного окремого знання з іншими, що з ним взаємодіють.

6. **Конкретність і узагальненість** — збалансованість конкретних фактичних знань і науково-теоретичних узагальнень та висновків у вигляді закономірностей, законів, правил, теорій, закріплених у понятійному апараті. Друге має базуватися на першому як конденсат, як результат дослідницької діяльності, діалогічної взаємодії. Доречно згадати позицію Є. М. Ільїна: «...теорію, як холодну воду, краще вживати невеликими порціями» [6, 207] і то лише тоді, коли вона «визріла».

7. **Завершеність** — передбачення досягнення обов'язкового обсягу і рівня комплексних знань, достатніх для їх подальшого нарощування і спрямованих на формування в учнів наукової картини світу.

8. **Оперативність** — включення найновіших і найактуальніших знань, найпрогресивнішого досвіду, координованість змістових ліній у діалогічній взаємодії.

9. **Гнучкість** — здатність до звуження чи розширення обсягу навчального матеріалу, підвищення чи пониження його рівня відповідно до потреб, можливостей і запитів учнів, але не нижче необхідного (як на етапі проектування і планування, так і під час реалізації плану відповідно до ситуації).

10. **Динамізм** — здатність до руху, розвитку, видозмін, пов'язаних з дією за рахунок

внутрішньої енергії, ресурсів і резервів, доповнення змісту відповідно до конкретно-історичних умов, життєвих та освітніх потреб, обставин, за яких відбувається діалог.

Організаційно-функціональні

1. **Цілевизначеність, цілеспрямованість.** Найхарактернішою особливістю педагогічного діалогу є його цілеспрямованість. Він спеціально провокується і організовується. Навіть за умови стихійного виникнення в процесі розгортання він набуває цієї ознаки. Не можна не погодитися з думкою, «що для конструктивного діалогу потрібна якась спільна ідейна база, котра з самого початку об'єднує партнерів, інакше вони просто не зрозуміють один одного» [1, 24]. Такою ідейною базою є не лише, а можливо, й не стільки спільність вже наявних «понять, уявлень, які відбивають дійсність у свідомості людини та виражають ставлення її до навколишнього світу, ...основний принцип світогляду, переконання...» [12, 394], а скоріше, прагнення, готовність скористатися ними для утвердження себе в переконаннях щодо правильності, істинності власного світобачення, ставлення до дійсності, їх корекції шляхом співставлення з ідейною позицією інших, пошук ідейної спільності, збагачення новими знаннями, тобто такою спільною ідейною базою є не так спільність вже існуючих позицій сторін взаємодії, як спільність мети, яку ці сторони кладуть в основу діалогу. Саме це визначатиме і предмет, і зміст, і логіку та й сам хід діалогічної взаємодії. Тому передусім треба зійтися в його меті, цілях, завданнях, предметі, окреслити межі змісту і відповідно вибудувати логіку і структуру діалогу. Чим чіткіше будуть сформовані і сформульовані ці базові чинники, тим цілеспрямованішою і продуктивнішою буде взаємодія. У педагогічному процесі вони окреслені концептуальними, нормативно-правовими документами, змістовими стандартами і конкретизовані в кожній педагогічній дії.

Зрозуміло, що «цілі партнерів у навчальному діалозі — вчителя і учнів — ніколи не є повністю тотожними». І хоча цілі вчителя, які «можна визначити таким чином: 1) оптимізувати процес розв'язання учнями конкретної навчальної задачі шляхом ефективного керівництва їхньою діяльністю; 2) в ході цього керівництва створювати умови для інтелектуального розвитку учнів; 3) сприяти їх моральному та особистісному розвитку», та «дидактична мета вчителя в навчальному діалозі найчастіше не декларується ним, а мають прихований характер» [1, 50–51], проте абсолютно закритими для учнів вони бути не можуть. По-перше, і цілі вчителя, і його дидактична мета в навчальному діалозі визначаються, формуються і реалізуються з виходом від і на самого учня. Тому в цьому плані між обома сторонами більше спільного ніж відмінного, щоб якнайбільш

відкритими і зрозумілими були їхні цілеустановочні позиції, а отже, й більш розширеною спільна установча платформа. По-друге, чим більше дидактичних цілей і мети вчителя буде перенесено в мету і цілі учня, тим більш осмисленим і продуктивним буде і здійснення, і кінцевий результат навчальної взаємодії. Якими способами і методами робитиме це вчитель — питання іншого порядку, і стосується воно не спростування самої суті зазначених закономірностей, а якості і ступеня педагогічної культури, дидактичної компетентності і професійної майстерності вчителя, вміння вибудовувати на цих закономірностях педагогічну взаємодію, зокрема навчальний діалог.

Цілеспрямованість забезпечується вибором найбільш точної, повної, раціональної і доцільної підпорядкованості змісту, форм, засобів, способів, і методів взаємодії комплексній (освітній, виховній, розвивальній) цільовизначеності. Цільовизначеність — це те русло, берегів якого має триматися загальне протікання взаємодії учасників педагогічного (навчально-виховного) діалогу, що обумовлює пріоритетність стратегії цілеспрямованих впливів педагога як керівника, провідника діалогу. Як зазначають В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, А. Г. Волинець та ін.: «У загальному плані кінцевою метою виховання, навчання, педагогічного стимулювання суб'єктної активності є переведення їх у самовиховання, самонавчання, в самостійну активну реалізацію індивідом його (своїх. — В. Р.) життєвих програм, життєтворчість. Досягнення цього на практиці вимагає розв'язання в процесі педагогічної взаємодії трьох класів педагогічних завдань: 1) обмін, привласнення і самостійне продукування особистісних настанов, цінностей; формування ціннісно-сислової свідомості; 2) передача і засвоєння знань, творчий пошук і продукування нової інформації; демонстрація і формування умінь і навичок; 3) актуалізація образів-вражень, знань-переживань, вольових зусиль для саморозвитку, самоформування та самовиховання» [1, 32]. Запропонована класифікація змістових завдань, незважаючи на її деяку невивірненість, може бути добрим орієнтиром для педагогічної практики.

2. Збалансованість міжособистісних та функціонально-рольових аспектів педагогічної взаємодії. За предметом діалогічну взаємодію дещо умовно поділяють на міжособистісні та функціонально-рольові. «Для перших предметом діалогу є самі діалогічні відносини (їхнє виявлення, розуміння, інтенсифікація і т. п.), для других — предметна діяльність» [1, 36].

Ефективність спільної діяльності вчителя і учнів у будь-якій формі залежить від наявності міжособистісних зв'язків, побудованих на засадах взаєморозуміння, ділового і емоційного контакту. Як зазначає Ю. М. Кулюткін: «Щоб мотивувати навчальну діяльність учнів, вчитель

повинен добре розбиратися в особистості кожного свого учня, розуміти його внутрішні мотиви і можливості. Щоб передавати учням інформацію, вчитель повинен знати, як розуміють учні пропонований ним навчальний матеріал. Щоб організувати спільну групову роботу, вчитель повинен розбиратися в міжособистісних взаєминах учнів» [9, 52]. Функціонально-рольові діалогічні відносини виразно виникають між людьми в процесі практичної та духовної діяльності. Вони зумовлені характером предмета, змістом і формами діяльності, позицією учасників діалогічної взаємодії відповідно до функціональної ролі кожного щодо предмета, мети діяльності, іншої сторони. У педагогічному діалозі як у сфері взаємин «людина — людина» присутні обидва типи відносин. Вони виступають як обумовлені один одним аспекти цілісного процесу взаємодії учасників діалогу.

Лише на усвідомленні, визнанні і взаємному прийнятті рольової функціональності і себе, і другої сторони можливий продуктивний діалог. Якщо вчитель чітко усвідомлює, добре знає і володіє вміннями виконувати свою рольову функцію і в повній мірі визнає за учнем його функціональну роль та створює необхідні сприятливі умови для її виконання, а учень так само усвідомлює, знає і володіє вміннями виконувати свою та визнає за учителем його роль, можливими стають співпраця, взаємодія, діалог. Тільки при такій постановці питання «партнери стають рівними як вільні, унікальні і цінні один для одного суб'єкти» [1, 32] міжособистісних взаємин. Поза цим — імітація, маніпулювання, примітивізація, непристойне загравання. На такому прагненні учня йти (піднятися) до вчителя, а вчителя піднести учня з його теперішнього рівня до свого (або вищого за свій) вибудовується по-справжньому педагогічна взаємодія. Інша справа, як кожна сторона знає, розуміє і готова виконувати свою функціональну роль і як сприймає, наскільки визнає та підтримує партнера в його ролі, а отже, в який спосіб вибудовуються взаємини. Це вже питання педагогічної культури, професійної компетентності та майстерності вчителя. Як висновок: міжособистісні і функціонально-рольові аспекти діалогічних взаємин мають бути домірними, такими, що обумовлюють, доповнюють, підсилюють, але ніяк не перекривають, а тим більше не підмінюють один одного і один одному не протистоять.

3. Рефлексивність. «Діалогічні відносини — як міжособистісні, так і функціонально-рольові — завжди рефлексивні» [1, 36].

Ю. М. Кулюткін розглядає рефлексію в двох основних значеннях, які, на нашу думку, треба не лише бачити, але й передбачати, включати в педагогічну взаємодію. «По-перше, рефлексія пов'язується із самоусвідомлення особистості. У цьому випадку по суті мовля йде про авторефлексію, тобто про... інтеріоризовані «суб'єкт-суб'єктні» відносини всередині особи-

стості». Обґрунтовуючи цю думку, вчений посилається на енциклопедичне визначення цього поняття: «Рефлексія — форма теоретичної діяльності людини, спрямована на осмислення своїх власних дій та їхніх законів; діяльність самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини» (БСЭ. — Т. 22. — С. 153). «По-друге, рефлексивні процеси аналізуються як процеси відображення людиною внутрішнього світу іншої людини», де опирається рефлексія — не просто знання чи розуміння іншого, але знання того, як інший розуміє «рефлексуючого» індивіда. Рефлексія — своєрідний подвоєний процес дзеркального відображення індивідами один одного, взаємовідображення, змістом якого є суб'єктивне відображення внутрішнього світу партнера по взаємодії, причому в цьому внутрішньому світі, в свою чергу, відбивається внутрішній світ першого дослідника» (Психологический словарь. — М., 1983. — С. 320) [9, 52–53].

Для педагогічної взаємодії, особливо в її діалогічному розумінні, рефлексія є характерною ознакою в обох значенневих аспектах. Більшою чи меншою мірою вона об'єктивно присутня в спілкуванні, зіткненні різних позицій, думок, обговоренні питань, які становлять спільний інтерес для сторін. Коли вчитель розкодує внутрішній світ учня (його стан, почуття, думки), то він бачить і те, як учень відображає й сприймає вчителя, його думки, почуття і вплив, як реагує на них. Рефлексія є атрибутом навчально-виховного процесу. Та завдання полягає не лише в тому, що це треба розуміти і враховувати при організації діалогічної взаємодії, а й у тому, що рефлексію, як умову такої взаємодії, потрібно актуалізувати, організувати, осмислено включати в процес спілкування, опиратися на неї. У зв'язку з цим важливо послатися на філософське трактування поняття «рефлексія», де вона визначається не просто як форма чи процес, а як «*принцип людського мислення, що спрямовує його на осмислення і усвідомлення власних форм і настанов; предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту і методів пізнання; діяльність самопізнання, що розкриває внутрішню будову і специфіку духовного світу людини*» (курсив наш. — В. Р.) [12, 579]. Виходячи з такого розуміння, рефлексія стає не просто елементом діалогічного спілкування, а діяльнісною основою його протікання, аналізу і оцінювання результатів та вдосконалення його організації як у цілому, так і в кожній окремий момент навчання за логікою пошуку відповіді на такі три головних питання:

1) *Що є предметом вивчення (пізнання, діалогу, дослідження)?* Розкриття змісту навчально-пізнавальної задачі (проблеми), яка вирішується (вирішувалася).

2) *Навіщо (для чого) вирішується (вирішувалася) дана (визначена) задача (про-*

блема)? Оцінювання значимості даної (визначеної) задачі (проблеми) в загальній структурі навчального предмета, розділу, теми; розкриття, осмислення теоретичної і практичної значимості (цінності) її вирішення.

3) *Як вирішується (вирішувалася) дана проблема?* Розкриття (з позиції оптимізації) внутрішньої логіки (послідовності, наступності, доцільності застосовуваних форм, засобів, прийомів, способів, методів дослідницької діяльності) розв'язання навчально-пізнавальних завдань (проблем), досягнення визначених цілей.

Такий рефлексивний (аналітико-оціночний, критичний) підхід забезпечує не лише свідоме, глибоке оволодіння необхідними знаннями, навичками і вміннями, але й формування та розвиток навчально-пізнавальних здібностей учнів, посилює їхню мотивацію до навчання.

4. *Провідна роль педагога.* Оскільки навчання, особливо у формі діалогічного спілкування, є процесом взаємодії між учителем і учнями при керівній ролі вчителя, найбільш загальне завдання вчителя полягає в управлінні діяльністю учнів. Базуючись на загальних закономірностях, принципах і правилах соціального менеджменту, педагогічне управління все ж є особливим його видом. Обумовлюється це насамперед тим, що вчитель апріорі визначається і визнається узаконеним, незаперечним керівником і лідером у процесі взаємодії з учнями з абсолютною персональною відповідальністю за її організацію, протікання і кінцеві результати. Одночасно він є безпосереднім учасником «виробничого процесу», а його управлінська діяльність обумовлена запитом і потребами тих, на кого спрямований його вплив задля їхнього ж навчання, виховання і розвитку. Оскільки і перше, і друге, і третє є пріоритетом інтересів самих «підлеглих» (учнів) і без них реалізованими бути не можуть, вони (учні) відповідно й є визначальним суб'єктом, вирішальним фактором, самим предметом і, разом з тим, «продуктом» педагогічного процесу.

З огляду на вищезазначене, предметом управління з боку вчителя є не учні, усі разом чи кожен зокрема, і навіть не їхня діяльність, а якраз системна суб'єкт-суб'єктна взаємодія учасників навчально-виховного процесу щодо досягнення певних освітньо-виховних результатів особистісного розвитку учнів. Саме вона є об'єктом дослідження і управлінського впливу вчителя й визначає позицію та поведінку кожної сторони. І коли, абсолютно обґрунтовано, говоримо, що «головна спрямованість учителя, його «понадзавдання» — в тому, щоб організувати активну діяльність самих учнів, спрямовану на вирішення тих чи інших навчальних задач» [9, 36], ми аж ніяк, ні на мить не виключаємо його безпосередньої і виваженої участі в діяльності учнів, що, власне, закладено в поняття «організувати». Така ж

участь простежується і в інших характеристиках діяльності вчителя. «Своєрідність діяльності вчителя, який управляє «іншою» діяльністю, а саме діяльністю учня, полягає в тому, що він *не просто ставить* перед собою цілі, а *прагне* до того, щоб ці цілі були прийняті учнями. Учитель *не просто користується* способами досягнення цих цілей, а *й працює* над тим, щоб ці способи були засвоєні учнями. Учитель *не просто оцінює* результати діяльності учнів, а *й формує* в учнів здатність до самооцінки, ...*учитель будує* своє управління не як *прямий вплив*, а як *створення* в навчанні таких умов, які сприяють здійсненню все більш цілеспрямованої, активної і самостійної діяльності учнів, ...*він повинен організувати діяльність учня* щодо засвоєння..., *створити* такі умови, коли учень сам... запам'ятовує. Отже, роль учителя полягає в тому, щоб *поставити учня в активну позицію* людини, яка засвоює знання. У цьому — своєрідність і одночасно складність творчої діяльності вчителя» (курсив наш. — В. Р.) [9, 37].

У наведеній вище цитаті визначені загальні завдання вчителя щодо активізації навчальної діяльності учнів, де він стоїть нібито над навчальним процесом. Та коли ми звернемося до питання про засоби, способи, прийоми і методи реалізації цих завдань, то переконаємося, що саме тут виявляється його безпосередня і провідна роль як активного учасника педагогічного діалогу. На нашу думку, вона полягає в тому, що вчитель — це не простий розпорядник, а організатор, провідник, «навігатор», фасилітатор і одночасно безпосередній творець та учасник цільовизначеної і цілеспрямованої діалогічної взаємодії.

5. Суб'єктність учнів. Навчання за своїм предметним значенням — двосторонній процес взаємодії, а отже, й діалогу, де одна із сторін покликана навчати, а інша — навчатися. Відповідно до цього успішно навчати можна лише тоді, коли ця сторона прагне, хоче і готова (в широкому значенні цього слова) наполегливо навчатися. Разом з тим, створення сприятливих умов для актуалізації, підтримки, посилення і задоволення цих мотиваційних факторів, що передбачає налаштування учнів на подолання інтелектуальних, емоційних та вольових бар'єрів, — завдання вчителя як керівника, організатора навчально-виховного процесу. Учитель не тільки не повинен стримувати прагнення учнів до самовираження, самостійності в здобутті знань, але й заохочувати таке прагнення, включаючи їх (учнів) в активну навчально-пізнавальну діяльність, переводячи її в дослідницьке, діалогічне не тільки за формою, а й по суті русло. Розумова самостійність проявляється в здібностях і здатності, готовності і при звичаєності людини ставити перед собою виразні цілі діяльності, визначати для себе відповідні навчально-пізна-

вальні завдання, віднаходити засоби і способи їх вирішення, тобто планувати, організувати і регулювати свою діяльність. Вихід на таку самостійну діяльність учнів можливий лише за умови послідовного формування в них зазначених вище якостей шляхом системного, послідовного, поступового, регулярного, доступного включення їх у доцільну, раціонально організовану, напружену пошуково-дослідницьку і навчально-пізнавальну діяльність. Найефективнішою формою такого розвитку самостійності учнів якраз і є навчально-педагогічний діалог, в якому найбільш повно проявляються основні закономірності організації пізнавальної діяльності від постановки мети, визначення цілей і задач до оцінки результатів їх реалізації, від завдання до завдання, *де учень виступає самим зацікавленим і активним суб'єктом навчально-пізнавальної взаємодії*.

Отже, «...якість педагогічного керівництва тим вища, чим більшу активність і самостійність може виявляти учень у запропонованому вчителем регламенті навчального діалогу» [1, 58].

Література

1. Андрієвська В. В. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: книга для вчителя / В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, А. Г. Волинець [та ін.]; за ред. Г. О. Балла, Ю. В. Киричука, Р. М. Шамелашвілі. — К.: ІЗМН, 1997. — 136 с.
2. Арват Ф. С. Культура спілкування: навч. посіб. / Ф. С. Арват, Є. І. Коваленко, С. В. Кириченко, П. М. Щербань. — К.: ІЗМН, 1997. — 328 с.
3. Баранов С. П. Сушність процесу обучения / С. П. Баранов. — М.: Педагогика, 1981. — 143 с.
4. Гончарук П. А. Психологія навчання / П. А. Гончарук. — К.: Вища шк., 1985. — 143 с.
5. Драйдер Г. Революція в навчанні / Гордон Драйдер, Джаннет Вос; пер. з англ. Мирослави Олійник. — Л.: Літопис, 2005. — 241 с.
6. Ильин Н. Е. Искусство общения // Педагогический поиск / сост. И. Н. Баженова. — М.: Педагогика, 1987. — С. 205–270.
7. Кізіма М. Постнекласична методологія та постнекласична освіта // Наукові і освітянські методології та практики. — К.: ЦГО НАН України, 2003. — С. 149–179.
8. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. — К.: Грамота, 2003. — 216 с.
9. Кулюткин Ю. Н. Психология обучения взрослых / Ю. Н. Кулюткин. — М.: Просвещение, 1988. — 128 с.
10. Мар'яненко Л. Розвивальне навчання: психологічне дослідження // Директор школи, ліцею, гімназії. — 2003. — № 5–6. — С. 37–43.
11. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование: социально-философское исследование / С. И. Подмазин. — Запорожье: Просвіта, 2000. — 349 с.
12. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. — М.: Сов. энцикл., 1983. — 840 с.

В. М. РУССОЛ,

заступник директора з навчально-методичної роботи, кандидат педагогічних наук, доцент ООІУВ.

НОВА РОЛЬ КЕРІВНИКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Демократизація освітньої діяльності вимагає змін щодо пошуку і впровадження інноваційних технологій формування нового покоління керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Сьогодні директори шкіл переживають певні труднощі в роботі: розширюються їх функції та ускладнюється роль. Причину варто шукати в тому, що школа із закритої системи перетворюється в більш складну і відкриту систему. Саме тому усвідомлення цих процесів і адаптація до них вимагають терпіння і часу, а також відповідної підготовки керівника, який повинен бути висококваліфікованим фахівцем в галузі управління навчальним закладом. На сучасному етапі розвитку середньої освіти предмет діяльності керівника навчального закладу має «подвійний» характер, тобто необхідно успішно поєднувати управлінську і педагогічну діяльність під час навчально-виховного процесу.

Сучасна система підготовки менеджерів освіти передбачає можливість наблизити кожного слухача до загального віртуального зразка, який уявляється як ідеал керівника. При дослідженні процесу підготовки майбутніх управлінців виникає низка проблем, які вимагають глибокого вивчення. Аналіз стану підготовки менеджерів освіти протягом 2007–2008 років показав, що існує протиріччя між соціальним замовленням на підвищення ефективності управління, з одного боку, та станом організації підготовки керівних кадрів, необхідних для ефективного розв'язання управлінсько-педагогічних завдань, з іншого. Існуючі системи підготовки менеджерів освіти не забезпечують досягнення необхідного рівня знань, умінь та навичок. Найістотнішими їх недоліками є: фрагментарність, відсутність синергетичного, системного підходу до наукового обґрунтування змісту підготовки; незбалансованість поєднання загальнотеоретичного і специфічного компонентів у змісті навчання; недооцінка необхідності створення системного бачення перспективного розвитку освітнього закладу, формування стратегічного мислення та навичок індивідуального і групового спілкування; незабезпеченість центрів підготовки менеджерів освіти програмами, методичними та навчальними посібниками [4, 32].

Дидактичне обґрунтування змісту підготовки менеджерів освіти, зумовлене вимогами науково-технічного прогресу до підготовки управління, передбачає осмислення професійно-кваліфікованих та особистісно-необхідних якостей, які б забезпечували здійснення управлінських дій з метою ефективного функціонування педагогічних об'єктів. Головними принципами формування змісту підготовки менеджерів освіти є його відповідність потребам суспільства; діалектична єдність змістової та

процесуальної сторін навчання; структурна єдність змісту підготовки менеджерів освіти на різних ступенях його формування. Розглядаючи інваріантність підходів до оцінки менеджера в галузі освіти, ми виходимо з того, що розвиток особистості — це діалектичний процес кількісних та якісних змін в її структурі, який характеризується формуванням новоутворень, що є умовами успішного вирішення важливих питань праці й життя (О. Ухтомський, Л. Віготський, Д. Узнадзе) [5, 29]. Саме цей факт переходу особистості на новий, більш високий рівень усвідомлення власної поведінки та діяльності, саморегуляції є проявом її розвитку. Згідно з принципом особистісно-діяльнісного підходу для саморозвитку особистості менеджера освіти важливим є усвідомлення керівником певної суперечності між вимогами до нього з боку професійної управлінської діяльності і реальним рівнем його розвитку. У такому випадку суперечність між усвідомленою потребою відповідати вимогам професійної управлінської діяльності та реальним рівнем стає психологічним механізмом, потужним мотивом розвитку особистості керівника закладу освіти.

Дослідження вітчизняної та зарубіжної практики засвідчують надзвичайну складність процесу підготовки менеджерів освіти. Загалом визначені основні риси, якими має володіти менеджер, «поля» та функції його діяльності. Напрацьовані і критерії оцінки діяльності менеджера. Але про завершеність підготовки менеджера освіти говорити, безперечно, рано. Подобається комусь це чи ні, але менеджер — це товар, продукт (М. Мескон, Ф. Хедурі, П. Друкер) [7, 187]. Освітня система будь-якого рівня не бажає приймати «до вжитку» неякісний товар. Тому за велінням часу в підготовці менеджерів активно запроваджується особистісний підхід, який гарантує певну персоніфікацію менеджера як індивідуального продукту для соціуму. О. Дусавицький, І. Бех прогнозують у XXI столітті еру особистісно орієнтованої освіти, побудованої на принципах ціннісної орієнтації [2, 24].

Сьогодні підготовка менеджерів освіти проводиться в Київському державному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова, Донецькому національному університеті, Південноукраїнському державному педагогічному університеті ім. К. Д. Ушинського, Луганському національному педагогічному університеті імені Т. Г. Шевченка. Це друга освіта, тобто у слухачів вже є досвід роботи, певний світогляд та деякі перспективи. Магістратура — це якісно новий етап життя людини, подальше вдосконалення її професіоналізму. В навчальних закладах, які готують магістрів освіти, відпрацьовано спеціальну навчальну програму, яка скла-

дається із нормативних та варіативних дисциплін. До групи нормативних дисциплін віднесені дисципліни стратегічного менеджменту. Це управління персоналом, економіко-фінансові, правові, психологічні аспекти управління освітніми системами. Варіативні дисципліни характеризують конкретну спеціалізацію — наприклад, управління сільською школою. Планується її розвивати, тому що поки залишається проблемною саме сільська школа. Інша дисципліна — це управління спеціалізованими навчальними закладами: інтернатами, школами-комплексами, які потребують особливих форм і методів управління. Третя спеціалізація — це управління школами, які працюють в нормальному форматі.

У практичній реалізації підготовки менеджерів освіти, на жаль, мають місце проблеми з працевлаштуванням. Наприклад, Південноукраїнський педагогічний університет імені К. Д. Ушинського має можливості забезпечити менеджерами освіти Південний регіон, Автономну республіку Крим, Вінницьку область. Однак держзамовлення на фахівців такого рівня практично не надходило. Підготовку магістрів організовано лише на контрактній основі. Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського надає диплом державного зразка, який забезпечує можливості кар'єрного зростання. Аналіз документів, які були подані в Південноукраїнський педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, свідчить, що 90 % з них від директорів сільських шкіл. На це впливає специфіка функціонування цих закладів, відчуття потреби їх керівників в сучасних знаннях з менеджменту.

Менеджмент освітньої сфери передбачає визначення цілей, завдань освітніх інституцій всіх форм власності; конститування та утворення, підтримку життєдіяльності, контроль за функціонуванням і спрямуванням розвитку освітніх інституцій; формування та організацію виконання рішень в освітній сфері. Предметом менеджменту освіти виявляються теоретико-методологічні і практичні фактори побудови, функціонування та управління освітніми інституціями на державному, міждержавному, міжнародному та транснаціональному рівнях. Технологія управління освітою — послідовний і цілеспрямований процес, який має циклічний характер і формується через конкретні види управлінської діяльності.

Методологія осмислення менеджменту освітньої сфери кардинально не відрізняється від аналогічних підходів, напрацьованих в традиційному менеджменті. У процесі створення розгалуженої структурно-функціональної системи освітньої сфери нинішнього суспільства сформувався специфічний ознаки, функції менеджменту освіти, що відображають суть і зміст управлінської діяльності на всіх рівнях управління цією галуззю. Визначальними ознаками для класифікації функцій менеджменту

освіти є, по-перше, вид управлінської діяльності, який дає змогу відрізнити одну роботу від інших; по-друге, спрямованість видів освітньої діяльності на керований об'єкт або фактори зовнішнього середовища [6, 31].

Відповідно до цього можна виділити загальні та специфічні функції менеджменту освіти. Загальні функції менеджменту освіти — це частина управлінського циклу, якій властивий регулярний вид управлінської діяльності незалежно від місця її прояву, характеру діяльності, масштабів тощо. Вони поділяють зміст управлінської діяльності на види робіт за ознакою послідовності виконання, за часом з метою отримання наперед визначеного результату. До загальних функцій належать планування, організація, мотивування, контролювання і регулювання, які з абстрактного стану трансформуються в конкретний лише через управління певними об'єктами, процесами, елементами освітньої діяльності та реалізуються за допомогою їх послідовного застосування. Керуюча система в менеджменті освіти забезпечує своє функціонування через поетапні операції: планування, контролювання та регулювання діяльності суб'єктів і об'єктів освітнього процесу, організацію їх діяльності та мотивування поведінки.

Специфічні функції менеджменту освіти виникають від горизонтального поділу праці в освітній системі будь-якої держави, визначають його спрямованість на конкретний об'єкт управління. Їх можна класифікувати за такими ознаками: рівні управління — загальнодержавний, регіональний (управління освітньою сферою території), локальний (рівень місцевого управління та самоврядування); освітні рівні — управління дошкільною, професійною, вищою, позашкільною, післядипломною підсистемами освіти; об'єкти управління — управління навчальними закладами різних видів та типів (дитсадками, школами, ліцеями, гімназіями, коледжами, інститутами, університетами, академіями); процеси управління навчально-методичною роботою, навчально-виховним процесом, роботою з керівниками та науково-педагогічними кадрами, підвищенням кваліфікації і перепідготовкою кадрів, науковою діяльністю у вищих навчальних закладах, розвитком і розширенням міжнародного співробітництва в освітній сфері, вдосконаленням соціальної та матеріально-технічної бази освіти.

Менеджмент освіти як наукова теорія ґрунтується на власній методології, яка є сукупністю принципів, прийомів і процедур дослідження освітньої сфери суспільства і технологій її управління. До методики менеджменту освіти належить система дослідно-аналітичних і управлінських методів осмислення та управління функціонуванням освітньої сферою суспільства в тісному зв'язку з іншими галузями його життєдіяльності. Менеджмент освіти як загальну функцію управління освітньою сфе-

рою український вчений В. М. Бебик класифікує за видами, взявши за основу наступні ознаки [3, 248]:

1. Ієрархічно-територіальний рівень і простір управління: глобальний (планетарний рівень управління); цивілізаційно-територіальний (рівень управління освітніми сферами сукупності держав, націй, що мають спільні цивілізаційні ознаки — західна, православна, ісламська, конфуціанська, індуїстська, буддистська, африканська, латиноамериканська, японська цивілізація); державно-національний (рівень управління освітою держави-нації); регіональний (рівень управління освітніми сферами територій зі спільними економічними, соціальними, екологічними, етнічними та іншими інтересами, межі яких можуть не збігатися з державними кордонами); локальний (рівень місцевого управління та самоврядування освітніми закладами міста, селищної, сільської ради).

2. Гармонізація, узгодження інтересів і потреб усіх суб'єктів освітнього процесу: освітньо-правовий (забезпечує правове регулювання освітньої життєдіяльності через діяльність органів держави, що ухвалюють закони, постанови та інші правові акти регулювання освітньої сфери); освітньо-економічний (регулює економічні засади функціонування економічної сфери суспільства); освітньо-політичний (полягає в політичному регулюванні освітньої сфери суспільства); освітньо-методичний (регулюються відповідними державними і недержавними освітніми структурами через запровадження освітніх стандартів та технологій навчання).

3. Ієрархічно-регулятивний рівень управління: суспільно-освітній (поширюється на всю освітню сферу через ухвалення і реалізацію виконання в межах певного суспільства міжнародних угод, національних конституцій, законів, постанов та інших актів); адміністративно-освітній (впливає на регіонально-адміністративні — область, місто, селище, село та галузеві об'єкти управління освітньою сферою — міністерства, відомства); освітні організації (забезпечує управління і регламентацію внутрішньої діяльності державних і недержавних освітніх організацій нормативно-правовими та соціально-психологічними методами).

4. За часом дії і наслідками реалізації управлінських впливів: стратегічний, оперативний, тактичний.

5. Галузево-функціональний підхід до дослідження проблем управління: кадровий (досліджує питання управління людьми, мотивації, організації та контролю їхньої освітньої діяльності); інтелектуальний (полягає в управлінні розпізнаванням, аналізом освітніх знань і технологій, розробкою ефективних дій суб'єктів освітньої діяльності); технологічний (відповідає за розробку та реалізацію освітніх технологій); маркетинговий (зорієнтований на організацію узгодження і взаємодію внутріш-

нього середовища суб'єкта освітньої діяльності з умовами ринку освітніх послуг через реалізацію властивих цьому суб'єкту управління конкурентних переваг; інноваційний (передбачає розробку планів і програм інноваційної освітньої діяльності, здійснення узгодженої інноваційної освітньої політики); фінансовий (полягає в управлінні фінансовими потоками і ресурсами суб'єктів освітньої діяльності).

Менеджмент — обов'язкова складова системи освіти, що сформувалась у незалежній Україні. Управління освітянською сферою є загалом цілісною ієрархічною, законодавчо забезпеченою та визначеною системою зі своєю інтегральною функцією та функціями кожного її сегмента. Управління українською освітою здійснюється органами державної влади, адміністрацією навчальних закладів та органами громадського самоврядування. Відповідно до чинного законодавства, державний менеджмент освітою в Україні забезпечують Президент України, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Міністерство освіти і науки України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади; Вища атестаційна комісія України; Державна акредитаційна комісія України; уряд Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування і підпорядковані їм органи управління освітою.

Далі система менеджменту освіти диференціюється залежно від кожного складника структури освіти. Систему менеджменту загальної середньої освіти регламентовано в Законі України «Про загальну середню освіту». Згідно зі ст. 35 управління системою загальної середньої освіти здійснюється Міністерством освіти України, іншими центральними органами виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, зазначені в ч. 2 ст. 9 цього Закону, Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, відповідними органами управління освітою обласних, Київської та Севастопольської міських, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, а також органами місцевого самоврядування [1, ст. 35].

Проблемам удосконалення системи менеджменту освітянською сферою та окремим її складників приділено особливу увагу в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, в якій зафіксовані основні напрями модернізації управління освітою: оптимізація організаційно-управлінських структур; перерозподіл функцій та повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та навчальними закладами; перехід до програмно-цілового управління; запровадження нової системи управління освітою, що базується на принципах позитивної мотивації; створення системи моніторингу ефективності управлінських рішень, якості освітніх послуг; впровад-

ження новітніх інформативно-управлінських і комп'ютерних технологій.

В центрі системи менеджменту освіти особистість директора загальноосвітнього навчального закладу як складний сплав ділових якостей, спрямованості інтересів, ціннісних орієнтацій керівника, його емоційних та психічних станів. Це проявляється у повсякденній взаємодії, співробітництві, спілкуванні з колегами, учнями, батьками, з різними державними та громадськими організаціями, в організації різних видів пізнавальної та культурно-дозвільної діяльності, в оціночних судженнях, в особистих симпатіях і антипатіях, в прийнятті та реалізації рішень, в багатьох нюансах, з яких складається професійний портрет керівника як менеджера, стиль його професійної діяльності. Серед головних особливостей менеджера освіти виділяються лідерство, впевненість в собі, наполегливість та вміння переконувати, прагнення взяти відповідальність на себе. Що стосується динамічних особливостей психічних процесів, то найбільш важливими є здатність до тривалої напруженої роботи, вміння «тримати удар» та швидко включатися в нову діяльність.

Таким чином, менеджмент освіти є важливою складовою частиною системи освіти в Україні. Це цілісна, ієрархічна, законодавчо забезпечена та визначена система зі своєю інтегральною функцією та функціями кожного її сегмента. Прагматична спрямованість на успіх, адаптивність поведінки, креативність вчинків та дивергентне мислення — основні компоненти професійної структури сучасного менеджера освіти і результат його підготовки у ВНЗ. Тому, яку б блискучу освіту не здобув менеджер, йому треба постійно займатись самовихованням і саморозвитком. Директор загальноос-

вітнього закладу XXI століття повинен наполегливо працювати над своїми морально-естетичними якостями, особистісним розвитком та іміджем. Щоб ефективно управляти освітньою установою й стати компетентним менеджером освіти, керівникові дуже важливо бути свідомо вмотивованим на особистісний розвиток, який є визначальним фактором підвищення моральної та професійної культури.

Література

1. Про загальну середню освіту: Закон України № 651-XIV від 13 трав. 1999 р., із змінами від 4 черв. 2008 р. — Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_02/part_11.html.
2. Бех Т. Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості // Початкова школа. — 2001. — № 12. — С. 24–26.
3. Бебик В. М. Менеджмент освіти глобального суспільства // Глобалізація і Болонський процес: проблеми і технології: монографія. — К.: МАУП, 2005. — 322 с.
4. Івашина Л. П. Інноваційний менеджмент в освіті: підходи до організації роботи навчальних закладів / Л. П. Івашина, І. А. Медведєв // Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. — Суми: ВТД Університет. кн., 2007. — С. 77–82.
5. Кривко М. П. Організаційно-педагогічні основи індивідуалізації підготовки менеджерів освіти шкільного рівня: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / М. П. Кривко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — К., 1996. — 22 с.
6. Луценко С. М. Професійна специфіка менеджменту в освіті / С. М. Луценко, О. М. Чхайло // Педагогічна Сумщина. — Суми: Нота Бене, 2007. — № 3. — С. 31–35.
7. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. — М.: Дело, 1997. — 524 с.

С. В. ВОРОНОВА,

методист кафедри менеджменту та розвитку освіти ООІУВ.

СІЛЬСЬКА ШКОЛА ПОВНОГО ДНЯ ЯК ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ

Хочу поділитися думками щодо організації навчально-виховної роботи в сільській школі повного дня.

Внесення змін до чинних нормативних документів має сформувати правове поле для діяльності різних типів загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості, зокрема навчально-виховних комплексів, яким є Слав'яносербський НВК «ЗОШ I–III ступенів — дитячий садок» (директор В. А. Будковська).

Загальновідомо, що сільська школа суттєво відрізняється від міської.

Школа на селі — це своєрідний оберіг, джерело культури, духовний центр для дітей і дорослих. Вона завжди була, є і буде не тільки

навчально-виховним закладом, але й реальним фактором культурного розвитку села.

Сьогоднішній день висуває нові вимоги до розвитку освіти. Пріоритетом розвитку освіти є впровадження нових педагогічних технологій, одним із елементів яких є організаційна форма. Життя доводить, що якщо змінювати урок, методи навчання в напрямку нестандартних, то можна досягти кращих результатів. Це добре усвідомив педагогічний колектив Слав'яносербського НВК, який в плані впровадження нових педагогічних технологій має свої напрацювання. Досвід роботи даного НВК зацікавив кафедру менеджменту і розвитку освіти ООІУВ, яка спільно з творчою групою керівників загальноосвітніх закладів

Одеської області провела на його базі науково-теоретичний семінар «Уклад сільської школи — основа успішності учня. Організація навчально-виховної роботи в сільській школі повного дня».

Звичайно, що перерахувати всі види і організаційні форми діяльності учнів і вчителів школи повного дня неможливо. На різних етапах розвитку дитини, в залежності від багатьох факторів, на формування особистості впливають різноманітні види діяльності. В даній статті представлено систему роботи педагогічного колективу щодо створення умов для розвитку особистості інтелектуально і духовно розвинутої, готової до соціальної адаптації та життя у XXI столітті.

У школі заснована вже відома форма семестрово-залікової системи навчальної роботи. Основними елементами системи є: семестри (їх може бути 4–6); блочне викладання навчального матеріалу — спарені 35-хвилинні уроки; додаткові індивідуальні заняття (ДІЗ); тематичні підсумкові заліки.

Розглянемо цілкове призначення деяких елементів системи.

Всі предмети викладаються парами — три пари з перервами між парами (півпара — це 35-хвилинна частина пари). 10–15 хв. І перервами між півпарами 5 хвилин. Розпочинаються уроки о 8.00 годині, закінчуються о 12 годині 15 хвилин.

По-перше, такий підхід до організації навчально-виховного процесу дає можливість вирішувати питання оптимізації денного навантаження учнів.

По-друге, надає можливість більш раціонально використовувати час як на теоретичне викладання матеріалу, так і на виконання його практичної частини.

По-третє, 70-хвилинна пара дає можливість використовувати для формування знань, вмінь і навичок більше часу, ніж за два окремих уроки по 45 хвилин.

По-четверте, проведення уроків парами дозволяє учням готуватися до 2–3 предметів замість 5–6 за звичайною системою.

По-п'яте, застосування здвоєних уроків — це економія з кожного уроку по 10 хвилин робочого часу вчителя, що можна ефективно використати для додаткових індивідуальних занять (ДІЗ) на основі системи особистісно орієнтованого навчання.

Всі десятихвилинки від кожного уроку підсумовуються за тиждень. (Наприклад, при тижневому навантаженні вчителя 18 годин — 3 години відшкодовуються на додаткові індиві-

дуальні заняття (ДІЗ), які проводить той же вчитель). Накопичений таким чином час вноситься до розкладу занять в позаурочний час. ДІЗ не можуть тривати довше, ніж 1,5 години, крім тих випадків, коли час занять використовується для екскурсій, різноманітних освітньо-виховних ігор, заліків. Таким чином вчитель, як правило, має протягом тижня 3 години для ДІЗ, які він використовує для усунення прогалин в знаннях учнів, закріплення та поглиблення знань, формування вмінь і навичок, розвитку зацікавленості до вивчення даного предмета, для здачі та перездачі учнями заліків. В залежності від проблем, які виникають при вивченні рівня знань, засвоєних учнем, та рівня і темпу понятійних його можливостей, вчитель визначає дітей, яких запрошує на ДІЗ.

Відповідно до цього суттєвими ознаками ДІЗ є:

по-перше, можливість використання технологій гнучкої диференціації навчання як в урочний, так і в позаурочний час, тобто встановлюються суб'єкт-суб'єктивні відносини учня з учителем;

по-друге, це можливість цілісної реалізації особистісно орієнтованої системи навчання, тобто в школі повного дня за вищезазначеною системою відкриваються великі можливості для подолання неуспішності учнів, для забезпечення більшості учнів ґрунтовними знаннями.

Отже, семестрово-залікова система не тільки не обмежує, а, навпаки, збагачує арсенал форм проведення уроків: лекцій, семінарів, практикумів і т. д.

Доцільно підкреслити, що вищезазначена система навчання декілька років тому застосувалась в Одеському НВК «Гімназія № 6 — школа I–II ступенів». Результати переконливі.

На жаль робота не мала продовження. Але це окреме питання, яке можливо буде висвітлено в наступних статтях. То ж є надія, що педколектив Слав'яносербської школи подолає труднощі в створенні цієї раціональної системи і допоможе її використовувати іншим навчальним закладам.

Т. Й. ІВАНОВА,

методист науково-методичної лабораторії педагогічних інновацій ООІУВ,

В. А. БУДКОВСЬКА,

директор Слав'яносербського НВК «ЗОШ I–III ступенів — дитячий садок» Великомихайлівського району.

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ ЯК УМОВА УСПІШНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Проблема професійного самовизначення, професійної орієнтації та життєвих планів молодих людей є досить актуальною на сучасному етапі розвитку суспільства. Це зумовлено, з одного боку, стрімкими змінами в самому суспільстві, в тому числі динамічною ситуацією на ринку праці. З іншого боку, індивідуально-особистісним фактором: ефективність праці багато в чому залежить від того, наскільки індивідуальні особливості працівника відповідають вимогам, які висуває та чи інша професія, а також від інтересів людини, її мотивів при виборі професії. В свою чергу, це впливає на задоволеність своєю професійною діяльністю і, в цілому, власним життям.

Завдання вибору професії не може бути успішно розв'язане без більш широкого — особистісного самовизначення, яке передбачає «побудову цілісного задуму життя, самопроєктування себе у майбутнє» [8]. На думку психологів (Є. Климов, І. Кон, Н. Самоукіна та ін.), це є одним із основних завдань раннього юнацького віку (15–18 років). Хоча слід зазначити, що процеси особистісного та життєвого самовизначення відбуваються і в наступні вікові періоди [8].

Практика показує, що багато молодих людей мають певні труднощі в процесі життєвого та професійного самовизначення, які пов'язані, по-перше, з неусвідомленням власних індивідуальних особливостей: нерозумінням власних потреб і здібностей, відсутністю виражених інтересів, по-друге, з низькою інформованістю про потреби суспільства і сучасною ситуацією на ринку праці. Тому виникає необхідність допомогти молодій людині при визначенні життєвої перспективи і виборі професії.

За даними наукових досліджень професійна орієнтація впливає на підвищення продуктивності праці (залежно від галузі на 10–30 %), забезпечує скорочення плинності кадрів (на 20–25 %), зменшення випадків аварійності та травматизму (на 35–45 %), продовження періоду працездатності (на 8–10 %), сприяє зниженню рівня відрахування студентів з професійних навчальних закладів (у 3–4 рази) [3].

Сьогодні продовжується процес реформування загальної середньої освіти. Він вимагає нових підходів до організації та змісту освіти в старшій школі, яка має функціонувати як профільна [4]. З одного боку, профільне навчання покликане створити сприятливі умови для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, для формування в них

орієнтації на той чи інший вид майбутньої професійної діяльності [4]. З іншого боку, реалізація профілізації навчання в старшій школі ставить випускника школи II ступеня перед необхідністю відповідального вибору — попереднього самовизначення відносно профілюючого напрямку власної діяльності [1]. Однак аналіз мотивів вибору учнями профілів навчання показав, що тільки 40 % керувались при цьому схильністю до вивчення конкретного циклу предметів. Решта віддавали перевагу престижності школи, сильному кадровому потенціалу вчителів, наполяганням батьків, бажанню бути разом з друзями тощо [4]. Отже, існують певні проблеми, пов'язані з готовністю підлітка, юнака до свідомого вибору профілю навчання і подальшого професійного та особистісного самовизначення.

Вищесказане дає підстави говорити про велику роль професійної орієнтації учнів в реалізації профільного навчання в старшій школі.

Згідно з Положенням про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, професійна орієнтація — це комплексна, науково обґрунтована система форм, методів і засобів, спрямованих на забезпечення допомоги особистості у свідомому професійному самовизначенні та трудовому становленні. Основою професійного самовизначення особи є самопізнання та об'єктивна самооцінка індивідуальних особливостей, зіставлення своїх якостей і можливостей з вимогами, необхідними для набуття конкретних професій, та кон'юктурою ринку праці [6].

Професійна робота в закладі освіти — це спеціально організована діяльність, спрямована на надання учням психолого-педагогічної підтримки в проєктуванні ними варіантів продовження навчання в профільних і непрофільних класах старшої школи, в установах професійної освіти [1, 9].

Відповідно до нормативних документів професійна орієнтація включає наступні елементи [4, 6].

1. Професійна інформація забезпечує ознайомлення зі змістом і перспективами розвитку професій, формами та умовами оволодіння ними, станом та потребами ринку праці в кадрів, вимогами професій до особистості, можливостями професійно-кваліфікаційного становлення.

2. Професійна консультація ґрунтується на основі науково організованої системи взаємодії психолога-профконсультанта та особи, яка потребує допомоги у виборі або зміні професії чи

виду діяльності на основі вивчення її індивідуальних психологічних характеристик, професійних інтересів, нахилів, стану здоров'я, особливостей життєвої ситуації та з урахуванням потреб ринку праці.

3. Професійний добір — це система профдіагностичного обстеження особи, спрямована на визначення конкретної професії, найбільш придатної для оволодіння окремою особою.

4. Професійний відбір проводиться з метою визначення ступеня придатності особи до окремих видів професійної діяльності згідно з нормативними вимогами.

5. Професійна адаптація покликана сприяти входженню особи у трудову діяльність, практичній перевірці правильності професійного вибору, успішному професійному становленню працівника [6].

Зміст і організація роботи з професійної орієнтації учнів в умовах профільного навчання

Процес реформування загальної середньої освіти вносить певні корективи до завдань, змісту та організації професійної орієнтації учнів і робить акцент на формування в них готовності до профільного навчання в 10–12-х класах. Спираючись на Концепцію профільного навчання в старшій школі [4], а також на Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається [6], розкриємо основний зміст та специфіку організації професійної орієнтації учнів.

По-перше, слід зазначити, що професійна орієнтація здійснюється всіма закладами освіти на всіх ступенях навчання. Умовно вона поділяється на два періоди: допрофесійний і професійний. Допрофесійний період включає такі етапи: початковий (пропедевтичний — 1–4 класи), пізнавально-пошуковий (5–9 класи) і базовий (визначальний — 9–12 класи).

Початковий (пропедевтичний) етап передбачає ознайомлення дітей в процесі навчальної, позакласної та позашкільної роботи з найбільш поширеними професіями, виховання позитивного ставлення до різних видів професійної діяльності, інтересу до пізнання своєї особистості; формування початкових загально-трудоих умінь і навичок, здатності до взаємодії з іншими особами в процесі діяльності. Очікуваний результат — сформоване у молодших школярів ставлення до себе, суспільства і професійної діяльності.

Пізнавально-пошуковий етап охоплює середню ланку школи і передбачає формування ціннісних орієнтацій, мотивації до самопізнання, установку на власну активність в професійному самовизначенні та оволодіння професійною діяльністю; систематичне ознайомлення з професіями в навчально-виховному процесі; формування навичок самооцінки, самоаналізу з метою усвідомлення власної професійної спрямованості; консультування щодо вибору про-

філю подальшої освіти, форм трудової підготовки.

Згідно з Концепцією профільного навчання в старшій школі в 8–9-х класах здійснюється допрофільна підготовка. Основні форми її реалізації — введення курсів за вибором (основна функція — профорієнтаційна), поглиблене вивчення окремих предметів на диференційованій основі, предметні олімпіади, робота з психологом-профконсультантом.

Очікуваний результат — готовність до вибору напрямку (профілю) навчання в старшій школі, до навчання в 10–12-х класах на умовах профільності.

Базовий (визначальний) етап охоплює учнів 10–12-х класів та учнів 9-х класів, які планують продовжити своє навчання поза межами школи. Цей етап передбачає вивчення наукових основ вибору професії, класифікаційних ознак професії, вимог професії до людини; оволодіння методиками самопізнання, самооцінки, формування вміння зіставляти вимоги, необхідні для набуття конкретної професії, з власними можливостями та кон'юнктурою ринку праці; створення умов для випробування своїх здібностей в різних видах трудової діяльності; консультування відносно вибору професії та навчального закладу; проведення професійного добору для випускників загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

На цьому етапі збільшується роль шкільного психолога в роботі зі старшокласниками.

Корисною є співпраця школи з районним (міським) центром зайнятості населення з метою надання учням інформації про кон'юнктуру ринку праці.

Очікуваний результат — сформованість особистісно значимого смислу вибору професії, певної професійної спрямованості (професійних намірів і планів щодо оволодіння професією, професійної перспективи), професійне самовизначення учнів, готовність до зміни професійної спрямованості та переорієнтації на суміжні професії, інші види діяльності відповідно до індивідуальних особливостей учнів та результатів профвідбору [4, 6].

Погляди деяких українських і російських психологів та педагогів щодо специфіки профорієнтаційної роботи в період допрофільної підготовки багато в чому збігаються. Так, О. М. Сироватко [9] (Україна) та М. О. Алексеев [1] (Росія) виокремлюють наступні етапи професійної орієнтації учнів (7)8–9-х класів.

1. Виявлення освітніх запитів учнів, які закінчують (7)8-й клас. На цьому етапі здійснюється:

— надання «освітньої карти» району, міста, області;

— попередня діагностика освітнього запиту школярів з урахуванням думки їх батьків, основних мотивів майбутнього вибору, інтересів і схильностей.

2. Для учнів 9-х класів передбачається:

— навчання способам вибору індивідуального маршруту освітньої діяльності;

— організація психолого-педагогічної діагностики й самодіагностики, що дозволяє шукати версії про схильність до напрямків освітньої діяльності в умовах профільного навчання;

— виявлення основних проблем у виборі профілю навчання.

3. По закінченні 9-го класу:

— реалізуються «проби вибору профілю навчання». З цією метою, на думку авторів, доцільно почати одноденне або дводенне «занурення» в проблему вибору. Ця процедура може бути заздалегідь передбачена навчальним планом школи;

— виявляється відповідність можливостей школяра вимогам профілю;

— співвідносяться аргументи «за» й «проти» певного вибору профілю. При цьому важливо, щоб у ранжируванні факторів незалежно брали участь сам учень, його батьки і вчителі [1, 9].

Професійна орієнтація учнів, психологічний супровід профільного навчання — важливі завдання в роботі шкільної психологічної служби [4, 7], реалізація яких передбачає:

— інформування про сучасний світ професій, кон'юнктуру ринку праці;

— виявлення інтересів, схильностей учнів, спрямованості особистості, первинних професійних намірів та їх динаміки;

— визначення соціальних установок і допомогу в їх формуванні;

— визначення мотивації вибору професії та її структури;

— формування готовності до самоаналізу і самооцінки реального рівня домагань;

— визначення вираженості і структури здібностей;

— визначення рівня розвитку різних сторін особистості, динаміки і варіативності проявів життєвого стилю, можливої «ціни» діяльності (конфліктність, напруженість, тривожність, потенційні можливості та їх реалізація, стійкість і наполегливість, цілеспрямованість і т. п.);

— здійснення професійного підбору, при необхідності — первинного професійного відбору;

— визначення ступеня відповідності можливостей особистості і професійно важливих якостей, які пред'являє професія, внесення коректив у професійні наміри учнів (за Р. В. Овчаровою) [5];

— допомогу у формуванні життєвої перспективи старшокласників.

Велике значення в процесі професійної орієнтації старшокласників може мати викладання курсів «Вибір професії», «Технологія досягнення професійного успіху».

Вибір професії — складний і важливий крок, від якого залежить не тільки задоволеність роботою, матеріальне благополуччя, а й психічне та фізичне здоров'я людини. Для того, щоб цей вибір був свідомим і вільним, необхідно враховувати такі фактори: інформованість про світ професій і ситуацію на ринку праці, знання особистісних можливостей, вміння співвідносити особистісні риси з вимогами професії.

Система професійної орієнтації в навчальних закладах загальної середньої освіти сприяє формуванню і розвитку компетентності учнів щодо вибору профілю навчання в старшій школі, професійного та життєвого самовизначення. Реалізація основних завдань профільного навчання [4] неможлива без якісної професійної орієнтації учнів. Тому професійну орієнтацію учнів можна розглядати як одну з найважливіших умов успішної реалізації профільного навчання.

Література

1. Алексеев Н. А. Личностно ориентированное обучение в школе / Н. А. Алексеев. — Ростов н/Д: Феникс, 2006. — 332 с.
2. Концепція державної системи професійної орієнтації населення. — Режим доступу: <http://www.uapravo.net/data2008/base02/ukr02054.htm>.
3. Концепція державної системи професійної орієнтації населення // Збірник нормативних, інструктивних та методичних матеріалів з питань професійної орієнтації незайнятого населення та інших категорій громадян. — К., 1997. — С. 23–29.
4. Концепція профільного навчання в старшій школі // Книга методиста: довідково-метод. вид. / упоряд.: Г. М. Литвиненко, О. М. Вернидуб. — Х.: Торсінг плюс, 2006. — С. 262–272.
5. Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога / Р. В. Овчарова. — 2-е изд., дораб. — М.: Просвещение: Учеб. лит., 1996. — 352 с.
6. Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається // Збірник нормативних, інструктивних та методичних матеріалів з питань професійної орієнтації незайнятого населення та інших категорій громадян. — К., 1997. — С. 47–50.
7. Положення про психологічну службу системи освіти України // Книга методиста: довідково-метод. вид. / упоряд.: Г. М. Литвиненко, О. М. Вернидуб. — Х.: Торсінг плюс, 2006. — С. 638–645.
8. Практическая психология образования: учеб. для студ. высш. и сред. спец. учеб. завед. / под ред. И. В. Дубровиной. — М.: ТЦ «Сфера», 1997. — 528 с.
9. Сироватко О. Психологічне забезпечення профільної освіти // Психолог. — 2006. — № 40. — С. 3–11.

Т. М. ЧЕБИКІНА,

завідувачка кафедри педагогіки і психології ООІУВ, канд. псих. наук, доцент,

А. А. ЛЕСКОВА,

старший викладач кафедри педагогіки і психології ООІУВ.

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ

Сьогодні психологічна служба освіти Одеської області реалізує державну Концепцію розвитку психологічної служби освіти України на період до 2012 року згідно з якою одним із програмних завдань психологічного супроводу навчально-виховного процесу школи є введення уроків психології.

Перед сучасною школою стоїть завдання — розвиток культури учнівської молоді. Загострення конфліктів, насилля, особлива жорстокість дітей — явища досить розповсюджені в класних колективах. На жаль, школа не володіє ефективними засобами подолання цих негативних явищ. Поведінка дітей дедалі стає все більше некерованою, спостерігаються прояви неповаги до вчителя та однокласників, небажання вчитися, безвідповідальне ставлення до навчання та свого життя. Ми стикаємось з тим, що не працюють традиційні засоби впливу на учня: негативна оцінка, виклик до школи батьків, спілкування з директором школи, вплив через учнівський колектив, навіть присутність членів батьківського комітету на уроках.

Культурних людей об'єднує здатність до конструктивного спілкування, повага до дорослих, визнання авторитетів. Культурною можна назвати ту людину, яка поділяє загальнолюдські цінності, які ґрунтуються на поважному, толерантному відношенні до іншої людини. Культурну формує соціум (сім'я, школа, держава).

Сучасна сім'я занадто відірвана від тих моральних засад, які декларує держава, вони не стали життєво необхідними, об'єднувальними, тими, що підсилюють ідентичність народу. Тому, перш за все, в побудові навчально-виховного процесу необхідно розглядати, якою дитина потрапляє до школи із сім'ї: чи здатна вона до самостійності, чи проникнута повагою до вчителя, чи хоче йти до школи, чи вміє спілкуватися, чи регулює свою поведінку та емоційні стани. Шкільні психологи області звертають увагу на те, що за останні роки діти приходять до школи з високим ступенем напруженості психологічних захистів, низькою самооцінкою, переважно зниженим фоном настрою й переважно негативним відношенням до себе, оточуючих людей і світу, в цілому.

При проектуванні школою системи розвитку особистості учня треба враховувати, що дитина, яка принижена в сім'ї, буде шукати шляхи компенсації своїх дефіцитарних відносин з близькими людьми, і можливо через пряму агресію, насилля над слабшим, ще гірше через форми аутоагресії (пресуїцидальні стани, суїцидальна поведінка). Тому важливо не приборкувати агресію дитини, а розвивати культуру прояву сильних емоцій, управління ними.

Ситуацію в сім'ї ні школа, ні сама дитина змінити не може. Тоді на допомогу приходять спільні цінності, які мають бути загальнодер-

жавними, основою сучасної культури, де є шанобливе відношення до батьків, орієнтири на працю, самовдосконалення, цілепокладання, толерантне відношення до людей, совість тощо.

Усі проголошені суспільством моральні цінності — гуманізація, демократизація, співпраця, діалогізація, толерантність — ґрунтуються на психологічних законах спілкування та взаємодії людей.

Можливість реалізації нових завдань освіти потребує відповідної модернізації її змісту, введення нових предметів гуманітарного циклу, впровадження особистісно орієнтованої системи навчання, використання активних форм і методів в процесі навчання. До базового навчального плану повинні включатися не тільки предмети, які підпорядковані меті формування наукового світогляду, пізнання довкілля, а й такі, які б дозволяли учням одержати досвід пізнання самого себе, розуміння інших людей, механізмів і законів, що впливають на людські відносини, сформувати навички конструктивної взаємодії з оточуючими. Це дозволить краще усвідомити права й свободи інших людей, сформувати толерантність, вміння долати труднощі та відстоювати свої права, конструктивно розв'язувати конфлікти. Опанування соціальними навичками повинно відбуватись не стихійно, а стати метою виховного процесу.

У формуванні означених якостей особистості важливе місце займає підвищення рівня психологічної культури, яке, перш за все, включає розуміння самого себе як особистості, усвідомлення свого місця серед людей, формування навичок рефлексії, врахування потреб та інтересів інших, вирішування проблем у конструктивний засіб. Розвиток адекватної самооцінки, поваги до себе самого — необхідна умова формування правової культури, власної позиції, соціальної активності.

Підвищення психологічної культури учнівської молоді передбачає оволодіння основами загальної психології, соціальної психології та психології спілкування.

Розкриємо актуальність вивчення психології в сучасній школі. Освіта тісно пов'язана з культурою. Навчальна програма включає систему знань з різних галузей наук, які в цілому являють собою загальне культурне поле сучасного суспільства. Кожна окрема галузь науки дозволяє дитині ознайомитися з нею як з частиною загальної культури. Зміст будь-якого навчального предмета на доступному рівні залучає дитину до своїх культурних змістів, значень, розширює кругозір дитини, тим самим створюючи умови для її розвитку, надає можливість для самостійного усвідомленого життєвого самовизначення. Однак психологія в цьому культурному просторі не представлена.

А між тим психологія складає суттєву частину загальної культури. Уся наша духовна і матеріальна культура є сферою, де в конкретній формі зафіксовані психологічні ідеї та явища (казки, звичаї, мистецтво тощо). Діти, весь час торкаючись культури соціального оточення, засвоюють психологічну інформацію, при цьому не усвідомлюючи її психологічної сутності. За допомогою освіти або без неї людина входить в культуру, отримує досвід.

Люди будь-якого віку, ґрунтуючись на побутовому життєвому досвіді, не вивчаючи психологію в повсякденному житті, але нерідко недоречно або помилково. Звичайно, набагато корисніше було б використовувати психологічні знання свідомо та з розумінням.

Усі знають, що фізична травма небезпечна і треба вчити, як надати першу допомогу або як уникнути травми. Про стреси, страхи, тривожність (психічні травми) в останній час також стали багато писати і говорити. Але системного підходу до засвоєння знань про те, як зберегти психічне здоров'я до цього часу не існує.

Дитина, яка досягла певного віку, пізнає себе у фізичному відношенні. Ознаки фізичної зрілості для нас очевидні. А от психологічне самопізнання, самоусвідомлення для дитини — процес складний, іноді пов'язаний із стражданнями. Висновки про самого себе нерідко бувають помилкові, тому що знаннями про себе як про людину дитина не володіє.

Незнання законів розвитку психіки, нерозуміння, що таке здібності, невміння відрізнити стійкий інтерес від мимовільного захоплення, нерозуміння самого себе тощо призводять до того, що дитина (підліток, юнак) нерідко не може зробити самостійний вибір профільного класу, форми навчання, майбутньої професії, життєвої позиції та ін.

Підростаючій людині постійно говорять, що треба вміти управляти своєю поведінкою, але не говорять, як це робити. Підлітки і старшокласники часто звертаються до шкільного психолога з питаннями про те, як пізнати самого себе, як розвивати в собі ті чи інші якості особистості, як визначити свої здібності, як налагодити відносини з ровесниками та дорослими. Вони просять підказки, як можна дізнатися про самого себе, про свої індивідуальні особливості, можливості, як змінити щось у своїй поведінці, характері. Таким чином, діти чекають допомоги, підказки дорослих, навіть не здогадуючись про те, що є така наука, вивчення якої може допомогти людині самій багато зрозуміти як в собі самому, так і в оточуючих людях, світі.

Дитину однаково легко перекопати як у своїй неповноцінності, так і у власній геніальності. І те, і інше вкрай шкідливе для розвитку особистості. Дитина повинна навчитися сама розуміти свої сильні і слабкі сторони.

Пізнання потенційних можливостей, що заклали в людині природа і соціум, може спонукати дитину надіятися та спиратися насамперед на самого себе, а не тільки чекати допомоги та вимагати чогось від інших.

На сьогоднішній день викладання психології в школі представляє собою епізодичні включення окремих психологічних знань у загальний курс навчання. Багаточисельна науково-популярна психологічна література також не дає системного знання.

Все частіше з'являються люди, які, користуючись психологічною неграмотністю суспільства, оголошують себе фахівцями з психології (різні екстрасенси, гадалки, провидці). Збільшується кількість матеріалів псевдокультури на телебаченні і у пресі.

Тому одним із завдань сучасної освіти є формування у дітей вміння критично мислити і протистояти інформаційним впливам.

Мова йде про реалізацію засад особистісно орієнтованої освіти, яка ґрунтується, насамперед, на навчанні дитини бути самостійною, відповідальною, творчою особистістю. Результатом такого навчання і виховання є здатність дитини діяти самостійно, на основі засвоєних загальнолюдських норм і цінностей; оволодіння інтелектуальними, комунікативними, вольовими та іншими здібностями.

Таким чином, мету особистісно орієнтованого виховання особистості можна викласти в трьох аспектах:

1. Залучення до загальнолюдських цінностей та здатність визначати свою позицію по відношенню до них.

2. Вміння зберігати душевну рівновагу і здатність до саморозвитку (гармонійний баланс між стійкістю та творчістю). Справлятися зі стресами, долати емоційні кризи, здійснювати свої задуми, ставити і досягати мети.

3. Поеднання осмисленого включення в суспільство, вміння займати та відстоювати свою власну позицію в будь-яких ситуаціях соціальної взаємодії (не піддаватися впливу ЗМІ, відстоювати свої права).

Завдання успішного психічного розвитку дитини:

- Загальне емоційне благополуччя.
- Здатність спілкуватися з іншими людьми.
- Засвоєння норм людської поведінки.
- Формування загальнолюдських почуттів.
- Розвиток здібностей.
- Позитивна та адекватна самооцінка.
- Вміння вибудовувати позитивні відносини з іншими людьми.
- Досягнення певного рівня самостійності.
- Розвиток емоційної саморегуляції.
- Розвиток керованої поведінки.

У зв'язку з цим вивчення психології в школі набуває особливого значення. Знання про людину, які одержують діти, повинні бути науковою інформацією. Необхідна наукова, систематична психологія, а не знайомство з окремими

психологічними питаннями на уроках літератури, історії, біології, фізіології, на різного роду тренінгових заняттях з психологом.

Тому метою вивчення психології в школі можна вважати оволодіння кожним школярем елементарною психологічною культурою, яка є необхідною частиною загальної культури.

Нагадаємо, що культура — це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених і розвинених людством в ході його історії. Культура виражає ступінь пізнання і практичне оволодіння людьми законами природи і суспільного життя.

Психологічна культура — це здатність до ефективної психологічної діяльності на основі визнання особистості найвищою цінністю. А саме, усвідомлення людиною своєї честі, гідності та цінності іншої людини (В. В. Рибалко, 2009).

Культура створює особистість, і чим більш широке коло культури, в яке вводить дитину дорослий, тим більш значущими стають підвалини для розвитку повноцінної особистості. В нашому суспільстві, на жаль, фактично відсутня психологічна культура. Тому дорослі — батьки, педагоги — у своїй більшості не можуть залучити до неї молоде покоління.

Залучення людей до психологічних знань в шкільному віці, сподіваємось, приведе наше суспільство до розуміння психології людини, визнання цієї науки як необхідної для повноцінного розвитку людини та людства, для визнання цінності людини самої по собі, незалежно від національності, посади, віку та ін. Без знань основ психології особистості дуже важко виховати молоде покоління в дусі толерантності — поваги до людини як такої.

Коли починати вивчення психології в школі? Сьогодні існує чимало програм з навчального курсу «Психологія». Більшість з них написані для старших класів. Це не зовсім правильно. Учні різного віку намагаються розібратися в собі. Але цікавість до самопізнання перевищує їх можливості пізнати себе, тому що вони не володіють знаннями про психологічні особливості людини. Звідси неадекватні способи пізнання себе та інших, незадоволеність, невизначеність в оцінках, самооцінках, намірах тощо. Чим краще дитина усвідомлює себе, свої інтереси, здібності, переживання, тим більш чітко формуються в неї уявлення про свій життєвий шлях. Саме в початковій школі формується світогляд дитини, і саме цей віковий період є сенситивним для формування психологічного компонента світогляду, який вбирає в собі розуміння людини як активної частини реального світу. Найбільш придатним віком для включення дітей у пізнання психології, на наш погляд, є вік 9–10 років, тобто третій — четвертий клас, коли діти вмюють читати і писати, вже зрозуміли, що світ знань великий та багатогранний, що оволодіння знаннями залежить від

них самих. Досвід вивчення психології показує, що дітям цікавий та зрозумілий навчальний матеріал з психології, який викладено в доступній формі.

Одеський обласний центр практичної психології і соціальної роботи оголошує в 2009–2010 роках конкурс навчальних програм з психології для учнів різних вікових категорій. Пропонуємо в додатку програму Л. П. Пономаренко, Р. В. Білоусової «Основи психології», 10 клас та «Психологія спілкування», 11 клас. Програму рекомендовано комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України як проект програми для загальноосвітніх навчальних закладів (протокол № 6 від 03.02.2000 р.).

Література

1. Практическая психология образования : учеб. пособие / под ред. И. В. Дубровиной. — С.Пб. : Питер, 2006. — 592 с.
2. Концепція розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2012 року : наказ МОНУ від 19.06.2008 р. № 554.
3. Пономаренко Л. П. Основы психологии для старшеклассников : пособие для педагога : в 2 ч. / Л. П. Пономаренко, Р. В. Белоусова. — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. — 192 с. — (Б-ка школьного психолога).
4. Репнова Т. П. Подолання учнівського насилля та конфліктності через формування культури емоцій // Матеріали конференції Австрійського проекту Культур-Контакт «Керування конфліктними ситуаціями в школі», Одеса, 11 червня 2009 р.

Додаток

Програми «Основи психології», 10 клас та «Психологія спілкування», 11 клас, розроблені Л. П. Пономаренко і Р. В. Білоусовою

ПОЯСНОВАЛЬНА ЗАПИСКА

Головними цілями навчання старшокласників основ психології та психології спілкування є:

- формування гуманістичного світогляду;
- розвиток психологічної культури учнів;
- опанування учнями навичками самоаналізу і самоусвідомлення, розуміння почуттів і мотивів поведінки оточуючих, вміння робити вибір і брати на себе відповідальність;
- навчання учнів вміння знаходити вихід в скрутних обставинах, долати неприємні почуття і власну невпевненість;
- опанування учнями навичками конструктивного спілкування, правильного розуміння бажань, очікувань і вимог інших людей, врахування їх прав;
- підготовка до свідомої активної участі в суспільному житті Української держави.

Навчання старшокласників основ психології має сприяти:

— формуванню гармонійно розвиненої, соціально і національно свідомої людини, яка наділена глибокою громадянською відповідальністю, здатна до саморозвитку і самовдосконалення;

— усвідомленню учнями права на вибір способу власної поведінки з урахуванням і дотриманням правових і гуманістичних засад;

— глибокому усвідомленню взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;

— формуванню толерантного, неупередженого сприймання і доброзичливого ставлення до інших особистостей, груп і народів;

— розвитку творчого мислення, формуванню власного погляду та критичного ставлення до інформації;

— виявленню та розвитку творчих здібностей учнів.

Ці завдання реалізуються в процесі вивчення курсу «Основи психології для старшокласників», який передбачає дві взаємопов'язані програми: «Основи психології» для учнів 10-х класів (1 год. на тиждень, 34 год. на рік); для учнів 11-х класів «Психологія спілкування» (1 год. на тиждень, 34 год. на рік).

Програма «Психологія спілкування» продовжує курс «Основи психології», матеріал вивчається на базі знань, які були одержані учнями в 10-му класі. Однак курс «Психологія спілкування» може викладатися окремо.

Курс «Основи психології для старшокласників» може включатися до варіативної складової базового навчального плану ліцеїв, гімназій, загальноосвітніх шкіл, інтернатів.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

В загальноосвітніх навчальних закладах систематичні знання з психологічної науки в минулому викладались в рамках курсу «Етика і психологія сімейного життя». Програма, яка пропонується, за змістом торкається більш широкого кола питань і метою якої є познайомити учнів з основними розділами психологічної науки; створити цілісну, логічно завершену систему знань, сформувані навички конструктивного спілкування.

В I розділі курсу «Основи психології» (10-й клас) старшокласники знайомляться з предметом психології як науки; історією її виникнення та розвитку; основними галузями сучасної психології. Учні повинні з'ясувати, що таке психіка людини та яку роль вона відіграє в поведінці і життєдіяльності особистості.

II розділ програми присвячений вивченню пізнавальних процесів, інтелекту та здібностей людини. Дається уявлення про механізми функціонування пізнавальних процесів; учні мають можливість також відкрити свої особистісні особливості, опанувати навички саморегуляції, методи розвитку пам'яті, мислення, уваги. Короткий екскурс у фізіологію вищої

нервової діяльності (будова мозку та локалізація вищих психічних функцій) дозволяє органічно інтегрувати знання, набуті учнями при вивченні біології та анатомії людини. Поняття про міжпівкульову асиметрію дозволяє наблизитися до розуміння наявності індивідуальної різниці між людьми в залежності від фізіологічних особливостей.

При викладанні теми «Творчі здібності» вводитьсся проблемний компонент: учні дізнаються про неоднозначне трактування цього поняття, їм пропонується ознайомитись з різними визначеннями поняття «креативність», розвинути свою здатність до подолання стереотипності мислення.

Центральний розділ програми 10-го класу — особистість. Поняття про особистість пропонується ввести на першому уроці вивчення цього розділу, висвітлити складну проблему співвідношення між біологічними та соціальними факторами у формуванні особистості; на життєвих прикладах дати уявлення про такі важливі складові особистості, як: мотивація, потреби, настанови, цінності та цілі. Наступні 4 уроки присвячені найбільш відомим теоріям особистості. Учні знайомляться з поглядами Фрейда, Адлера, Маслоу, представниками поведінкового напрямку в психології (біхевіоризму).

Метою знайомства з теоріями особистості є розширення світогляду учнів, доведення складності й багатоаспектності феномена особистості, змусити їх замислитися над ідеями видатних вчених щодо призначення людини, проблем, з якими вона зустрічається на життєвому шляху. Обговорюється важлива роль підсвідомості в поведінці людини, яка розкрита в психоаналізі Фрейда; погляди А. Маслоу щодо самоактуалізації, служіння високої меті — як головного призначення людини та умови її психічного здоров'я.

Така подача матеріалу в розділі «Особистість» дозволить уникнути механічного уявлення про особистість як просту суму різних якостей та здібностей; ввести учнів в коло вічних питань мети й сенсу життя людини. Знайомство з різними поглядами на проблему особистості може допомогти їм навчитись аналізувати схожість та відмінності різних теорій; розвинути критичне мислення; дати можливість сформувані свій погляд на даний складний феномен.

Протягом трьох уроків вивчення теми «Темперамент і характер» передбачається дати учням знання про індивідуальні відмінності між людьми.

Особливе місце в даному курсі займає тема самосвідомості, самовідношення та «Я-концепція». Учні пізнають, що таке самооцінка, як вона формується, чим відрізняється адекватна самооцінка від завищеної та заниженої і як це відбивається на самопочутті людини, її стосунках з оточуючими. Введення поняття про само-

повагу і власну гідність як один із важливих регуляторів поведінки людини.

При опрацюванні теми «Емоції та почуття» учні дізнаються про важливу роль емоцій в житті людини, про необхідність розуміти почуття оточуючих; розрізняти емоційні стани, справлятися зі своїми негативними емоціями. На уроках, присвячених темам «Любов» та «Дружба», які дуже хвилюють підлітків і молодь, дається психологічний аналіз виникнення та розвитку цих почуттів; аналізуються деякі життєві ситуації. Знайомство з висловлюваннями визначних людей про любов дає можливість замислитися над різними гранями людських почуттів та висловити свої думки. Старшокласникам пропонується навчитися відрізняти прояви поваги від прагнення до самоствердження та насильства в особистісних стосунках; самостійно відпрацювати принципи відношень, які необхідні для того, щоб знайти друга та зберегти дружбу.

В IV розділі «Саморегуляція» велика увага приділяється формуванню практичних умінь і навичок. Учні опановують прийоми та методи аутотренінгу, вчаться володіти своїм емоційним станом. Вони отримують знання про теорію стресу Ганса Сельє, знайомляться з факторами, які призводять до стресу; його впливом на психічний та фізичний стан людини.

До розділу «Саморегуляція» включена тема «Профілактика адиктивної поведінки», яка при необхідності може викладатися окремо та використовуватись в роботі щодо профілактики наркоманії, алкоголізму, СНІДу. Тема «Позитивне мислення» має головним чином практичне спрямування — формування в учнів навичок позитивного мислення як засобу долати труднощі, вміння досягати поставленої мети; відчувати себе людиною, яка гідна поваги.

При вивченні останнього V розділу — «Вікова психологія» — значна роль відводиться аналізу особливостей і проблем підліткового та юнацького віку. Один (або два) уроки присвячуються вивченню закономірностей формування особистості в дошкільному та молодшому шкільному віці. Учні знайомляться також з основними принципами позитивного, гуманістичного виховання.

У програмі «Основи спілкування» (11-й клас) більше часу відводиться на активні форми роботи. Це обумовлено головною метою курсу: формування соціальної компетентності та розвиток навичок конструктивного спілкування.

В I розділі аналізуються структура, функції та засоби спілкування. Учням пропонується цікавий практичний матеріал щодо невербальних засобів спілкування; вони навчаються розуміти стан людини та складати уяву про її особистість, спостерігаючи за поведінкою. Розглядаються різні стилі спілкування, аналізуються їх ефективність; використовуючи транзактний аналіз Е. Берна, старшокласники одержують знання про три основні позиції, які зай-

мають люди в спілкуванні (Батько, Дорослий та Дитина). Учні мають змогу з'ясувати позитивні та негативні сторони кожної позиції, а також усвідомити необхідність додержуватися позиції дорослого для формування конструктивних відносин з оточуючими.

Один з уроків присвячується аналізу шляхів формування маніпулятивного стилю спілкування. Обговорення цієї теми зі старшокласниками допоможе їм усвідомити сумнівну цінність прагнення до маніпулювання, відпрацювати засоби протистояння маніпуляції з боку інших. Виробленню власної позиції сприяє проведення диспуту «Що заважає відкритому спілкуванню?».

Другий розділ присвячено темам, які висвітлюють умови та технології ефективної комунікації. Теоретичний матеріал, такий, як: знайомство з видами психологічних захистів, бар'єри в спілкуванні подається разом з вправами, тестами, аналізом ситуацій; значну роль у формуванні навичок конструктивного спілкування, вміння слухати і розуміти співрозмовника відіграють психотренінгові вправи та розігрування ситуацій.

Вивчаючи актуальну і важливу тему «Конфлікти та їх попередження», учні вчаться аналізувати інтереси, потреби та почуття людей, які втягнуті в конфлікт, опановують навички конструктивного розв'язання конфліктів.

Розділ «Психологія сімейних відносин» є важливою складовою курсу, враховуючи велику вагу психологічних факторів у труднощах, які виникають в сучасній сім'ї. До цього розділу включено також матеріал про стилі сімейного виховання та його вплив на формування особистості. Знайомство з цими питаннями дозволить майбутнім батькам уникнути помилок у вихованні своїх дітей.

V розділ «Психологія малих груп і колективів» містить теми: колектив і особистість, лідерство, де аналізуються закономірності взаємовідносин людей в малих групах, розподіл ролей. Учні дізнаються про якості, які притаманні лідеру, про розповсюдження стилів керування колективом.

Нетрадиційною є тема «Конформізм», яка введена до розділу в зв'язку з важливістю усвідомлення підлітками впливу оточуючих на формування погляду та поведінки людини, необхідності формування й відстоювання власної позиції. Практичну спрямованість має урок, який присвячено розвитку вміння сказати «Ні» та протистояти тиску з боку оточуючих. Такі вміння потрібно розвивати у старшокласників в зв'язку з розповсюдженням серед сучасної молоді явищ залежності від алкоголю та наркотиків.

VI розділ «Ділове спілкування» знайомить учнів з принципами та етапами ведення ефективних ділових переговорів; відпрацьовуються навички налагодження контакту із співрозмов-

ником, аналізу його інтересів, пошуку аргументів для переконання партнера. Тема «Екзамен» також нетрадиційна для навчальних курсів, її мета — розвивати вміння долати хвилювання перед випробуванням, володіти своїм емоційним станом. На одному з уроків учні знайомляться з найбільш вдалим прийомом та закономірностями сприймання доповідача аудиторією, опановують мистецтво публічного виступу.

До програми 11-го класу умовно додано тему «Профорієнтація», яка не входить до курсу «Психологія спілкування», але є важливою і актуальною для випускників шкіл. Саме психологічне навантаження цієї теми, використання профорієнтаційних вправ та ігор може сприяти загостренню проблеми самовизначення, усвідомлення учнями необхідності серйозного відношення до проектування професійного життєвого шляху. Тому ця тема, яка може зайняти 2–3 уроки, залишена в курсі, пов'язаному з психологією. Якщо для роботи щодо профорієнтації школа може відвести окремий час, то години можна використати для поглибленого вивчення тих тем, які викликали найбільшу зацікавленість учнів, більше часу присвятити психотренінговим вправам.

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ПРОГРАМИ

Дана програма в порівнянні з іншими, які були опубліковані у фахових та науково-популярних виданнях, передбачає:

1. Чітке поурочне планування матеріалу, який висвітлює основні напрямки сучасної психологічної науки й практики, що дозволяє викладачу структурувати великий обсяг питань теоретичної й практичної психології та раціонально розподіляти час.

2. Поурочне планування значно спрощує можливість користування програмами при введенні даного курсу в базовий навчальний план навчального закладу.

3. До кожної теми і уроку дібрані практичні заняття: вправи, завдання, тести, дискусії, рольові ігри, які дозволяють поліпшити засвоєння матеріалу і сформувані відповідні вміння та навички.

4. Розділи і теми програми логічно пов'язані в цілісну систему знань, навичок і вмінь. Теоретичний матеріал та практичні заняття дібрано відповідно до вікових особливостей старшокласників. Дворічна апробація програми в масовій школі засвідчила її ефективність та викликала велику зацікавленість школярів.

5. Теми, що пропонуються, можуть викладатися з більшою чи меншою глибиною в залежності від темпу засвоєння матеріалу учнями та особистісних і професійних знань вчителя.

6. Розділи програми побудовані таким чином, щоб останній урок чверті можна було відвести на контроль знань. Як правило, кінець чверті співпадає з завершенням вивчення тієї чи іншої теми. Однак учитель може використа-

ти цей час на вивчення додаткового матеріалу, відпрацювання умінь та навичок, проведення дискусії.

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Оцінювання результатів навчальної діяльності здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей учнів і передбачає диференційований підхід до його організації.

У зв'язку з важливістю створення атмосфери довіри та вільного обміну думками не слід давати оцінку власного погляду учнів, який висловлюється під час дискусій або при відповіді на запитання. Оцінюватися можуть знання теоретичного матеріалу та основних понять, вміння використовувати одержані знання при здійсненні психологічного аналізу ситуацій, навички конструктивного спілкування, а також виконання навчальних завдань, результати самостійно проведеного психологічного дослідження, доповіді, реферати. Не підлягають оцінці результати тестування учнів, яке є тільки одним із методів самопізнання.

В кінці кожної чверті учні здають залік з опрацьованих тем. Можливо використання традиційних оцінок. При цьому враховуються:

— розуміння сутності психологічних понять, фактів, закономірностей; уміння застосовувати психологічні знання при аналізі життєвих ситуацій;

— уміння встановлювати взаємозв'язки між психологічними феноменами, порівнювати, пояснювати, аналізувати, узагальнювати та критично оцінювати психологічні факти;

— правильність і достатність добору психологічних фактів для розв'язання поставлених викладачем завдань;

— самостійність, системність та критичність мислення; чіткість і завершеність викладу;

— використання різних джерел психологічних знань, додаткової літератури.

Оцінювання знань та вмінь учнів спрощується завдяки вимогам, які викладені в програмі після кожної теми.

Дані програми рекомендовані комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради Міністерства освіти України як проект програми для загальноосвітніх навчальних закладів (протокол № 6 від 03.02.2000 р.).

Таблиця 1

«Основи психології», 10-й клас.
Календарний план

№ теми	Назва теми	Кількість годин
Розділ 1. Вступ		
1.	Предмет психології. Історія розвитку галузі психології.	2
Розділ 2. Пізнавальні процеси		
2.	Увага.	1
3.	Пам'ять.	1

№ теми	Назва теми	Кількість годин
4.	Мислення.	1
5.	Здібності. Інтелект.	1
6.	Творчі здібності. Креативність.	1
7.	Мозок і психіка. Міжкульова асиметрія.	1
Розділ 3. Особистість		
8.	Особистість.	2
9.	Психоаналітична теорія особистості (З. Фрейд).	2
10.	Індивідуальна теорія особистості (А. Адлер).	2
11.	Біхевіоризм.	2
12.	Гуманістична теорія особистості (А. Маслоу).	2
13.	Темперамент.	2
14.	Характер.	1
15.	Самосвідомість. Я-концепція.	1
16.	Самовідношення.	1
17.	Емоції та почуття.	1
18.	Любов.	1
19.	Екологія любові.	1
20.	Дружба.	1
Розділ 4. Саморегуляція		
21.	Стрес.	1
22.	Саморегуляція.	1
23.	Профілактика адиктивної поведінки.	1
24.	Позитивне мислення.	1
Розділ 5. Вікова психологія		
25.	Психологічні особливості розвитку дитини.	1
26.	Підлітковий вік.	1
27.	Юність.	1
Всього		34

Таблиця 2

**«Психологія спілкування», 11-й клас.
Календарний план**

№ теми	Назва теми	Кількість годин
Розділ 1. Структура, функції та засоби спілкування		
1.	Спілкування. Структура та засоби спілкування.	1
2.	Невербальні засоби спілкування.	2
3.	Мовні засоби спілкування.	1
4.	Позиції в спілкуванні.	1
5.	Стилі в спілкуванні.	1
6.	Маніпулювання.	2

№ теми	Назва теми	Кількість годин
7.	Урок-дискусія. Що заважає відкритому спілкуванню.	1
Розділ 2. Умови та технології ефективної комунікації		
8.	Механізми міжособистісного спілкування.	1
9.	Психологічні захисти.	1
10.	Бар'єри в спілкуванні.	1
11.	Конструктивне спілкування.	1
12.	Контроль емоцій.	1
13.	Активне та пасивне слухання.	1
14.	Прийоми привертання уваги до себе.	1
14.	Практичне заняття «Толерантність».	1
Розділ 3. Конструктивне подолання конфлікту		
15.	Конфлікт, стилі подолання конфлікту.	1
16.	Управління конфліктом.	1
Розділ 4. Психологія сімейних стосунків		
17.	Психологічні аспекти сімейних стосунків.	1
18.	Інтимні відносини.	1
19.	Інфекції, що передаються статевим шляхом.	1
20.	СНІД, міфи та реальність.	1
21.	Функції сім'ї. Стилі сімейного виховання.	1
Розділ 5. Психологія малих груп та колективів		
22.	Колектив та особистість.	1
23.	Лідерство.	1
24.	Соціально-психологічні особливості взаємовідносин людей в малих групах.	1
25.	Конформізм.	1
25.	Розвиток навичок впевненої відмови.	1
Розділ 6. Ділове спілкування		
26.	Ділова бесіда. Особливості побудови бесід. Поведінка.	2
27.	Психологічні особливості публічного виступу. Екзамен.	1
28.	Психологічні аспекти.	1
Розділ 7. Профорієнтація		
29.	Професійне самовизначення.	1
30.	Проектування професійно-життєвого шляху.	1
31.	Практична робота.	1
32.	Підсумковий урок.	1
22.	Саморегуляція.	1
Всього		34

Т. П. РЕПНОВА,

зав. Одеським обласним центром практичної психології і соціальної роботи ООІУВ.

УДК 373.5.017:316.356.4

ПРОБЛЕМА ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

Майбутнє України безпосередньо залежить від реанімації національного характеру вітчизняної освіти. Саме від вибраного шляху освітньої політики і великою мірою від механізмів її втілення залежить подальший розвиток нашої нації та держави, майбутнє наших дітей і внуків. Ця думка висловлюється сьогодні багатьма вченими-педагогами, психологами, філо-

софами (М. Дробнохоб, П. Кононенко, Г. Сизоненко, О. Фролова та ін.).

Саме ця думка зафіксована в загальних положеннях Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті. Нагадаємо: «Освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності. Освіта

утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями» [6]. На основі цих пріоритетних напрямків державної політики щодо розвитку освіти були створені різноманітні програми, посібники і підручники з проблем навчання і виховання.

Але чому ж і сьогодні проблема формування підростаючого покоління в душі високих моральних і духовних цінностей, вірності заповітам батьків, дідів, прадідів, українського патріотизму стоїть так само гостро, як і в 1990 році?

Шукаючи відповідь, можна сказати лише одне: щось пішло не так, на щось дуже важливе не звернули увагу. Що саме «не так?» На що, як правило, ми не звертаємо увагу?

Не звертається увага на здавалося б «малесеньку» деталь: до сих пір (а на дворі вже XXI століття!) вчителі, керівники шкіл по-різному трактують саме поняття «нація», «національний» та й інші слова-поняття похідні від «нації». Особливо яскраво буває реакція на слово «націоналіст». Зрозуміло — це підсвідомою реакція людини, вихованої радянською світоглядницькою системою.

На відміну від сучасної незалежної Української держави період становлення і розквіту Радянського союзу вирізнявся чітко виробленою партійною марксистсько-ленінською ідеологією. Дана ідеологія впроваджувалася, починаючи з дитячого садка і «пронизувала» всі ланки освітньо-трудової діяльності громадян на СРСР. Всі постулати марксистсько-ленінської ідеології, визначення, розуміння тих чи інших понять закарбовані в нашій свідомості. Напевно саме тому за стільки років суверенної України ми так і не спромоглися виробити надпартійну (незалежну від поглядів тієї чи іншої партії) державно-національну ідеологію. Однією з причин гальмування даного процесу є сформований негативний стереотип сприйняття поняття — національний.

Проблемі відродження національної самосвідомості, самоідентифікації, національного образу світу присвятили свої дослідження такі автори, як В. Винниченко, М. Грушевський, Д. Донцов, Г. Касьянов, П. Кононенко, О. Любар, Г. Філіпчук та інші.

Так, наприклад Д. О. Тхоржевський (доктор пед. наук, професор, академік АПН України) досліджував, які фактори є вирішальними в прагненні суспільства до становлення суверенної держави? Він прийшов до висновку, що в основі поділу суспільства на прихильників і супротивників суверенності лежить національна самосвідомість. Це є єдина ознака, яка характерна для всіх прихильників незалежності і не характерна для всіх її супротивників.

Саме тому, якщо ми прагнемо розвиватися як суверенна держава, як самодостатній на-

род, який самостійно творить свою історію, освіту і культуру, необхідно прагнути до підвищення рівня національної самосвідомості суспільства.

Освіта має великі важелі впливу на формування життєвих ціннісних орієнтацій кожної особистості, в систему координат яких входить усвідомлення себе невід'ємною частиною нації.

Школа повинна формувати національну самосвідомість, і про це свідчать всі законодавчі документи, але спочатку в цих питаннях має визначитися сам вчитель, щоб слово «національний» не асоціювалося з шовінізмом, расизмом та з іншими «ізмами», не викликало страху чи антагонізму.

Існує точка зору, що в умовах глобалізації, переходу до інформаційного суспільства в освіті відбуваються кардинальні зміни, що мають на меті підготовку особистості, яка буде орієнтуватись в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки життя і праці, які перебувають у постійному розвитку. Ми в захопленні від того, що знання, інформація та технологічні інновації стають провідною продуктивною силою. Значить, явище глобалізації — абсолютне добро, позитив?

Однак у багатьох авторів ми знаходимо іншу достатньо переконливу точку зору, яку необхідно враховувати. У цьому відношенні цікавими є погляди М. Дробнохода (президента АН ВШ України, лауреата державної премії України в галузі науки і техніки).

Автор вважає, що глобалізація — це шлях до:

- уніфікації ринків, культур, політичних систем за західними стандартами;

- світового панування ідеології лібералізму, за якої виправданим і моральним є все те, що дозволяє безмежно і безконтрольно накопичувати капітал і матеріальні цінності;

- економічної і соціальної нерівності навіть у розвинених країнах;

- оновленого капіталізму (неоімперіалізму), що ґрунтується на насильницькому домінуванні невеликої групи багатих країн над бідними і призводить до поглиблення прірви між ними; врешті-решт за таких умов відсталі країни та їхні народи можуть зникнути [2].

М. Дробноход зауважує, що більш розвинена держава ніколи не буде турбуватися про зміцнення слабшої країни. Для неї простіше використати її для власного розвитку, а точніше — збагачення. Це закономірно і це потрібно розуміти (хоч ніхто ніколи про це не буде говорити).

«Основною зброєю держави-хижака є деморалізація суспільства держави-жертви, спустошення свідомості, протистояння національній гідності, що, в свою чергу, призводить до послаблення віри, національної культури, традицій. Таким чином, руйнується імунна система держави, і вона стає хворою, а її народ — легко маніпульованим» [2, 3].

Автор вживає слово «зброя», і тут слушно навести думку І. Каганця [4] про сучасні види безкровних воєн. Силова, кривава війна є мабуть найпримітивнішою. Значно ефективнішим і водночас безпечнішим способом змінити поведінку супротивника є економічна війна (економічні санкції, «антидемпінгові розслідування», нееквівалентний товарний обмін, злочинна приватизація і розкрадання народної власності за участю корумпованої влади). Ще ефективнішою (і прибутковішою!) є генетична війна, основана на цілеспрямованому руйнуванні генофонду шляхом наркотичного, алкогольного, тютюнового, медичного і харчового геноциду (масове застосування штучних харчових добавок і сумнівних медпрепаратів, щеплень неякісними вакцинами, генетично модифікованих і фальсифікованих продуктів). Це цілеспрямована зміна культури харчування, яка руйнує організм на біохімічному рівні. Організаційна війна здійснюється шляхом імплантації в національне тіло супротивника чужорідних або відверто ворожих для нього організаційних форм (від усіляких «благодійних іноземних фондів розвитку науки та освіти», фінансування сумісних проєктів, а якщо зняти їхні добродійні маски, виявиться, що це здебільшого технологічний шпіонаж і «випомповування мозків»). На вищому системному рівні проявом організаційної війни є насадження непритаманних народів механізмів управління і способу життя [4]. Зауважимо: це має безпосереднє відношення до системи освіти. Інформаційна війна — це масоване просування вигідної інформації і замовчування невідповідної, а також тенденційна інтерпретація поточних подій. Найвищим же рівнем ефективності володіє духовна війна. Вона полягає в нав'язуванні збочених, невластивих народу життєвих цінностей, у викривленні уявлень про саму Природу, руйнує основи менталітету, закладені в тисячолітній системі прабатьківських традицій, в звичаєвій культурі.

Важко не погодитися з І. Каганцем, який пише: «Сьогодні українців лякають можливою війною, якщо вони погано поводитимуться... Спокійно, панове, — проти вас давно ведеться сучасна війна, ефективна і нещадна! Тому боятися її вже запізно...» [4, 4.]. Її потрібно вміти розпізнавати.

Нагадаємо, що чорноземи і вода незабаром стануть головним ресурсом планети Земля. Тому кінцева мета цієї війни — очищення України від українців, оскільки лише українці (україномовні і російськомовні — генетичні спадкоємці матеріальної і духовної культури цієї землі), а також представники інших етносів, які вже вросли в цю землю, полюбили її культуру, мову, ті, для яких Україна стала другою Батьківщиною — спроможні стати на захист рідної землі і вчинити опір її хижацькому пограбуванню і винищенню.

Сьогодні з України щорічно «тихо, мирно і майже демократично випомповується ціннос-

тей в розмірі понад 20 мільярдів гривень, що знекровлює національний організм, тримає його в стані між життям і смертю» [4, 3]. Звідси вимирання корінного населення, руйнування інфраструктури, різке послаблення фізичного, психічного і вольового тону, страх перед майбутнім, пасивність і зневіра у власних силах.

«Врешті-решт, — пише І. Каганець, — це нормально, що в ситуації глобальної кризи і загострення боротьби за ресурси весь світ і всі сфери людського життя перетворилися на бойовий простір. Тому за будь-якими намірами, деклараціями і діями ми повинні бачити інтереси власні та чужі, інтереси України та інших держав, інтереси українського народу та паразитуючих на ньому утворень» [4].

Нинішній стан України зумовлений застосуванням саме такої зброї, яку не видно і від якої стає начебто веселіше, краще жити, «поєвропейськи».

Все це в значній мірі має безпосереднє відношення до системи нашої освіти.

Звертаючись до позитиву і негативу глобалізаційних процесів, варто звернути увагу на реалізацію Болонського процесу в освітній галузі. Для здійснення даної мети активно запроваджуються нові економічні та управлінські механізми розвитку освіти, схеми, графіки, законкретизовані алгоритми певної діяльності, тестові методики, здійснюється безліч міжнародних проєктів тощо.

У кожному конкретному випадку доцільно знову ж таки поставити собі ряд запитань: наскільки ці нововведення відповідають нашим основним освітянським завданням і можливостям сьогодення; наскільки ці нові технології є справжніми, а не штучно надуманими.

Доцільно процитувати В. Ющенка: «Перед нами стоїть відповідальне завдання — прискорити запровадження європейських стандартів у вищій школі, не втрачаючи при цьому найкращих власних традицій» [16]. Іноді й справді тяжко мати свою виважену точку зору, а ще тяжче — зуміти переконливо її відстояти, незважаючи на думку інших, а часто не просто думку, — пресинг нав'язування, щоб не сказати «навіювання».

Адже часто за строгою логікою схематичного подання затеоретизованої інформації втрачається основна мета — Людина, її характер, добropорядність, чесність, її світосприйняття, любов і повага до свого рідного, губиться духовна цінність освітнього процесу. Абсолютизація технологій подачі різноманітних понять майже повністю нівелювала завдання виховні. Невже так повинно бути? Невже саме цього нам не вистачає? Ми самі, своїми руками заповзято, не аналізуючи, не вникаючи в суть, — руйнуємо своє, яке є набагато ціннішим.

Наші учні не навчені нормально висловлювати свої думки, їм не вистачає словникового запасу. Цілий масив тестових завдань, рейтингів

гової системи оцінювання, письмових контрольних тощо призводить до того, що сьогодні школа існує фактично для контролю знань, а зовсім не для того, щоб розвивати, виховувати, розширювати кругозір, формувати світогляд. А який врожай?

Сьогодні Україна за чисельністю самовбивць, наркоманів, ВІЛ-інфікованих, хворих на туберкульоз є європейським лідером. За рівнем підліткового алкоголізму наша держава посідає перше місце в світі (за даними ВОЗ 29% підлітків шкільного віку в Україні щоденно вживають алкоголь). Друге місце вона займає в світовому рейтингу за рівнем дитячого тютюнопаління (першість тут належить Росії). Дедалі збільшується кількість дітей, які не навчаються. І не дивно, що у вищому навчальному закладі серед дня за байдужого чи лякливого споглядання присутніх студент із почуття дріб'язкової помсти жорстоко вбиває однокурсника. Нас уже не шокує повідомлення, що діти з благополучних сімей здійснюють вбивства заради втіхи [4, 8].

Безумовно, виховання високоморальної, національно свідомої особистості — завдання набагато складніше і відповідальніше, ніж надання і перевірка наявних знань, умінь, навичок.

Чому ж таке відбувається? Більшість керівників шкіл відповідають: Так здійснюється управління системою освіти. Такі і не інші конкретні вимоги системи...

І знову питання: чому? Адже в Національній доктрині розвитку освіти та в інших нормативно-правових документах виховні завдання висловлені чітко. А сам механізм впровадження ідей Національної доктрини її попросту зігнував.

Складається враження, що система управління освітою (чи люди, які її реалізують) не зацікавлена в реальному впровадженні національної ідеї, яка зможе пробудити високу патріотичну самосвідомість і міцну громадянську позицію кожного члена українського суспільства.

Без зміни нашого ставлення до «національного» Україні реально загрожує не лише втрата соборності, державності, а й зникнення українців як етносу, а отже, і руйнація благодатної української землі, яку може зберегти лише природовідповідний етнос.

Українське суспільство, аби зберегти свою державність і досягти бажаної якості життя, врешті-решт має усвідомити, що національне — це невідворотна необхідність природовідповідної еволюції етносів, продиктована законом єдності етносу і природного середовища як фундаментальної властивості біосфери. Національне в державотворенні має глибоке сакральне коріння архетипу українця — національні звичаї, традиції, символи, обрядовість, рідна мова, норми поведінки. Це наші енергетичні обереги, обереги людської душі й тіла.

Сьогодні не можна не знати чи не розуміти, що в основі кожної нації та національної ідеї — чи то китайської, чи французької, чи німецької — ставка зроблена на природовідповідну культуру корінної національності. То на яку ж культуру має спиратися українська ідея та нація — запитання риторичне [4, 8].

Основи національного виховання, про які так багато говориться в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, закладені в народній педагогіці та в її першоджерелі — у фольклорі. І тут закономірно виникає слушне запитання — що знає сучасний керівник навчального закладу про свою рідну народну педагогіку? Чи зможе він об'єктивно усвідомити цінність чи, навпаки, примітивність різноманітних нових технологій і належно оцінити своє, перевірене століттями?

У кожному історичному епоху виховується не абстрактна людина, а представник того чи іншого народу, носій певної національної культури. «Школа як громадянський заклад — це «коліска народу» (В. О. Сухомлинський). Справа навчання і виховання не терпить суб'єктивізму і волюнтаризму, політичної кон'юнктури, абстрактних концепцій і теорій, відірваних від культурно-історичних, духовно-національних виховних традицій народу. Ще К. Д. Ушинський зазначав: «Виховання, побудоване на абстрактних або іноземних початках, буде діяти на розвиток характеру дитини як найслабше у порівнянні з системою, створеною самим народом» [14]. Чим саме народна педагогіка заслуговує такої великої уваги?

На доцільність трактування народної педагогіки як основи навчально-виховного процесу звертали увагу відомі педагоги, вчені.

К. Д. Ушинський залишив нам у спадок багату методичку індивідуального підходу до навчання й виховання дітей, яка ґрунтується на принципі народності.

Г. Ващенко звертав увагу на те, що народні ідеї повинні бути як у навчанні, так і вихованні духовно багаті особистості.

А. С. Макаренко розробив систему виховного впливу на особистість через колектив з урахуванням основних принципів народної педагогіки.

В. О. Сухомлинський розкрив неоціненний вплив фольклору, народного мистецтва на духовний світ особистості дитини.

М. Стельмахович довів, що національні традиції мають найпотужніший пізнавально-виховний потенціал.

Вважається, що ідеї особистісного підходу в педагогіці започаткували в 60-х роках минулого століття відомі зарубіжні вчені К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франк. Подальший розвиток цих ідей здійснили сучасні вчені-дослідники І. Бех, С. Гончаренко, Н. Волошина, Ю. Мальований, Ю. Руденко, О. Савченко, О. Сухомлинська, П. Щербань та інші. Вони визначили, що в нинішніх умовах базової

і старшої середньої школи домінуючою має стати особистісно зорієнтована педагогіка, повинен відбутися перехід від авторитарного підходу до гуманістичного.

Але саме такий підхід є основою народної педагогіки! Наші далекі предки давним-давно створили універсальну систему формування Людини, більше того, в народній педагогіці поруч з ідеями є механізм їх досягнення. Чому ж ми, маючи такий скарб, дарований предками, як жебраки бігаємо по білому світу і вибираємо ідеї гуманізму, особистісно орієнтованої моделі педагогіки?

Сучасна особистісно зорієнтована модель педагогіки передбачає розвиток природних особливостей людини (здоров'я, здатності мислити, почувати, діяти), її соціальних властивостей (бути громадянином, сім'янином, трудівником) і властивостей суб'єкта культури (гуманності, волі, духовності, творчості) [3, 7]. А в народній педагогіці не тільки передбачається розвиток вищеназваних особливостей людини (правда, без таких розумних термінів як «модель», «особистісно орієнтовані», «суб'єкт культури» тощо), але й дається механізм формування цієї природно-ціннісної системи. Він у дійстві кожного календарного свята, він в обрядах, у символіці слів-образів фольклору, яку, до речі, сучасній людині дуже нелегко досягнути..., він у піснях і казках-міфах. Але це вже окрема тема розмови.

Народна педагогіка пропонує прості, але, разом з тим, творчі методи навчання:

- метод оцінки «авансом»
- метод особистого прикладу
- метод спілкування з совістю
- метод позитивної самовпевненості
- метод торжества ідей
- метод навчання «в борг»
- метод добросусідства та інші [12].

Мета їх застосування — формування особистості.

Українська народна психологія, характер, світогляд історично виникли в умовах природи, яка обумовлювала специфічні ознаки становлення нашого етносу. Генотип дитини, який є часткою генофонду нації, адаптований до природи, яка споконвіку характерна для етнічної території українців, їхніх предків.

Саме врахування закономірностей розвитку природи України, її розмаїтості, співставлення цих знань з анатомічними, фізіологічними, психологічними, регіональними особливостями дитини дають всі підстави стверджувати, що виховання дитини на основі народної педагогіки є найбільш доцільним.

Система освіти на засадах народної педагогіки апробована тисячолітнім досвідом життєдіяльності народу, адекватна за суттю, спрямованістю і характером культурно-історичним потребам української нації.

Але виникає слушне запитання: чому така досконала природовідповідна педагогічна сис-

тема не впроваджувалася послідовно і системно протягом століть? Відповідь на це запитання нам дає історія.

В усі тяжкі для України часи, коли на нашій землі була сильною ворожа експансія, з одного боку, загарбник активізував свої дії, щоб задушити все те, що мало виражений національний характер, а з іншого боку, люди згуртовувалися на основі українських народних традицій, що допомагало вижити у найскладніші часи. Мабуть варто про це пам'ятати.

Поступове, цілеспрямоване відторгнення традиційної народної педагогіки, яке проявляється в недооцінці її функціонування, заборони (прямій або прихованій), забутті, заміні її на інші, так звані «нові» інноваційні технології (часто штучні або політизовані педагогічні надбудови), рівнозначно «підрізуванню коріння» народної ідейності, моралі, етики і естетики, тобто народного світогляду, психології, характеру, які формувалися протягом віків і становлять внутрішній зміст нації, її культурно-історичну духовність. Така заміна свого на штучне чуже призводить до знищення історичної пам'яті, національного обличчя народу, його духовності, а відтак — до катастрофічних наслідків у матеріальному і духовному житті народу, нації, суспільства.

Багато століть національна складова в освітній політиці протягом всієї історії становлення України як самостійної держави буде то виринати із забуття, то адаптуватися до складних історичних обставин, то зовсім занепадати, фактично тим самим підводячи до межі, за якою зникає Україна і український етнос.

Наведемо самі яскраві періоди розвитку та занепаду впровадження народної педагогіки в освітній процес і спробуємо прослідкувати причини цієї тенденції.

«Зоряним часом» української культури і національного виховання були XVI—XVII століття. Тоді високого розвитку набула українська народна педагогіка з її демократичними та гуманістичними засадами. Виникли Острозька та Києво-Могилянська академії, вся територія України вкрилася густою мережею шкіл різних типів — братських, дяківських, церковно-приходських, козацьких, полкових, мистецьких тощо. У цей період в Україні утверджувалися пріоритетність етнопедагогіки і народознавства, родинного виховання і сімейних духовних цінностей, формування національної свідомості і духовності, усталювалася рівноправна основа різноманітних і альтернативних освітньо-виховних структур, багатоваріантних підходів у навчанні і вихованні, не допускалися одноманітність й уніфікація в системі навчально-виховних закладів [8, 30].

Застановляючись на причинах активного впровадження в освіту національної ідеології, виховання народного світогляду, патріотизму варто відзначити, що це відбувалося саме в періоди національно-визвольної боротьби, коли

розвитку української нації, збереженню її територіальних кордонів загрожувала небезпека. Найбільш несприятливими для впровадження народної педагогіки в систему освітніх закладів були часи, коли Україна втрачала свою незалежність і перебувала під владою чужих імперій, які активно проводили асиміляційну політику.

Як пише Є. Сверстюк, асиміляція є болісним експериментом над людиною і над народом. Асимільований втрачає, як правило, краще із своєї успадкованої нації і бере гірше, поверхнєве з чужої, додається (свідомо чи не-свідомо) комплекс вторинності, неповноцінності, який, на жаль, ми даруємо як генетичний спадок своїм дітям, онукам... Чи є на планеті «Земля» ще такий народ, де цілі регіони зреклися своєї високорозвиненої мови, стародавньої багатющої культури? Наслідком якого страшного психологічного терору могло стати таке явище? [11].

При оцінюванні стану і перспектив розвитку української освіти першочергової уваги потребує розуміння її націєтворчої ролі, яка повинна бути реалізована шляхом системного впровадження народної педагогіки та інших заходів, спрямованих на виховання національно свідомої особистості. Це завдання освітньої галузі значно ускладнюється за умови, коли в державі панують злидні, а корупція разом з неморальністю влади дедалі більше деморалізує суспільство.

Сьогодні, на дев'ятнадцятому році незалежності нашої держави, ми маємо прекрасні задекларовані законодавчими актами ідеї щодо відродження національного характеру української освіти. Від керівників шкіл, від вчителів залежить дуже багато: перш за все важливо зрозуміти свою особисту освітянську позицію в цьому непростому лабіринті політичних, економічних, інформаційних і освітніх технологій.

Література

1. Березюк О. С. Педагогічні умови взаємозв'язку особистісно зорієнтованої освіти та народної педагогіки. — Режим доступу: <http://209.85.129.132/search?q=cache:lgYKDp82xiMJ:eprints.zu.edu.ua/286/1/05bosonp>.
2. Дробноход М. Про проблему «національного» в українському державотворенні. — Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1375>.
3. Інноваційні технології викладання української мови та літератури в школі і ВНЗ: метод. посіб. — Житомир: Полісся, 2004. — 212 с.
4. Каганець І. Глобальна криза і Великий перехід. Структура сучасних воєн. — Режим доступу: <http://observer.sd.org.ua/news.php?id=9813>.
5. Кононенко П. Національна ідея, нація, націоналізм / П. Кононенко. — К.: МАУП: Міленіум, 2006. — 358 с.

6. Національна доктрина розвитку освіти (п. III. «Національний характер освіти і національне виховання»): затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347/2002.

7. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. О. Пехоти. — К.: А.С.К., 2001. — 256 с.

8. Основи національного виховання: концептуальні положення. Ч. 1 / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук [та ін.]; за заг. ред. В. Г. Кузя [та ін.]. — К.: Інформ.-вид. центр «Київ», 1993. — 152 с.

9. Проблеми української народної педагогіки в науковій спадщині Мирослава Стельмаховича: матеріали перших Всеукраїнських педагогічних читань. — Івано-Франківськ: Плай, 2004. — 240 с.

10. Руденко Ю. А. Основи сучасного українського виховання / Ю. А. Руденко. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2003.

11. Сверстюк Є. Блудні сини України / Є. Сверстюк. — К.: Знання, 1993. — 243 с. — (Сер. 6: Письменники України та діаспори; вип. 3–4).

12. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. — К., 1985. — 232 с.

13. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибрані твори / В. О. Сухомлинський. — К., 1977. — Т. 5.

14. Ушинський К. Д. Про народність у громадянському вихованні: Рідне слово // Педагогічні твори в 2 т. / К. Д. Ушинський. — К., 1983.

15. Хуторской А. В. Практикум по дидактике и современным методикам обучения / А. В. Хуторской. — С.Пб.: Питер, 2004. — 541 с.

16. Ющенко В. Освітні перспективи України // Голос України. — 2008. — 26 верес.

17. Якиманская У. С. Разработка технологий личностно ориентированного обучения // Вопросы психологии. — 1995. — № 2.

Анотація

У статті ставляться питання, пов'язані з важливістю активізації процесу впровадження національної складової в сучасну систему освіти. Говорячи про сутність національного характеру освіти, автор зробила спробу обґрунтувати залежність розвитку України як самодостатньої держави від вибраного шляху освітньої політики. Пропонуються до розгляду прогресивні ідеї народної педагогіки як базисної складової національного змісту вітчизняної освіти.

Ключові слова: національна освіта, народна педагогіка, національна ідея.

В статье рассматривается актуальная проблема внедрения национальной составляющей в современную систему образования. Раскрывая суть национальной характера образования, автор делает попытку обосновать зависимость развития Украины от выбранного пути образовательной политики. Рассматриваются прогрессивные идеи народной педагогики как базисной в содержании образования.

Ключевые слова: национальное образование, народная педагогика, национальная идея.

Н. О. БАТЮК,

канд. пед. наук, доцент кафедри менеджменту та розвитку освіти ООІУВ.

ШКОЛА СПРИЯННЯ ЗДОРОВ'Ю — В ІНТЕРЕСАХ ДІТЕЙ ТА СТВОРЕННЯ КРАЩОГО СВІТУ ДЛЯ НИХ

*«Здоров'я маємо — не дбаємо,
а втративши — плачемо».
Українська приказка.*

Загальновідомо, що найбільшим благом цивілізованого суспільства є турбота про людину, вміння любити ближнього, а головною цінністю суспільства — життя і здоров'я людини. Ще Сократ сказав: «Здоров'я — не все, але все без здоров'я — ніщо». Охорона і зміцнення здоров'я дітей і підлітків є однією з найактуальніших проблем світу і предметом першочергової важливості сьогодення.

Стратегічні завдання сучасної освітньої політики та реформування загальної середньої освіти, які визначені в Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», в Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, постанові Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру та 12-річний термін навчання» та інших законодавчих документах, потреби українського суспільства, нова соціальна реальність потребують формування людини інноваційного типу, яка усвідомлює власну роль і значення в житті суспільства, здатна жити і співпрацювати в глобальному світі, демократичному суспільстві, спроможна до самореалізації, життєво компетентна.

Проте, як зазначають С. Бондаренко, М. Крикуненко, науковці Київського ДПУ імені В. Винниченка, «Трагедія полягає у тому, що сучасна школа перетворилась в інструмент, який ще дає певні знання (якість яких постійно погіршується), але забирає головне — здоров'я учнів та природне бажання кожної дитини навчатися».

Дослідження, проведені Українським інститутом охорони дітей та підлітків Міністерства охорони здоров'я України, дані медичної статистики свідчать, що здоровими можна назвати лише 27 % дітей дошкільного віку, 90% випускників шкіл мають відхилення в стані здоров'я; у 41 % дітей шкільного віку — хронічні захворювання; більша частина школярів мають функціональні відхилення в діяльності різних систем організму. Зберігається стійка тенденція до зростання захворювань ендокринної системи, органів травлення, дихання, серцево-судинної патології, нервово-психічних розладів. На жаль, більшості учнів разом з атестатом можна було б видавати довідку про хронічні

хвороби. На думку В. М. Оржеховської, проблемами сьогодення є: корозія ціннісних орієнтирів, несформованість життєвих навичок, погіршення стану здоров'я учнів, соціальна апатія, агресія і насильство, збільшення проявів девіантної поведінки. Дослідження також свідчать, що половина дітей, які мають проблеми з фізичним і психічним здоров'ям, схильні до негативних проявів поведінки. У дітей розвивається агресивність, почуття заниженої самооцінки. Все це приводить до конфліктів з однокласниками, вчителями, батьками і навіть із законом. Як результат, кожний п'ятий учень важко засвоює навчальний матеріал. Такі діти втричі частіше, порівняно з іншими, піддаються впливу наркотиків, схильні до вживання алкоголю, пропусків занять, бродяжництва. Про те, що школа погіршує здоров'я дітей, засвідчують батьки, лікарі, працівники військових комісаріатів.

Слова великого педагога В. О. Сухомлинського «Зміцнити здоров'я людини в дитинстві, не допустити, щоб дитина вступала в юність кволюю і млявою, — це означає дати їй всю повноту життєвих радощів» мають стати аксіомою діяльності кожного директора навчального закладу, кожного педагога. Тому пріоритетним завданням кожного навчального закладу є створення необхідних умов для збереження і зміцнення фізичного, духовного і психічного здоров'я всіх учасників навчально-виховного процесу, виховання фізично здорової та морально досконалої молоді людини, працездатної, спроможної активно реалізувати себе у дорослому житті.

Щоб усунути чи послабити вплив негативних факторів на здоров'я дітей, необхідно приділити увагу проблемам створення позитивного освітньо-виховного простору як соціокультурного та педагогічного явища з урахуванням специфіки кожного окремо взятого навчального закладу, спрямованого на гармонійний розвиток, збереження психічного, фізичного і духовного здоров'я дітей, їх соціального захисту. Школа, яка є макромоделлю зовнішнього соціуму, фактично виконує роль своєрідного фільтру. Через те, що на 40-70% властивості темпераменту, інтелекту визначаються генетично, то в ідеалі завдання школи полягає в тому, щоб не відбракувати дітей з непотрібними задатками, а надавати кожній дитині до-

помогу щодо пошуку власного життєвого шляху в суспільстві, зберігаючи при цьому її здоров'я. Лише увага до кожної дитини, вдумливе ставлення до неї, можуть забезпечити успіх у навчанні й вихованні. Отже, зважаючи на те, що дитина значну частину часу проводить в навчальному закладі, необхідно розбудувати такий навчальний заклад, яким є Школа сприяння здоров'ю. Діяльність сучасного навчального закладу має бути спрямована на формування і розвиток фізично, психічно і морально здорової особистості зі стійкими переконаннями та системою знань про здоров'я, здоровий спосіб життя, застосування комплексних медико-профілактичних, психологічних та спортивно-оздоровчих заходів з метою зниження захворюваності серед дітей та учнівської молоді. Від вирішення цих завдань залежить стан продуктивних сил країни, її економічний, оборонний, інтелектуальний, духовний потенціал, ресурс розвитку суспільства.

В Україні створена Національна мережа Шкіл сприяння здоров'ю (2003 р.), до якої входить близько 3 тисяч навчальних закладів. Це кожний десятий загальноосвітній навчальний заклад країни, який визначив пріоритетом своєї діяльності збереження і зміцнення здоров'я дитини. Педагогічні колективи цих навчальних закладів активно працюють над впровадженням здоров'язберігаючих педагогічних технологій, які підвищують ефективність навчально-виховного процесу, створюють здоровий освітній простір, в якому учні, вчителі, медичні працівники, батьки займають чітку громадянську позицію щодо виконання державного та суспільного замовлення.

Для подальшого розвитку Національної мережі шкіл сприяння здоров'ю, створення здоров'язберігаючого середовища в навчальних закладах, формування методичних прийомів мотивації на здоровий спосіб життя через розвиток всіх аспектів здоров'я: духовність, інтелект, фізичний розвиток, соціальний захист, формування особистості лідера, емоційно здорової людини, залучення батьківської громадськості, представників медичної галузі, місцевих органів самоврядування, громадських організацій та об'єднань до проведення превентивних заходів щодо профілактики негативних проявів в дитячому та молодіжному середовищі, формування культури здоров'я у підростаючого покоління проведено третій Всеукраїнський конкурс-захист сучасної моделі навчального закладу (дошкільного, загальноосвітнього, позашкільного та професійно-технічного) — Школи сприяння здоров'ю (2003, 2006, 2009 рр.).

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 14.11.2002 р. № 14 «Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації» на 2002–2011 роки, відповідного рішення Одеської обласної ради від 25.10.2002 р. № 56-XXIV «Про затвердження обласної комплексної програми «Здоров'я» на

2002–2011 роки, наказу Міністерства освіти і науки України від 10.11.2008 р. № 1023 «Про організацію та проведення конкурсу-захисту сучасної моделі навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю» та відповідного наказу управління освіти і наукової діяльності Одеської обласної державної адміністрації від 26.12.2008 р. № 739-ОД проведено обласний етап Всеукраїнського конкурсу-захисту сучасної моделі навчального закладу (дошкільного, загальноосвітнього, позашкільного та професійно-технічного) — Школи сприяння здоров'ю. Цей конкурс — захист проведено з метою продовження роботи щодо забезпечення політичної стратегії держави в збереженні генофонду нації, захисті здоров'я (фізичного, психічного, соціального, духовного) дитини, вирішення завдань виховання здорового покоління, формування навичок здорового способу життя, життєвих компетенцій.

Конкурс-захист сприяв визначенню мережі навчальних закладів, які обрали пріоритетним напрямом своєї діяльності збереження і зміцнення здоров'я своїх учнів і вихованців, формування в них позитивної мотивації на здоровий спосіб життя.

На обласний етап конкурсу були представлені 32 розробки сучасних моделей навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю: загальноосвітніх навчальних закладів — 28, позашкільних навчальних закладів — 1, професійно-технічних — 4. З міст: Одеси — 5, Білгород-Дністровського — 1, Южного — 1, Іллічівська — 1, Теплодара — 1 та районів області: Ананівського — 1, Балтського — 4, Білгород-Дністровського — 1, Біляївського — 2, Ізмаїльського — 2, Кілійського — 2, Комінтернівського — 1, Котовського — 2, Любашівського — 1, Татарбунарського — 2, Фрунзівського — 1; держаних професійно-технічних навчальних закладів з Одеси — 2, Іллічівська — 1, Кілії — 1; з них 4 роботи від переможців конкурсів 2003 та 2006 років на підтвердження їх як освітньо-інформаційних центрів Національної мережі шкіл сприяння здоров'ю.

Конкурс засвідчив, що в Одеській області збільшилась кількість навчальних закладів, діяльність яких спрямована на реалізацію ідеї першовартості здоров'я. Здійснюється консолідація діяльності педагогічних, батьківських колективів, органів місцевої влади, установ охорони здоров'я, громадськості, органів самоуправління в розбудові навчальних закладів — Шкіл сприяння здоров'ю, в створенні та розширенні здоров'язберігаючого комфортного освітньо-виховного середовища для розвитку сучасної компетентної особистості, формування людини з новою ментальністю, здоровою, високодуховною, соціально зрілою, культурною, конкурентноспроможною, творчої особистості, громадянина України.

Конкурс показав, що в умовах зміни освітньої політики та реформування освіти в кон-

тексті державних стандартів і державних за- мовлень основними загальними показниками якості освіти багатьох навчальних закладів області стали: орієнтованість освіти на розви- ток особистості учня в соціальному, психічно- му, біологічному аспектах; набуваність учнів про здоров'я, здоровий та безпечний спосіб життя; рівень сформованості в учнів загально- навчальних умінь та навичок, здатність до творчої діяльності; вихованість учнів; високий рівень життєвої компетентності та життєвої захищеності, соціальної адаптації дітей та учнівської молоді.

Слід відзначити, що в деяких районах об- ласті створено цілісну систему розвитку мережі Шкіл сприяння здоров'ю, пропаганди здо- рового способу життя та культури здоров'я, здійснюється координація та інтеграція зусиль державних і громадських організацій з метою підтримки й мобілізації зусиль щодо сприяння соціальному становленню і розвитку здорового підростаючого покоління. Так, з метою вико- нання Державних і національних програм, Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, спрямованих на збережен- ня і зміцнення здоров'я, утвердження здорового способу життя, профілактики тютюнопалін- ня, алкоголізму, захворювання на ВІЛ-інфек- цію/СНІД та інші небезпечні хвороби, вживан- ня наркотичних речовин серед дітей та учнів- ської молоді більше 4 років реалізуються районні Програми розвитку мережі Шкіл спи- ряння здоров'ю:

- Програма розвитку мережі Шкіл сприя- ння здоров'ю в Котовському районі на 2004–2009 роки «Здорова дитина — здорове суспіль- ство», затверджена рішенням Котовської ра- йонної ради від 08.04.2004 р. № 136-24 (автор- координатор Т. І. Лісовська, методист з вихов- ної роботи РМК відділу освіти Котовської райдержадміністрації).

- «Програма розвитку мережі Шкіл сприя- ння здоров'ю на 2006–2010 роки в Саврансько- му районі», затверджена рішенням Савран- ської районної ради від 05.10.2005 р. № 293-IV (автор-координатор С. І. Усата, методист з ви- ховної роботи РМК відділу освіти Савранської райдержадміністрації).

- Програма розвитку мережі навчальних закладів — Шкіл сприяння здоров'ю у Фрун- зівському районі «Гармонія. Працездатність. Духовність», затверджена Фрунзівською рай- оною державною адміністрацією, розроблена за участю відділу освіти, служби у справах непов- нолітніх, відділу у справах сім'ї, молоді та охо- рони здоров'я, головного лікаря районної лікарні, асоціації жіночих громадських органі- зацій району «Берегиня», лікаря наркологічно- го кабінету (автор-координатор С. П. Хомляко- ва, методист з виховної роботи РМК відділу освіти Фрунзівської райдержадміністрації).

Колективи навчальних закладів, які є дійсними членами Національної та обласної

мережі Шкіл сприяння здоров'ю, здійснюють подальшу розбудову власної концептуальної моделі, активно залучають навчальні заклади до мережі Шкіл сприяння здоров'ю, надають науково-методичну та консультативну допомо- гу в створенні власної моделі Школи сприяння здоров'ю. Вони стали освітньо-інформаційними центрами з проблем розбудови освітньо-вихов- ного, здоров'язберігаючого простору, пропа- ганди цінності здоров'я, здорового способу життя, формування громадської думки в регі- оні щодо збереження та зміцнення здоров'я дітей, учнівської молоді, залучаючи навчальні заклади до спільної роботи.

Так, **Одеська гімназія № 8** — навчальний заклад Національної мережі Шкіл сприяння здоров'ю з 2003 року, в подальшій розбудові власної концептуальної моделі «Школи культу- ри здоров'я — Школи розвитку сучасної ком- петентної особистості» реалізує цільовий підхід до проблем поєднання в навчально-ви- ховному процесі спільної діяльності всіх його учасників і громадськості в умовах інтенсивно- го використання інноваційного змісту і техно- логій освіти; створення та розширення здо- ров'язберігаючого комфортного освітньо-ви- ховного простору, що забезпечує повноцінний компетентнісний розвиток гімназиста; популя- ризує серед учнівської молоді, педагогів та громадськості Одещини пріоритетність цінності здоров'я, ідею розбудови в кожному навчальному закладі регіону Школи сприяння здоров'ю.

Навчально-виховний комплекс «Загаль- ноосвітня школа I–III ступенів — гімна- зія» с. Кам'янка Ізмайльського району — на- вчальний заклад Національної мережі Шкіл сприяння здоров'ю з 2006 року, в своїй діяль- ності комплексно поєднує дві авторські Кон- цепції Школи культури здоров'я — «Здоров'я + інтелект + творчість = успіх» та «Школи партнерства». Реалізує цільовий підхід грома- ди села до проблеми охорони, збереження та зміцнення здоров'я підростаючого покоління, успішно здійснює розбудову єдиного позитив- ного громадського простору життя села, коор- динує взаємодію партнерів громади села, об'єднані зусилля НВК та громади Радою муд- реців села. Така система роботи позитивно впливає на життя дітей та їх батьків. Підтри- муються і розвиваються національні та сімейні традиції, впроваджуються інноваційні техно- логії в системі організації дозвілля, здорового та безпечного способу життя, формування новітніх цінностей та орієнтацій щодо збере- ження і зміцнення здоров'я. Створюються умо- ви для інтенсивного використання новітніх інформаційних технологій навчання, само- пізнання, самовираження, творчого розвитку та самовдосконалення учнів з різних дис- циплін.

Білгород-Дністровська загальноосвітня школа I–III ступенів № 3 реалізує систем-

ний підхід до впровадження ідеї першоважливості здоров'я. Концепція Школи сприяння здоров'ю базується на трьох чинниках — Гармонія, Культура, Творчість, гармонійно охоплює всі аспекти шкільного життя. В навчально-виховному процесі поєднані традиційні та нетрадиційні підходи до фізичного розвитку, формування позитивного соціально-психологічного мікроклімату в школі та класах, виховання психофізичної стійкості до стресів. Створено умови для розвитку духовної культури особистості, розвитку творчої активності учнів, формування в них позитивної мотивації до здорового способу життя, імунітету до антидевіантної поведінки та асоціальних вчинків. Впроваджуються інноваційні педагогічні технології навчання та виховання, реалізуються програми роботи з обдарованими дітьми, допрофільної та профільної освіти, проект «ПЛАСТ — це велика гра».

Липецька загальноосвітня школа I–III ступенів Котовського району — навчальний заклад Національної мережі Шкіл сприяння здоров'ю з 2003 року, впроваджує модель «Школи сприяння здоров'ю — освітній простір для формування життєвої компетентності як основи успіху та самовдосконалення особистості», в основі якої поєднані наукові засади особистісно орієнтованого виховання, концептуальні основи проектування та прогнозування результатів навчально-виховного процесу, гуманістичної педагогіки співробітництва та ідей виховання на засадах родинної педагогіки, етнопедагогіки, педагогіки народознавства, педагогіки компетентної людини. Впроваджуються інноваційні педагогічні технології навчання та виховання, авторські програми «Створи в собі Людину: чотири кроки пізнання» (1–4-ті класи), «3 віри в себе — до творця своєї долі» (5–7-ті класи), «Розвиток життєвої компетентності особистості — шлях до самовдосконалення», «Сім'я та школа: інтеграція зусиль» (8–11-ті класи).

Авторська школа М. П. Гузика м. Южно — навчальний заклад Національної мережі Шкіл сприяння здоров'ю з 2003 року, є однією із продуктивних моделей навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю, діє в єдиному режимі з академічною, мистецькою, трудовою, політехнічною, спортивною школами, об'єднує різноманітні фізкультурно-спортивні, санаторно-реабілітаційні структури міста. Створено шкільний комплекс з персоналіфікованою мережею фізкультурно-спортивних структур, які започатковані в галузі охорони і розвитку природного здоров'я школяра. Це забезпечення вільного вибору змісту, обсягу та рівня фізичного виховання дитини на персональному рівні; створення широкого фізкультурно-спортивного середовища, адаптованого до персональних потреб дитини в реалізації та розвитку її фізичних і духовних якостей і потреб в збереженні та покращанні здоров'я;

персональне цільове проектування шкільної діяльності учня відносно забезпечення його безпечного та здорового способу життя, а також оптимального розвитку фізичного і психічного потенціалу. В школі створено умови, за яких дитина здобуває міцне здоров'я через високу її освіченість в галузі академічних знань, розумової і мистецької культури та через високий рівень вихованості.

Навчально-виховний комплекс «Вилківська загальноосвітня школа I–III ступенів — ліцей» Кілійського району впроваджує модель «Школи сприяння здоров'ю — Школи ефективного розвитку компетентної творчої особистості». Здійснюється цілісний підхід до вирішення завдань виховання здорового покоління, збереження та зміцнення здоров'я дітей, до створення позитивного навчально-виховного, соціокультурного середовища у взаємодії НВК, батьків, державних установ, громади, соціокультурної системи міста Вилкове, включення до нього авторської багаторівневої освітньо-виховної моделі «Школи екологічного розвитку», використання унікальної культури, природної спадщини Придунав'я. Створено сприятливі умови для життя, підвищення якості освіти, ефективного особистісного розвитку і самовдосконалення кожного вихованця, досягнення максимально можливого ефекту в справі збереження здоров'я дітей. НВК є Всеукраїнським експериментальним майданчиком за проблемою «Використання еколого-біологічних і природоохоронних технологій у впровадженні профільного навчання та орієнтації учнів на вибір подальшого навчання»; всеукраїнською опорною базою проведення літнього табору-тренінгу для підлітків міста та учасників екологічних акцій України, який проводиться спільно з Національною академією наук України, центром пропаганди здорового способу життя та профілактики шкідливих звичок серед дітей і дорослих.

У Вилківській загальноосвітній школі I–III ступенів №1 Кілійського району реалізується цілісний підхід до розбудови Школи культури здоров'я «Компетентність + творчість + партнерство + родинність = успіх». Створено КОМПЛЕКС, який об'єднує Школу культури здоров'я, дошкільні та позашкільні навчальні заклади, рекреаційний ресурс міста Вилкове, селища Приморське на засадах партнерства та родинності заради здоров'я дітей. Розбудовано в ньому сприятливе освітньо-виховне, здоров'язберігаюче середовище. В школі здійснюється просвітницька та методична робота з вчителями і батьками, впроваджується система виховної роботи Школи культури здоров'я, діє осередок креативу сучасного молодого педагога — Клуб молодих вчителів «МАРС».

Шабська загальноосвітня школа I–III ступенів №1 Білгород-Дністровського району розбудовує Школу культури здоро-

в'я — Школу гармонійного розвитку особистості, яка базується на основі формування цілісної гармонійно розвиненої особистості, створено єдиний інформаційний простір функціонування Школи культури здоров'я, до якого входять: школа, родина, громадське середовище села Шабо. Скоординованість та взаємодія дорослих і дітей в єдиному інформаційному просторі забезпечують якісні умови гармонійного життя (духовного, фізичного, інтелектуального, креативного розвитку та самовдосконалення кожного індивіда); соціальний захист, безпеку життя та діяльності кожної дитини. Впроваджена система здоров'язберігаючих заходів, проведення динамічних пауз на уроках, система роботи соціально-психологічної служби, дитячого оздоровчого майданчика. Шкільна президентська служба є ініціатором проведення заходів, спрямованих на пропаганду здорового способу життя, профілактику шкідливих звичок, запобігання насильства.

Діяльність *навчально-виховного комплексу «Балтська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 2 — гімназія»* за концепцією «Школа сприяння здоров'ю — Школи соціалізації особистості» базується на таких педагогічних технологіях, що характеризують сучасну школу як школу життєтворчості, гуманістичну і природовідповідну, яка орієнтована на вирішення проблем формування здорового способу життя учнів у контексті становлення та розвитку життєстійкості, життєвої компетентності особистості, що забезпечує становлення особистості випускника з новою ментальністю, яка усвідомлює себе, є високодуховною, вміє визначатися в різних сферах діяльності та реалізуватися в полікультурному просторі, здатна до навчання впродовж всього життя, дбає про збереження та зміцнення свого здоров'я. Створена система успішно функціонує через взаємодію таких ПІДСИСТЕМ: управлінська; науково-методична; дидактична; виховна; психологічна; медична; суспільно-педагогічна. Створюється сприятливе освітньо-виховне середовище на засадах демократизації, гуманізації, співробітництва, співтворчості. Особлива увага приділяється проблемам забезпечення умов і механізмів здійснення навчання та виховання в інтересах особистості дитини і суспільства, гармонійного розвитку дитини, її високої працездатності, душевної рівноваги та здоров'я, створення освітніх траєкторій шляхом упровадження здоров'язберігаючих технологій, впровадження різних форм участі батьківського комітету та батьків в шкільному житті. Педагогічні працівники, учні, батьки творчо і плідно працюють над розбудовою свого навчального закладу школи-гімназії — Школи сприяння здоров'ю, яка входила б до Європейського соціокультурного простору та формувала людину з новою ментальністю, що сама себе усвідомлює, пізнає своє етнічне коріння, є високодуховною, вміє самоутвер-

джуватися, реалізовуватися в полікультурному просторі.

Модель *Української гімназії № 1 м. Іллічівська* «Українська гімназія № 1 м. Іллічівська — Школа духовності, сприяння здоров'ю та соціального партнерства» базується на основі ідеї розвитку і формування здорової, соціально зрілої, культурної, конкурентноспроможної творчої особистості, громадянського співтовариства, України, світу під гаслом гімназії «Даючи знання, не відбирай здоров'я». Реалізується Програма діяльності Школи культури здоров'я (4 етапи), здійснюється розбудова здорового освітньо-виховного простору, створення комфортних умов для ефективного розвитку особистості, здорового середовища проживання — дому творчості, радості, затишку, взаєморозуміння. В гімназії забезпечені умови для всебічного гармонійного розвитку особистості гімназиста, здатного будувати життя, засноване на Добрі, Істині, Красі через співпрацю та партнерство всіх учасників навчально-виховного процесу.

Одеська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 44 реалізує системний підхід до розбудови Моделі Школи культури здоров'я «Барвистий світ твого життя» щодо виховання здорового покоління, збереження та зміцнення здоров'я дітей, формування громадської думки на засадах гуманістичної педагогіки співробітництва, родинної педагогіки, етнопедагогіки, педагогіки народознавства, особистісно орієнтованого навчання та виховання, технології проектування педагогічного досвіду. Здійснюється створення загального простору Школи — Родини як співдружності педагогів, батьків, учнів, випускників, мешканців мікрорайону, реалізуються програми корекційно-розвиваючого та відновлюючого впливу на розвиток та становлення цілісної особистості учня і педагога. Впроваджуються п'ять авторських проектів. Школа є ініціатором створення загального простору Школи — Родини в мікрорайоні, веде активну роботу по його розбудові, реалізує проект «Шкільна ділянка майбутнього», виконує просвітницьку діяльність в мікрорайоні школи.

Державний професійно-технічний навчальний заклад «Одеське вище професійне училище торгівлі та технологій харчування» реалізує системний, інноваційний підхід щодо вирішення завдань виховання здорового покоління, розбудовує Школу культури здоров'я «Здоров'я, Краса, Творчість» на засадах особистісно орієнтованого виховання, гуманістичної педагогіки співробітництва, родинної педагогіки, педагогіки народознавства, козацької педагогіки. Діяльність Школи культури здоров'я спрямована на розв'язання науково-методичної проблеми училища «Здоровий спосіб життя як першооснова подальшого духовного та професійного зростання» та теми, над якою працює педагогічний колектив «Са-

моралізація та самоствердження творчої особистості». В училищі проводиться науково-дослідницька робота в рамках експериментального майданчика АПН України з проблеми «Педагогічні засади формування художньо-естетичної культури майбутніх спеціалістів кулінарного профілю», системна науково-методична робота з викладачами та майстрами виробничого навчання. Педагогічний колектив, учнівське самоврядування, «Євроклуб», осередок Чорноморського козацького з'єднання імені П. Орлика здійснюють пропаганду культури здоров'я, духовних цінностей, мотивації на здоровий спосіб життя, що підвищує рівень відповідального відношення до власного здоров'я.

Отже, діяльність навчальних закладів — Шкіл сприяння здоров'ю Одеської області спрямована на вирішення пріоритетних завдань щодо створення необхідних умов для збереження і зміцнення здоров'я всіх учасників навчально-виховного процесу, формування і розвитку фізично, психічно і морально здорової особистості із стійкими переконаннями та системою знань про здоров'я і здоровий спосіб життя.

Аналіз конкурсних робіт засвідчив, що рівень фізичного, духовного, психічного здоров'я учнів, учителів, батьків у зазначених загальноосвітніх навчальних закладах значно вищий. Створені умови життєдіяльності учасників навчально-виховного процесу, турбота про здоров'я дітей переконливо підтверджують ефективність роботи Шкіл сприяння здоров'ю, переконують у необхідності розширення мережі Шкіл сприяння здоров'ю як найбільш ефективного навчального закладу у вирішенні проблем збереження і зміцнення здоров'я дитини, забезпечення оптимальних умов для організації навчально-виховного процесу, гармонійного розвитку людини, її високої працездатності, душевної рівноваги.

У навчальних закладах створюється здоровий освітній простір, впроваджуються інноваційні здоров'язберігаючі технології навчання, система безперервної валеологічної освіти та реалізуються:

— Програма «Сприяння просвітницькій роботі «Рівний-рівному» щодо здорового способу життя серед учнівської молоді».

— Комплексна програма формування навичок здорового способу життя серед дітей та підлітків (за проектом «Діалог»).

— «Школа і партнери проти СНІДу».

Щорічно проводиться моніторинг щодо впливу соціальних чинників на формування в учнів здоров'язберігаючої поведінки, сформованості санітарно-гігієнічних навичок. Приділяється належна увага просвітницькій роботі серед батьків щодо виховання дітей та підвищення їх психолого-педагогічної освіти. Навчальні заклади поширюють інформацію про цінності здорового способу життя, створюючи в мікрорайоні виховний простір, сприятливий для здоров'я, залучаючи до спільної роботи заклади-супутники. Необхідно відзначити різноманітність підходів, методів і форм роботи, сучасних освітніх технологій. Навчальні заклади підтверджують опис свого досвіду практичними наробками (конспекти уроків, виховних заходів, плани роботи, результати моніторингу, авторські концепції, програми), аналітичними даними результативності діяльності навчального закладу у вигляді кількісно-якісних показників позитивних змін в процесі навчання і виховання дітей та учнівської молоді.

За підсумками обласного етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту сучасної моделі навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю (наказ управління освіти і наукової діяльності Одеської обласної державної адміністрації від 19.05.2009 р. № 313-ОД) переможцями визнано педагогічні колективи 12 навчальних закладів, 44 навчальних закладів увійшли до обласної мережі Шкіл сприяння здоров'ю.

Вітаємо переможців обласного етапу, яких журі рекомендувало до участі в заключному етапі Всеукраїнського конкурсу — захисту сучасної моделі навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю, включення їх до Національної мережі Шкіл сприяння здоров'ю.

Таблиця

№ з/п	Повна назва навчального закладу	Прізвище, ім'я, по-батькові	Напрямок роботи навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю
1.	Одеська гімназія № 8	директор Паюл Лариса Миколаївна автор Ступкевич Олена Анатоліївна	Школа культури здоров'я — Школа розвитку сучасної компетентної особистості
2.	Одеська загальноосвітня школа I—III ступенів № 44	директор Буйневич Олена Валеріївна	Модель Школи сприяння здоров'ю «Барвистий світ твого життя»
3.	Білгород—Дністровська загальноосвітня школа I—III ступенів № 3	директор Лимаренко Тетяна Петрівна	Школа сприяння здоров'ю «Гармонія, Культура, Творчість»
4.	Авторська школа М. П. Гузика міста Южного Одеської області	директор Гузик Микола Петрович	Авторська школа М. П. Гузика міста Южного Одеської області як одна із продуктивних моделей навчального закладу — Школа сприяння здоров'ю

№ з/п	Повна назва навчального закладу	Прізвище, ім'я, по-батькові	Напрямок роботи навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю
5.	Українська гімназія № 1 м. Іллічівська	директор Антонова Лідія Федорівна автор Попова Ірина Михайлівна	Українська гімназія № 1 м. Іллічівська — Школа духовності — Школа культури здоров'я та соціального партнерства
6.	Балтський район. Навчально-виховний комплекс «Балтська загальноосвітня школа I—III ступенів № 2 — гімназія»	директор Доні Лілія Анатоліївна авторський склад: Доні Лілія Анатоліївна Гриньова Ірина Григорівна Слепа Тетяна Дмитрівна Чокова Ірина Георгіївна	Школа сприяння здоров'ю — Школа соціалізації особистості
7.	Білгород-Дністровський район, Шабська загальноосвітня школа I—III ступенів № 1	директор Тихоплав Сергій Миколайович	Школа сприяння здоров'ю — Школа гармонійного розвитку особистості
8.	Ізмаїльський район. Навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I—III ступенів — гімназія» с. Кам'янка	директор Саказли Тамара Андріївна авторський склад: Саказли Тамара Андріївна Іванова Наталія Вікторівна Лефтерова Марія Іванівна Калараш Олена Петрівна	Школа культури здоров'я — школа партнерства
9.	Кілійський район. Навчально-виховний комплекс «Вилківська загальноосвітня школа I—III ступенів — ліцей»	директор Соловійова Алла Георгіївна авторський склад: Соловійова Алла Георгіївна Сивізіна Ніна Петрівна Маляренко Тетяна Іванівна	Школа сприяння здоров'ю — Школа ефективного розвитку компетентної творчої особистості
10.	Кілійський район. Вилківська загальноосвітня школа I—III ступенів № 1	директор Іванова Прасковія Іванівна авторський склад: Іванова Прасковія Іванівна Кравченко Тетяна Юріївна Унгарова Марина Павлівна Бирченко Наталія Іванівна	Школа сприяння здоров'ю «Компетентність + творчість + партнерство + родинність = успіх»
11.	Котовський район. Липецька загальноосвітня школа I—III ступенів	директор Маланюк Валентина Степанівна автор Ісаєва Людмила Миколаївна	«Школа сприяння здоров'ю — освітній простір для формування життєвої компетентності як основи успіху та самовдосконалення особистості»
12.	Державний професійно-технічний навчальний заклад «Одеське вище професійне училище торгівлі та технологій харчування»	директор Висоцька Людмила Євгенівна авторський склад: Висоцька Людмила Євгенівна Страцинська Віра Григорівна Страцинська Ірина Анатоліївна Власова Лариса Леоніївна	Школа культури здоров'я «Здоров'я, Краса, Творчість»

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 14.11.2002 р. № 14 «Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації» на 2002–2011 роки, відповідного рішення Одеської обласної ради від 25.10.2002 року № 56-XXIV «Про затвердження обласної комплексної програми «Здоров'я» на 2002-2011 роки», наказу управління освіти і наукової діяльності Одеської обласної державної адміністрації від 26.12.2008 р. № 739-ОД «Про організацію та проведення обласного етапу конкурсу-захисту сучасної моделі навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю» (п. 5) рекомендуємо провести ряд заходів щодо розширення (створення) районної/міської мережі навчальних закладів (дошкільних, загальноосвітніх, по-

зашкільних) — Шкіл сприяння здоров'ю. В інтересах дітей та забезпечення кращого світу для них кожний навчальний заклад має стати Школою сприяння здоров'ю і потребує особливої уваги, підтримки з боку відділів (управлінь) освіти, РМК/ММК, установ охорони здоров'я, громади, місцевої влади. В діяльності відділів (управлінь) освіти першочерговими завданнями є:

- створення належних умов для навчання дітей і збереження їх здоров'я (тепло, світло, чистота, затишок, підвіз до школи, харчування та інше);
- гуманізація навчально-виховного процесу;
- підвищення ефективності психолого-соціальної та медичної служб;
- організація поглиблених медичних оглядів

дітей, урахування їх результатів в навчально-виховному процесі;

— впровадження фізкультурно-оздоровчих заходів, розширення мережі спортивних секцій;

— створення умов для оздоровлення дітей влітку та інше.

Особлива роль належить РМК/ММК, які мають приділити увагу вирішенню проблем:

— підвищення рівня компетентності і професійної майстерності педагогічних кадрів з питань збереження і зміцнення здоров'я дітей, гуманізації навчально-виховного процесу;

— моделювання, вивчення, узагальнення і впровадження перспективного педагогічного досвіду педагогічних колективів, кращих вчителів, класних керівників, вихователів.

В своїй роботі РМК/ММК можуть широко впроваджувати різні форми методичної роботи:

• семінар-практикум директорів шкіл з проблеми «Впровадження здоров'язберігаючих та здоров'яформуючих технологій навчання і виховання школярів» на базі районної опорної Школи сприяння здоров'ю;

• психолого-педагогічні семінари «Психологічні аспекти гуманізації навчально-виховного процесу», «Забезпечення оптимального навчального навантаження учнів протягом уроку з урахуванням психо-фізіологічних, вікових та індивідуальних особливостей»;

• творча група вчителів фізичної культури, наприклад, з проблем «Впровадження інноваційних технологій в процес корекційно-педагогічної системи реабілітації дітей з різними розладами здоров'я», «Диференціація та індивідуалізація навчання учнів на уроках спеціальної групи дітей з порушенням статтури, враховуючи стан їхнього здоров'я і фізичного розвитку» та інші;

• навчання педагогічних кадрів на базі районної опорної Школи сприяння здоров'ю;

• творчий звіт опорної Школи сприяння здоров'ю «Життя і здоров'я дитини: пріоритети сім'ї, освіти, медицини, громади та влади» та ін.

Слід зазначити, що РМК/ММК мають пропагувати і поширювати досвід роботи кращих педагогічних колективів області, України, навчальних закладів — Шкіл сприяння здоров'ю. З цією метою доцільно провести комплекс методичних заходів, якими передбачити:

— створення і організацію роботи творчої групи школи перспективного досвіду з цих проблем;

— презентацію досвіду Школи сприяння здоров'ю на засіданні районного методичного об'єднання заступників директорів з виховної роботи, класних керівників, вчителів-предметників;

— проведення семінарів-практикумів «Забезпечення оптимального навчального навантаження учнів протягом уроку з урахуванням психо-фізіологічних, вікових та індивідуальних

особливостей», «круглих столів» «Здоров'я і духовне життя дитини» та інше.

Керівники навчальних закладів мають забезпечити системне управління процесом створення і розвитку Школи сприяння здоров'ю, створення такого науково-освітнього, навчально-виховного об'єднання КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я, яке б сприяло збереженню та зміцненню здоров'я як фізичного, духовного і соціального БЛАГОПОЛУЧЧЯ на засадах партнерства вчителів, учнів та громадськості. Це:

• розробка комплексно-цільових програм діяльності Школи сприяння здоров'ю;

• науково-методичне забезпечення їх реалізації;

• моніторинговий супровід управління;

• підвищення ефективності аналітико-корекційної діяльності.

«Оптимальною моделлю Школи сприяння здоров'ю можна вважати таку, в якій навчально-виховний процес організовано так, щоб кожен учасник мав можливість керувати своїм здоров'ям. Для досягнення цієї мети потрібно в учнів і педагогів сформулювати мислення, яке впливало б на поведінку таким чином, щоб при цьому виникло бажання турбуватися про власне здоров'я і здоров'я оточуючих» (О. Ващенко, С. Свириденко).

Очікувані результати розвитку мережі Шкіл сприяння здоров'ю:

1) в соціально-економічній галузі

— розширення обласної мережі Шкіл сприяння здоров'ю і перетворення більшості навчальних закладів освіти в заклади сприяння здоров'ю;

— розширення інфраструктури закладу освіти соціально-психологічною, валеологічною і медичною службами;

— доступність для дітей, учнівської молоді послуг, що надаються різними типами закладів;

— забезпечення оздоровчо-компенсаторних послуг дітям і молоді з особливими потребами;

— стримання тенденції до погіршення стану здоров'я, зниження рівня захворюваності дітей, учнівської молоді, всіх учасників навчально-виховного процесу в закладах освіти Одеської області;

— задоволення потреби суспільства і сім'ї у вихованні здорового молодого покоління громадян України;

2) в навчально-методичній галузі

— сформованість в учнів, вихованців активної громадянської позиції, готовності до збереження духовних, суспільних і природних цінностей, здатності до творчої праці, саморозвитку, самовиховання, самоосвіти;

— опанування вихованцями, учнями основами теоретичних знань з культури здоров'я та навичками практичного їх використання в щоденному житті;

— сформованість в усіх суб'єктах освітнього процесу позитивної мотивації на здоровий

спосіб життя, свідомого ставлення до власного здоров'я;

- розробка принципово нових навчально-методичних комплексів з дисциплін валеологічної та екологічної спрямованості, в тому числі з використанням комп'ютерної техніки;

- створення системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів валеолого-екологічного профілю для задоволення потреб освітньої системи регіону.

Все це призведе до:

- істотного зниження рівня захворюваності дітей, підлітків, молоді;

- підвищення рівня профілактичної роботи;

- стимулювання в людей різного віку прагнення до здорового способу життя;

- зменшення впливу шкідливих звичок на здоров'я дітей та молоді.

При описі діяльності навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю радимо дотримуватись такої структури:

- система діяльності навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю, оригінальність педагогічних ідей, коротка творча характеристика педагогічного та учнівського колективів, передбачувана новизна їх діяльності;

- інноваційна спрямованість, відповідність мети і завдань змісту діяльності;

- системний підхід до управління діяльністю навчального закладу щодо збереження і зміцнення здоров'я дітей;

- науково-методичний, соціально-правовий, медико-корекційний та реабілітаційний, психолого-корекційний супровід розбудови Школи сприяння здоров'ю;

- зміст роботи, основні засади практичної реалізації творчих педагогічних програм, проєктів, методів, нових форм, технологій формування у дітей позитивної мотивації, життєвих компетенцій, навичок здорового способу життя, практичне використання нових досліджень психолого-педагогічної науки тощо;

- цілісна, педагогічно доцільна система виховання;

- створення умов для забезпечення здорового освітнього середовища проживання дитини, спрямованого на зміцнення її здоров'я, фізичний розвиток, соціальну адаптацію, духовне зростання, підвищення культури стосунків у соціумі;

- дослідно-експериментальна робота, діагностика, моніторинг стану здоров'я (фізичного, психічного, соціального, духовного) учасників навчально-виховного процесу; участь праців-

ників медичної галузі, науковців, психологів та інших;

- забезпечення спільної діяльності, інтеграції зусиль державних і громадських організацій, об'єднань, навчального закладу, батьківської громадськості, дітей, соціокультурних систем щодо ефективної діяльності навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю;

- науково-методична та навчально-методична робота щодо вдосконалення професійної компетентності вчителів, класних керівників, вихователів груп продовженого дня та інших педагогічних працівників;

- результативність діяльності навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю, ефективність та дієвість системи комплексного моніторингу стану здоров'я учнів (системи динамічного нагляду за станом здоров'я на основі комплексних психологічних, соціальних і медичних обстежень дітей).

Л і т е р а т у р а

1. Ващенко О. Здоров'язберігаючі технології в загальноосвітніх навчальних закладах / О. Ващенко, С. Свириденко // Директор школи. — 2006. — № 20.

2. Ващенко О. Як створити школу сприяння здоров'ю / О. Ващенко, С. Свириденко. — К., 2008.

3. Єрмаков І. Г. Виховання життєтворчості: моделі виховних систем / І. Г. Єрмаков. — Х., 2006.

4. Здоров'я і спорт. — Х., 2006. — (Серія «Класний керівник»).

5. Ісаєва Л. М. Модель Школи сприяння здоров'ю як спосіб організації життєдіяльності шкільного співтовариства // Наша школа. — 2008. — № 4. — С. 53–58.

6. Оржеховська В. М. Збереження репродуктивного здоров'я неповнолітніх / В. М. Оржеховська, Л. І. Габо-ра. — К., 2004.

7. Кірюзова Т. Х. Кожній дитині — здоров'я, освіти, рівні можливості та захист на шляху до гуманітарного світу // Наша школа. — 2008. — № 4. — С. 42–45.

8. Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та підлітків // Інформ. збірник МОН України. — 2007. — № 3.

9. Проблеми збереження і зміцнення здоров'я дітей та молоді. Впровадження новітніх здоров'язберігаючих, здоров'яформуючих, здоров'язміцнюючих технологій навчання та виховання в сучасній школі // Позакласний час. — 2003. — Грудень.

10. Формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків (за проєктом «Діалог»). — Вид. 3-тє. — К., 2008.

11. Чешенко О. І. Здоров'я для всіх у XXI столітті // Наша школа. — 2006. — № 4. — С. 46–58.

О. І. ЧЕШЕНКО,

методист науково-методичної лабораторії проблем виховання, старший викладач кафедри педагогіки і психології ООІУВ, регіональний координатор мережі Шкіл сприяння здоров'ю.

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КЕРІВНИКА ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

1. Позашкільна освіта як структурний компонент особистісно орієнтованої системи навчання

Освітній процес у позашкільних навчальних закладах передбачає охоплення таких галузей знань і практичної діяльності, які виходять за межі уроку, підручника, навчального плану школи. А це, в свою чергу, підвищує вимоги до педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів. У статті 21 Закону України «Про позашкільну освіту» визначено, що педагогічним працівником цих закладів повинна бути людина з високими моральними якостями, яка має належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи [1].

У позашкільних закладах працює багато фахівців, які не мають педагогічної освіти, тому виникає проблема науково-методичного забезпечення навчального процесу, вдосконалення професійно-творчої компетентності керівників гуртків. В зв'язку з даною проблемою в позашкільних навчальних закладах необхідно створювати систему підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, яка спрямована на індивідуальний професійний розвиток особистості педагога, готовність його до науково обґрунтованого розуміння особистісно-професійних якостей. Для цього в самому закладі мають бути створені умови, які забезпечать розвиток педагогічних кадрів з високим рівнем професіоналізму, інноваційним творчим стилем аналітичного мислення.

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що «головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості». Сучасний етап розвитку характеризується пошуком шляхів, способів і засобів самовдосконалення, саморозвитку, самоактуалізації творчої конкурентноздатної особистості.

Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти, визначеної Конституцією України, Законом України «Про освіту», і спрямована на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні (1, ст. 4).

Позашкільний навчально-виховний процес засновується на добровільних засадах професійного самовизначення і духовного зростання, диференціюється за інтересами і спрямованістю на певний вид діяльності, неформальних стосунках, відрізняється багатоваріантністю і різноманітністю форм роботи, постановкою конкретних практичних завдань перед кожним

вихованцем з урахуванням його індивідуальних особливостей, здібностей та інтересів, оволодіння знаннями та уміннями за індивідуальними планами.

Проблеми позашкільної освіти виходять в сучасній Україні на перший план, оскільки від духовного самовизначення особистості залежить не тільки добробут громадян, але й саме існування суверенної держави. Щоб задовольнити потреби особистості, яка має прилучатись до скарбів світової культури, українська освіта повинна бути реформована не відповідно до зовнішніх демографічних і соціально-політичних особливостей поточного моменту, а згідно з логікою самого освітнього процесу, вираженого в його структурі. Насамперед для цього повинні бути чітко визначені мета, форма і зміст індивідуального виховання особистості в загальноосвітній школі і в сучасному позашкільному навчальному закладі. Педагоги і психологи здійснюють інтенсивний пошук нової філософії та парадигми позашкільної освіти.

У нашій країні складаються умови для встановлення паритету між особистістю і соціальною системою. Сучасна особистість усвідомлено намагається підвищувати свою цінність через безперервну освіту, прагне визнавати й приймати тільки таку систему, в якій її особистісні інтереси будуть задоволені.

За таких умов професійна компетентність особистості взагалі, соціально-психологічна компетентність керівника позашкільного закладу освіти, зокрема, перетворюється на дуже важливий фактор підвищення ефективності освітнього процесу.

Оновлений соціум повинен допомогти індивіду виявити свою особистість, і, насамперед, це стосується дітей. Отже, виховання повинне здійснюватися в основному через організацію і керівництво видами дитячої діяльності і забезпечувати найкращі умови для розвитку особистісних якостей, специфічних для конкретного віку вихованця та його психологічних особливостей.

Основний зміст позашкільної освіти — розвиток особистості. А це означає зміну задач, що постають перед педагогом. Якщо раніше він повинен був передавати учням знання, то сьогодні — сприяти всіма можливими способами розвитку дитини. Час вимагає зміни відносин в системі «вихователь-вихованець», встановлення зв'язків співробітництва, припускає єдність загальнокультурного, соціально-морального і професійного розвитку особистості.

2. Деякі теоретичні підходи до практики управління соціальною системою.

Соціально-психологічна компетентність керівника передбачає знання законів та особли-

востей взаємодії партнерів в процесі педагогічного спілкування та діяльності, уміння їх аналізувати та впливати на них з метою забезпечення ефективного особистісно орієнтованого освітнього процесу, розвитку можливостей особистості педагога і вихованця. Знання про себе як керівника, про співробітника як підлеглого мають забезпечити створення позитивних умов для спільної діяльності, розвитку та саморозвитку особистості, для високої результативності професійної діяльності команди педагогічного закладу освіти, в цілому.

Важливим компонентом соціально-психологічної компетентності керівника позашкільного закладу освіти є знання про сутність процесу управління та можливі підходи до його розуміння, тобто концепції управління. У літературі визначають управління як діяльність керівника щодо координування роботи співробітників у соціальній системі (позашкільному закладі освіти) по внесенню цілеспрямованих змін у функціонування цієї системи в цілому або окремих її ланок. Розглянемо коротко основні теоретичні положення щодо деяких існуючих підходів до розуміння процесу управління, аби керівник позашкільного закладу освіти мав можливість більш глибоко усвідомити особливості своєї діяльності і збагатити її новими ідеями, підвищити свою соціально-психологічну компетентність.

Керівникові позашкільного закладу освіти треба звернути увагу на те, що в практиці управління істотну роль відіграють сучасні підходи — своєрідні одиниці методологічної орієнтації та практичної стратегії.

Визначають, наприклад, структурно-функціональний підхід, який характеризує управління через призму функцій та видів діяльності. Структурно-функціональний підхід до управління дозволяє керівникові наочно представити діяльність закладу позашкільної освіти як цілісної соціально-педагогічної системи, усвідомити сутність і зміст складових діяльності та функцій, що реалізуються; здійснювати об'єктивну оцінку одержаних результатів праці та стимулювати працівників на підставі розробленої моделі видів діяльності, процесу управління, в цілому. У практиці управління існує і ситуаційний підхід, який передбачає використання переваг взаємозв'язку науки та конкретних ситуацій, які в певні моменти істотно впливають на діяльність організації. Керівникові треба усвідомити, що ситуаційний підхід в управлінні є своєрідним способом його мислення, вищим рівнем його професійної майстерності. Зауважимо, що ситуаційний підхід в управлінні є найбільш складним, оскільки керівник постійно повинен мати правильне уявлення про стан справ і вміти визначати значущі моменти, що впливають на розвиток позашкільного навчального закладу. Ситуаційний підхід в управлінні позашкільним навчальним закладом досить поширений, оскільки керівникові доводиться вирішувати управлінські за-

дачі виходячи з конкретної ситуації, вміло вносити необхідні корективи в плани роботи, складати конкретні програми та проекти.

У літературі обґрунтовується процесний підхід до розуміння управління позашкільним навчальним закладом; він включає в себе функції планування, організації, контролю, мотивації та стимулювання.

Інформаційний підхід до управління означає необхідність вивчати внутрішні відношення структурованих елементів, їх властивостей та ознак, а також відношення внутрішньої інформації із зовнішньою інформацією (зовнішнім світом). На підставі цього необхідно розробити критерії, які дозволять керівникові виділяти в потоці інформації найбільш значущу частину для прийняття правильних рішень. Це стосується можливостей використання керівником Інтернету, щоб мати надійні критерії та засоби оцінки, відбору інформації за ознаками достовірності та необхідності.

3. Структура та зміст соціально-психологічної компетентності керівника позашкільного закладу освіти.

Важливими умовами ефективною соціально-психологічної компетентності керівника позашкільного навчального закладу є вибір оптимальної організаційної моделі управління.

Враховуючи можливі теоретичні підходи до практики управління соціальною системою, спробуємо представити структуру діяльності керівника позашкільного навчального закладу, яка складається з таких компонентів (схема 1).

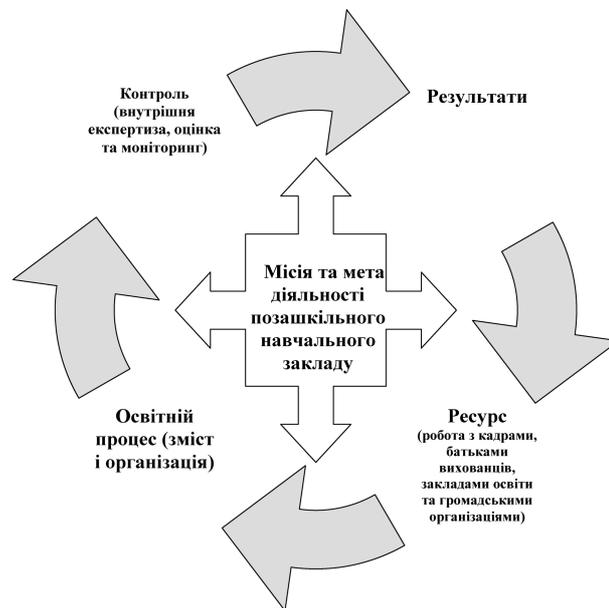

Схема 1

Дамо коротку характеристику змісту кожного з них.

3.1. Місія та мета діяльності позашкільного навчального освіти.

Як свідчить досвід позашкільних навчальних закладів нашого регіону, технологія управлін-

ня як компонент реалізації місії базується на визначенні перспектив його розвитку, діагностиці стану і моделюванні бажаного результату. Так, в Будинку творчості юних «Тоніка» Суворовського району передумовою створення програми розвитку виступають сформовані педагогічним колективом чинники. Позашкільний заклад вважає своєю місією забезпечення умов для самореалізації духовного, інтелектуального та фізичного потенціалу особистості вихованця, учня, слухача.

А в Роздільнянському ЦТДУМ головною метою є формування особистості, здатної до самовиховання та самоосвіти, яка відповідально ставиться до себе та інших. Для цього ще в 2000 році була змодельована програма розвитку позашкільного закладу на 10 років (схема 2).

Схема 2

3.2. Освітній процес (зміст та організація).

На підставі аналізу матеріалів позашкільних навчальних закладів області можна дійти висновку, що керівник, реалізуючи соціально-психологічну компетентність, проектує освітню політику закладу, звертаючи увагу на вдосконалення моделі педагога, керівника гуртка, гуртківця, цінності, традиції і ритуали позашкільного закладу. Наведемо приклад моделі управління організаційною структурою позашкільного навчального закладу (схема 3).

Для прикладу звернімо увагу на досвід роботи БДТЮ «Домінанта», де розпочата розробка моделі вихованця. Мета цієї роботи — сформувати у педагогічного колектива чітке уявлення про загальні завдання позашкільного закладу, технології забезпечення освітнього процесу на засадах гуманістичної педагогіки.

Наслідком системної управлінської діяльності стало усвідомлення педагогічним колек-

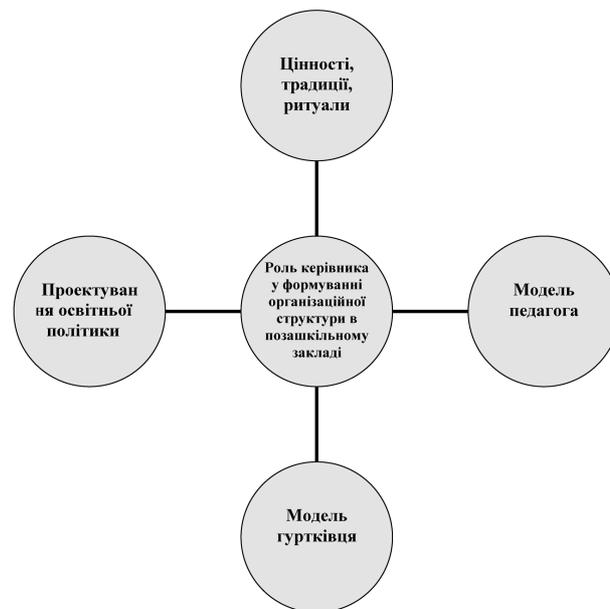

Схема 3

тивом необхідності змін в діяльності всіх структур навчального закладу, що суттєво розширило можливості для надання освітніх послуг та побудови індивідуальної освітньої траєкторії розвитку кожної дитини.

Керівник позашкільного закладу створює педагогам умови для систематичного вивчення особистості дитини, розвитку здібностей, талантів; створення умов для досягнення кожною дитиною стану внутрішньої готовності до активної пізнавальної діяльності.

Соціально-психологічна компетентність керівника дозволяє продуктивно розв'язувати завдання гармонійного розвитку вихованця, щоб «не загубити» жодної дитини...

3.3. Ресурс (робота з кадрами, батьками вихованців, закладами освіти та громадськими організаціями).

Розвиток соціально-педагогічної компетентності керівника позашкільного закладу в процесі управлінської діяльності передбачає використання всієї сукупності підходів, осмислення процесу управління в багатоаспектному плані, успішне розв'язання професійних завдань; досягнення загальної мети діяльності і максимально можливих результатів за умов раціонального використання ресурсів.

Наведемо для прикладу схему управлінської моделі раціонального використання ресурсу (схема 4).

Як відомо, технологія управління позашкільним закладом базується на циклічності діяльності. Щорічна, щомісячна, щотижнева повторюваність заходів дає можливість побудувати циклограму управлінської діяльності. Робота за циклограмами дозволяє раціонально використовувати кадровий, матеріальний ресурс. Основою раціонального використання ресурсів є стереотипізація управлінських

Схема 4

рішень. Як приклад наведемо Орієнтовну циклограму діяльності Роздільнянського ЦТДУМ.

№	Зміст діяльності	Пн	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Нд
1.	Адміністративний день. Проведення оперативних та інструктивних нарад. Робота з документами. Контроль за виконанням попередніх рішень.							
2.	Контроль за дотриманням режиму роботи. Фінансові звіти. Психологічні дослідження.							
3.	Відвідування занять. Науково-методична діяльність. Контроль за діяльністю художніх колективів, технічних та натуралістичних гуртків.							
4.	Нарада директорів закладів. Санітарний день. Контроль за відвідуванням учнями занять.							
5.	Відвідування занять. Робота з батьками. Контроль за дотриманням санітарно-гігієнічного режиму.							
6.	Самоосвіта. Репетиції. Масові заходи. Дозвілля.							
7.	Проведення масових заходів. Клубна робота. Концертна діяльність.							

Час вимагає переходу до програмно-цілового управління з моніторинговим супроводом управлінської діяльності. Керівництво освітнім процесом зазнає нових змін. Так, в Одеському міському Палаці дитячої та юнацької творчості

впроваджуються програмно-ціловий принцип планування освітнього процесу. Іншим нововведенням є процес технологізації процесу управління і, як наслідок, позитивні зміни в системі міжособистісних стосунків, покращання психологічного клімату в педагогічному колективі.

3.4. Контроль (соціально-психологічні аспекти контролю результатів діяльності).

Контроль за процесом і результатами діяльності позашкільного навчального закладу передбачає:

- 1) Компетентність перевірки виконання рішень керівних органів.
- 2) Уміле, тактовне та оперативне виправлення недоліків в діяльності виконавців.
- 3) Удосконалення управлінської діяльності на основі розвитку власних аналітичних умінь і навичок керівника позашкільного закладу.
- 4) Виявлення та узагальнення перспективного педагогічного досвіду.

Цікавий досвід щодо контролю за діяльністю позашкільного закладу знаходимо в роботі А. І. Трегубової, керівника Білгород-Дністровського міського центру дитячої творчості, яка зосереджує увагу на таких питаннях: здійснення контролю за роботою педагогічного колективу щодо виконання директивних і нормативних документів, навчальних програм; за проведенням занять та індивідуальних консультацій; систематична перевірка стану ведення навчальної документації; здійснення контролю за організацією та проведенням занять гуртків; контроль за організацією та здійсненням методичної роботи; забезпечення техніки безпеки тощо.

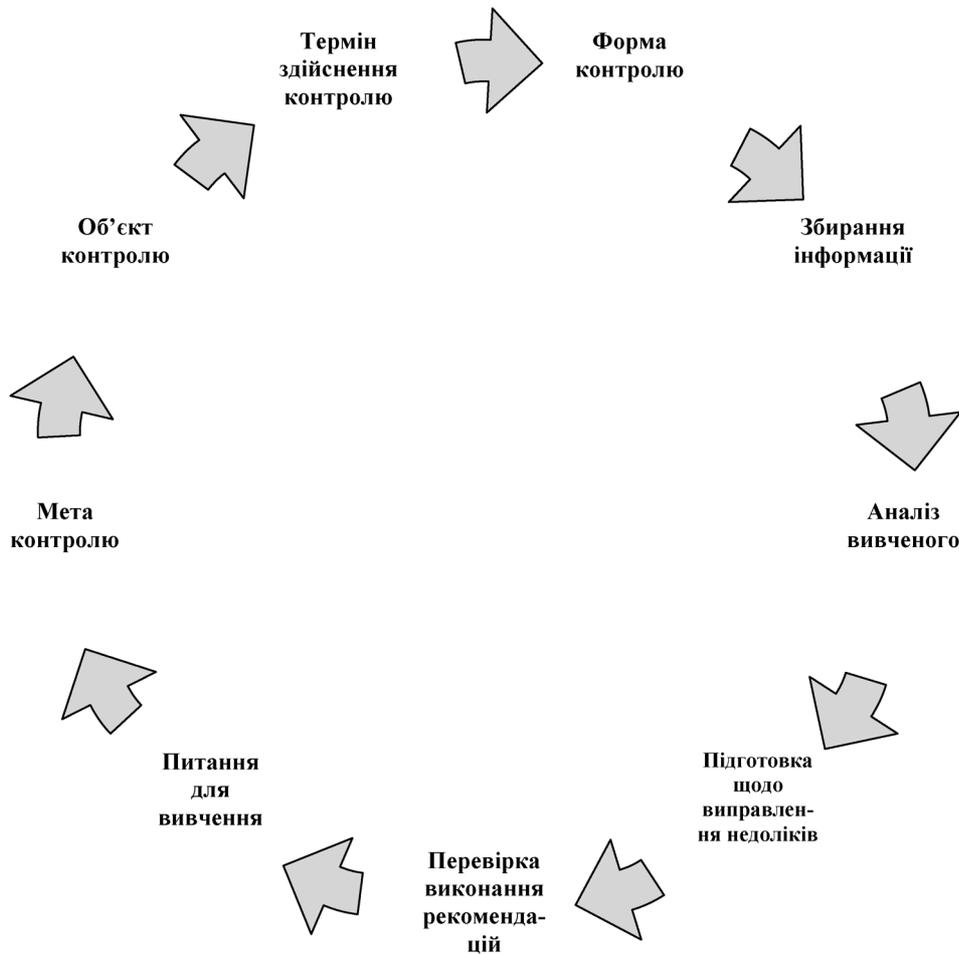

Схема 5

Пропонуємо для ознайомлення алгоритм контрольно-аналітичної діяльності керівника позашкільного навчального закладу (схема 5).

Європейська асоціація директорів служб персоналу запропонувала ідеальний портрет керівника: він повинен бути пунктуальним і методичним, динамічним і наполегливим, комунікабельним, вміти переконувати, справедливим, суворим, доступним, гуманним, досвідченим, вдумливим; бути дипломатом, психологом, радником, володіти інтуїцією. Він повинен вміти слухати і викликати довіру. До таких стандартів має прагнути сучасний керівник позашкільного навчального закладу в демократичному суспільстві, яке вимагає перегляду традиційних підходів до управління освітнім процесом.

Література

1. Про позашкільну освіту: Закон України // Освіта України. — 2000. — № 31.

2. Бех І. Д. Особистісно-орієнтоване виховання / І. Д. Бех. — К., 1998.

3. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. — М.: Педагогика, 1991.

4. Ковбасюк Л. І. Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу / Л. І. Ковбасюк. — К., 2000.

5. Лыкова В. А. «Помогающее» слушание в педагогическом общении / В. А. Лыкова. — О., 2000.

6. Положення про позашкільний навчальний заклад // Освіта України: нормат.-правові док. — К., 2000.

7. Савенко Н. Метод проектування у навчально-виховному процесі позашкільного закладу / Н. Савенко, Г. Ковганч // Завуч. Наша вкладка. — 2003. — № 36.

Т. М. КОЗІНА,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології ООІУВ,

Р. І. НІКІТЕНКО,

зав. науково-методичної лабораторії творчого розвитку особистості кафедри педагогіки і психології ООІУВ.

ШКОЛА — ЦЕНТР ТВОРЧОГО ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА

Нині, як ніколи, набуває особливого значення перспективність освітньої та виховної систем, спрямованість їх у майбутнє.

В. Сухомлинський.

Сучасний стан суспільного розвитку, нові освітні пріоритети, курс на розбудову громадянського суспільства обумовили пошуки нових інноваційних підходів щодо діяльності навчальних закладів.

Модернізація загальноосвітніх установ в області спрямована на гармонізацію соціально-педагогічних умов діяльності шкіл, інтегрування урочної та позаурочної сфери діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, створення сприятливих умов для різнобічного розвитку школярів, формування в них стійкої мотивації до самоосвіти, самовизначення, «навчання протягом усього життя».

Сучасна школа як завжди залишається храмом науки, який дає учням позитивний імпульс для утвердження себе в соціумі. В організації навчального процесу за останні роки відбулися позитивні зміни. Учень з певною сумою знань може продовжувати навчання в закладах III–IV рівнів акредитації, здобувати певну спеціальність і обирати свій шлях у професійному зростанні.

Виховний процес в навчальних закладах потребує конкретики та певного спрямування. Всі сфери нашого життя пронизує глибока моральна криза, яка характеризується зростанням злочинності, жорстокості, пропагандою насильства, руйнуванням сім'ї. Значну роль в цьому відіграють засоби масової інформації, соціум, який оточує і постійно впливає на дитину. Сьогодні в Україні існує малоефективна виховна ідеологія, яка могла б зупинити хвилю аморальності і здійснювати позитивне виховання молодого покоління.

За таких умов педагоги-вихователі замислюються: Як виховувати? Як зробити виховання особистісно значущим? Як організувати виховний процес? Як створити таку модель взаємовідносин, яка допоможе дитині ввійти в сучасне життя як суб'єкту і стратегу?

Шукаючи відповіді на ці та інші питання, варто зазначити, що нам потрібна не просто нова педагогіка виховання, а педагогіка ефективного виховання. Цю проблему життя висунуло сьогодні на перший план. Її вирішення потребує створення творчого освітньо-виховного середовища.

Моделюючи творче освітньо-виховне середовище школи, слід враховувати окремі пропозиції вчених, а саме: В. М. Кожевникова, який пропонує виділяти педагогіку життєтворчості в навчально-виховному процесі; Ю. К. Бабанського, основоположника теорії компетентнісного підходу до навчання та виховання;

А. С. Макаренка, який підкреслював, що у виховному процесі головне не тривалість виховного впливу, а розумне використання малого часового відрізка; А. В. Фурмана, автора теорії Школи-розвитку, Школи-віри, Школи-розуміння, ментальності і самоствердження.

Важливо, щоб модель виховної системи представляла органічне поєднання когнітивних системоутворювальних зовнішніх і внутрішніх умов спільного змісту продуктивної пізнавальної діяльності педагогів, батьків, учнів, представників соціальних інститутів.

При створенні творчого освітньо-виховного середовища доцільно дотримуватися таких педагогічних умов:

— виховний процес повинен носити творчий характер, будуватися за принципом: не діти для школи, а школа для дітей. Такий підхід є вищою формою педагогічної творчості, коли педагог сам розробляє програму розвитку колективу й особистості на основі вивчення внутрішнього змісту життєдіяльності дітей, здійснює виховний процес за законами творчої поведінки;

— пріоритет виховання передбачає утвердження в кожному колективі атмосфери поваги, гідності, довіри у взаєминах, забезпечує інтелектуальне життя і духовну єдність;

— використання виховних можливостей такого середовища для творчого розвитку особистості, забезпечення інтеграції дій сім'ї, школи, позашкільних виховних центрів, громадських інститутів;

— забезпечення різноманітності змісту діяльності учнів, організаційних форм діяльності, надання прав і можливостей вибору, створення ситуації успіху;

— залучення учнів до нових, демократично зорієнтованих організаційних структур та об'єднань;

— розвиток і формування культури особистісного самоствердження як однієї з визначальних якостей соціальної сутності людської особистості.

Варто підкреслити, що дана модель — це виховне середовище, в якому домінуючими є емоційна, етична і духовна сфера розвитку особистості, яка характеризується процесами оновлення, самовираження, самоконтролю через спілкування, обговорення, об'єктивність оцінки, бажання самореалізуватися, прагнути до творчості, новизни, розвитку, гармонійного поєднання фізичного, психічного, духовного здоров'я як результату самодисципліни, самопізнання, самореалізації. Слід допомогти сучас-

ному учню набуті життєво необхідних знань та умінь застосовувати нові інформаційні технології, приймати відповідальні рішення, бути мобільним, адаптивним, стати успішною людиною, здатною навчатися протягом життя. Все це можливо тільки тоді, коли особистість буде виховуватись в такому середовищі.

І тому рекомендуємо кожному навчальному закладу працювати над створенням творчого освітньо-виховного середовища, яке базується на ефективній моделі виховної системи.

Доцільно звернути увагу на модель сучасної школи — «Школа повного дня навчання як модель гармонізації навчальної та позаурочної діяльності учнів в умовах соціокультурного середовища», розроблену авторами: Л. Хоружа, доктор педагогічних наук, професор, О. Безпалько, доктор педагогічних наук Київського міського педагогічного університету імені Б. Д. Грінченка. Це новий інноваційний тип загальноосвітнього закладу, який базується на оптимальному поєднанні навчальної та позанавчальної сфер діяльності учнів в умовах освітньо-розвивального середовища як сукупності освітніх, виховних та оздоровчих процесів, що забезпечують гармонійне поєднання навчальних, соціально-економічних, психолого-педагогічних взаємин усіх учасників навчально-виховного процесу.

Сучасні погляди науковців на процес виховання знаходять відображення в діяльності навчальних закладів Одещини. Аналізуючи сучасний стан виховної роботи в школах, слід зазначити позитивні зміни в створенні освітньо-виховного середовища та розбудові інноваційних виховних моделей. Як підтвердження, зазначимо, що яскраві власні моделі, концепції були представлені педагогами-вихователями на обласному Ярмарку педагогічних ідей та технологій.

Заслужують високої оцінки такі освітньо-виховні програми, концепції та моделі:

- Модель виховної системи сільського району «Виховний простір», розроблена Т. І. Лисовською, методистом районного методичного кабінету Котовського районного відділу освіти.

- Науково-методичний супровід освітньо-виховного простору району, автор С. І. Усата, методист районного методичного кабінету Савранського відділу освіти.

- Школа козацько-лицарського виховання, автор В. Я. Тимофеев, начальник відділу районної ради м. Білгорода-Дністровського.

- Становлення творчої працелюбної особистості в умовах сільської школи, автор В. І. Ракша, заступник директора з виховної роботи Борисівської ЗОШ Котовського району.

- Школа творчості, добра та успіху, автор І. Ф. Сотніченко, заступник директора з виховної роботи Василівської ЗОШ Болградського району.

- Школа зростання особистості та Програма самовдосконалення особистості учнів «Вчитися жити в сучасному світі», автор Т. В. Фокі-

на, заступник директора з виховної роботи ЗОШ І–ІІІ ст. № 3 м. Котовська.

- Концепція сучасної школи «Сучасні технології + творчість = УСПІХ», автор Ю. А. Дмитрієва, заступник директора з виховної роботи ЗОШ № 78 м. Одеси.

- Концепція виховної роботи щодо розвитку творчої людини, розроблена творчим колективом ЗОШ № 105 м. Одеси.

- Школа соціального партнерства, автор І. М. Попова, заступник директора з виховної роботи Української гімназії № 1 м. Іллічівська.

Всі ці програми, концепції та моделі мають практичне спрямування. Головна мета — створити умови для розвитку і саморозвитку особистості як громадянина України, яка здатна до самостійного пізнання світу, формування активної громадянської позиції, для виховання поваги до батьків, шанобливого ставлення до людей, які їх оточують в школі та інших соціальних інституціях.

Деяка частина навчальних закладів міста та області працюють за моделями Школи сприяння здоров'ю, які мають певний успіх.

На високому професійному рівні оформлена модель Школи сприяння здоров'ю — освітній простір для формування життєвої компетентності як основи успіху та самовдосконалення особистості, розроблена Л. М. Ісаєвою, заступником директора з виховної роботи Липецької ЗОШ Котовського району. Ця модель не тільки створена, але й практично реалізується протягом трьох років і має певні досягнення.

На закінчення варто зазначити, що є певні напрацювання в навчальних закладах міст та районах області. Є з кого брати приклад і навчатися. І тому рекомендуємо продовжувати роботу над створенням та розбудовою творчого освітньо-виховного середовища, впровадженням інноваційних технологій в навчально-виховний процес, що забезпечує формування позитивного іміджу навчального закладу.

Ефективність творчого освітньо-виховного середовища сприяє підвищенню суспільного статусу виховання в освітніх закладах, оновленню виховних технологій, гармонізації сімейного і суспільного виховання, забезпеченню цілісності та різноманітності виховного простору.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех. — К.: Либідь, 2006.
2. Бех І. Д. Методологічний простір сучасного виховного процесу / І. Д. Бех. — К.: Либідь, 2008.
3. Нечволода Л. І. Виховна робота в школі / Л. І. Нечволода. — Х.: Основа, 2009.
4. Світ виховання. — 2007. — № 4; 2008. — № 4.
5. Директор школи. — 2009. — № 7, 8, 11.

С. І. ШЕРЕМЕТ,

завідуюча науково-методичною лабораторією проблем виховання ООІУВ.

РОЛЬ ТВОРЧОГО ДОЗВІЛЛЯ В РОЗВИТКУ І САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ГУРТКІВЦІВ

В Обласному гуманітарному центрі позашкільної освіти і виховання працюють 135 гуртків, в яких займаються понад 1700 дітей. Керівники гуртків постійно впроваджують нові форми і методи індивідуальної і масової роботи з дітьми протягом навчального року та під час канікул.

Так, в останній тиждень березня цього року Обласний гуманітарний центр позашкільної освіти та виховання провів для дітей більше 35 заходів. Це внутрішньогурткові, обласні та всеукраїнські заходи.

Вражає не лише їхня кількість, але й розмаїтість. Велосипедисти здійснили похід Зеленим Поясом Слави. Автомоделісти вибирали найкращих для участі в обласних змаганнях з автотрасового моделізму. Юні картингісти змагалися між собою у швидкісному маневруванні на картах. Вихованці гуртка «Велотуризм» влаштували конкурс на найкращу загальнофізичну і спортивну підготовку. Ці ж діти взяли участь у трудовому десанті щодо підготовки спеціальних трас для проведення чемпіонату і Кубка України з гірського велоспорту, присвяченого 65-річчю визволення України.

Серед молодших школярів відбувся конкурс на краще виготовлення кумедної іграшки «Заєць у штанах», що рухається. Гурток англійської мови та фізичний гурток провели тематичні вікторини. На дослідних ділянках працювали вихованці гуртка «Юні городники», які готували землю для садіння рослин, а також допомагали при закладанні фруктових садів. Для членів гуртка «Екологічний театр» був проведений конкурс на кращий малюнок «Птахи — прикмети весни». А для дітей, які відвідують гуртки інформатики, був організований цікавий і складний конкурс з програмування.

Тим часом хлопчики авіамоделейних гуртків проводили запуск авіаційних мікромоделей, який є заходом дуже видовищним і доступним для дітей. Тренувальні запуски судномоделей проводилися на відкритих водоймах Біляївського району.

Вихованці гуртків Обласного гуманітарного центру на канікулах із задоволенням ходили на екскурсії. Щоб ознайомитися з різними морськими організмами, діти побували в океанаріумі. Члени гуртка «Юний науковець» побували на кафедрі мікробіології біологічного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова, де прослухали лекцію «Сучасні досягнення в мікробіології».

Ботанічний сад відвідали любителі флори із гуртка «Юний квітковод». Вони познайомилися з різноманітними рослинами — першоквітцями. Юні орнітологи в зоопарку не лише любувалися екзотичними птахами, але й взяли участь у зоологічному конкурсі.

Обласним гуманітарним центром у дні весня-

них канікул були проведені не тільки внутрішньогурткові заходи, але й обласні. Це особистокомандна першість з автомоделного спорту, в якому взяли участь 28 спортсменів, 8 команд з п'яти позашкільних закладів. Маленькі машинки, зроблені руками дітей, з величезною швидкістю їздили по чотирьох доріжках траси і керувалися за допомогою електронних пультів, викликаючи захоплення та бурхливі емоції у глядачів.

В обласному етапі Всеукраїнської акції весняного обліку птахів «Весна прийшла» взяли участь 95 дітей. Члени гуртка «Художники-натуралісти-керамісти» з великим задоволенням допомагали розвішувати шпаківні. Їх особиста шпаківня № 8 висить на одному із дерев нашого міста.

В обласному конкурсі «Обряди і звичаї в традиціях Одещини» взяли участь 20 колективів. Вони представили фрагменти різноманітних народних обрядів, свят, звичаїв. На конкурсі оцінювалася історична достовірність, рівень розкриття духовної основи обряду, вокальне супроводження, хореографія, артистизм.

Для юних техніків пройшли захоплюючі конкурси фотолюбителів, радіоконструкторів, дизайнерів з початкового технічного моделювання.

Найбільшим заходом, що охопив 149 дітей, був відкритий обласний чемпіонат з екологічного «Брейн-рингу», в якому взяли участь 15 районів Одеси та області. Вперше в цьому заході брали участь команди Донецького обласного еколого-натуралістичного центру і Києво-Могилянського колегіуму. Чемпіонат проводився за міжнародними правилами інтелектуальних ігор. Діти показали глибокі знання з орнітології, вміння вирішувати екологічні задачі.

Туристичні гуртки гідно репрезентували Одеську область на Всеукраїнських змаганнях зі спортивного орієнтування, які проходили в місті Цюрюпинську Херсонської області та Криму («Таврійська весна»). «Юні академіки» зібралися на канікулах на обласний збір переможців другого етапу конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів — членів Малої академії наук для обговорення своєї подальшої наукової роботи.

Під час весняних канікул відбулися семінари-практикуми для керівників гуртків бісероплетіння «Коштовний полиск», для керівників гуртків писанкарства — «Великодня веселка». Науково-технічне відділення Центру провело два семінари для керівників гуртків радіоконструювання і автомоделного спорту.

Насамкінець хочеться підкреслити, що всі керівники гуртків з великою відповідальністю ставляться до виконання своїх обов'язків, забезпечують розвиток творчої активності дітей, мотивацію до саморозвитку і самовдосконалення.

В. Ф. КИСЕЛЬОВА,

зав. відділу Обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання.

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ПЛАНУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ВІДПОВІДНО ДО БАЗОВОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ «Я У СВІТІ»

У місті Севастополі відбувся регіональний науково-практичний семінар для спеціалістів з дошкільної освіти на тему «Особливості організації та планування навчально-виховного процесу в дошкільних навчальних закладах за Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі».

З доповіддю про зміст дошкільної освіти та шляхи її оновлення на пленарному засіданні виступила Н. В. Омеляненко, головний спеціаліст відділу дошкільної, початкової і спеціальної освіти Департаменту загальної середньої і дошкільної освіти МОН України. Про умови ефективного впровадження Базової програми в практику дошкільних навчальних закладів йшлося у виступі Л. Ю. Якименко, старшого наукового співробітника лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання Академії педагогічних наук України. Вона звернула увагу на об'єктивні та суб'єктивні умови впровадження програми.

Об'єктивні

- наявність комплексу нормативних документів та обізнаність в них;
- належна організація просвітницько-навчальної роботи з різними категоріями дошкільних працівників;
- відповідне методичне та дидактичне забезпечення Базової програми.

Суб'єктивні

- відкритість педагогів інноваціям, інтерес до нового, гнучкість і мобільність, здатність до самовдосконалення;
- збіг світоглядної позиції користувача з концептуальними засадами Базової програми;
- педагогічна рефлексія, спроможність педагога перетворити себе на об'єкт власного аналізу та оцінки.

Згідно з наказом МОН України від 29.01.2009 р. № 41 «Про впровадження Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» з 2009/2010 навчального року слід забезпечити на місцях поетапно її впровадження.

У перехідний період зберігатимуть чинність попередні програми навчання і виховання дітей раннього і дошкільного віку: «Зернятко», «Дитина», «Малютко», «Дитина в дошкільні роки». Водночас авторські колективи можуть доопрацювати, оновити зазначені програми з урахуванням вимог Базового компонента дошкільної

освіти. Допускається також створення варіативних програм без дублювання Базової програми, але зі збереженням її основних положень.

Починаючи з раннього чи молодшого дошкільного віку Базова програма запроваджуватиметься в освітній процес на концептуально нових засадах. Робота зі старшими дошкільнятами завершуватиметься протягом двох-трьох років за попередніми програмами.

Фахівець, який сьогодні працює в системі дошкільної освіти, має опанувати педагогічні технології, що відповідають новим суспільним цілям та рівню розвитку науки про дитину.

Важливо, щоб педагоги, підходячи до впровадження нової Програми, були готові зійти з консервативної колії, бо як неможливо відкрити старим ключем сучасний замок, так педагогові із старими поглядами неможливо відкрити двері в майбутнє.

Впровадження даної Програми повинно відбуватися планомірно згідно з планом роботи дошкільного навчального закладу.

Метою планування роботи в дошкільних навчальних закладах є забезпечення гармонійного розвитку особистості дитини з орієнтацією на її цінності та інтереси, збереження дитячої субкультури. Воно має відповідати принципам актуальності, науковості, перспективності, доцільності, системності, послідовності, інтегрованого підходу до організації життєдіяльності та ін.

В. А. Старченко, науковий співробітник Інституту проблем виховання АПН України, проаналізувавши логіко-математичний аспект Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», підкреслила, що логіко-математичний аспект — передумова формування цілісного світобачення. Програмові завдання розподілено в кожній сфері життєдіяльності «Природа», «Культура», «Люди», «Я Сам»:

- «Природа — порівнює, класифікує об'єкти природи за якісними ознаками, чисельністю; знає співвідношення між одиницями часу; вимірює довжину, масу, сипкі та рідкі природні речовини.
- «Культура» — підзмістова лінія «Предметний світ» — визначає форму предметів довкілля за допомогою геометричної фігури як еталона; порівнює, видозмінює, класифікує

геометричні фігури, предмети; об'єднує елементи множин, доповнює, вилучає зайві; здійснює класифікацію за величиною, масою, об'ємом, визначає місце окремого предмета в серіаційному ряді; лічить предмети, розрізняє їх у просторі та за віддаленістю.

- «Люди» — диференціює людей за ознаками віку, спорідненості; знаходить у людському докільлі спільне й відмінне, близьке і далеке; оперує кількісними показниками, встановлює причинно-наслідкові зв'язки.

- «Я Сам» — усвідомлює принцип збереження кількості, незалежно від форми, величини, здійснює обчислення, використовує стандарти одиниці міри.

Було представлено презентацію «Некоторые подходы к планированию учебно-воспитательного процесса в дошкольных учреждениях» О. Л. Трусовой, кандидата педагогічних наук, доцента Севастопольського міського гуманітарного університету.

Пропонуємо форми планування, що були розроблені творчими групами педагогів облас-

тей України, де проходила апробація Базової програми.

З метою полегшення календарного планування розробляються перспективні плани на рік, півріччя, квартал, місяць (одне з них чи декілька — за потребою практиків).

На рік, півріччя можна планувати орієнтовний розподіл тем за сферами життєдіяльності, пріоритетні завдання розвитку дітей, програмові ігри, музичний і літературний матеріал та ін.

На квартал, місяць можуть визначатися теми, підтеми, освітні завдання в контексті завдань ліній розвитку і змісту сфер життєдіяльності, форми роботи з дітьми. Перспективні плани розробляються, як правило, у вигляді сіток.

Моделі планування можуть бути різними і складаються:

- за сферами життєдіяльності (з досвіду роботи Сумського ОІППО, журнал «Дошкільне виховання» № 1, 2009 р.), де щодня реалізується завдання однієї із сфер і всі лінії розвитку, п'ятниця, як правило, — день узагальнення (метод занурення).

Перспективна сітка орієнтовного розподілу тем за сферами життєдіяльності на рік

Місяць року	«Природа» щопонеділка	«Культура» щовівторка	«Люди» щосереда	«Я сам» щочетверга	День узагальнення щоп'ятниці
Вересень	Тема та 4 підтеми				
Жовтень					
Листопад					
Грудень					
Січень					
Лютий					
Березень					
Квітень					
Травень					

Перспективний план на місяць

Сфери життєдіяльності	Тематика роботи у вересні за сферами життєдіяльності	Завдання за лініями розвитку до кожної теми
Сфера «Природа» щопонеділка	Тема: Підтеми: 1. 2. 3. 4.	Фізичний розвиток Соціально-моральний розвиток Емоційно-ціннісний розвиток Пізнавальний розвиток Мовленнєвий розвиток Художньо-естетичний розвиток Креативний розвиток
Сфера «Культура» щовівторка		
Сфера «Люди» щосереда		
Сфера «Я Сам» щочетверга		
Узагальнення тематичного матеріалу щоп'ятниці		

**Перспективний план на місяць (потижнево)
Реалізація освітніх завдань за лініями розвитку**

Дата	Підтема	Фізичний розвиток	Соціально-моральний розвиток	Емоційно-ціннісний розвиток	Пізнавальний розвиток	Мовленевий розвиток	Художньо-естетичний розвиток	Креативний розвиток
		Форми роботи	Форми роботи	Форми роботи	Форми роботи	Форми роботи	Форми роботи	Форми роботи

Робота педагогічних працівників регламентується календарним планом, який є основним і може складатися на місяць, або 1–2 тижні, або 1 — декілька днів. На початку планів передбачаються комплекс ранкової гімнастики на два тижні (з ускладненням на другий тиждень), гігієнічна гімнастика, просвітницька робота з батьками та ін.

В ході планування передбачаються види дитячої діяльності як організованої педагогом,

так і самостійної (ігрова, трудова, пошуково-дослідницька, комунікативна, художня, рухова тощо), індивідуальна робота з дітьми.

Форма календарного планування може бути довільною: графічною (сітки) чи текстовою або комбінованою. Форма і термін планування затверджуються педагогічною радою, враховуючи досвід роботи вихователів, обізнаність з вимогами нової програми тощо.

Орієнтовна схема календарного планування освітньої роботи вихователя за основними режимними моментами першої і другої половини дня

Перша половина дня			Друга половина дня*		
Ранок	Заняття	Прогулянка	Праця, самостійна художня діяльність	Розваги, ігри	Прогулянка
Ігри, бесіди, спостереження, праця, індивідуальна робота з дітьми та батьками; самостійна рухова діяльність дітей	Тема. Програмний зміст. Матеріал. Хід заняття	Ігри, праця, спостереження, спортивні ігри та вправи, індивідуальна робота з різних розділів програми, екскурсії, прогулянки, походи за межі дитсадка, самостійна рухова діяльність дітей	Різні види праці (ручна, господарсько-побутова, в природі) в різноманітних формах. Самостійна художня діяльність дітей (образотворча, художньо-оформлювальна, мовленнєва, музична, театралізована)	Різні види театрів (ляльковий, тінювий, іграшок тощо), ігри — драматизації, батьками, самостійна рухова діяльність дітей музичні, літературні дозволя	Ігри, спостереження, праця, індивідуальна робота з батьками, самостійна рухова діяльність дітей

* На другу половину дня можна запланувати і роботу гуртків згідно з планами керівників гуртків.

За сферами життєдіяльності (з досвіду роботи експериментальних ДНЗ Деснянського району м. Києва) щодня планується зміст освітньої роботи в першу та другу половину дня за кожною сферою життєдіяльності та всіма субсферами (змістовими лініями) до них.

Дата _____

Сфера життєдіяльності	Субсфера (змістова лінія)	Зміст роботи	Відмітки вихователя про виконання
Природа	Природа планети Земля Природа Космосу		
Культура	Предметний світ Світ гри Мистецтво		
Люди	Родина Інші люди Людство		
Я Сам	Я — фізичне Я — психічне Я — соціальне		

За режимними моментами з урахуванням сфер життєдіяльності та ліній розвитку (з досвіду роботи Черкаського ОІППО, журнал «Дошкільне виховання», № 2, 2009 р.)

Додаток 1

Перспективна сітка орієнтовних тем (2 на місяць) на рік

Місяць року	I тема	II тема
Вересень Жовтень Листопад Грудень Січень Лютий Березень Квітень Травень		

Додаток 2

**СІТКА ЗАВДАНЬ до теми _____,
яка має бути реалізована протягом двох тижнів**

Сфери життєдіяльності Лінії розвитку	Природа	Культура	Люди	Я Сам
Фізичний розвиток Соціально-моральний розвиток Емоційно-ціннісний розвиток Пізнавальний розвиток Мовленнєвий розвиток Художньо-естетичний розвиток Креативний розвиток				

Додаток 3

Календарний (щоденний) план роботи за режимними моментами

Дата _____

Режимні моменти	Домінуючі сфери	Зміст роботи (форми роботи, завдання до них)	Лінії розвитку (перші літери назв ліній)
Ранок Заняття Прогулянка I II половина дня Прогулянка II			

За видами діяльності (ігрова, трудова, комунікативна, пізнавальна, рухова, навчальна) з урахуванням усіх ліній розвитку та сфер життєдіяльності.

Календарний (щоденний) план роботи за видами діяльності

Дитяча діяльність, організована педагогом						Самостійна діяльність дітей
Ігрова	Трудова	Рухова	Пізнавальна	Комунікативна	Навчальна	
Сюжетно-рольові, будівельні ігри, драматизації, театралізації та ін.	Доручення, чергування, самообслуговування, колективна праця, художня (ручна) праця та ін.	Рухливі ігри, прогулянки-походи, заняття фізичними вправами на прогулянках, фізпаузи, фізхвилинки та ін.	Спостереження, елементарні дослідження та експериментування, дидактичні ігри та ін.	Бесіди, розповіді, розмови, читання дітям та ін.	Заняття	Рухова, ігрова, художня, пізнавальна, комунікативна та ін. (Прийоми прямого та непрямого керівництва).

Індивідуальна робота (з ким; мета, матеріал)

— *за інтегрованими блоками* — завдання художньо-естетичного, соціально-морального, мовленнєвого розвитку та інших розв'язуються через усі сфери життєдіяльності. Окремо плануються завдання і види роботи з фізичної культури, музики та інші моделі.

Вихователь має свободу вибору більш ефективної, зручної для нього моделі і форми планування.

Обов'язковою умовою планування освітньої роботи з дітьми є участь обох вихователів вікової групи.

Робота музичних керівників, інструкторів з фізичної культури, вихователів з образотворчої діяльності та інших педагогічних працівників планується окремо для кожної вікової

групи та відображає відповідні форми роботи з дітьми за Базовою програмою. Зміст планів узгоджується з планами роботи вихователів.

Планування роботи в дошкільному навчальному закладі за Базовою програмою потребує систематичного її вивчення та надання дієвої методичної допомоги всім працівникам з боку керівників та вихователів-методистів.

В. В. СКРИПНИК,

ст. викладач кафедри педагогіки і психології ООІУВ,

С. В. ПУСТОВАЛОВА,

методист НМЛ педагогічних інновацій кафедри менеджменту і розвитку освіти ООІУВ.

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Одним з головних завдань базового компонента дошкільної освіти України є формування моральних якостей, ціннісних орієнтацій, інтересів і потреб особистості на засадах національної культури і духовності. З кожним роком зростає роль вихователя дошкільних закладів у вихованні в дітей кращих моральних якостей.

Відомо, що саме в дошкільні роки закладаються основи моральної поведінки, розвивається пізнавальна активність, виховується культура спілкування, формуються специфічні уявлення про добро і зло, які відображені в народних казках, прислів'ях і легендах.

Важливими чинниками морального виховання є історична пам'ять, яка передається з покоління в покоління, традиції роду, сім'ї. Народна педагогіка тісно пов'язана з постулатами Біблії, яку сьогодні вивчають всі.

Досвід виховання дітей дошкільного віку на християнських моральних цінностях викликає у багатьох батьків зацікавленість та підтримку.

18 лютого 2009 р. в Національному університеті «Острозька академія» відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях».

На конференцію прибули педагоги, науковці з усієї України. З доповіддю «Вплив християнських моральних цінностей на виховання духовного потенціалу дітей дошкільного віку» виступила Н. Є. Химич, кандидат педагогічних наук, доцент Переяслав-Хмельницького державного університету.

А. М. Богуш, доктор педагогічних наук, академік АПН України, професор Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (м. Одеса) поділилась

своїми думками відносно виховання дітей на християнських цінностях. Її виступ був прийнятий педагогами як настанова ведучого в Україні науковця-дошкільника.

Велику зацікавленість присутніх викликала доповідь В. Є. Сучок, завідувачки дитячого садка № 4 м. Южного, яка розповіла про створення навчально-методичного комплексу з основ християнської етики для дітей дошкільного віку. Комплекс складається з перспективного планування, розробок занять відповідно до програми, хрестоматії, розмальовок (зошит для дітей). Автори комплексу: А. М. Богуш, В. В. Скрипник, В. Є. Сучок.

Для присутніх було показано практичне заняття «Для чого я живу» з дітьми дитячого садочка «Веселка» (м. Острог) практиками з м. Южного В. Є. Сучок та Л. І. Мамалиженко. Заняття дуже сподобалось фахівцям, які поцікавились, як відносяться батьки до даної програми? Хто проводить заняття?

Завдання плануються в річному плані, узгоджуються з УОКСМП м. Южного і проводяться вихователями з письмового дозволу батьків у другій половині дня.

Мета програми

«Виховання духовних цінностей»:

- сприяти формуванню у дітей цілісного уявлення про світ Природи, Культури, Людей, Самого Себе;
- здійснювати духовно-моральне виховання на основі християнських цінностей;
- формувати моральні чесноти.

Завданнями курсу є:

- ознайомлення з основами християнської моралі;
- формування доморальнісного ставлення

до Природи, Людей, Самого Себе, здобутків багатонаціональної культури України;

- формування життєвих компетентностей.

Принципи побудови програми:

- поєднання сучасної педагогічної науки з принципами християнської педагогіки;
- відповідність змісту інформації віковим особливостям дошкільнят;
- добровільність, яка передбачає право вибору батьками світоглядних переконань;
- особистісно орієнтовний підхід, який визначає дитину найвищою цінністю виховання;
- культуровідповідність, яка передбачає сприйняття християнських цінностей та моральної культури українського народу;
- доступність, яка враховує вікові та психологічні особливості дитини, свідоме сприйняття запропонованого матеріалу;
- практична цілеспрямованість, яка передбачає наступність в реалізації змісту і завдань, практичне використання в життєвих ситуаціях;
- послідовність та систематичність, яка означає цілісний відкритий процес залучення дітей до духовних цінностей.

Структура програми

Програма розрахована на 36 занять протягом року і структурована за наступними розділами:

Розділ I. Хто я є?

Розділ II. Формування особистості в природі.

Розділ III. Особистість серед людей.

Розділ IV. Особистість в культурному середовищі.

Форми проведення занять: обговорення прикладів зі Святого Письма, позитивних прикладів з літератури, життя сучасників; екскурсії до храмів, музеїв; перегляд кіно- та відеофільмів, репродукцій картин на біблійну тематику; прослуховування духовної музики; використання рольових ігор, проведення дискусій, уроків Добра і Краси, подорожі до Країни Милосердя; робота з притчами як морально-духовними настановами: організація свят і виставок творчих доробків дітей тощо.

Очікувані результати

Має сформуватися гуманне ставлення до навколишнього середовища, колективістська спрямованість поведінки, працелюбність, мо-

рально-вольові якості (чесність, скромність, відповідальність тощо).

Здатність розуміти іншу людину, її настрій, потреби, особливості поведінки; вміння поважати людей, допомагати, дбати про них; обирати відповідні ситуації спілкування та спільної діяльності, бути толерантними, справедливо ставитися до людей (справедливість).

Оволодіння етичними еталонами поведінки, вміння пропонувати, надавати і приймати допомогу, здійснювати моральні вчинки за власним бажанням (моральна активність).

Розуміння емоцій та почуттів інших, вміння управляти своїми почуттями в процесі спілкування (чуйність). Розвинути у дитини самосвідомість, що означає сформувати в неї внутрішній погляд на саму себе, своє внутрішнє життя.

Програма пропонується для тих дошкільних закладів, які за бажанням батьків згодні працювати над проблемою виховання у дітей дошкільного віку духовності на християнських цінностях. Для того, щоб не порушувати права людини, навчати дітей основам етики, побудованій на загальнолюдських цінностях та християнській моралі, колектив авторів у складі А. М. Богуш, академіка, професора Південно-українського педагогічного університету імені К. Д. Ушинського; В. В. Скрипник, старшого викладача кафедри педагогіки і психології ООІУВ та В. Є. Сучок, завідувачки ДНЗ № 4 м. Южного звертає увагу педагогів і батьків на необхідність організації виховного процесу на основі особистісно орієнтованого підходу, на значущість морального виховання дитини, на нові форми взаємодії дорослих і дітей та гуманізацію всієї педагогічної роботи. Про це дуже добре свого часу сказала С. Ф. Русова, автор першої Концепції створення дитячого садка в Україні: «У наші часи бути хорошим педагогом — це бути справжнім реформатором майбутнього життя України, бути апостолом Правди і Науки».

З розглянутого питання учасники конференції прийняли рішення, яким визначено завдання щодо виконання програми «Виховання духовних цінностей».

С. І. ФРОЛОВА,
ст. викладач ООІУВ,

О. А. ХОМЕНКО,
методист ООІУВ.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ У 2009/2010 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

2009/2010 навчальний рік у початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від типу, підпорядкування і форми власності розпочинається 1 вересня Днем знань і закінчується, включаючи проведення навчальних екскурсій та річного оцінювання, 29 травня.

Відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України (лист Міністерства освіти і науки України від 18.02.08 р., № 1/9-83) перший семестр 2009/2010 навчального року триває з 1 вересня по 26 грудня включно. Другий семестр розпочинається 11 січня, а закінчується 29 травня.

Упродовж навчального року для учнів 1–4-х класів проводяться канікули загальним обсягом не менше 30 днів.

З урахуванням особливостей місцевості, кліматичних умов, за погодженням з місцевими органами управління освітою допускається зміна структури навчального року, графіка учнівських канікул, зокрема, впровадження для учнів 1-го класу додаткових весняних тижневих канікул, організація та проведення навчальних екскурсій.

Час проведення і тривалість навчальних екскурсій як обов'язкової складової навчально-виховного процесу встановлюється відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України про організацію навчально-виховного процесу під час проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Зміст і форма проведення навчальних екскурсій для учнів початкових класів визначені листом Міністерства освіти і науки України від 06.02.2008 р. № 1/9-61.

Відповідно до Інструкції про переведення та випуск учнів навчальних закладів системи загальної середньої освіти усіх типів та форм власності (наказ МОН України від 14.04.2008 р., № 319, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 06.05.2008 р. за № 383/15074) в кінці навчального року на кожного учня 1 класу учитель складає характеристику, яка заноситься до особової справи учня (п. 5.2 Інструкції). У ній зазначається рівень розвитку учня та результати оволодіння усіма компонентами навчальної діяльності.

Інструкцією про переведення та випуск учнів навчальних закладів системи загальної середньої освіти всіх типів та форм власності запроваджено бальне оцінювання учнів початкової школи з 2-го класу. Таким чином, вербальне оцінювання навчальних досягнень учнів з 2009/2010 навчального року здійснюватиметься лише в 1-му класі.

У 2-му класі оцінювання в балах учитель розпочинає застосовувати поступово. У першо-

му семестрі важливо надавати перевагу балам достатнього і високого рівнів, враховуючи індивідуальні особливості учнів та різні можливості досягнення ними певного рівня знань.

Всі учні 1–4-х класів, незалежно від результатів річного оцінювання, переводяться до наступного класу.

Учні, які через поважні причини (хвороба, сімейні обставини) за результатами річного оцінювання мають початковий рівень навчальних досягнень, можуть бути, як виняток, залишені для повторного навчання за рішенням педагогічної ради та за згодою батьків або осіб, які їх замінюють.

У 2009/2010 навчальному році робочі навчальні плани для 1–4-х класів загальноосвітніх навчальних закладів розробляються на основі Типових навчальних планів початкової школи з навчанням українською та мовами національних меншин, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 09.11.2005 р. № 682.

Для спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов робочі навчальні плани розробляються за Типовими навчальними планами спеціалізованих шкіл цього типу, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 13.03.2006 р. № 182.

Для спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу робочі навчальні плани розробляються за Типовими навчальними планами спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 13.05.2005 р. № 291.

Кожним з варіантів Типових навчальних планів передбачено додаткові години, які можна використовувати за вибором навчального закладу: на посилення предметів інваріантної складової; на предмети, курси за вибором, що реалізуються за навчальними програмами, які мають гриф Міністерства освіти і науки; на індивідуальні та групові заняття.

Важливим є дотримання вимог ДсанПіН 5.2008-01 щодо гранично допустимого тижневого навантаження учнів початкових класів, що становить: в 1-му класі — 20 годин; у 2-му класі — 22 години; в 3 і 4-х класах — по 23 години інваріантної та варіативної складових навчального плану.

У початковій школі з першого року навчання може здійснюватися поділ класів на групи при вивченні української чи іншої мови навчання (мови і читання), української мови (мови і читання) в школах з навчанням мовами національних меншин, іноземної мови відповідно до чинних нормативів (наказ Міністерства освіти

і науки України від 20.02.2002 р. № 128). Місцеві органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування можуть прийняти рішення про поділ класів на групи і при меншій від нормативної наповнюваності за наявності бюджетних асигнувань та залученні додаткових коштів.

Організація навчання в 1–4-х класах здійснюється за навчальними програмами, розробленими відповідно до Державних стандартів початкової освіти та затвердженими Міністерством освіти і науки України 20.06.2006 р. (Програми для середньої загальноосвітньої школи: 1–4 класи. — К.: Початкова школа, 2006; Навчальні програми (система Ельконіна-Давидова): 1–4 класи. — Харків: Центр психології і методики розвивального навчання, 2007).

При складанні календарно-тематичного плану можна використовувати орієнтовні зразки календарних планів, надрукованих у науково-методичному журналі «Початкова школа» (№ 1, 2007 р., № 8, 2008 р.) та у щотижневику «Початкова освіта» (№ 25–28, 2008 р.).

Зазначимо, що в цьому навчальному році учні початкових класів навчатимуться за підручниками та навчальними посібниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки України у 2003/2008 роках та зазначеними в Переліку навчальної літератури для використання в початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів.

Перший урок у початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів рекомендуємо провести за темою «Ми з тобою — українці: Ти і Я».

Учитель обирає форми і методи проведення першого уроку самостійно, враховуючи можливості навчального закладу та індивідуальні особливості учнів класу.

З метою визначення відповідності освітнього рівня випускників початкової школи вимогам Державного стандарту початкової освіти в 4-х класах загальноосвітніх навчальних закладів та визначення рівня сформованості в молодших школярів умінь застосовувати набуті знання і вміння на практиці здійснюється державна підсумкова атестація з української мови (мова і читання) та математики (відповідно до Положення про державну підсумкову атестацію учнів у системі загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 18.02.2008 р. № 94, зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 27 лютого 2008 р. за № 151/14842)). В 4-х класах загальноосвітніх навчальних закладів з навчання мовами національних меншин можуть підлягати атестації результати навчальної діяльності з мови навчання (мова і читання).

Бали за атестацію з цих предметів виставляються за результатами річних підсумкових контрольних робіт.

Особливості вивчення навчальних предметів інваріантної складової навчальних планів

ЗВЕРТАЄМО УВАГУ, що особливості вивчення навчальних предметів інваріантної складової типових навчальних планів в початкових класах у 2009/2010 навчальному році залишаються актуальними відповідно до Інструктивно-методичного листа МОН України від 07.07.08 р. № 1/9-433.

На виконання листа Міністерства освіти і науки України від 30.01.09 р. № 1/9-73 «Про проведення державної підсумкової атестації в загальноосвітніх навчальних закладах у 2008/2009 навчальному році» в травні 2009 року організовано та проведено дослідження якості знань учнів 4-х класів з математики, української мови і читання.

Перевірку навчальних досягнень четверто-класників здійснено за допомогою завдань, складених відповідно до чинної програми, що забезпечило єдині вимоги до учнів, які навчалися за різними підручниками, в різних класах і школах різних типів.

Дослідження здійснювалося за збірниками тестів та завдань, рекомендованих МОН України (2009 рік) «Державна підсумкова атестація в початковій школі».

Дослідження мало на меті вивчити рівень сформованості в учнів загальнонавчальних умінь і навичок.

Згідно з отриманими результатами можна констатувати, що значна частина учнів виконала завдання на високому та достатньому рівні. Три чверті учнів успішно опанували матеріал усіх змістових ліній навчальної програми з математики, української мови та читання й готові до навчання в основній школі.

Кількісний та якісний показник виконання учнями завдань свідчить про те, що в більшості учнів (83 %) сформовані мовленнєві уміння (зокрема, побудова речення, зв'язні тексти, висловлювання міркувань, власної думки за допомогою різних мовних засобів), а також діти показали достатній рівень сформованості вмінь на практиці застосувати знання з фонетики, лексики, граматики, орфографії відповідно до державних вимог щодо рівня навчальних досягнень учнів з даного предмета.

Результати виконаних робіт з читання показують, що діти засвоїли програмовий матеріал (79 %). Робота була спрямована на перевірку розуміння прочитаного тексту, усвідомлення літературознавчих понять на елементарному рівні, необхідних під час аналізу твору, уміння узагальнювати зміст прочитаного, висловлювати власну думку, давати повну і розгорнуту відповідь на запитання, розкривати зміст міркування (Балтський р-н (79 %), Тарутинський р-н (80 %), м. Южне (79 %)).

Водночас результати дослідження засвідчують, що майже чверть школярів засвоїла на-

вчальний матеріал на початковому рівні. Особливі труднощі з математики викликали завдання на визначення розрядного складу багатоцифрових чисел, порозрядного значення кожної цифри у багатоцифровому числі, на вимірювання довжини відрізка. Такі результати дають підстави стверджувати, що в навчальному процесі недостатньо уваги приділено засвоєнню такого навчального матеріалу.

Найскладнішими для четвертокласників виявилися завдання, в яких потрібно було розв'язати складену задачу на різницеве порівняння величин (швидкість, час, відстань), а також розв'язання задач, пов'язаних з реальними життєвими ситуаціями.

Результати державної атестації свідчать про те, що навчання з вищезазначених дисциплін сприяють виконанню програмових завдань та розвитку здібностей молодших школярів. Однак виявлено ряд проблем, що потребують детального аналізу та пошуку шляхів їх вирішення.

Необхідно звернути увагу на такі завдання:

- Формування в учнів загальнонавчальних умінь і навичок, умінь планувати свої дії в процесі навчання.

- Цілеспрямований розвиток в учнів умінь аналізувати, синтезувати, оцінювати, порівнювати.

- Застосування творчих, проблемних завдань, що заохочують учнів до пізнавальної діяльності.

- Посилення уваги до розвитку в молодших школярів просторових уявлень.

- Систематичне використання моделі об'ємних геометричних фігур, відтворення геометричних форм в процесі ліплення, малювання тощо.

- У процесі вивчення таблиць множення і ділення недоцільно вимагати заучувати напам'ять таблиці до того, як діти усвідомлять зміст дій множення і ділення. Випереджальне навчання не повинно відбуватися за рахунок пропуску окремих вправ з підручника, які на перший погляд є неактуальними на даному етапі навчання. Кожна вправа є елементом методичної системи формування певного поняття.

- Привчати дітей висловлювати свої міркування вголос, не обмежуватися тільки повними відповідями на запитання вчителя. Учитель повинен вчити учнів аргументовано і несуперечливо обґрунтовувати свою точку зору або прийняте рішення.

Надзвичайно важливою є систематична робота вчителя над формуванням в учнів умінь аналізувати умову задачі, перевіряти виконання дій та оцінювати одержаний результат.

Серед навчальних предметів початкової школи вирішальна роль в навчанні, вихованні і розвитку особистості належить українській мові (мові навчання).

Навчання української мови необхідно спрямовувати на розвиток у дітей загальнонавчальних умінь. Важливо виховувати в школярів

почуття відповідальності за виконане завдання, готовність самостійно працювати з новим, доступним за складністю навчальним матеріалом, мати власну думку з приводу обговорюваних питань, обґрунтовувати її. Більш досконало усвідомлювати літературознавчі поняття, необхідні під час аналізу твору, узагальнювати зміст прочитаного, висловлювати власну думку, використовувати виражальні засоби та умінь розкрити зміст міркування.

Важливо на кожному уроці мови звертати увагу на чіткість та швидкість письма школярів. Вважати найбільшою швидкістю письма учня ту, за якої зберігається чіткість і розбірливість письма.

Доцільно підкреслити, що в процесі вивчення мовної теорії пріоритетним є розвиток практичних умінь і навичок, пов'язаних із застосуванням мовних засобів відповідно до орфоепічних, лексичних, граматичних норм літературної мови. Тому перевірку результатів засвоєння мовних знань і вмінь не потрібно зводити до механічного відтворення учнями правил, а, натомість, пропонувати їм виконувати завдання, які передбачають застосування цих правил на практичному рівні.

Паралельно з вивченням мовних тем на кожному уроці мови формуються вміння і навички з чотирьох видів мовленнєвої діяльності: аудіювання (слухання-розуміння), говоріння, читання і письма. Таким чином, протягом навчального року без відведення окремих годин реалізується мовленнєва лінія.

Для створення усних і писемних зв'язних висловлювань рекомендуємо відводити окремі уроки розвитку мовлення. У 1–2-х класах ці уроки слід пов'язувати з розвитком усного мовлення, в 3–4-х класах — з формуванням умінь писати перекази і твори.

Важлива роль у мовленнєвому розвитку молодших школярів належить читанню як виду мовленнєвої діяльності. Специфіка роботи з читання на уроках мови полягає в тому, щоб привернути увагу учнів до дотримання найважливіших орфоепічних норм української літературної мови: правильного вимовлення ненаголошених голосних [e], [и]; чіткої вимови звука [o]; чіткого вимовлення дзвінких приголосних у кінці слова та в кінці складу перед наступним глухим; нормативного вимовлення звуків [дж], [до], [дз'], [г], [ф]; правильного наголошування і вимовлення слів, передбачених програмою для запам'ятовування у кожному з класів; інтонування речень, різних за метою висловлювання — розповідних, питальних, спонукальних; правильного відтворення інтонації прохання, побажання, вимоги, наказу, заклик у спонукальних реченнях.

Державна підсумкова атестація з української мови якраз і передбачає визначення рівнів сформованості у випускників початкової школи умінь застосовувати набуті мовні знання і мовленнєві вміння на практиці (під час

Державної атестації хороші показники в школах Балтського р-ну (79 %), Комінтернівського р-ну (80 %), м. Южного (78 %)).

Зміст предмета «Читання» в школах як з навчанням українською мовою, так і навчанням мовами національних меншин, є багатофункціональним. Він є потужним засобом виховання і розвитку у дітей основ читацької культури, формування особистості засобами художнього слова; має величезний потенціал для морально-етичного, естетичного виховання; мовленнєвого, інтелектуального і творчого розвитку дітей засобами художнього слова.

Відповідно до завдань доопрацьованої програми з читання відбулися суттєві зміни в напрямку інтеграції класного і позакласного читання.

Крім класних занять, вчителю необхідно передбачити бібліотечні заняття, які проводяться кілька разів на рік у шкільній та дитячій (районній, міській) бібліотеці, а також літературні ранки, вікторини, екскурсії тощо.

Визначення нових вимог до навчальних досягнень учнів, яке здійснено на засадах компетентнісного підходу, вимагає від учителів, окрім цілеспрямованої роботи над усіма змістовими лініями, особливої уваги до організації всіх видів перевірки і оцінювання: поточного, тематичного та підсумкового.

У школах з навчанням російською та мовами національних меншин учитель початкових класів має виходити з основної мети навчання української мови — сформувати вміння з усіх видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання і письма.

Цілісність курсу «Я і Україна» в початковій школі розкривається через:

а) формулювання цілей навчання: загальної мети курсу, загальних цілей його природознавчої і суспільствознавчої складових, які конкретизовано в освітніх, розвивальних і виховних цілях кожної з них;

б) визначення принципів добору і структурування власне предметного змісту;

в) розкриття загальної сутності дидактико-методичних підходів до організації навчально-виховного процесу з урахуванням специфіки змісту та вікових можливостей учнів початкових класів.

Зміст навчального матеріалу курсу «Я і Україна» для 1–4-х класів представлено системою природничих знань, оскільки вони є провідним компонентом природознавства.

Природничі знання в початковій школі відібрано з різних природничих наук на основі ідеї цілісності природи, яка зумовлює їх інтегрований характер.

В базових програмах здійснено перекомпонування природничого матеріалу з метою забезпечення наступності та рівномірного розподілу його в 1–4-х класах. Рівень загальноосвітньої підготовки учнів, який досягається ними в результаті оволодіння природознавчою складо-

вою курсу «Я і Україна», визначений в навчальних програмах державними вимогами щодо його вивчення.

Державні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів з природознавства є формою як конкретизації загальних цілей навчання природознавства, так і узагальнення та генералізації вимог до поточних результатів.

Особлива увага звертається на оволодіння молодшими школярами спеціальними методами пізнання природи (спостереження, дослід, практична робота) та формування умінь розв'язувати особистісно і соціально значущі природознавчі задачі на застосування засвоєних знань, умінь, способів діяльності.

Предметно-тематична організація змісту громадянської освіти допоможе школяреві цілеспрямовано розглядати себе у взаємозв'язку з іншими компонентами світу в системах: я — я; я — інша людина; я — суспільство; я — світ.

Зміст і результати вивчення предмета зорієнтовані на компетентісний підхід. Тому в процесі реалізації програми важливо збільшити питому вагу навчальних завдань, які ставлять учнів в умови вправлення і застосування знань у змінених ситуаціях.

Для педагога важливим стає вміння розподіляти активність — свою власну і школярів — шляхом розгортання різних видів діалогічних форм, спонукати кожного прагнути більшого: більше знати, вміти, самовиражатись в різних формах активності.

Одним з важливих факторів ефективності реалізації змісту предмета «**Основи здоров'я**» є особистість учителя, його спосіб життя, ставлення до власного здоров'я, особистий приклад.

На уроках основ здоров'я учні оволодівають знаннями про складові здоров'я, про необхідність його збереження, про здоровий і безпечний спосіб життя. Знання засвоюються у формі фактичного матеріалу, уявлень та елементарних понять.

Вважаємо, що будь-яку тему з основ здоров'я можна опрацювати, використавши рольові ігри. Але найкраще дітьми сприймаються ті ігри, що передбачають моделювання стосунків однокласників в різних життєвих ситуаціях; дотримання правил здорового способу життя та безпечної поведінки.

Особливістю навчальної програми з «**Трудового навчання: технічної і художньої праці**» є врахування вимог щодо змістового синтезу технічної і художньої реалізації змісту програми. У реалізації змісту програми основним є метод ігрових проєктів (ігродизайн), який вимагає від учителя й учнів поєднання мовленнєвих, графічних і предметно-перетворювальних дій.

Учням і вчителю запропоновано не лише виконання трудових дій, але й навчально-ігрове проєктування майбутніх виробів.

Для тематичного контролю навчальних досягнень з технічної і художньої праці пропонуються колективні практичні роботи учнів і вчителя.

Учителю надається право вибору і календаризації тем програми за трьома рівнями методичної майстерності: інтегрованого уроку з іншими предметами за спільною темою; уроку художньої (творчої) праці з віршованою темою; традиційного уроку за прозовою темою з технічної (виконавської) праці.

Освітня галузь «Мистецтво» в початковій школі реалізується в інтегрованому курсі «Мистецтво» або в навчальних предметах **«Образотворче мистецтво» і «Музика»**.

Докладніше ознайомитися з основними змістовими лініями стандарту викладання «Мистецтва. 1–4 класи» можна в програмі автора Л. М. Масол.

Опанування змісту предмета «Фізична культура» освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» здійснюється за навчальними програмами для учнів 1–4-х класів загальноосвітніх навчальних закладів: «Фізична культура» для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи (М. Д. Зубалій, В. В. Дерев'яно, О. М. Лакіза, В. Ф. Шегімага, 2006 р.); «Фізична культура» для учнів спеціальних медичних груп. 1–4 класи (В. І. Майер, 2006 р.); «Плавання» для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи (В. В. Дерев'яно, В. О. Сілкова, 2006 р.).

Години варіативної складової робочого навчального плану, що використовуються за вибором загальноосвітнього навчального закладу на вивчення курсів, реалізуються навчальними програмами, які мають гриф Міністерства освіти і науки України.

Вважаємо необхідним нагадати, що в 2009/2010 навчальному році потрібно користуватися рекомендаціями щодо організації методичної роботи в початковій школі, надрукованими в журналі «Наша школа», № 4, 2007 р.

Дані рекомендації базуються на методичних рекомендаціях та документах МОН України.

Аналіз проведення обласного Ярмарку педагогічних ідей та технологій в 2009 році (початкова школа)

На обласний Ярмарок педагогічних ідей та технологій було представлено 197 робіт вчителів початкових класів.

Всі представлені роботи були прорецензовані та розподілені за такими освітніми галузями: «Загальні питання початкової школи», «Мови і літератури», «Людина і світ», «Здоров'я і фізична культура», «Математика», «Технології».

Слід відзначити, що представлені роботи віддзеркалюють нові підходи до навчання в по-

чатковій школі. Поряд з роботами, в яких висвітлюються традиційні підходи до навчання, значно зросла кількість робіт за напрямками: «Використання новітніх технологій в початковій школі», «Інтеграція початкового навчання», «Метод проектів у навчальній діяльності», «Розвиток творчої особистості молодших школярів засобами театральної педагогіки», «Використання здоров'язберігаючих технологій».

Найбільш активними виявились Болградський, Ізмаїльський, Кілійський, Татарбунарський райони, але не завжди їх роботи відповідали критеріям якості. Тому слід відзначити ті райони, в яких значна кількість робіт має нагороди різного гатунку. Початкова освіта — Київський, Суворовський, м. Южне, м. Іллічівськ, м. Білгород-Дністровський, Березівський, Великомихайлівський, Котовський райони; дошкільна освіта — м. Ізмаїл, м. Одеса, м. Южне, м. Білгород-Дністровський, Арцизький, Овідіопольський райони.

Серед робіт вчителів початкових класів дві отримали авторське свідоцтво («Програма з логіки (1–4 класи); Посібник (1, 2, 3 клас) «Логічними стежинами»; «Розробки уроків з логіки (1, 2 клас) авт.: А. Мединська, І. Джогла, А. Овчинська, О. Сивенкова під керівництвом Л. Ф. Шостак, заступника директора НВК № 63 Київського району; «Помічник» авт. К. М. Федорова, вчитель-методист ОЗОШ № 61 Суворовського району. Серед робіт, представлених працівниками ДНЗ, авторське свідоцтво отримали В. В. Скрипник (ст. викладач ООІУВ) та В. Є. Сучок (завідувачка ДНЗ № 4, м. Южне), які представили комплект: «Навчальна програма духовно-морального виховання дітей дошкільного віку на християнських моральних цінностях»; «Навчально-методичний посібник з духовно-морального виховання дітей дошкільного віку»; «Хрестоматія з духовно-морального виховання дітей дошкільного віку»; «Планування та конспекти занять з виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях»; «Робочий зошит з християнської етики для дошкільників»; М. М. Єфіменко (к.п.н.), В. В. Беседа (інструктор з фізичної культури ДНЗ № 248, ст. викладач ООІУВ): «Парний боді-тренинг взрослому и младенца»; «Групповой боді-тренинг взрослых и малышей 1–3-х лет»; «Массажная гимнастика для детей грудного возраста».

Ці роботи свідчать про високий творчий та навчально-методичний потенціал вчителів, працівників ДНЗ і відповідають всім вимогам положення та рекомендуються для подання на вчену раду для їх затвердження і подальшої публікації.

До картотеки педагогічного досвіду внесено 10 робіт вчителів початкових класів, 8 — працівників ДНЗ, автори яких отримали дипломи, та 48 робіт (вчителів початкових класів), 12 робіт (працівників ДНЗ), автори яких отримали грамоти.

Багато робіт, які були подані до участі в Ярмарку, не відповідали положенню (відхилено по початковій освіті 29 робіт, по дошкільній — 47). Ці роботи містили набір окремих, не кращих розробок уроків, занять, не пов'язаних між собою темою, роботи — звіти вчителів, вихователів, атестаційні папки, ксерокопії матеріалів з розвивального навчання, статті з науково-методичних журналів та ін.

Деякі гучні назви («Використання інтерактивних методів навчання», «Розвиток пізнавальної активності») не відповідають змісту та якості робіт. У багатьох представлених роботах були граматичні помилки, невірне трактування, вони не містили елементів самостійного дослідження, ефективних ідей та технологій, наприклад, «Таблиці з читання», «Строение человека» (передруковано з підручника анатомії), автобіографії письменників (передруковано брошуру).

У роботах були представлені примітивні додатки, використовуючи які неможливо виховувати у дітей естетичний смак та культуру (застарілі ілюстрації, вишиванки, в яких використано невдале сполучення кольорів, що зашкоджує зору молодших школярів).

Бажано, щоб у районах відбирали найкращі роботи. Деякі райони представляють 3–4 ро-

боти одного вчителя за різними напрямками, а бажано, щоб районна комісія відбрала одну роботу, в якій краще відображено використання інновацій.

На жаль, деякі райони не представили на Ярмарок жодної роботи (Білгород-Дністровський, Миколаївський, Саратський, Фрунзівський) — початкова освіта, (Ананьївський, Білгород-Дністровський, Біляївський, Березівський, Болградський, Великомихайлівський, Ізмаїльський, Кілійський, Кодимський, Красноокнянський, Миколаївський, Роздільнянський, Савранський, Тарутинський, Ширяєвський) — дошкільна освіта. З великої кількості приватних шкіл м. Одеси та Одеської області в Ярмарку взяла участь лише НВК «ЗОШ І ст. з поглибленим вивченням іноземних мов — ДНЗ «Мрія».

Н. Г. ЛУЦИШИНА,

зав. науково-методичною лабораторією дошкільної та початкової освіти ООІУВ,

А. Т. УСТЯНСЬКА,

методист науково-методичної лабораторії дошкільної та початкової освіти ООІУВ.

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Чи знаєте Ви скільки мов у світі? На це питання поки що немає точної відповіді. Що ж стосується невизнаних і мертвих мов, то французькі філологи нараховують таких 1400. Доречно сказати, що із 4200 визнаних мов добре вивчені близько 500. Приблизно 2/3 світових мов не мають особистої писемності. Так, цигани отримали свою писемність в кінці ХХ століття. Десь у 1998 році була надрукована циганська абетка. Двома роками потому чукчі отримали свою абетку, калмики — з 1991 р. стали порушувати питання про відродження рідної — калмицької — мови (Це питання вивчалось московською групою вчених, в якій працювала й автор цієї статті). На той час в Калмикії проживало 1333 українця.

Відомо, що самою важкою мовою в світі вважається китайська — біля 20 млн ієрогліфів (див. Словник китайських ієрогліфів). Кажуть, що сама легка — гавайська мова. У цій мові лише шість приголосних і п'ять голосних звуків-букв. При цьому за допомогою одинадцяти звуків можна сказати все...

Самою ввічливою мовою є мова ескімосів-інуйтів із Гренландії. В них немає жодного лайливого слова, навіть образливого не зустрінеш.

До самих розповсюджених мов статистика відносить китайську, англійську, японську,

німецьку, арабську і російську мови. Як бачимо, серед них немає української мови, хоча вона функціонує як державна на території України серед великої кількості інших мов.

Нас зацікавило, а скільки ж національностей проживає в Україні?

Вважається, що окрім етнічних українців є росіяни, поляки, болгары, татари, німці, чукчі, перси, алеути та інші національності. Але за останнім переписом населення (1989 р.), як пише Сергій Волошин, економіст Ради вивчення продуктивних сил НАН України, в Україні проживає 126 національностей.

Багатьох читачів можуть здивувати «екзотичні» народності. Так, українців проживає 37 419 053 особи, а серед них, наприклад, гагаузів — 31 967, узбеків — 20 333, афганців — 360, грузинських євреїв — 56, чукчів — 22, американців — 11, лівів — 6, ескімосів — 3, юкагірів — 3, евенів — 1 (Відродження. — 1997. — № 1). Всі ці народності мають спільну особливість: вони проживають в Україні, і багато з них є громадянами України. А оскільки так, вони мають вчити мову тієї держави, на території якої проживають, тобто — українську. І хоча російська мова є в переліку поширених мов, і вона міжнародна, всесвітня, робоча мова європейських з'їздів, українська —

мова державна, закріплено цей її статус Конституцією України. Отже володіння державною — українською мовою як засобом спілкування стає життєвою необхідністю всіх народів, які живуть в Україні, хоча «в школах національних меншин вивчення української мови відбувається в неадекватному мовному середовищі, паралельно з рідною мовою».

Вивчення державної мови дедалі більше набуває суспільно-політичного та культурного значення, однак його не можна розглядати ізольовано від курсу російської. Це сприяє більш глибокому вивченню і рідної, і другої мови, тим більше, що лексичний і граматичний склад їх має багато спільного, а широковживані слова є базою для словотворення і словотворчих засобів.

Нині в навчанні школярів-неукраїнців двомовність набуває все більшого значення. Проблема білінгвізму дуже важлива, оскільки її вирішення сприяє вихованню в дітей поваги до представників інших народів. Вибір мови навчання, передусім, залежить від специфічних умов регіону.

Так, в південних областях України проживають переважно росіяни, болгари, молдовани, гагаузи, кримські татари та представники інших національностей. Тут функціонують багато шкіл з російською мовою навчання, але кожний проживаючий в цьому регіоні вивчає українську мову як державну. На нашу думку, в свідомості того, для кого рідною мовою є російська чи будь-яка інша, українське мовлення не повинно бути чимось чужим, стороннім. Навпаки, воно має сприйматися як емоційно близьке. Вже саме позитивне ставлення до державної мови допоможе швидше оволодіти нею. Проте слід зазначити, що «рівень мінімальних вимог до загальної мовленнєвої підготовки учнів з української мови як державної має бути однаковим, хоча глибина розуміння, вміння спілкуватися, нормативна звуковимова будуть різними» (Державний стандарт... // Початкова школа. 1997).

Безумовно, в процесі мовленнєвої підготовки школярів виникають певні труднощі в оволодінні фонетичною системою, граматичною будовою, словниковим запасом та іншими особливостями другої мови. В умовах двомовності (білінгвізму), коли українська мова є для учнів національної школи другою, природно виникає потреба спілкування цією мовою. На наш погляд, найефективнішим засобом підвищення комунікативної функції української мови є застосування в навчальному процесі мовленнєвих ситуацій. Побудова та застосування їх розглядаються через добір мовленнєвого матеріалу та особливості формування мовленнєвих умінь.

Раціональний добір навчального мовного матеріалу, як ми вважаємо, має відповідати певним критеріям і принципам. При цьому слід враховувати психолінгвістичні і дидактико-ме-

тодичні особливості, психологічні та лінгвістичні основи формування мовленнєвих умінь в умовах вивчення другої близькоспорідненої мови.

Звичайно, в центрі уваги навчання мають бути лінгвістичні проблеми, однак детально розглядаються й деякі методичні питання: використання мовленнєвих ситуацій як способу розвитку мовлення, добір мовного матеріалу для цього, формування комунікативних умінь і навичок того, хто навчається на цій основі. А головне — наскільки вчитель володіє цією проблемою і як добре розмовляє сам українською мовою, бо він є носієм цієї мови.

Одним із аспектів вивчення української близькоспорідненої мови є знання лексики. Розроблений підхід до вивчення лексики дозволяє ще раз звернути увагу на її порівняльну характеристику. Ми маємо можливість сказати, що лексику української мови порівняно з російською краще поділити на сім груп (див. Трунова В. А. Розвиток мовлення молодших школярів в умовах білінгвізму. — К.: Вища школа, 2001. — С. 45–51).

Перша група — слова, які нічим не відрізняються в українській і російській мові: ні звукобуквеним складом, ні лексичним значенням. Ці слова є фундаментом для вивчення другої близькоспорідненої мови: *школа, карась, парта, пальто, диня, кашель, наша, дай, Вова, брат, банка і т. ін.*

Аналіз процесу засвоєння лексичного складу слів цієї групи ніяких утруднень не має, бо ми просто переносимо спільні для обох мов слова в лексичний словник іншої, тобто відбувається явище транспозиції — це позитивний перенос слів однієї мови в словник іншої.

Друга група — слова, які мають близький комплекс звуків, але однакове значення: *дошка* — доска, *сіть* — соль, *вікно* — окно, *подумав* — подумал, *чужий* — чужой, *в'язати* — вязать, *райдуга* — радуга, *тополя* — тополь і т. ін. У процесі вивчення слів цієї групи спостерігається інтерференція (негативний перенос слів), яка помітна під час засвоєння фонетичного складу слів та їх граматичних форм. Вважаємо, що лексична інтерференція ускладнює процес навчання, бо часто навіть і вчителі не звертають на це уваги. Натомість потрібна спеціальна його методична організація, спрямована на подолання впливу рідної мови.

Для того, щоб попередити інтерференцію при вивченні такої лексики, радимо обов'язково спочатку проводити звуковий чи звукобуквений розбір слів, а потім відпрацьовувати вимову.

Третя група — слова, які мають один корінь або утворилися від однієї основи, але відрізняються складотворчими елементами: *зим-ов-ий* — зим-н-ий, *весн-ян-ий* — вес-ен-ний — *весн-ян-к-а* і т. ін. Для кращого засвоєння слів цієї групи рекомендуємо добирати спільнокореневі слова, звертаючи увагу на те, від якого слова утворено наступне.

Четверта група — слова, що мають одне лексичне значення, але різний звукобуквений склад: *увага* — внимание, *зошит* — тетрадь, *крейда* — мел, *зупинка* — остановка, *заборонено* — запрещено, *гарбуз* — тыква, *звідки* — откуда, *додати* — прибавить, *неділя* — воскресенье і т. ін. З вимовою таких слів діти знайомляться вперше і вивчають їх дуже швидко, бо сприймають їх як незнайомі, нові. Щоб учні добре і правильно їх запам'ятали, можна використати різні прийоми семантизації:

1) **показ предмета** — напр., *троянда* — роза, *окуляри* — очки. Вчитель показує потрібку квітку, перекладає назву на українську мову, діти відпрацьовують вимову слова, повторюючи всі разом, по рядах та індивідуально. Радимо скласти з цим словом словосполучення чи речення;

2) **показ предметного малюнка**, наприклад, *гарбуз* — тыква. Учні розглядають малюнок, описують його, перекладають слово на другу мову, відпрацьовують вимову, як і в попередньому випадку;

3) **показ сюжетного малюнка** краще застосовувати для слів, які позначають явища природи (*блискавка*, *райдуга*), дії предмета чи його ознаки (*блакитний*; *повзати*, *лазити*, *плазувати* — передвигатися ползком; *рачки* — ползком);

4) **добір синонімів** (*відважний*, *героїчний*, *хоробрий*, *сміливий*);

5) **добір антонімів** (*говорити* — *мовчати*, *завжди* — *ніколи*, *нужденний* — *багатий*, *віддалятися* — *наближатися* і т. ін.);

6) **глумачення слова** — це визначення лексичного значення слова вербально: *вулик* — будинок для бджіл; *тотожний* — такий самий як...; *торік* — у минулому році; *швендяє* — це ходять сюди-туди, *плентається* — йде дуже повільно тощо;

7) **переклад** — передати (перекодувати) текст засобами іншої мови: *випадково* — slučajmo, *яка спека* — какая жара, *дзвоник* — колокольчик, *модрина* — листовниціца.

П'ята група — до цієї групи відносяться слова, які близькі за звукобуквеним складом, але різні за значенням. Наприклад, в українській мові є слово *рахувати*, але синонім до нього — *лічити* — це значить, що треба визначити кількість предметів, речей тощо. В російській мові також є слово *лечить*, але воно означає, що треба людину лікувати від хвороби, зробити здоровою. Такі слова часто в усній мові переносять із однієї близькоспорідненої мови в іншу, не замислюючись над змістом слова. Вчителю ж треба попередити інтерференцію — неправильний перенос слова в іншу мову.

Звернемо увагу, слово *місяць* — в російській — це 30 календарних днів, в українській воно має і це значення, й інше — *світило*; слово *луна* в українській мові озна-

чає отзвук, в російській — світило, слово *чоловік* — в українській мові — це чоловічина по відношенню до жінки, з якою одружений, друге значення — людина чоловічої статі; в російській — лише людина чоловічої статі. Такі слова слід вводити в контекст і лише там їх пояснювати, бо вони часто залежать від словосполучення.

Шоста група — це слова, в яких звукобуквений склад майже повністю ідентичний, але вони мають багато значень. Їх називають багатозначними. Наприклад, *шар* — 1) круглий предмет-іграшка; 2) різнокольорові кульки; 3) порода ґрунту. Такі слова при вивченні другої близькоспорідненої мови не приносять шкоди, але треба пояснити всі їх значення.

Сьома група — це міжмовні омоніми. Вони приносять багато шкоди тоді, коли людина говорить близькоспорідненою мовою не знаючи як слід ні першої, ні другої. Візьмемо слово *голова*. В українській мові це слово має два значення: голова — частина тіла; голова сільської ради, зборів, керівник установи. В російській мові це слово має лише одне значення — частина тіла. Такі слова треба розглядати лише в контексті.

Засвоєння української лексики російськомовними учнями — це основа збагачення словникового запасу і підвищення культури мовлення. Але одного словникового запасу мало. Щоб вільно володіти другою мовою, треба вміти порівнювати граматичні системи російської та української мов. Вони також дозволяють виділити спільне і відмінне, бо його обов'язково слід враховувати в процесі формування мовленевих навичок.

Підґрунтям для формування граматичного мінімуму близькоспоріднених мов для національної школи має бути наукова граматики обох мов. Подібність граматичних систем російської та української мов зумовлена наявністю спільних граматичних категорій і граматичних способів оформлення зв'язку між словами, словосполученнями і реченнями. Так, загальна схема речень в обох мовах характеризується тотожністю структурних компонентів.

Близькість української та російської мов є одним із важливих чинників, які характеризують цю двомовність. Та все ж у граматичному складі цих мов мають місце істотні розбіжності. Наприклад, специфічні особливості в цих мовах має применникове керування. Так, применник *по* в російській мові вживається лише з давальним відмінком (*по домам*), тоді як в українській — і з давальним, і з місцевим — *по їхніх очах...* (м. в.); як я зломлюсь, не плачте *по мені* (д. в.); всім *по заслугам* (д. в.).

Якщо зв'язок узгодження повнозначних слів в обох мовах у підрядному словосполученні в основному подібний, то керування має відмінності. Це також спостерігається і у вживанні безприменникових конструкцій

в російській мові і відповідно прийменникових — в українській: *использовать случай* — скористатися з нагоди; *болеть гриппом* — хворіти на грип і т. ін.

Основою практичного оволодіння граматичною будовою однієї з близькоспоріднених мов є словосполучення (мовленнєвий взірець), інколи невеликі речення (3—4 слова) — це елементарна мовленнєва структура. Навчаючи мови, всі мовленнєві елементи можна засвоювати водночас на фонетичному, лексичному і граматичному рівнях, тобто в тісному діалектичному взаємозв'язку, комплексно. При цьому слід враховувати не лише спільність, а й відмінність в лексиці, фонетичному і граматичному складі мов, що вивчаються. Та все ж першу мову, яка вивчалася, треба знати добре, бо не можна «вчити будь-кого другої мови, перш ніж він оволодіє рідною, — це те ж саме, що ви б задумали вчити свого сина їздити вер-

хи на коні раніше, ніж він навчився ходити», — писав Я. А. Коменський.

Отже, аналіз лінгвістичних особливостей формування мовленнєвих умінь учнів в умовах білінгвізму дає змогу зробити висновок:

1) на початковому етапі формування навичок спілкування українською мовою слід розвивати в учнів самостійність в оволодінні всіма її багатствами;

2) вирішальним чинником формування мовленнєвих умінь під час навчання близькоспорідненої мови є мовленнєва практика;

3) навчаючись усного мовлення, потрібно враховувати відмінності української та російської мов на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях.

В. А. ТРУНОВА,

канд. пед. наук, в. о. професора
Одеського обласного інституту удосконалення вчителів.

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ ПРОМІЖНОГО ОПИТУВАННЯ ЩОДО МОНІТОРИНГУ СТАНУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

За наказом Міністерства освіти і науки України від 11.04.2008 року № 309 «Про проведення моніторингу стану дошкільної освіти» з метою забезпечення державних гарантій доступності дошкільної освіти, удосконалення системи управління нею, надання всім учасникам освітнього процесу та широким колам громадськості інформації про стан дошкільної освіти, Одеський інститут удосконалення вчителів провів II етап моніторингового дослідження стану дошкільної освіти в Одеській області.

Моніторингове дослідження здійснювалось методом анкетування завідувачів ДНЗ, вихователів та батьків дітей.

Моніторингом було охоплено 17 закладів освіти Одеської області: 16 завідувачів, 36 вихователів, 58 батьків.

Дослідження стану дошкільної освіти показало, що пріоритетним напрямом роботи дошкільних навчальних закладів є:

- зміцнення здоров'я, фізичний розвиток і формування особистості;
- виховання гуманного ставлення до навколишнього світу;
- розвиток індивідуальних здібностей;
- розв'язання завдань всебічного розвитку та мовленнєвої компетенції;
- впровадження комплексного підходу до організації освітнього процесу в дошкільному закладі;
- художньо-естетичний розвиток дітей групи корекції, дітей з ЗПР та логопедичної групи;
- забезпечення стандарту загальноосвітньої підготовки дітей в умовах безперервного дошкільного — шкільного виховання;

— навчання та лікування дітей з вадами зору, соціально-психологічна реабілітація учнів, виховання загальнолюдських цінностей, громадянської позиції.

Щодо кадрового забезпечення. Всі посади, передбачені штатним розкладом, займають відповідні спеціалісти в 70 % закладів, а у 10 % закладів ситуація з кадрами критична.

70 % завідувачів в останні роки навчалися на курсах підвищення кваліфікації, 60 % навчалися на виїзних курсах, семінарах, тренінгах. 40 % вихователів протягом 2007/2008 навчального року брали участь в наукових та методичних дослідженнях, інноваційних проектах У ДНЗ переважно працюють вихователі зі стажем понад 20 років (60 %).

Вихователі вважають, що на продуктивність праці впливають такі чинники:

- забезпечення необхідним методичним матеріалом (60 %),
- зменшення кількості дітей в групах (65 %),
- підвищення заробітної плати вихователів (55 %),
- залучення батьків до навчально-виховного процесу (30 %),
- проведення навчальних семінарів, тренінгів (10 %).

Підвищити свій професійний рівень вихователя ДНЗ готові в іноземній мові — 44 %, загальної комп'ютерної грамотності — 64 %, методики дошкільного виховання, педагогіки — 83 %, знання в області психології — 33 %. Найбільш корисними для отримання інформації щодо питань дошкільної освіти, навчаль-

но-методичного забезпечення вважають періодичні видання, наради, конференції та семінари.

Належну допомогу всім ДНЗ надають методичні служби міста, району, області. Ініціюють впровадження кращого досвіду, проводять активну методичну роботу в 70 % дошкільних закладів.

Дошкільні заклади працюють за навчально-виховними програмами «Малятко», «Дитина», «Зернятко», «Дитина в дошкільні роки», «Базовий компонент». 65 % ДНЗ працюють за загальним планом із загальноосвітнім навчальним закладом, 10 % ДНЗ — за угодою зі школою, 20 % дошкільних закладів з налагодженими зв'язками, але не мають системи, 5 % ДНЗ не завжди мають зв'язки з адміністраціями шкіл, які б працювали за таким самим напрямом роботи.

Завідувачі 60 % дошкільних закладів схвально ставляться до додаткових освітніх платних послуг, які не визначені Базовим компонентом, але лише 20 % навчальних закладів їх мають. У 18 % закладів обираються додаткові освітні платні послуги за вибором батьків. Лише 2 % навчальних закладів забезпечують платні освітні послуги.

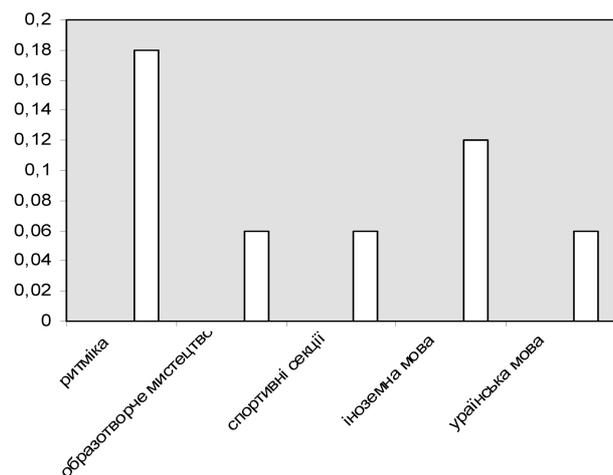

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання: Які додаткові освітні послуги Ви отримуєте в даному закладі?

Батьки, діти яких виховуються в дошкільних навчальних закладах, де відсутнє кадрове забезпечення, бажають, щоб їм надавали додатково освітні платні послуги понад програму.

Критерії, за якими батьки обирали заклад:

- за рекомендацією знайомих, чия дитина ходила (ходить) до даної установи — 40 %;
- дошкільний заклад знаходиться поруч з домом — 27 %;
- тип закладу (логопедичний, санаторного типу та ін.) — 5 %;
- використання сучасних методик у навчально-виховному процесі — 40 %;

- невелика кількість дітей в групах — 2 %;
- престижний заклад — 37 %;
- відсутність місць в інших закладах — 2 %;
- належна матеріально-технічна база — 24 %.

На думку батьків, готовність дитини до школи визначають: вміння читати і рахувати — 52 %, психофізичний розвиток — 74 %, вміння адаптуватися в соціальному середовищі — 55 %, словниковий запас — 55 %, розвиток пізнавальних процесів — 55 %, вольова готовність дитини (вміння керувати своєю поведінкою) — 47 %.

Батьки вважають, що у дитини під час перебування в дитячому садку є такі проблеми: важко дотримуватися режиму дня (21 %), немає друзів у колективі (6 %), часто хворіє (35 %).

Приділяють увагу фізичному здоров'ю дитини батьки в сім'ї через: дотримання режиму дня (48 %), систематичні прогулянки у вихідні дні (58 %), фізичні вправи, ігри (31 %), загартування (29 %), збалансоване харчування (48 %), відпустка разом з дитиною (53 %), частково, коли є нагода (5 %).

У дошкільних навчальних закладах батьки отримують таку допомогу щодо навчання та виховання своєї дитини: консультації вихователя — 59 %, консультації психолога — 45 %, можуть бути присутніми на відкритих заняттях — 52 %, заняття з логопедом, іншими фахівцями — 31 %, спілкування на батьківських зборах — 74 %, участь у спільних заходах (свята, ігри, розваги, спортивні змагання тощо) — 94 %. Надається перевага таким формам роботи з батьками, як батьківські збори — 95 %, семінари — 39 %, тренінги — 20 %, «круглі столи» — 33 %, бесіди — 61 %, виховні заходи (свята, екскурсії) — 100 %, відкриті заняття для батьків, консультації — 20 %. На жаль, інші, не менш ефективні форми роботи, поки запроваджуються не досить активно.

В усіх дошкільних навчальних закладах Одеської області проводиться робота щодо аналізу стану здоров'я дітей в динаміці (за роками).

Моніторингові дослідження проводяться в усіх ДНЗ. Систематично досліджуються рівень організації навчально-виховного процесу в 100 % закладів, рівень виховання дітей в 82 % закладів, рівень фізичного та психічного розвитку дітей в 82 % ДНЗ.

Фактором впливу на стан здоров'я дитини є медичне обслуговування.

Набір натуральних продуктів повністю задовольняє 30 % закладів, інші задовольняються частково. Проблемою сьогоденного стану дошкільної освіти є застаріла матеріально-технічна база. В ДНЗ багато років не поновлювалось технічне обладнання, меблі, м'який інвентар, медичне і спортивне обладнання.

Основним джерелом фінансування дитячого закладу є кошти батьків близько — 80 % за-

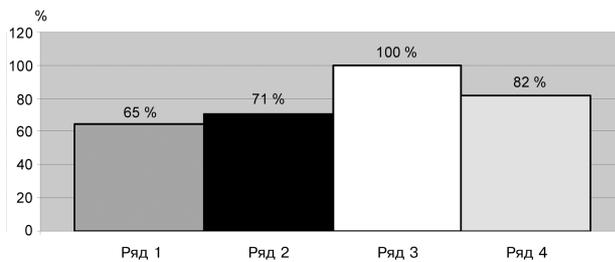

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання: Яка медична допомога надається в дошкільному закладі?

Ряд 1 — невідкладна допомога за екстремними показниками;
Ряд 2 — медична допомога у зв'язку із скаргами дитини;
Ряд 3 — систематичні медичні огляди;
Ряд 4 — щеплення.

кладів, кошти відповідного бюджету — 75 %, добровільні пожертвування та цільові внески фізичних осіб — 35 %.

На що витрачають батьки кошти:

— офіційна плата за харчування дитини в дитячому садку — 89 %;

— на перебування дитини в дитячому садку (внески на ремонт, літературу, обладнання, іграшки, комунальні послуги тощо) — 44 %;

— на додаткову освіту дитини приватним порядком — 20 %;

— на вступний внесок до дитячого садка — 27 %.

Спостерігається перевантаження щодо наповнюваності в дошкільних закладах, що призводить до виникнення черги в них. Лише у 10 % закладів сільської місцевості немає черги через малу кількість дітей даного віку.

Важливим фактором, який впливає на якість освіти в дошкільному навчальному закладі, є мікроклімат у колективі. Від відносин вихователів і батьків залежить якість виховання дитини, збереження здоров'я, розвиток індивідуальних здібностей, підготовка до школи.

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання: Які взаємовідносини панують у вашому дошкільному закладі?

	Між батьками та вихователями	Між вихователями	Між вихователями та адміністрацією
Антагоністичні, ворожнечі	—	—	—
Конкуруючі, суперницькі	—	8 %	—
Формальні (спілкування тільки в рамках обов'язків)	20 %	8 %	11 %
Партнерські	75 %	80 %	89 %
Заступницькі	5 %	—	—
Важко відповісти	—	4 %	—

Зважаючи на те, що інформаційний потік щодо проблем ВІЛ/СНІДу, шляхів їхньої профілактики та лікування з часом стає більш різноманітним, збільшується в обсязі, з'являється необхідність у поповненні знань щодо цієї тематики. Чи прагнуть респонденти мати більше інформації, наскільки їх знання достатні, демонструє табл. 2.

Таблиця 2

	Завідуючі %			Вихователі %			Батьки %		
	Так	Ні	Важко сказати	Так	Ні	Важко сказати	Так	Ні	Важко сказати

Чи достатньо Ви поінформовані з питань щодо ВІЛ/СНІДу

35 — 65 90 10 — 80 16 10

Чи можуть, на вашу думку, працювати в ДНЗ ВІЛ-позитивні вихователі

5 17 78 25 58 17 2 92 6

Чи погодилися б Ви, щоб у вашій групі перебували ВІЛ-позитивні діти

11 5 84 32 27 41 2 60 21

На наш погляд таку поінформованість опитаних щодо відношення до ВІЛ-позитивних дітей можна пояснити браком знань про ВІЛ/СНІД тих, хто вважає свої знання достатніми.

Аналізуючи результати опитування завідувачів, вихователів, батьків, можна зробити висновки про фактори впливу на якість дошкільної освіти: напрямки роботи дошкільних закладів, кадрове забезпечення, методичні матеріали, робота методичної служби, додаткові освітні послуги, фінансування ДНЗ, робота з батьками, медичне обслуговування.

Для підвищення якості дошкільної освіти необхідно провести такі організаційні заходи:

- створити творчу групу з числа вчителів-дефектологів дошкільних закладів на базі ООІУВ;

- забезпечити психологічний супровід ДНЗ шляхом запровадження різних форм роботи (мобільні психологічні групи);

- сприяти вдосконаленню системи підвищення кваліфікації завідуючих ДНЗ, вихователів, медичних працівників;

- проводити моніторинги якості надання освітніх послуг дошкільним навчальним закладам;

- розробити методичні рекомендації щодо навчання та виховання дітей дошкільного віку.

І. М. ТОПОР,

зав. центром моніторингових досліджень якості освіти ООІУВ.

ПРО ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ В 2009/2010 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Щороку з 1 вересня, заходячи в клас, ми бачимо перед собою мільйони щирих допитливих очей, якими дивиться на нас майбутнє нації, майбутнє Держави.

Яким буде це майбутнє — головною мірою залежить від нас, учителів. Від того, чи зуміємо ми своєю працею, творчістю, духовною силою сформувати з кожної дитини, що сидить за партою, свідомого громадянина, сина своєї Держави, творчу, конкурентоспроможну особистість.

Неоціненну роль у вирішенні цих завдань відіграє Ви, вчителі української мови та літератури, бо саме ваше покликання і місія закласти ті основи інтелектуального, духовного та морального зростання наших дітей, на яких базуватиметься і патріотизм, і людинолюбство, і добротворення.

Саме від вас залежить, чи зростуть наші учні свідомими громадянами України, що примножуватимуть її гідність і честь, плекатимуть її мовні, духовні, природні скарби та берегтимуть їх як спадок, залишений предками, чи поповнять плем'я здичавілих манкуртів, «безбатченків», що своїми вчинками знеславлюватимуть нашу землю, наш український рід.

Бо наука рідної мови й літератури — це не просто навчальні предмети. Це наука про нашу Вітчизну, нашу рідну землю, її красу і силу, її минуле й майбутнє.

Бажаємо Вам, дорогі колеги, щоб кожен день і кожен урок нового навчального року приносив вам задоволення й успіхи!

Будьте щасливі в праці й у любові, в сімейному й громадському житті. Щастя вам і творчих злетів!

**Працівники науково-методичного центру
української мови та літератури, українознавства ООІУВ**

До вашої уваги подаємо актуальні питання викладання української мови та літератури в навчальних закладах Одеської області в 2009/2010 н. р.

- Перелік підручників для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи.

- Вимоги до виконання письмових робіт учнів і перевірки зошитів з української мови в 5–12-х класах.

- Вимоги до виконання письмових і усних робіт учнів загальноосвітніх навчальних закладів і перевірки зошитів з української літератури.

- Орієнтовне календарно-тематичне планування уроків української мови для 9-го класу 12-річної школи за програмою «Українська мова» (5–12 класи), К.: Ірпінь, 2005, авт.: Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша та ін.

- Зразок заповнення сторінок журналу до орієнтовного календарно-тематичного планування уроків з української мови (9-й клас 12-річної школи за програмою «Українська мова» (5–12 класи), К.: Ірпінь, 2005, авт.: Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша.

- Орієнтовне календарно-тематичне планування уроків української літератури для 9-го класу 12-річної школи за програмою «Українська література» (5–12 класи), К.: Ірпінь, 2005, авт. Р. В. Мовчан.

- Зразок заповнення сторінок журналу до орієнтовного календарно-тематичного планування уроків української літератури (9-й клас 12-річної школи за програмою «Українська

література» (5–12 класи), К.: Ірпінь, 2005, авт. Р. В. Мовчан.

- Орієнтовне календарно-тематичне планування уроків української мови для 9-го класу 12-річної школи за програмою для загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання «Українська мова» (5–12 класи), К.: Видавничий дім «Букрек», 2005, авт.: Н. В. Бондаренко, О. М. Біляев та ін.

- Зразок заповнення сторінок журналу до орієнтовного календарно-тематичного планування уроків з української мови (9-й клас 12-річної школи за програмою «Українська мова» (5–12 класи) (з російською мовою навчання), К.: Видавничий дім «Букрек», 2005, авт.: Н. В. Бондаренко, О. М. Біляев та ін.

- Орієнтовне календарно-тематичне планування уроків української літератури для 9-го класу 12-річної школи за програмою для загальноосвітніх навчальних закладів з навчання мовами національних меншин «Українська література» (5–12 класи), К.: Видавничий дім «Букрек», 2005, авт.: О. М. Івасюк, Н. В. Гуйванюк, В. Є. Бузинська.

- Зразок заповнення сторінок журналу до орієнтовного календарно-тематичного планування уроків української літератури для 9-го класу 12-річної школи за програмою для загальноосвітніх навчальних закладів з навчання мовами національних меншин «Українська література» (5–12 класи), К.: Видавничий дім «Букрек», 2005, авт.: О. М. Івасюк, Н. В. Гуйванюк, В. Є. Бузинська.

ПЕРЕЛІК ПІДРУЧНИКІВ для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи

Українська мова

(для шкіл з навчанням українською мовою)

1. Українська мова (авт.: Глазова О. П., Кузнецов Ю. Б.), видавництво «Зодіак-ЕКО».
2. Українська мова (авт.: Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т.), видавництво «Грамота».
3. Українська мова (авт.: Заболотний В. В., Заболотний О. В.), видавництво «Гене́за».
4. Українська мова (авт.: Пентиліук М. І., Гайдаєнко І. В., Ляшкевич А. І., Омельчук С. А.), видавництво «Освіта».

Українська література

(для шкіл з навчанням українською мовою)

1. Українська література (авт.: Авраменко О. М., Дмитренко Г. К.), видавництво «Грамота».
2. Українська література (авт. Міщенко О. І.), видавництво «Гене́за».
3. Українська література (авт. Пахаренко В. І.), видавництво «Гене́за».
4. Українська література (авт.: Ткачук М. П., Сулима М. М., Смілянська В. Л.), видавництво «Освіта».

Українська мова

(для шкіл з навчанням російською
та молдовською мовами)

1. Українська мова (для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською

мовою) (авт.: Бондаренко Н. В., Ярмолюк А. В.), видавництво «Освіта».

2. Українська мова (для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою) (авт.: Заболотний В. В., Заболотний О. В.), видавництво «Гене́за».

3. Українська мова (для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською та молдовською мовами) (авт. Гуйванюк Н. В.), видавництво «Світ».

Українська література

(для шкіл з навчанням мовами
національних меншин)

1. Українська література (для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин) (авт.: Авраменко О. М., Дмитренко Г. К.), видавництво «Грамота».

2. Українська література (для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин) (авт.: Івасюк О. М., Гуйванюк Н. В., Бузинська В. Є., Тодорюк С. С.), видавництво «Світ».

3. Українська література (для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин) (авт.: Погребенник В. Ф., Баліна К. Н.), видавництво «Грамота».

ВИМОГИ ДО ВИКОНАННЯ ПИСЬМОВИХ РОБІТ УЧНІВ І ПЕРЕВІРКИ ЗОШИТІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ 5—12-ті класи

Види письмових робіт

Основними видами класних і домашніх письмових робіт учнів з української мови є:

— класні й домашні вправи (домашні вправи не більше двох); якщо ж уроки спарені, то для виконання вдома пропонується 2 або 3 вправи;

— словникові диктанти (кількість слів: 12 — 5-ті кл., 24 — 6—7-ті кл., 36 — 9—10-ті кл., 48 — 11-ті кл.);

— навчальні диктанти, твори й перекази;

— самостійні роботи;

— тестові завдання;

— складання таблиць, схем, написання конспектів (в старших класах), робота зі словниками та інші види робіт, передбачені чинними програмами.

Кількість контрольних робіт

Нагадуємо, що в програмі з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів (Українська мова. 5—12 класи / Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосолова, Я. І. Остаф; за ред. Л. В. Скуратів-

ського. — К.: Ірпінь: Перун, 2005. — 176 с.) скоригована кількість контрольних робіт (див. табл. 1).

Щодо кількості контрольних робіт з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання, то вона залишається відповідною до програми (Українська мова. 5—12 класи / Н. В. Бондаренко, О. М. Біляєв, Л. М. Паламар, В. Л. Кононенко. — Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005. — 152 с.) (див. табл. 2).

• У таблиці зазначена мінімальна кількість видів контрольних робіт; учитель на власний розсуд має право збільшувати цю кількість залежно від рівня підготовленості класу, здібностей конкретних учнів, умов роботи тощо.

• Контрольна перевірка здійснюється фронтально та індивідуально.

• **Фронтально** оцінюються: аудіювання, читання мовчки, диктант, письмовий переказ та письмовий твір, мовні знання і вміння. **Індивідуально** оцінюються: говоріння (діалог, усний переказ, усний твір) і читання вголос.

Контрольні види робіт для загальноосвітніх навчальних закладів

Форма контролю	Класи і семестри															
	5		6		7		8		9		10		11		12	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Перевірка мовної теми*	4	4	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Письмо: переказ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
твір	–	1	–	1	–	1	1	1	1	1	1	–	1	–	1	–
Правопис: диктант**	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Аудіювання*	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
Читання: мовчки*	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–
вголос*	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–
Говоріння: діалог	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
переказ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
твір	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1

Таблиця 2

Контрольні види робіт для загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання

Форма контролю	Класи і семестри															
	5		6		7		8		9		10		11		12	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Перевірка мовної теми*	4	4	4	4	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2
Аудіювання*	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Говоріння: діалог	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
переказ	–	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
твір	–	–	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
Читання: мовчки*	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
вголос	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Письмо: переказ	–	1	–	1	1	–	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
твір	–	–	–	–	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
Правопис: диктант**	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

* Основною формою перевірки знань з мовної теми, аудіювання і читання мовчки є тестові завдання.

** Основною формою перевірки орфографічної і пунктуаційної грамотності є контрольний текстовий диктант.

• Аналіз контрольних письмових творів і переказів, а також контрольних диктантів учні виконують у робочому зошиті.

Кількість і призначення учнівських зошитів

• Кількість робочих зошитів з української мови визначається за класами:

- 5–9-ті класи — по два зошити;
- 10–11-ті класи — по одному зошиту.

• Для контрольних робіт з української мови в усіх класах використовують по одному зошиту (тематичні контрольні роботи, контрольні диктанти, всі види контрольної мовленнєвої діяльності).

• Для робіт з розвитку зв'язного мовлення (РЗМ) з української мови — по одному зошиту (навчальні перекази, твори...).

• Зошити для контрольних робіт і розвитку зв'язного мовлення (мова) мають зберігатися в школі протягом всього навчального року.

Порядок перевірки письмових робіт

• Зошити для навчальних класних і домашніх робіт з української мови перевіряють:

- в 5–6-х класах — двічі на тиждень (всі роботи);
- в 7–9-х класах — 2–3 рази на місяць;
- в 10–11-х класах — двічі на місяць.

• Оцінку за ведення зошитів з української мови виставляють один раз на місяць у кожному класі окремою колонкою в журналі.

• Виставляючи оцінку за ведення зошита з мови слід урахувати такі критерії:

- наявність різних видів робіт;
- грамотність (якість виконання робіт);
- охайність;
- уміння правильно оформлювати роботи (дотримання вимог орфографічного режиму).

• Ведення зошитів з української мови оцінюється від 1 до 12 балів.

Орфографічний режим

• Записи в зошиті виконують кульковою ручкою з синім чорнилом чи його відтінками (для підкреслення членів речення, позначення значущих частин слова, оформлення таблиць, схем тощо використовують простий олівець).

• Між класною й домашньою роботою пропускають два рядки (між видами робіт, що входять до складу класної чи домашньої роботи, рядків не пропускають).

• Дату класної, домашньої та контрольної роботи з української мови в 5–11-х класах записують так: на першому рядку дату записують словами, а на другому — вид роботи (класна, домашня чи контрольна):

*Сьоме лютого
Класна робота*

• У зошитах для контрольних робіт з української мови в усіх класах записується дата й лише назва роботи:

*Сьоме лютого
Читання мовчки (заголовок тексту)*

- Після заголовків, назв видів робіт, підпису зошита крапку не ставлять.
- Зразок підпису зошита:

*Зошит
для робіт з української мови
учня 9-Б класу
ЗОШ № 4 м. Одеси
Мельниченка Андрія*

*Зошит
для контрольних робіт
з української мови
учениці 6 класу
Старомаяцької ЗОШ
Шевчук Олени*

• Неправильний запис охайно перекреслюють (а не беруть у дужки чи витирають гумкою або замальовують коректором).

• Записи учнівських робіт ведуться з верхнього рядка аркуша.

Технічні правила перевірки учнівських письмових робіт

• Усі записи, помітки й виправлення в учнівських письмових роботах слід виконувати ручкою з червоним чорнилом.

• Виявлені помилки позначають так:

— орфографічні, пунктуаційні та граматичні помилки на вивчені вже правила підкреслюють горизонтальною рисою й на березі (полі) в цьому ж рядку вказують тип помилки (1 — орфографічна, V — пунктуаційна, г — граматична), помилки на ще не вивчені правила виправляють, перекреслюючи їх скісною (/) рисою й надписуючи потрібну літеру чи розділовий знак, вказують на березі (полі) тип помилки, проте її не враховують при остаточному визначенні оцінки;

— лексичні (неточність у слововживанні, тавтологія, росіянізми тощо), стилістичні (стильова невідповідність дібраних мовних засобів, одноманітність дібраних мовних засобів тощо) та змістові помилки (логічні — втрата послідовності викладу, неправильний поділ тексту на абзаци; фактичні — неправильно вказано дату, власну назву тощо) підкреслюють горизонтальною хвилястою рисою й на березі (полі) в цьому ж рядку вказують тип помилки (л — лексична, с — стилістична, з — змістова).

Монологічне мовлення Письмо (переказ, твір)

Оцінювання

У монологічному висловлюванні оцінюють його зміст і форму (мовне оформлення).

За письмове мовлення виставляють одну оцінку: на основі підрахунку допущених недоліків за зміст і помилок за мовне оформлення, враховуючи їх співвідношення.

Оцінюючи письмове висловлювання, враховують наявність:

1) орфографічних і пунктуаційних помилок, які підраховуються сумарно, без диференціації;

2) лексичних, граматичних і стилістичних.

Загальну оцінку за мовне оформлення виводять таким чином: до бала за орфографію та пунктуацію додають бал, якого заслуговує робота за кількістю лексичних, граматичних і стилістичних помилок, одержана сума ділиться на два.

Під час виведення єдиної оцінки за письмову роботу до кількості балів, набраних за зміст переказу чи твору, додається кількість балів за мовне оформлення і їхня сума ділиться на два. При цьому, якщо частка не є цілим числом, то вона заокругляється у бік більшого числа.

Зразок:

З: «7»

МО : 10 — «4» = 7 балів

5 — «7» = «6»

ВИМОГИ ДО ВИКОНАННЯ ПИСЬМОВИХ І УСНИХ РОБІТ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ І ПЕРЕВІРКИ ЗОШИТІВ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ в 5–12-х класах

Оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюється відповідно до критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти, затверджених Міністерством освіти і науки України від 05.05.2008 № 371.

Відповідно основними видами оцінювання навчальних досягнень учнів є поточне та підсумкове (тематичне, семестрове, річне), державна підсумкова атестація.

Зміни в підходах до оцінювання навчальних досягнень учнів зумовили перегляд вимог до виконання письмових і усних робіт з української літератури, визначення видів і кількості контрольних робіт в I та II семестрах, перевірки зошитів з української літератури.

1. Види робіт з української літератури

1.1. Основними видами класних і домашніх письмових робіт з української літератури є:

— відповідь на поставлене в підручнику або вчителем запитання;

— написання навчальних класних і домашніх творів;

— виконання самостійних творчих робіт (написання віршів, оповідань, есе; створення проєктів, підготовка доповідей, рефератів тощо);

— тестування;

— складання планів (простих і складних);

— складання таблиць, схем римування, написання конспектів (в старших класах), робота з цитатним матеріалом, з літературними джерелами, додатковою науковою, критичною та словниково-довідковою літературою та інші види робіт, передбачені чинними програмами для базової та профільної школи.

1.2. Основними видами класних і домашніх усних робіт з української літератури є:

— виразне читання художніх текстів;

— відповідь на поставлене в підручнику або вчителем запитання;

— складання усних навчальних класних і домашніх творів різних жанрів і обсягу;

— читання напам'ять.

2. Види та кількість контрольних робіт.

2.1. Кількість та зміст контрольних робіт з української літератури визначається вчителем у відповідності до програм з української літератури та календарно-тематичних планів, але має бути в 5-9 кл. не менше шести на рік; в старшій профільній школі: рівень профільний (4 години на тиждень — філологічний напрям (профіль української філології) — не менше восьми, рівень академічний (2 години на тиждень — природничо-математичний, технологічний, спортивний, суспільно-гуманітарний, філологічний (профілі — іноземна філологія, історико-філологічний), художньо-естетичний напрям) — не менше шести на рік.

2.2. Основними видами контрольних робіт з української літератури є:

— тест;

— розгорнуті відповіді на питання;

— твір:

• в 5–8-х класах — обов'язковим є один контрольний твір на семестр (у першому семестрі п'ятого класу учні творів не пишуть);

• в 9–12-х класах — два контрольні твори на семестр (один класний і один домашній).

3. Аналіз контрольних робіт.

Аналіз контрольних письмових творів виконують в робочому зошиті.

4. Кількість і призначення учнівських зошитів.

4.1. Кількість робочих зошитів з української літератури — по одному в кожному класі (в них учні виконують роботи, зазначені в п. 1.1).

4.2. Для контрольних робіт з української літератури в усіх класах використовують по одному зошиту (в них учні виконують роботи, зазначені в п. 2.2).

4.3. Зошити для контрольних робіт мають зберігатися в школі протягом всього навчального року.

5. Порядок перевірки письмових робіт.

5.1. Зошити для навчальних класних і до-

машніх робіт з української літератури перевіряють раз на місяць в кожному класі.

5.2. Оцінку за ведення зошита з української літератури виставляють в кожному класі окремою колонкою в журналі і враховують як поточну до найближчої тематичної.

5.3. Виставляючи оцінку за ведення зошита з літератури, слід враховувати такі критерії:

- наявність різних видів робіт;
- грамотність (якість виконання робіт);
- охайність;
- уміння правильно оформляти роботи (дотримання вимог орфографічного режиму).

6. Орфографічний режим.

6.1. Записи в зошиті виконують кульковою ручкою з синім чорнилом чи його відтінками (для оформлення таблиць, схем тощо використовують простий олівець).

6.2. Між класною й домашньою роботою пропускають два рядки (між видами робіт, що входять до складу класної чи домашньої роботи, рядків не пропускають).

6.3. Дату класної, домашньої чи контрольної роботи з літератури в 5–9-х класах записують так: у першому рядку дату записують словами, а в другому — вид роботи (класна, домашня чи контрольна), наприклад:

*Перше жовтня
Класна робота*

В 10–12-х класах в зошитах з української літератури — інше оформлення: на березі зазначають дату цифрами.

У зошитах для контрольних робіт в усіх класах записується лише дата і назва роботи:

*Перше жовтня
Усна народна творчість*

6.4. Після заголовків, назв видів робіт, підпису зошита крапку не ставлять.

6.5. Зразок підпису зошита:

*Зошит
для робіт з української літератури
учня 8-А класу
ЗОШ № 1 м. Одеси
Кучеренка Захара*

*Зошит
для контрольних робіт
з української літератури
учениці 10-А класу
Новопетрівської ЗОШ
Косенко Анни*

6.6. Записи учнівських робіт ведуться з верхнього рядка аркуша.

7. Правила перевірки контрольних письмових творів з української літератури.

7.1. Усі виправлення, помітки і записи в учнівських роботах слід виконувати ручкою з червоним чорнилом.

7.2. Виявлені помилки позначають так:

• в 5–12-х кл. — орфографічні, пунктуаційні та граматичні помилки на вивчені вже правила підкреслюють горизонтальною рисою або виправляють, а на березі в цьому ж рядку вказують тип помилки (| — орфографічна, v — пунктуаційна, г — граматична); помилки на ще не вивчені правила виправляють, перекреслюючи їх скісною рисою (/) й надписуючи потрібну літеру чи розділовий знак, але не враховують при остаточному визначенні оцінку;

• в 10–12-х кл., особливо в класах філологічного напрямку, зазначати лексичні помилки (неточність у слововживанні, тавтологія, росіянізми (тощо), стилістичні (стильова невідповідність дібраних мовних засобів, одноманітність їх тощо) та змістові помилки (логічні — втрата послідовності викладу, неправильний поділ тексту на абзаци, фактичні — неправильно вказано дату, власну назву тощо) підкреслюють горизонтальною хвилястою рисою й на березі в цьому ж рядку вказують тип помилки (л — лексична, с — стилістична, з — змістова).

З метою підвищення культурної компетентності учнівської молоді, досягнення належного рівня сформованості навичок самостійної роботи з книгою, здійснення критичного аналізу, переосмислення і творчої інтерпретації прочитаного рекомендуємо запровадити в 5–12-х класах ведення читацьких щоденників. Оцінка за ведення читацького щоденника виводиться учням один раз на семестр і виставляється в колонку без дати в журналі, враховується як поточна до останньої тематичної.

Потребує окремого коментаря питання щодо використання посібників, що містять календарно-тематичний план і конспекти (плани-конспекти) уроків. Учитель-словесник першої та вищої категорії може використовувати книжку для вчителя й не готувати окремий конспект для кожного уроку, якщо

— посібник має гриф «Схвалено до використання в навчально-виховному процесі»;

— від дати надання грифу посібнику минуло не більше п'яти років;

— посібник має місце (відведені окремі рядки) для вписування додаткового матеріалу в зміст конспекту уроку (для реалізації творчого підходу словесника);

— учитель може вносити свої коментарі, корективи, зауваження, тексти, вправи тощо.

Зауважимо, що вчитель, який має кваліфікаційну категорію «спеціаліст» та II категорію, повинен самостійно складати конспект (план-конспект) уроку з використанням матеріалів методичних посібників з метою формування й відпрацювання навичок моделювання уроків різного типу.

**ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ 9-ГО КЛАСУ 12-РІЧНОЇ ШКОЛИ
за програмою «Українська мова» (5–12-ті класи),
К.: Ірпінь, 2005, авт.: Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша та ін.**

Всього — 70 годин. На тиждень — 2 години

№	Зміст уроку	Дата	Примітки
I семестр			
1.	ТЕМА № 1. Вступ. Розвиток української мови		
2.	<i>Повторення вивченого в 8-му класі</i> Просте неускладнене й ускладнене речення. Розділові знаки у простому реченні.		
3.	Головні і другорядні члени речення. Підмет і присудок. Способи вираження підмета. Простий і складений присудок (іменний і дієслівний). Тире між підметом і присудком.		
4.	Означення, додаток і обставина як другорядні члени речення. Прикладка як різновид означення. Написання прикладок. Види обставин (за значенням). Порівняльний зворот. Розділові знаки при порівняльному звороті.		
5.	РЗМ № 1 Повторення відомостей про мовлення. Текст, його основні ознаки. Стил і типи мовлення.		
6.	ТЕМА № 2. Пряма і непряма мова як засоби передачі чужої мови. Речення з прямою мовою. Розділові знаки в них. Порядок синтаксичного розбору речення з прямою мовою.		
7.	Діалог. Розділові знаки при діалозі. Полілог.		
8.	Цитата як спосіб передачі чужого мовлення. Розділові знаки при цитаті.		
9.	Розділові знаки при прямій мові, цитаті, діалозі. Практичне застосування.		
10.	Способи заміни прямої мови непрямою. Розділові знаки при заміні прямої мови непрямою.		
11.	Інші способи передачі чужого мовлення. Виразальні можливості різних способів передачі прямої мови.		
12.	Контрольна робота № 2 (тестові завдання) за темою «Повторення». «Пряма і непряма мова». МД. Контрольне читання мовчки тексту наукового стилю (назва).		
13.	РЗМ № 2. МД <i>Говоріння. Контрольний діалог (назва).</i> <i>Розігрування в різних стилях мовлення (назва).</i>		
14.	ТЕМА № 3. Складне речення і його ознаки. Складносурядне речення. Складні речення без сполучників, з сурядним і підрядним зв'язком. Засоби зв'язку частин складного речення.		
15.	РЗМ № 3. МД. Контрольний детальний письмовий переказ тексту наукового стилю (назва)		
16.	РЗМ № 4. МД. Контрольний детальний письмовий переказ тексту наукового стилю (назва)		
17.	Складносурядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому. Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення.		
18.	Сполучники та смислові відношення між предикативними частинами у складносурядному реченні. Розділові знаки між частинами складносурядного речення.		
19.	Сполучники та смислові відношення між предикативними частинами у складносурядному реченні. Розділові знаки між частинами складносурядного речення.		
20.	Розрізнення складносурядних речень і простих з однорідними членами.		
21.	Розділові знаки між частинами складносурядного речення. Порядок синтаксичного розбору складносурядного речення.		
22.	РЗМ № 5 Ділові папери. Заява.		
23.	РЗМ № 6. МД. Контрольний письмовий твір у публіцистичному стилі мовлення на морально-етичну тему (назва) за складним планом		
24.	Контрольна робота № 2 (тестові завдання) за темою «Складне речення і його ознаки. Складносурядне речення».		
25.	ТЕМА № 4. Складнопірядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому.		
26.	Основні види складнопірядних речень за їх значенням: з означальними, з'ясувальними.		

№	Зміст уроку	Дата	Примітки
27.	Основні види складнопідрядних речень за їх значенням: з обставинними підрядними частинами (місця, часу, способу дії і ступеня).		
28.	Основні види складнопідрядних речень за їх значенням: з обставинними підрядними частинами (порівняльні, причини).		
29.	Основні види складнопідрядних речень за їх значенням: з обставинними підрядними частинами (мети, умови).		
30.	Контрольна робота № 3 (тестові завдання) за темою «Складнопідрядне речення» Контрольне аудіювання наукового тексту (назва)		
31.	Контрольний диктант за I семестр (назва)		
32.	РЗМ № 7. МД. Говоріння. Контрольний переказ тексту публіцистичного стилю (назва).		
II семестр			
33.	Основні види складнопідрядних речень за їх значенням: з обставинними підрядними частинами (наслідкові, допустові).		
34.	Складнопідрядне речення з кількома підрядними частинами. Розділові знаки у складнопідрядному реченні з кількома підрядними частинами.		
35.	Складнопідрядне речення з кількома підрядними частинами. Розділові знаки у складнопідрядному реченні з кількома підрядними частинами. Порядок синтаксичного розбору складнопідрядного речення з кількома підрядними.		
36.	Складні речення з сурядністю і підрядністю. Порядок синтаксичного розбору складного речення з сурядністю і підрядністю.		
37.	Складні речення з сурядністю і підрядністю. Практичне закріплення.		
38.	РЗМ № 8. МД. Говоріння. Контрольний твір у публіцистичному стилі мовлення на морально-етичну тему (назва)		
39.	РЗМ № 9. Ділові папери. Автобіографія.		
40.	Контрольна робота № 4 (тестові завдання) за темою «Складнопідрядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому» МД. Контрольне аудіювання тексту публіцистичного стилю (назва).		
41.	ТЕМА № 5. Безсполучникове складне речення, його основні ознаки		
42.	Смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення.		
43.	Розділові знаки між частинами безсполучникового складного речення.		
44.	Розділові знаки між частинами безсполучникового складного речення.		
45.	Інтонування безсполучникових складних речень. Порядок синтаксичного розбору безсполучникового складного речення.		
46.	РЗМ № 10. МД. Говоріння. Контрольний стислий переказ тексту наукового стилю (назва)		
47.	ТЕМА № 6. Складне речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку.		
48.	Розділові знаки в складному реченні з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку.		
49.	Порядок синтаксичного розбору складного багатокomпонентного речення з різними видами зв'язку.		
50.	РЗМ № 11. МД. Контрольний докладний письмовий переказ тексту публіцистичного стилю з використанням виражальних можливостей складних синтаксичних конструкцій (назва)		
51.	РЗМ № 12. МД. Контрольний докладний письмовий переказ тексту публіцистичного стилю з використанням виражальних можливостей складних синтаксичних конструкцій (назва)		
52.	РЗМ № 13. Складання усних і письмових висловлювань публіцистичного та наукового стилів з використанням виражальних можливостей складних синтаксичних конструкцій.		
53.	Контрольна робота № 5 (тестові завдання) за темами «Безсполучникове складне речення», «Складне речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку». Контрольне читання мовчки тексту публіцистичного стилю (назва).		
54.	ТЕМА № 7. Складне синтаксичне ціле (ССЦ), його основні ознаки. Узагальнення і систематизація вивченого про складне речення. ССЦ і абзац. Види і засоби міжфразного зв'язку. Розподіл тексту на мікротеми.		
55.	Конструювання невеликих текстів на певну тему з розподілом їх на ССЦ й абзаци.		
56.	РЗМ № 14. Складання власних усних і письмових висловлювань різних типів і стилів з використанням виражальних можливостей ССЦ.		
57.	РЗМ № 15. МД. Контрольний письмовий твір у публіцистичному стилі мовлення на суспільну тему (назва)		
58.	РЗМ № 16. МД. Контрольне читання вголос текстів різних стилів, типів, жанрів мовлення.		

№	Зміст уроку	Дата	Примітки
59.	Розділові знаки між частинами безсполучникового складного речення, складносурядного речення.		
60.	Розділові знаки між головною і підрядною частинами складнопідрядного речення.		
61.	Розділові знаки у складнопідрядному реченні з кількома підрядними частинами.		
62.	Контрольна робота № 6 (тестові завдання) за темою «Узагальнення і систематизація вивченого про складне речення».		
63.	Повторення і систематизація вивчених мовних понять і правил.		
64.	Контрольний диктант за II семестр (назва)		
65.	Аналіз допущених помилок у контрольному диктанті.		
66.	Повторення. Слово як предмет вивчення. Мовні аспекти вивчення речення.		
67.	Повторення.		
68.	Повторення.		
69.	Повторення.		
70.	Підсумковий урок.		

ЗРАЗОК ЗАПОВНЕННЯ СТОРІНОК ЖУРНАЛУ
до орієнтовного календарно-тематичного планування з української мови
(9-й клас 12-річної школи за програмою «Українська мова» (5–12-ті класи),
К.: Ірпінь, 2005 р., автори: Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша та ін.)

За Інструкцією з ведення класного журналу учнів 5–11(12-х) класів
загальноосвітніх навчальних закладів (наказ МОН України від 03.06.2008 р., № 496)

Тема № 1, 2													Тема № 3					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13				14	15	16
											КР № 1	Контрольне читання мовчки						Контрольний письмовий переказ
													Контрольний діалог*	Зошит	Тематична			

Тема № 3						Тема № 4													
17	18	19	20	21	22	23	24			25	26	27	28	29	30		31	32	
						Контрольний письмовий твір													
							КР № 2	Зошит	Тематична										
															КР № 3	Контрольне аудіювання	Контрольний диктант за I семестр		
																			Контрольний усний переказ*

Тема № 4															Тема № 5, 6				
					33	34	35	36	37	38		39	40				41	42	43
Зошит	Тематична	I семестр	Скоригована								Контрольний усний твір*		КР № 4	Контрольне аудіювання	Зошит	Тематична			

Тема № 5, 6													Тема № 7						
44	45	46			47	48	49	50	51	52	53				54	55	56	57	58
			Контрольний усний переказ*	Зошит					Контрольний письмовий переказ		КР № 5	Контрольне читання мовчки	Зошит	Тематична				Контрольний письмовий твір	

Тема № 7																			
	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70							
Контрольне читання вголос*						Контрольний диктант за II семестр							Зошит	Тематична	II семестр	Скоригована	Річна	ДПА	

* Для того, щоб кожний учень одержав оцінку за виконання завдань на побудову діалогу, усного переказу, усного твору та читання вголос, оцінки за ці види робіт виставляються в колонці після дати їх проведення із зазначенням виду мовленнєвої діяльності.

**ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 9-ГО КЛАСУ 12-РІЧНОЇ ШКОЛИ
за програмою «Українська література» (5–12-ті класи),
К.: Ірпінь, 2005 р., авт. Р. В. Мовчан**

Всього — 70 годин. На тиждень — 2 години

№	Зміст уроку	Дата	Примітки
I семестр			
1.	ТЕМА № 1 Вступ. Роль і місце літератури в житті нації. Розвиток літератури. Художній твір — нова естетична дійсність, носій загальнолюдських вартостей. ТЛ: аналіз художнього твору, контекст, естетика.		
2.	Усна народна творчість. Родинно-побутові пісні. Роль фольклору в житті українського народу, його місце в розвитку літератури («Місяць на небі, зіроньки сяють», «Цвіте терен, цвіте терен», «Сонце низенько, вечір близенько» і ін.). Види родинно-побутових пісень (про кохання, про сімейне життя). ТЛ: поглиблення знань і поетики народної пісні.		Напам'ять: 4 пісні (на вибір)
3.	Українське весілля. Весільні пісні. Естетична специфіка весільної пісні як обрядової («До бору, дружечки, до бору», «А брат сестрицю та й розплітає», «Летять галочки у три рядочки» і ін.).		
4.	Українські народні балади. Тематичні та стильові особливості, сюжет, герої українських балад. Класифікація балад. «Бондарівна», «Ой летіла стріла», «Ой на горі вогонь горить», «Козака несуть». ТЛ: балада.		
5.	ЛРК № 1. Розділ 3. Давня українська література. Відродження письменниками Одещини давніх жанрів української літератури. Поема-містерія О. Різникова «Бран».		
6.	Урок виразного читання № 1. Виразне читання українських народних балад.		
7.	Контрольна робота № 1 (тестові завдання, запитання) за темою «Усна народна творчість».		
8.	Тема № 2. Давня українська література. Українська середньовічна література XI–XV ст. Розвиток писемності після хрещення Русі — України (988 р.). Найдавніші рукописні книги Київської Русі (Остромирове Євангеліє, Ізборник Святослава).		
9.	Перекладна література. Біблія. Старий і Новий Заповіти. Легенди, притчі. ТЛ: поглиблення, поняття про притчу.		
10.	Біблійні книги в давній Україні: Псалтир (молитви), Євангелії, Апостол. Українські переклади Біблії. Використання біблійних тем, сюжетів, мотивів, образів у світовій та українській літературах.		
11.	Оригінальна література княжої Русі — України. Літописи як історико-художні твори. «Повість минулих літ» — історична книга і збірка епічних творів. Легендарний автор Нестор Літописець.		
12.	Києво-Печерський Патерик як пам'ятка життєвої літератури. Оповідання про Прохора чорнорижця...		
13.	Українська література ренесансу і бароко. Роль православних братств, Острозької та Києво-Могилянської академій у розвитку української культури, зокрема книгодрукування. ТЛ: Ренесанс, бароко.		
14.	Історично-мемуарна проза. Козацькі літописи (Самовидця, Г. Грабянки, С. Величка). Трагічні сторінки давньоминулої історії рідного народу («Історія русів»).		
15.	УПЧ № 1 В. Малик. «Таємний посол».		
16.	Поезія. Іван Величковський. Фігурні (курйозні) вірші (із рукописних книг «Зегар з полузегарком» і «Млеко»). Семен Климовський. «Іхав козак за Дунай» — зразок давньої любовної лірики. ТЛ: фігурний (курйозний) вірш.		
17.	Драматургія. Час і місце побутування шкільної драми, її роль, виконавці. «Владимир» Ф. Прокоповича — шкільна драма. Роль Києво-Могилянської академії в розвитку театрального мистецтва. ТЛ: шкільна драма, вертеп.		

№	Зміст уроку	Дата	Примітки
18.	Григорій Сковорода. «Бджола та Шершень», «Собака і Вовк». «Всякому місту — звичай і права», «De libertate», «Вступні двері до християнської добронравності», афоризми. Актуальність творів для сьогодення життя. ТЛ: афоризм.		Напам'ять «Всякому місту — звичай і права»
19.	Християнські морально-етичні ідеали Г. С. Сковороди у творах «Сад божественних пісень». Біблійна основа творчості Г. Сковороди та його вчення про самопізнання і «сродний труд». Повчальний характер і художні особливості притч збірки «Байки харківські».		Напам'ять кілька афоризмів (на вибір)
20.	РЗМ № 1. Контрольний твір за творчістю Г. Сковороди.		
21.	Контрольна робота № 2 (тестові завдання, запитання) за темою «Давня українська література».		
22.	ТЕМА № 3. Нова українська література. Суспільно-історичний контекст становлення нової української літератури. Основні художні напрями (класицизм, романтизм, початкові форми реалізму). Бурлескна стильова течія. Іван Котляревський. «Енеїда». Життя і творчість. Історія створення «Енеїди». Провідні проблеми і мотиви твору. Аналіз поеми. ТЛ: травестія, пародія, бурлеск, алюзія. Поглиблення знань про силабо-тонічне віршування.		
23.	Іван Котляревський. «Енеїда». Характеристика образів — героїв поеми, образ Енея. Утвердження народної моралі в душі просвітительства. Національний колорит, зображення життя всіх верств суспільства, алюзії на українську історію в ній.		Напам'ять уривок з «Енеїди» (на вибір)
24.	Іван Котляревський. «Наталка Полтавка» — соціально-побутова драма, перший твір нової української драматургії. Робота над змістом. ТЛ: поглиблення поняття про драматичний твір.		
25.	Іван Котляревський. «Наталка Полтавка». Наталка як уособлення кращих рис української жінки. Інші персонажі п'єси. Значення п'єси для розвитку української драматургії і театрального мистецтва. Гумористичні засоби у творі.		
26.	РЗМ № 2. Підготовка до контрольного домашнього твору за п'єсою «Наталка Полтавка».		Контрольний домашній твір за п'єсою «Наталка Полтавка»
27.	ЛРК № 2. «Літос...» Г. Могильницької — блискучий взірць поемічної літератури ХХІ ст. Урок риторики з використанням матеріалів літератури рідного краю.		
28.	Григорій Квітка-Основ'яненко. «Конотопська відьма». Батько української прози, один із перших в Європі «творців людової повісті». Картини життя українського суспільства за часів Великої Руїни в «Конотопській відьмі». Іронія і сатира в ній, поєднання реалізму і фантастики. ТЛ: літературний напрям, течія, сентименталізм, реалізм.		
29.	Г. Квітка-Основ'яненко. «Конотопська відьма». Робота над змістом. Елементи реалізму і фантастики. Художні засоби сатиричного зображення персонажів твору. Роль оповідача в творі.		
30.	Григорій Квітка-Основ'яненко. «Маруся» — перша україномовна повість нової української літератури, взірць сентименталізму. Робота над змістом.		
31.	Г. Квітка-Основ'яненко. «Маруся». Головні персонажі твору — уособлення високих морально-етичних якостей простої людини.		
32.	Художні засоби сентименталізму, християнські ідеали повісті. Контрольна робота № 3 (тестові завдання, запитання) за темою «Нова українська література». Творчість І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка.		
II семестр			
33.	ТЕМА № 4. Література українського романтизму. Ідейно-художні особливості романтизму. Поглиблення бачення розбіжності між ідеалом і дійсністю. Поети-романтики. П. Гулак-Артемовський, «Рибалка»; Є. Гребінка «Українська мелодія»; М. Костомаров, «Соловейко»; В. Забіла, «Соловей»; М. Петренко, «Небо». Головна мета поезій.		
34.	М. Шашкевич. «Веснівка». Зачинатель нової української літератури на західних землях. Роль «Руської трійці» у національному духовному відродженні. ТЛ: романтизм, романс.		Напам'ять одну з поезій (на вибір)

№	Зміст уроку	Дата	Примітки
35.	Микола Гоголь. «Вечір проти Івана Купала». Літературна діяльність письменника на порубіжжі культур двох народів — українського і російського.		
36.	Микола Гоголь. Романтична умовність оповідання «Вечір проти Івана Купала». Зв'язок з «нечистою силою» як метафора злодіяння.		
37.	Нова українська література. Тарас Шевченко. Рання творчість. «До Основ'яненка», «На вічну пам'ять Котляревському», «Думка».		
38.	Тарас Шевченко. Романтичний характер ранніх поезій. Умовність у баладі, тривога за жіночу долю («Причинна», «Лілея»).		
39.	ТЛ: елегія, поглиблення поняття про лірику й ліро-епіку. ЛРК № 3 Розділ № 4. Нова українська література.		
40.	Образ Т. Г. Шевченка в творчості поетів Одещини. Тарас Шевченко. Поема «Гайдамаки».		
41.	Історична основа твору. Сюжет і композиція. Героїчний характер твору. Тарас Шевченко. Поема «Гайдамаки».		
42.	Повсталий народ — головний герой поеми. Образ Яреми, Гонти, Залізняка. Художні особливості й мова поеми. Підготовка до написання контрольного домашнього твору.		Напам'ять: фрагмент (на вибір)
43.	Тарас Шевченко. Національна проблематика у творчості періоду «Трьох літ». Поема «Кавказ». Неприйняття насильства, поневолення людей, осуд тогочасної загарбницької імперської політики. Тарас Шевченко. «Чигрине, Чигрине». Глибокі роздуми поета про минуле й майбутнє України. «Великий льох». Відображення трагічних епізодів української історії. Алегоричні образи. ТЛ: містерія. «Стоїть в селі Суботові...». Художня оцінка діяльності Б. Хмельницького. Зв'язок з «Великим льохом».		
44.	Тарас Шевченко. Поема «Сон» («У всякого своя доля...»). Протистояння імперського режиму і вільнодумної, національно свідомої особистості. Сатиричний пафос поеми, його спрямування. ТЛ: алегорія, гротеск, поетика контрасту, умовність.		Напам'ять: фрагмент (на вибір)
45.	Контрольна робота № 4 (тестові завдання, запитання) за літературою українського романтизму, ранньою творчістю Т. Г. Шевченка.		
46.	ТЕМА № 5. Тарас Шевченко. Послання «І мертвим, і живим, і ненародженим...». Викриття конформізму значної частини української еліти. Критичний перегляд національної історії задля перспективи її кращого майбутнього.		Напам'ять: фрагмент (на вибір)
47.	Тарас Шевченко. «Катерина», «Марія». Різні типи втілення теми жіночої долі (романтичний, символічно-узагальнений).		
48.	Тарас Шевченко. «Наймичка», «На панщині пшеницю жала...». Різні типи втілення теми жіночої долі (реалістично-побутовий).		
49.	РЗМ № 3. Контрольний твір «Образ матері в творах Тараса Шевченка».		
50.	Тарас Шевченко. Поезія періоду арешту й заслання і після повернення із заслання. «Садок вишневий коло хати...», «Доля», «Росли укупочці, зросли...» ТЛ: поглиблення поняття про ліричного героя, психологізм у літературі, жанр ліричної медитації.		
51.	Тарас Шевченко і Біблія. «Ісаїя. Глава 35». Духовна присутність Біблії в усій творчості поета. Ставлення Т. Шевченка до Біблії. Цикл «Давидові псалми». ТЛ: псалом, гімн.		
52.	УПЧ № 2. Д. Чуб (Нитченко). «Живий Шевченко».		
53.	РЗМ № 4 за творчістю Тараса Шевченка: Світова велич українського поета. Огляд вивченої поетичної спадщини Т. Шевченка. Робота з цитатним матеріалом, з літературними джерелами, додатковою науковою, критичною та словниково-довідковою літературою.		
54.	Контрольна робота № 5 (тестові завдання, запитання) за творчістю Т. Шевченка відповідно до теми № 5.		
55.	ТЕМА № 6. Пантелеймон Куліш. «До рідного народу», «Троє схотінок», «Заворожена криниця». Огляд життя і творчості письменника. Романтична лірика.		
56.	П. Куліш. «Чорна рада» — перший україномовний історичний роман. Історична основа роману, його джерела. Ідейна суперечність роману. Показ протистояння сил державотворення і руїництва.		

№	Зміст уроку	Дата	Примітки
57.	П. Куліш. «Чорна рада». Персонажі роману — представники різних суспільних прошарків. Образ Лесі Череванівни.		
58.	П. Куліш. «Чорна рада». Функції описів у романі. Багатоплановість сюжету, яскравість мови. Значення творчості П. Куліша. ТЛ: роман, роман-хроніка, історичний роман.		
59.	Урок виразного читання № 2. П. Куліш. Оповідання, поеми. «Автобіографія».		На вибір
60.	Марко Вовчок. «Максим Гримач». Огляд життя і творчості. Романтичність оповідання «Максим Гримач», особливості його сюжету. Почуття відповідальності та вини як уселюдські почуття.		
61.	З літератури ХХ століття. Іван Багряний. «Тигролови» (скорочено) — авантюрно-пригодницький роман. Сюжет. Гуманістична ідея перемоги добра над злом. ТЛ: пригодницький роман.		
62.	Іван Багряний. «Тигролови». Сильний тип української людини — головний герой твору. Інші образи роману. Роль патріотичного мотиву в сюжеті.		Контрольний домашній твір-роздум про сильну українську людину
63.	Візуальна (зорова) поезія сьогодні. Оглядово. М. Мірошніченко «Фенікс-птах із земель руських»; В. Женченко «Стогін»; М. Сарма-Соколовський «Дзвін гетьмана Івана Мазепи». Поєднання тексту і малюнка (зорових і слухових образів) у зоровій поезії. ТЛ: візуальна (зорова) поезія.		
64.	УПЧ № 3 Марко Вовчок. «Інститутка» (за вибором учителя).		
65.	Василь Герасим'юк. «Чоловічий танець», «Перший сніг», «Жива ватра». Філософські роздуми крізь призму художньої деталі: про повноцінне буття людини, її духовне наповнення.		
66.	Іван Липа. «Мати», «У невідомому путь». Життя і творчість письменника-борця. Зміст, аналіз, головна ідея кожної із притч.		
67.	Контрольна робота № 6 (тестові завдання, запитання) відповідно до теми № 6.		
68.	ЛРК № 4. Розділ 5. Література ХХ століття. Тема Голодомору в Україні 1932–1933 років у творчості письменників Одещини.		
69.	УПЧ № 4. І. Багряний «Огненне коло».		
70.	Підсумковий урок. Завдання на літо.		

ЗРАЗОК ЗАПОВНЕННЯ СТОРІНОК ЖУРНАЛУ
до орієнтовного календарно-тематичного планування з української літератури
(9-й клас 12-річної школи за програмою «Українська мова» (5–12-ті класи),
К.: Ірпінь, 2005, авт. Р. Мовчан)

За Інструкцією з ведення класного журналу учнів 5–11(12-х) класів загальноосвітніх навчальних закладів (наказ МОН України від 03.06.2008 р., № 496)

Тема № 1									Тема № 2									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16			
			Напам'ять				КР № 1	Зошит	Тематична							Зошит		

Тема № 2								Тема № 3											
17	18		19		20	21		22	23		24	25	26		27	28	29	30	
			Напам'ять		Напам'ять	Контрольний твір	КР № 2	Зошит	Тематична				Напам'ять		Контрольний домашній твір				

Тема № 3						Тема № 4														
31	32					33	34		35	36	37	38	39		40	41		42	43	
	КР № 3	Зошит	Читацький щоденник	Тематична	I семестр	Скоригована					Напам'ять				Зошит			Напам'ять		

Тема № 4					Тема № 5										Тема № 6					
44		45			46		47	48	49	50	51	52	53	54			55	56	57	
	Напам'ять	КР № 4	Зошит	Тематична	Напам'ять				Контрольний твір					КР № 5	Зошит	Тематична				

Тема № 6																					
58	59	60	61		62		63	64	65	66	67	68	69	70							
					Зошит	Контрольний домашній твір					КР № 6					Зошит	Читацький щоденник	Тематична	II семестр	Скоригована	Річна

**ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ 9-ГО КЛАСУ 12-РІЧНОЇ ШКОЛИ**
за програмою «Українська мова» (5–12-ті класи) для загальноосвітніх
навчальних закладів з російською мовою навчання,
Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005,
авт.: Н. В. Бондаренко, О. М. Біляєв та ін.

Всього — 70 годин. На тиждень — 2 години

№	Зміст уроку	Дата	Примітки
I семестр			
1.	ТЕМА № 1. Вступ. Мова — суспільне явище.		
2.	Повторення та узагальнення вивченого. Просте речення. Двоскладне й односкладне просте речення.		
3.	Синтаксис. Пунктуація. Складне речення, його ознаки. Складносурядне речення, його будова.		
4.	РЗМ № 1. Повторення вивченого про мовлення і спілкування, про текст, стилі і типи мовлення.		
5.	Засоби зв'язку в складносурядному реченні.		
6.	Смислові зв'язки між компонентами складносурядного речення.		
7.	Розділові знаки між частинами складносурядного речення.		
8.	РЗМ № 2. МД. Говоріння. Контрольний вибіркового переказ тексту наукового стилю (назва).		
9.	Контрольна робота № 1 (тестові завдання) за темою «Складносурядне речення». МД. Контрольне аудіювання тексту художнього стилю (назва).		
10.	ТЕМА № 2. Складнопірядне речення, його будова, засоби зв'язку в ньому (практично).		
11.	Розділові знаки між головними та пірядними реченнями.		
12.	РЗМ № 3. Тематичні виписки як спосіб засвоєння і запам'ятовування почутого і прочитаного.		
13.	Основні види складнопірядних речень. Складнопірядні речення з пірядними означальними.		
14.	Складнопірядні речення з пірядними з'ясувальними.		
15.	Складнопірядні речення з пірядними місця та часу.		
16.	РЗМ № 4. Поняття про тезу. Тези статей на морально-етичні та суспільні теми.		
17.	Складнопірядні речення з пірядними способу дії і ступеня.		
18.	Складнопірядні речення з пірядними причини та мети.		
19.	Складнопірядні речення з пірядними порівняльними та умови.		
20.	РЗМ № 5. МД. Контрольне читання вголос тексту публіцистичного стилю (назва).		
21.	РЗМ № 6. Переклад з російської мови різних за стилем і жанром уривків.		
22.	Складнопірядні речення з кількома пірядними допустовими та наслідку.		
23.	Складнопірядне речення з кількома пірядними. Розділові знаки в ньому.		
24.	Синтаксичний розбір складнопірядних речень. Тренувальні вправи.		
25.	Контрольна робота № 2 (тестові завдання) за темою «Складнопірядне речення». МД. Контрольне читання мовчки тексту художнього стилю (назва).		
26.	ТЕМА № 3. Безсполучникове складне речення. Смислові відношення між компонентами в безсполучниковому складному реченні.		
27.	Розділові знаки між частинами безсполучникового складного речення.		
28.	РЗМ № 7. МД. Контрольний письмовий вибіркового переказ тексту публіцистичного стилю (назва) за складним планом.		
29.	РЗМ № 8. МД. Контрольний письмовий вибіркового переказ тексту публіцистичного стилю (назва) за складним планом.		
30.	Синтаксичний розбір безсполучникових складних речень. Тренувальні вправи.		
31.	Контрольний диктант за I семестр (назва).		
32.	Контрольна робота № 3 (тестові завдання) за темою «Безсполучникове складне речення». Аналіз помилок, допущених у переказі та диктанті.		
II семестр			
33.	ТЕМА № 4. Складне речення з різними видами зв'язку. Складні речення із сурядним сполучниковим та безсполучниковим зв'язком.		
34.	Складні речення з пірядним сполучниковим та безсполучниковим зв'язком.		
35.	РЗМ № 9. Поняття про реферат, доповідь. Доповідь (реферат) на основі двох-трьох джерел на морально-етичні та суспільні теми.		
36.	Складні речення із сполучниковими зв'язками сурядності й пірядності та безсполучниковим.		

№	Зміст уроку	Дата	Примітки
37.	Синтаксичний розбір складних речень з різними видами зв'язку. Тренувальні вправи.		
38.	РЗМ № 10. Дискусія на морально-етичну тему (назва).		
39.	Синтаксичний розбір складних речень з різними видами зв'язку. Тренувальні вправи.		
40.	Контрольна робота № 4 (тестові завдання) за темою «Складне речення з різними видами зв'язку». МД. Контрольне аудіювання тексту наукового стилю (назва).		
41.	ТЕМА № 5. Лінгвістика тексту. Структурна організація тексту.		
42.	Складне синтаксичне ціле (ССЦ) в структурі тексту.		
43.	РЗМ № 11. МД. Говоріння. Контрольний твір у публіцистичному стилі на суспільну тему (назва).		
44.	Внутрішньотекстові зв'язки.		
45.	Види інформації в тексті. Актуальне членування тексту.		
46.	РЗМ № 12. Ділові папери. Заява. Автобіографія. Анкета.		
47.	Довідники з синтаксису і пунктуації.		
48.	Контрольна робота № 5 (тестові завдання) за темою «Лінгвістика тексту». МД. Контрольне читання мовчки тексту наукового стилю (назва).		
49.	ТЕМА № 6. Узагальнення й систематизація вивченого в 5–9-х класах. Фонетика. Орфоепія. Орфографія. Графіка. Основні правила української літературної вимови.		
50.	Лексикологія.		
51.	РЗМ № 13. МД. Говоріння. Контрольний діалог (назва).		
52.	Будова слова. Словотвір. Значущі частини слова. Основні способи словотвору.		
53.	РЗМ № 14. Оповідання (письмово) на самостійно обрану тему.		
54.	Орфограми в префіксах і суфіксах.		
55.	РЗМ № 15. МД. Контрольний письмовий твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему (назва) за складним планом.		
56.	РЗМ № 16. МД. Контрольний письмовий твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему (назва) за складним планом.		
57.	Аналіз помилок, допущених у творі. Морфологія. Орфографія. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенник.		
58.	Дієслово, його особливі форми. Прислівник. Службові частини мови.		
59.	РЗМ № 17. МД. Говоріння. Контрольний стислий переказ тексту публіцистичного стилю (назва).		
60.	Букви Н і НН у частинах мови. НЕ з різними частинами мови. Дефісні написання.		
61.	РЗМ № 18. Усний переклад озвученого тексту українською мовою.		
62.	Синтаксис. Пунктуація. Словосполучення і речення як синтаксичні одиниці. Головні і другорядні члени речення. Слова, граматично не зв'язані з членами речення (звертання, вставні слова, речення). Види складних речень.		
63.	РЗМ № 19. МД. Контрольне читання вголос тексту наукового стилю (назва).		
64.	Способи передачі чужої мови. Розділові знаки при відокремлених членах речення. Двокрапка і тире у простому і складному реченнях.		
65.	РЗМ № 20. МД. Контрольний письмовий стислий переказ тексту художнього стилю (назва) за складним планом.		
66.	РЗМ № 21. МД. Контрольний письмовий стислий переказ тексту художнього стилю (назва) за складним планом.		
67.	Контрольний диктант за II семестр (назва).		
68.	Контрольна робота № 6 (тестові завдання) за темою «Узагальнення й систематизація вивченого в 5–9-х класах».		
69.	Аналіз помилок, допущених у переказі та диктанті.		
70.	Підсумковий урок.		

ЗРАЗОК ЗАПОВНЕННЯ СТОРІНОК ЖУРНАЛУ
 до орієнтовного календарно-тематичного планування з української мови
 (9-й клас 12-річної школи за програмою «Українська мова» (5–12-ті класи)
 для загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання,
 Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005,
 авт.: Н. В. Бондаренко, О. М. Біляєв та ін.)

За Інструкцією з ведення класного журналу учнів 5–11(12-х) класів
 загальноосвітніх навчальних закладів (наказ МОН України від 03.06.2008 р., № 496)

I семестр															
Тема № 1									Тема № 2						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
								Контрольний усний переказ	КР № 1		Контрольне аудіювання		Зошит	Тематична	

Тема № 2										Тема № 3					
17	18	19	20	21	22	23	24	25		26	27	28	29	30	31
	Зошит			Контрольне читання вголос				КР № 2	Контрольне читання мовчки	Зошит	Тематична		Контрольний письмовий переказ		Контрольний диктант

II семестр															
Тема № 3					Тема № 4								Тема № 5		
32					33	34	35	36	37	38	39	40			
КР № 3	Зошит	Тематична	I семестр	Скоригована								КР № 4	Контрольне аудіювання	Зошит	Тематична
															Контрольний усний твір

Тема № 5								Тема № 6												
44	45	46	47	48				49	50	51		52	53	54	55	56		57	58	
				КР № 5	Контрольне читання мовчки	Зошит	Тематична					Контрольний діалог					Контрольний письмовий твір	Зошит		

Тема № 6																					
59		60	61	62	63		64	65	66	67	68	69	70								
Контрольний усний переказ						Контрольне читання вголос			Контрольний письмовий переказ	Контрольний диктант	КР № 6					Зошит	Тематична	II семестр	Скоригована	Річна	ДПА

**ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 9-ГО КЛАСУ 12-РІЧНОЇ ШКОЛИ
за програмою «Українська література» (5–12-ті класи) для загальноосвітніх
навчальних закладів з навчанням мовою національних меншин,**

**Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005,
авт.: О. М. Івасюк, Н. В. Гуйванюк, В. Є. Бuzинська**

Всього — 70 годин. На тиждень — 2 години

№	Зміст уроку	Дата	Примітки
---	-------------	------	----------

I семестр

- ТЕМА № 1. Вступ.**
Українська література як художнє відображення життя народу.
Т.Л: принципи аналізу художнього твору.
- Усна народна творчість.** Народна драма. «Просо». «Коза».
Т.Л: поняття про народну драматургію та її основні жанри.
- Народна драма. «Весілля».
- Прадавня українська література.** Періодизація української літератури.
Літописи — найдавніші пам'ятки світської літератури Київської Русі.
Т.Л: поняття про літопис.
- «Поучення» Володимира Мономаха.**
Т.Л: поняття про жанр «повчання».
- «Слово о полку Ігоревім»** — найвидатніша пам'ятка давньоукраїнської і світової культури. Історична основа «Слова...». Композиція твору. Питання авторства.
- Зміст «Слова о полку Ігоревім». Сюжет. Жанр. Образи руських князів у творі. Ліризм, моральна краса і велич Ярославни.
Т.Л: поняття про колективного героя.

№	Зміст уроку	Дата	Примітки
8.	Роль пейзажу в розгортанні сюжету. Образ Руської землі. Переклади й переспіви «Слова о полку Ігоревім» у ХІХ–ХХ ст.		
9.	РЗМ № 1. Контрольний твір за «Словом о полку Ігоревім».		
10.	Контрольна робота № 1 (тестові завдання, запитання) за темою «Усна народна творчість. Прадавня українська література».		
11.	ТЕМА № 2. Давня українська література ХІV–ХVІІІ ст. Історичні умови розвитку української літератури ХІV–ХVІІІ ст.		
12.	Роль Запорозької Січі в розвитку освіти, діяльність братств. Роль Києво-Могилянської академії у розвитку української науки, культури та літератури. Козацькі літописи ХVІІ–ХVІІІ ст. та їх основна тематика («Літопис Самовидця», «Літопис Грабянки»). ТЛ: поняття про ренесансову літературу.		
13.	ЛРК № 1. Відродження письменниками Одещини давніх жанрів української літератури. «Літос» Г. Могилянської — блискучий взірць полемічної літератури ХХІ століття».		
14.	Іван Величковський. Поетичний пошук митця, нові і незвичні літературні форми. Особливість поетичного світобачення. ТЛ: поглиблене поняття про барокову поезію.		
15.	Іван Величковський. Збірка «Зегар цілий і полузегарок». Аналіз епіграм «Тому, хто пише вірші», «На хміль», «Хто на чужее радий, сам зловлений буває».		
16.	ЛРК № 2. Відродження письменниками Одещини давніх жанрів української літератури. Барокові традиції у містерії О. Різнікова «Бран».		
17.	Григорій Сковорода. Відомості про життя і творчість письменника. Основні твори письменника, їх жанрові особливості.		
18.	Григорій Сковорода. Збірка поезій «Сад божественних пісень». Аналіз вірша «Всякому місту — звичай і права».		Напам'ять «Всякому місту — звичай і права»
19.	УПЧ № 1. Григорій Сковорода. Поезії, байки (на вибір учителя).		
20.	Афористичність мови творів Григорія Сковороди. Значення творчості Григорія Сковороди для розвитку української літератури. ТЛ: поняття про афоризм.		
21.	Контрольна робота № 2 (тестові завдання, запитання) за темою «Давня українська література».		
22.	ТЕМА № 3. Нова українська література (кінця ХVІІІ — перших десятиліть ХІХ ст.). Розвиток поезії, драматургії, прози кінця ХVІІІ — перших десятиліть ХІХ ст. ТЛ: основні напрями і стилі, роди і жанри художньої літератури (класицизм, реалізм, романтизм).		
23.	Іван Котляревський. Основні фрагменти з життя письменника. «Енеїда». Історія написання.		
24.	Іван Котляревський. «Енеїда». Композиція, основні сюжетні лінії, жанрова особливість, тема і головна думка твору. ТЛ: поняття про пародію, бурлеск, травестію.		Напам'ять уривок з «Енеїди» (за вибором учителя)
25.	Іван Котляревський. «Енеїда». Образи твору. Національний колорит поеми.		
26.	Урок виразного читання № 1.		
27.	РЗМ № 2. Підготовка до написання домашнього твору за творчістю Івана Котляревського.		Контрольний домашній твір
28.	Григорій Квітка-Основ'яненко. Життєвий і творчий шлях письменника. Перший україномовний прозовий твір нової української літератури «Маруся».		
29.	Григорій Квітка-Основ'яненко. «Маруся». Жанр твору, характеристика персонажів. ТЛ: сентименталізм як літературний напрям в українській літературі. Поглиблене поняття про сентиментальну повість.		
30.	Григорій Квітка-Основ'яненко. «Маруся». Художні особливості твору, роль пейзажів.		
31.	УПЧ № 2. Григорій Квітка-Основ'яненко. «Конотопська відьма». Поеднання реалістичного й фантастичного в повісті.		
32.	Контрольна робота № 3 (літературний диктант) за темою «Нова українська література (кінця ХVІІІ — перших десятиліть ХІХ ст.). Творчість І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка».		
ІІ семестр			
33.	ТЕМА № 4. Літературний процес 40-60 років ХІХ ст. Вступ. Суспільно-політичний рух в Україні 40-50 років ХІХ ст. Кирило-Мефодіївське товариство. Творчість поетів романтиків харківської школи. ТЛ: поняття про поетичні школи.		
34.	Розвиток української літератури в Західній Україні (в Галичині, на Буковині та Закарпатті). Діяльність «Руської трійці».		

№	Зміст уроку	Дата	Примітки
35.	Тарас Шевченко. Життєвий та творчий шлях. Джерела творчості Кобзаря, основні періоди творчості.		Напам'ять уривок «Реве та стогне Дніпр широкий...»
36.	Тарас Шевченко. Балада «Причинна» — найкращий з відомих ранніх творів поета. Фольклорна основа твору.		
37.	Тарас Шевченко. Балада «Причинна». Ознаки романтизму в баладі. Ліричні відступи. <i>ТЛ:</i> поглиблення поняття про баладу.		
38.	Тарас Шевченко як драматург. Драма «Назар Стодоля». Робота над змістом тексту.		
39.	Тарас Шевченко. Драма «Назар Стодоля». Тема та головна думка твору.		
40.	Тарас Шевченко. Драма «Назар Стодоля». Характеристика образів драми.		
41.	УПЧ № 3. Дмитро Чуб (Нитченко). «Живий Шевченко».		
42.	Контрольна робота № 4 (тестові завдання, запитання) за темою «Літературний процес 40-60 років ХІХ ст. Творчість Тараса Шевченка».		
43.	ТЕМА № 5. Тарас Шевченко. Поема «Наймичка». Основні сюжетні лінії, образи, художні особливості. <i>ТЛ:</i> поглиблення поняття про поему як ліро-епічний твір.		
44.	Тарас Шевченко. Поема «Сон». Ідейно-художній зміст і образи, сатиричні засоби у викритті царського самодержавства.		Напам'ять уривок з поеми «Сон» (за вибором учителя)
45.	Тарас Шевченко. Поема «Кавказ». Історична основа, присвята, композиція твору, тема національно-визвольної боротьби. Образ Прометея у творі.		Напам'ять уривок з поеми «Кавказ» (за вибором учителя)
46.	Тарас Шевченко. Послання «І мертвим, і живим...». Образ автора. Актуальність твору.		Напам'ять уривок з послання «І мертвим, і живим...» (за вибором учителя)
47.	Тарас Шевченко. Цикл «Думки», «Ну що б, здавалося слова...», «Пророк», «Полякам».		
48.	Урок виразного читання № 2. Виразне читання поезій Тараса Шевченка.		
49.	ЛРК № 3. Одеська Шевченкіана. Образ Т. Шевченка в творчості поетів Одещини.		
50.	РЗМ № 3. Контрольний твір за творчістю Тараса Шевченка.		
51.	Світове значення творчості Тараса Шевченка.		
52.	Контрольна робота № 5 (тести, літературний диктант) за темою «Творчість Тараса Шевченка».		
53.	ТЕМА № 6. Марко Вовчок. Життєвий і творчий шлях. Світогляд письменниці.		
54.	Марко Вовчок. Повість «Інститутка». Життєві основи змісту. <i>ТЛ:</i> соціально-реалістична повість.		
55.	Марко Вовчок. Повість «Інститутка». Образи повісті.		
56.	Марко Вовчок. Повість «Інститутка». Автор у творі. Художня майстерність у створенні образів-персонажів. Поетичне змалювання картин природи. Багатство мови.		
57.	УПЧ № 4. Марко Вовчок. «Д'як». «Три долі». «Дев'ять братів і десята сестриця Галя».		
58.	Пантелеймон Куліш. Життєвий і творчий шлях. Основні напрями художньої творчості.		
59.	Пантелеймон Куліш. «Чорна рада» — перший український історичний роман-хроніка.		
60.	Пантелеймон Куліш. «Чорна рада». Основний конфлікт твору. Побут і звичаї родовитої козацької старшини.		
61.	Пантелеймон Куліш. «Чорна рада». Персонажі твору — представники різних суспільних прошарків того часу.		
62.	Пантелеймон Куліш. «Чорна рада». Особливості поетики роману. Значення творчості Пантелеймона Куліша для розвитку української літератури.		
63.	РЗМ № 4. Підготовка до написання контрольного домашнього твору.		Домашній твір за творчістю П. Куліша.
64.	Українська література кінця ХІХ ст. Юрій Федькович. Основні біографічні відомості, напрямки діяльності.		
65.	Юрій Федькович. Оповідання «Три як рідні брати».		
66.	ЛРК № 4. Тема Голодомору в Україні 1932–1933 років у творчості письменників Одещини.		
67.	Контрольна робота № 6 (тестові завдання, запитання) за темою «Творчість Марка Вовчка, Пантелеймона Куліша, Юрія Федьковича».		

исходя из специфики учебных предметов, тематическое оценивание школьников предполагает проведение контрольной работы по изучаемой теме, результаты которой учитываются при выставлении тематической оценки наряду с текущими оценками.

В ходе заполнения страниц классных журналов по русскому языку и литературе следует придерживаться порядка, установленного «Інструкцією з ведення класного журналу учнів 5—11(12)-х класів загальноосвітніх навчальних закладів», утверждённой приказом МОН Украины от 03.06.2008 г. № 496.

Остановимся более подробно на особенностях изучения школьных курсов русского языка и литературы в 9-х классах 12-летней школы. В помощь учителям приводим также возможные варианты распределения учебных часов для составления календарно-тематического планирования.

Русский язык

В 9-м классе 12-летней школы как с русским (учеб. прогр. 2005 г., авт.: Н. Г. Озерова, Л. В. Давидюк и др.), так и с украинским (учеб. прогр. 2005 г., под ред. Н. Ф. Баландиной) языком обучения продолжается изучение систематического курса синтаксиса. Напоминаем, что усвоение данного курса играет важнейшую роль в речевом развитии школьников. Обращаем внимание учителей-словесников также на то, что для успешного овладения учащимися моделями предложений, осознания значений и структуры синтаксических единиц, формирования навыков использования их в речевом общении особенно необходимо на уроках организовать систематическую работу по а) синтаксическому анализу предложения, б) конструированию предложений по заданным графическим схемам, в) составлению речевых высказываний на основе усвоенных синтаксических конструкций.

В программе для школ с русским языком обучения предусмотрены специальные часы для повторения и систематизации изученного материала по фонетике, лексикологии, словообразованию, морфологии, синтаксису, орфографии и пунктуации. Работу по повторению данных разделов курса русского языка необходимо направить на совершенствование умений учащихся определять стилистические функции языковых единиц, развитие навыков их употребления в соответствии с нормами русского литературного языка. При изучении речевого раздела программы особое внимание следует уделить обобщению и систематизации знаний школьников о тексте как единице языка и речи, совершенствованию умений выполнять его комплексный лингвистический анализ, воспринимать/создавать тексты с учётом коммуникативной задачи.

Для удобства составления календарно-тема-

тического планирования приводим возможное распределение часов на изучение школьного курса русского языка 9-го класса в школах с русским языком обучения и проведение контроля уровня учебных достижений школьников:

	За год	Семестры	
		I	II
Всего часов	87,5	32	55,5
Изучение языкового материала	50	14	36
Развитие связной речи	27,5	14	13,5
Повторение и обобщение изученного.			
Контрольная работа по теме.	2	—	2
Контрольная работа по теме.			
Контрольное аудирование	2	1	1
Контрольная работа по теме.			
Контрольное чтение молча.	2	1	1
Диктант	2	1	1
Изложение	1	1	—
Сочинение	1	—	1

В школах с украинским языком обучения, помимо изучения синтаксиса русского языка, целесообразно предусмотреть повторение и систематизацию приобретенных в 5—7-х классах сведений по лексикологии, словообразованию, морфологии, орфографии и пунктуации. Для этого можно использовать предусмотренные в программе часы на повторение и резервное время. Рекомендуем также за счёт учебных часов программы выделить отдельные уроки развития связной речи. Планируя работу по речевому развитию школьников 9-х классов школ с украинским языком обучения, особое внимание следует уделить совершенствованию умений учащихся:

- воспринимать тексты-рассуждения морально-этической тематики художественного и публицистического стилей;
- воспроизводить и создавать такого же рода речевые высказывания в устной и письменной форме;
- составлять и разыгрывать диалоги дискуссионного характера на морально-этическую тему;
- составлять реферат на заданную тему.

Предлагаем возможное распределение часов на изучение курса русского языка 9-го класса в школах с украинским языком обучения и проведение контроля уровня учебных достижений школьников:

	За год	Семестры	
		I	II
Всего часов	70	32	38
Изучение языкового материала	48	22	28
Развитие связной речи	10	5	5
Повторение и обобщение изученного.			
Контрольная работа по теме.	2	1	1
Контрольная работа по теме.			
Контрольное аудирование	2	1	1
Контрольная работа по теме.			
Контрольное чтение молча.	2	1	1
Зрительная-слуховой диктант	1	1	-
Диктант	2	1	1
Сочинение	1	-	1

Необходимо также отметить, что при подготовке уроков русского языка особенно важным для учителя-словесника является подбор дидактических единиц. Он должен осуществляться с учётом предложенной в программах тематики, межпредметных связей и обеспечивать реализацию поли- и социокультурного подхода к изучению предмета. Напоминаем, что центральное место среди дидактических единиц урока русского языка отводится тексту. Для 9-х классов школ с русским и украинским языком обучения наиболее предпочтительным является выбор текстов, знакомство с которыми способствует формированию у школьников активной позиции по отношению к проблемам сохранения природы и культурных ценностей человечества и своего народа, исторической памяти, взаимоотношения поколений; толерантного и гуманистического мировоззрения; понимания того, что культура русского народа, как и другие национальные культуры, является достоянием культурного пространства Украины; осознания роли русской литературы в мировом литературном процессе XII–XX столетий; представлений о развитии русского искусства данного временного периода; высокой читательской культуры, знания лучших образцов русской классической литературы.

Именно такое содержательное наполнение современного урока русского языка соответствует стратегическим целям языкового образования в Украине.

Литература

Построение содержания курса литературы 9-го класса основано на историко-литературном принципе и охватывает развитие мирового литературного процесса от античной эпохи до XXI столетия. Изучение предмета должно обеспечить подготовку учащихся к усвоению систематического историко-литературного курса литературы 10–12-х классов в системе профильного обучения. С этой целью обучение школьников на уроках литературы должно быть направлено на формирование прочных знаний об основных литературных эпохах и

направлениях, о литературном процессе; на развитие умений определять его мировую и национальную специфику, место в нём русской литературы, устанавливать связи между произведениями разных видов искусств, принадлежащих одной культурной эпохе.

В 9-м классе завершается знакомство школьников с античной и древнерусской литературой и культурой. Поэтому содержание уроков по данным темам должно отбираться с учетом повторения, расширения и углубления изученного в 6–7-х классах. Так, например, в обзорные уроки по античной литературе целесообразно включить сведения о влиянии её на развитие мировой культуры (в частности эпохи Возрождения), об интерпретации сюжетов и образов произведений древнегреческих и древнеримских писателей средствами других искусств и проч. Обращаем внимание учителей на наличие фактической неточности в тексте программы литературы для 9-го класса (2005 г., авт.: Л. А. Симакова, В. В. Снегирёва, с. 86) в отношении принадлежности Сапфо и Анакреонта к древнеримской литературе. Их творчество должно рассматриваться при изучении древнегреческой лирики.

Центральное место в теме «Древнерусская литература» должно быть отведено урокам по изучению «Слова о полку Игореве», на которые целесообразно выделить дополнительные часы из резервного времени. Очень важно, чтобы в процессе знакомства с этим литературным произведением у учащихся сформировалось представление о нём как об уникальном памятнике двух близкородственных культур — русской и украинской, колыбелью которых стала культура Киевской Руси.

Напоминаем, что современные уроки литературы должны строиться на основе широкой интеграции, контекстного изучения художественных произведений, активного использования методики компаративного анализа.

Для удобства составления календарно-тематического планирования предлагаем возможный вариант распределения часов на изучение художественных произведений, развитие речи, уроки внеклассного чтения с указанием видов работ:

Тема	Уроки развития речи	Уроки внеклассного чтения	Всего часов
59	6	5	70
I семестр			
28	2	2	32
Введение (1 час) Античная литература (4 часа). Литература Средних веков и эпохи Возрождения (7 часов).	Подготовка к контрольному домашнему сочинению-рассуждению на литературную тему (1 час).	Д. С. Лихачёв «Земля родная» (1 час). Данте Алигьери «Божественная комедия» (1 час).	15
Литература XVII–XVIII веков (10 часов).	—	—	10

Тема	Уроки развития речи	Уроки внеклассного чтения	Всего часов
Литература XIX века: Джордж Гордон Байрон. В. А. Жуковский (6 часов).	Контрольное сочинение-рассуждение по прочитанному произведению (1 час).	—	7
II семестр			
31	4	3	38
Литература XIX века: А. С. Грибоедов. А. С. Пушкин. М. Ю. Лермонтов (13 часов).	Обучение составлению тезисов к литературно-критической статье (1 час). Подготовка к контрольному домашнему сочинению-рассуждению на литературную тему (1 час). Обучение написанию реферата на литературную тему (1 час).	В. Гюго «Собор Парижской Богоматери» (1 час). Ш. Де Костер «Легенда об Уленшпигеле и Ламме Гудзаке...» (1 час). А. С. Пушкин «Кавказский пленник», «Бахчисарайский фонтан» (1 час).	19
Литература XIX века: И. С. Тургенев. М. Е. Салтыков-Щедрин (7 часов).	Контрольное сочинение-рассуждение по прочитанному произведению (1 час).	—	8
Литература XX века (9 часов)	—	—	9
Повторение и обобщение изученного за год			2

О совершенствовании методической работы с учителями-словесниками в 2009/2010 учебном году

Организация методической работы с учителями русского языка и литературы в условиях современного образовательного пространства должна обеспечивать

- повышение информационной культуры педагогов;
- возможность педагогического взаимодействия;
- готовность учителей к реализации компетентностного подхода в обучении учащихся;
- условия для исследовательской деятельности учителей-словесников, роста их творческого мастерства.

Однако мониторинг уровня профессиональной компетенции педагогов области свидетельствует о том, что данные задачи решаются не в полной мере. Так, например, анализ результатов участия учителей русского языка и литературы/зарубежной литературы в Ярмарке педагогических идей и технологий, финал которой состоялся в мае 2009 года, показал, что качество творческой исследовательской деятельности учителей составляет 42 % от общего количества участников. Из 100 работ, представленных на конкурс, к участию в финале было допущено 19, награждено грамотами 16, дипломами — 6, авторским свидетельством — 1 работа. В центре профессиональных интересов педагогов оказались следующие проблемы:

- повышение интереса школьников к изучению предметов, активизация их творческого потенциала;

- повышение общекультурного уровня учащихся;
- интерактивное обучение русскому языку и преподавание зарубежной литературы;
- организация проектной деятельности школьников;
- обучение русскому языку на коммуникативной основе;
- развитие диалогической речи учащихся школ с украинским языком обучения;
- совершенствование читательских способностей детей;
- повышение орфографической грамотности школьников;
- развитие навыков самообучения и самоконтроля;
- использование информационных компьютерных технологий на уроках русского языка и литературы/зарубежной литературы.

Жюри конкурса отметило, что значительная часть представленных работ отличается внимательным изучением педагогами разрабатываемых тем, инновационным подходом к решению наиболее актуальных задач обучения и воспитания школьников. Среди таких работ следует выделить методическое пособие, составленное авторским коллективом учителей гимназии «Мрия» (г. Одесса); совместный проект использования компьютерных технологий на уроках зарубежной литературы учащегося 10-го класса А. Яровенко и учителя зарубежной литературы Л. В. Ковалёвой (ООШ № 81 г. Одессы); рекомендации по применению

мультимедийных технологий на уроках русского языка и литературы авторов И. С. Болгаринной и Т. А. Жихаревой (УВК № 84 г. Одессы); дидактическое сопровождение уроков литературы по комбинированной системе, представленное Л. И. Зарольской (АШГ, г. Южный), система уроков развития речи, разработанная Т. В. Желяской (Болградский УВК); комплекс упражнений для развития диалогической речи учащихся 5–8-х классов, составленный Т. В. Тузюк (Соболевская ООШ Котовского района); а также творческие работы В. П. Акдерли (г. Болград), Л. Ф. Антоновой (г. Ильичёвск), Н. Г. Арабаджи (Арцизский район), И. А. Зайцевой (г. Котовск), Н. Г. Калины (г. Одесса), Е. П. Кирчиу (г. Рени), А. А. Крамаренко (Татарбунарский район), Н. М. Крещенко (Коминтерновский район), Л. В. Круглой (Беляевский район), Л. Н. Лубниной (Березовский район), А. Д. Николовой (г. Болград), Т. Л. Никул (г. Ильичёвск), Л. Ф. Оранчук (г. Балта), Л. Н. Скрипкиной (г. Килия), Е. Н. Трибой (Фрунзовский район), А. В. Цуркан и И. В. Середы (г. Одесса).

Вместе с тем 58 % работ учителей — участников конкурса характеризуются

— недостаточным уровнем знаний их авторами основ лингвистики и литературоведения, владения понятийным аппаратом теории и методики преподавания предметов, осведомлённости о новейших исследованиях современной педагогической и методической науки;

— отсутствием творческого подхода к профессиональной деятельности, навыков проектирования учебно-воспитательного процесса.

Это должно стать предметом пристального внимания методистов районных (городских) методических кабинетов, руководителей районных методических объединений учителей русского языка и литературы/зарубежной литературы. Решение данных проблем возможно при условии организации сотрудничества педагогических кадров, информатизации методических служб, модернизации системы методической работы на основе деятельностного подхода к переподготовке учителей в межкурсовой период.

Считаем целесообразным предложить для организации самообразования педагогических кадров следующую тематику исследовательских работ:

— организация учебного диалога на уроках русского языка и литературы;

— формирование у школьников языковой картины мира на уроках русского языка;

— культурологический подход к обогащению словарного запаса учащихся;

— ситуативные задания и упражнения на уроках изучения языкового материала;

— организация на уроках литературы индивидуальной работы школьников с художественным произведением;

— элективные курсы по русскому языку и литературе/зарубежной литературе в системе допрофильной подготовки и профильного обучения;

— языковой и литературный портфолио учащегося;

— профессиональный портфолио учителя-словесника;

— информационные компьютерные технологии на уроках русского языка и литературы/зарубежной литературы.

Для повышения профессиональной грамотности учителей, развития их творческого потенциала, расширения сферы профессиональных контактов рекомендуем использовать ресурсы сети Интернет, перечень которых приводим ниже.

Справочные порталы, поисковые системы

<http://edu.km.ru>
<http://www.gramota.ru>
www.inter-pedagogika.ru
<http://www.school.holm.ru>
<http://humanities.edu.ru>
<http://www.brama.com/ukr.html>
<http://lingvist.ucoz.ru/>

Электронные библиотеки

<http://elibrary.ru>
<http://pedlib.ru>
<http://www.lib.ru>
<http://bibl.tikva.ru>
<http://www.gramota.ru>

Электронные словари

<http://www.gramota.ru>
<http://webslovar.ru/>

Периодические издания

<http://ruthenia.ru> <http://www.ug.ru>
www.pereplet.ru

Форумы

<http://pedsovet.org>

Конкурсы

<http://edu.km.ru>

Совершенствование методической работы в указанном направлении может обеспечить соответствующие условия для непрерывного саморазвития педагогов, формирования учителя-создателя такой школы, которую В. А. Сухомлинский назвал «царством деятельной мысли».

Е. Ю. КРЮЧЕНКОВА,

заведующая научно-методической лабораторией языков и литератур национальных меньшинств ООИУУ.

ПРО ВИКЛАДАННЯ КУРСУ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 2009/2010 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Сучасна система освіти, як ніколи раніше, виконуючи соціальний запит держави, повинна підготувати до самостійного життя конкурентоспроможну, мобільну, здатну адаптуватися в соціумі та реалізувати набутий життєвий потенціал особистість. Тому основним завданням предмета «Зарубіжна література» є формування широкої читацької компетенції цієї особистості. Саме уроки літератури спроможні виховати досвідченого, критично мислячого, творчого учня, який, усвідомлюючи роль і цінність національної літератури, здатен до порозуміння й співпраці з представниками культурно-історичних формацій.

Вивчення зарубіжної літератури повинно бути спрямовано на формування в учнів здатності до спілкування з мистецтвом слова, до цілісного, особистісного і глибокого сприйняття художнього твору, до розуміння світової літератури як загальнолюдської культурної спадщини.

У 2009/2010 навчальному році продовжується перехід школи на 12-річний термін навчання. Учні 5–9-х класів працюватимуть за програмою із зарубіжної літератури для 5–12-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (керівник авторського колективу Ю. І. Ковбасенко. — К.: Перун, 2005), 10–11-ті класи (за вибором учителя) за програмою для 5–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (керівник авторського колективу Б. Б. Шалагінов. — К.: Шкільний світ, 2001) або за альтернативною програмою 1998 (2003) р. (керівник авторського колективу Ю. І. Ковбасенко // Всесвітня література та культура. — 2003. — № 8).

У своїй роботі вчитель орієнтується на естетично-гуманістичну сутність світової літератури, а також на розкриття втіленої в художньому творі концепції майстра слова. Тому на уроках зарубіжної літератури основною формою навчання є діалог, який відбувається на всіх етапах навчальної діяльності. Під час діалогу формуються ціннісні орієнтації учнів, виявляється рівень їх знань та здійснюється поточне оцінювання.

Критерії оцінювання результатів навчальних досягнень учнів на уроках зарубіжної літератури загалом відповідають «Критеріям оцінювання навчальних досягнень учнів в системі загальної середньої освіти», затверджених Міністерством освіти і науки України від 05.05.2008 р. № 371. Водночас при оцінюванні слід дотримуватися представлених в рубриці програми із зарубіжної літератури «Державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів», в яких деталізовані конкретні вимоги до школярів за кожною програмною темою.

Оцінка за тему виставляється з урахуванням як контрольних робіт (тест, розгорнута відповідь на запитання, твір), так і поточних (усні види роботи на уроці, письмові творчі роботи тощо).

Вважаємо, що одним із ефективних засобів оцінювання є портфоліо, введення якого в шкільну практику спрямовує, в першу чергу, на

- організацію самоконтролю школярів у період навчання;
- вивчення сфери пізнавальних інтересів учнів;
- визначення рівня їх літературного і культурного розвитку;
- здійснення поточного контролю за рівнем навчальних досягнень учнів;
- формування позитивного ставлення до вивчення літератури в школі;
- заохочення до творчої діяльності.

Таким чином, портфоліо наочно характеризує досягнення в розвитку ключових компетенцій учня.

Звертаємо увагу, що кількість та зміст контрольних робіт із зарубіжної літератури визначається діючою програмою, але обов'язково повинно бути не менше 6 контрольних робіт на рік.

Кількість контрольних творів

	I семестр	II семестр
в 5-му класі	—	1
в 6-му класі	1	1
в 7-му класі	1	1
в 8-му класі	1	1
в 9-му класі	2	2
в 10-му класі	2	2
в 11-му класі	2	2
в 12-му класі	2	2

Вчитель повинен пам'ятати, що за письмові творчі роботи учнів виставляється одна оцінка — середня арифметична з мови та літератури.

Пояснення щодо порядку ведення сторінок класного журналу із зарубіжної літератури можна знайти в «Інструкції до ведення журналу учнів 5–11(12)-х класів загальноосвітніх навчальних закладів» (Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. — 2008. — № 16–17. — С. 40–46), а також в Методичних рекомендаціях щодо вивчення зарубіжної літератури у 2009/2010 навчальному році (Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. — 2009. — № 14–15. — С. 43–44).

Курс зарубіжної літератури в загальноосвітній школі вивчається українською мовою. Але з метою створення сприятливих умов для

самореалізації й мовного самовияву кожного учня, формування полікультурної особистості можливим є вивчення творів світової класики мовою оригіналу, яку учні вивчають і знають. Так, в умовах багатонаціонального Одеського регіону вивчення російської літератури мовою оригіналу, з одного боку, забезпечує можливість глибше зрозуміти культуру російського народу, особливості стилю конкретного письменника, з іншого боку, служить кращому взаєморозумінню двох слов'янських народів, українського і російського, поєднаних спільною історією та багатомовною дружбою.

Звертаємо увагу на необхідність використання на уроках зарубіжної літератури міжпредметних зв'язків. Але при використанні міжпредметних зв'язків, які ефективно сприяють формуванню загальноосвітньої компетентності учнів, не повинна відбуватися підміна основного предмета розмови — художнього твору. Критерієм звернення до міжкультурних зв'язків може бути лише одне — справжня необхідність їх присутності у відповідному обсязі при висвітленні питань розвитку самої літератури.

Наведемо деякі рекомендації щодо організації навчального процесу під час вивчення зарубіжної літератури в 9-му класі, оскільки учні цієї паралелі вперше будуть вчитися за програмою 12-річної школи.

Саме з дев'ятого класу починається вивчення курсу «Зарубіжна література» на історико-літературній основі, і охоплює він великий за обсягом період розвитку світового мистецтва від бароко до реалізму. Якщо в 5–8-х класах домінуючим було читання, переказ літературного твору, то в 9-му класі перевага надається аналізу та інтерпретації художнього твору. Доцільно при вивченні літератури надавати характеристику літературним школам, течіям,

напрямам, зв'язкам національних літератур і відповідним етапам культурно-історичного розвитку.

У 9-му класі, як і в 5–8-х класах 12-річної школи, на текстуальне вивчення творів відводиться 54 години, на проведення тематичного оцінювання — 8 годин. Передбачений програмою резервний час (8 год.) учитель може використовувати відповідно до завдань вивчення предмета в конкретних умовах. Доцільно ці години використати на уроки позакласного читання та на вивчення певних програмових тем для того, щоб більш ґрунтовно їх опрацювати.

У програмі дається орієнтовний розподіл годин на вивчення кожної теми. Вчитель може змінювати (збільшувати або зменшувати) їх, виходячи з конкретних умов.

Години з розвитку зв'язного мовлення і додаткового читання не виокремлено, вони виділяються за рахунок навчального часу, призначеного для текстуального вивчення творів.

Згідно з рекомендаціями щодо викладання зарубіжної літератури, зазначеними в Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України № 14–15, 2009 р., в 9-му класі повинно бути на рік

- контрольних робіт не менше шести,
- контрольних творів не менше чотирьох (два домашніх і два класних),
- уроків позакласного читання не менше двох.

У цьому ж збірнику наказів можна прочитати про порядок та правила перевірки письмових робіт із зарубіжної літератури.

Для полегшення укладання календарно-тематичного планування пропонуємо можливий варіант розподілу годин на вивчення художніх творів, розвиток зв'язного мовлення, позакласне читання:

Тема програми	Кількість годин на вивчення тексту твору	Уроки з розвитку зв'язного мовлення	Уроки позакласного читання	Всього годин
	54	8	6	70
I семестр				
	26	4	2	32
Вступ. Із літератури європейського бароко <i>Педро Кальдерон «Життя — це сон»</i>	4	Усне повідомлення на літературну тему — 1		5
Із літератури класицизму <i>Мольєр «Міщанин-шляхтич»</i>	5	Підготовка до контрольного домашнього твору-роздуму — 1	Д. Фонвізін «Недоросток» — 1	7
Із літератури XVIII століття. Просвітництво <i>Вольтер «Простак». Гете «Фауст». Шіллер «Вільгельм Телль»</i>	12	Складання тезисів до літературно-критичної статті — 1		13
Із літератури романтизму <i>Гофман «Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер». Генріх Гейне «Книга пісень»</i>	5	Контрольний твір-роздум за прочитаним літературним твором — 1	Е. По Вибрані новели — 1	7

Тема програми	Кількість годин на вивчення тексту твору	Уроки з розвитку зв'язного мовлення	Уроки позакласного читання	Всього годин
II семестр				
	28	4	4	38
Романтизм <i>Дж. Байрон</i> поема «Мазепа». <i>Адам Міцкевич</i> Лірика	9	Ідейно-художній аналіз поетичного твору — 1	Ю. Словацький «Мазепа» — 1 Адам Міцкевич «Пан Тадеуш» — 1	12
Від романтизму до реалізму <i>О. Пушкін</i> Лірика, «Свєгеній Онегін»	9	Підготовка до контрольного домашнього твору-роздуму за за прочитаним літературним твором — 1 Навчання написанню рефератів на літературну тему — 1	О. Грибоедов «Лихо з розуму» — 1	12
<i>Михайло Лермонтов</i> Лірика, «Герой нашого часу» <i>Микола Гоголь</i> «Шинель»	10	Контрольний твір-роздум на літературну тему — 1	М. Гоголь «Мертві душі» — 1	12
Узагальнення та систематизація матеріалу, вивченого протягом року				2

Насамкінець згадаємо слова Й. Бродського з промови при врученні Нобелівської премії: «...не може бути законів, які б захистили нас від самих себе, жоден кримінальний кодекс не передбачає покарання за злочин проти літератури. А серед таких злочинів найстрашніший, це не переслідування авторів, не цензура, не паління книг. Існує злочин найтяжчий — зневага книгами, не читання їх. За цей злочин люди розплачуються своїм життям. Якщо цей

злочин скоює нація, вона платить за це своєю історією» (переклад наш).

Тому саме наполеглива, творча робота компетентного вчителя над змістом літературного твору може допомогти учню прийняти літературу як мистецтво слова, навчить його ЧИТАТИ, РОЗУМІТИ і ЛЮБИТИ книгу.

О. В. РИБА,

методист науково-методичної лабораторії мов та літератур національних меншин ООІУВ.

КОМПЛЕКСНЕ ВИВЧЕННЯ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ

Традиційно історія в школі є предметом викладання двох дисциплін: історії України та всесвітньої історії. У відповідності до хронологічних рамок ці два курси розраховані на вивчення їх учнями протягом 6 років (класів). Разом з тим, обидва курси дають загальне уявлення про історичні події як на теренах нашої держави, так і в світі. Дійсно, розкрити всі історичні події за урок фізично неможливо, тому цілком виправдано ставка робиться на аналіз найбільш знакових подій, особливо в контексті всесвітньої історії.

На уроках історії України аспекти історії місцевого (локального) та регіонального рівнів практично завжди приносяться в жертву загальному висвітленню подій історії нашої держави. Майже єдиним виключенням є аналіз в контексті відповідних тем історії України значної кількості моментів соціально-економічного, політичного і культурного життя земель Західної України приблизно з 1302 по 1956 рік.

Причиною цього є та обставина, що західноукраїнські землі довгий час перебували під владою Польщі, Угорщини, Румунії, Чехословаччини.

Тому цілком виправданим є введення до програми з історії України теми «Наш край у ...» і спеціальних курсів, присвячених регіональній історії. Проте додатковий курс — це не тільки додаткове навантаження на учнів, а й, що саме неприємне, подальший розрив їх уявлення про історичні події через локалізацію знань з конкретного предмета, тобто виходить, що вивчаючи одну і ту ж саму доволі знакову подію, учень розглядає її в трьох контекстах (вимірах). Розкрити її цілковитий зміст в одній доповіді учні, на жаль, в більшості випадків не можуть, тому що для них це три зовсім різні історії.

Що ж робити? Протягом двох останніх років фахівці Одеського обласного інституту удосконалення вчителів працюють над систе-

мою інтегрування в єдиній формації відповідних аспектів (тем) з історії всесвітньої, історії України, регіональної та локальної історії. Термін «локальна історія» ми вживаємо, коли йдеться про історію конкретного населеного пункту (міста, селища, села), «регіональну історію» слід розуміти як історико-культурний

(у меншій мірі етно-культурний чи політико-адміністративний, економічний) регіон, в якому і знаходиться відповідний осередок локальної історії. Тому по відношенню до нас і стосовно програми 9-го класу слід сформулювати таку схему (варіант Одеса):

Локальна історія	Регіональна історія	Історія України	Всесвітня історія
місто Одеса з 1794 по 1914 рр.	<i>Варіант 1:</i> сучасна Одеська область. <i>Варіант 2:</i> терени Північного Причорномор'я (Новоросії — Новоросійського генерал-губернаторства)	Кінець XVIII — початок XX ст. (терени України під владою Російської імперії, при розширенні на всі українські землі, в деяких випадках)	Кінець XVIII — початок XX ст. (Держави Європи та Османська імперія)

Іншим нашим завданням слід вважати вибір тих історичних подій (аспектів), які розвивалися у всесвітньо-історичному контексті, однак в той же час мали б вихід на історію України, на регіональну та локальну історію. Безумовно, події політичного характеру тут будуть переважати, однак аналізувати за єдиною схемою ми повинні також економічні, соціальні і культурні події.

Складність вибору відповідних аспектів по відношенню до подій, що виносяться на вивчення в 9-му класі в школах, які географічно розташовані в Одеській області, полягає в тому, що суто українські події ми винайти майже не маємо можливості. Як це не парадоксально і якоюсь мірою звучить не патріотично, однак

слід визнати, що кінець XVIII — початок XX ст. — це історія Росії чи Російської імперії та її південного регіону (Новоросії), який сьогодні є невід'ємною частиною України. Тому аналізувати нам потрібно події загальноросійського характеру (особливо політичні та економічні) з відповідною регіональною (Новоросійський край) та місцевою (Одеса) специфікою.

Отже спробуємо подати для комплексного аналізу одну політичну подію і по одному аспекту економічної, соціальної та культурної історії. Причому ми (вчителі) вимушені для комплексного аналізу добирати такі аспекти (події), які б були дещо важчі для сприйняття учнями, але цікаві через свою нестандартність (незвичність). Почнемо з першого напрямку.

Подія (аспект)	Всесвітня історія	Історія України	Регіональна історія	Локальна історія
Кримська, або Східна війна 1853—1856 років <i>Подія політична.</i>	Навіть по відношенню до історії України слід вказати на причини цієї війни (питання між потужними державами Європи — Англією, Францією та Росією про контроль над християнськими реліквіями в Палестині, що в той час знаходилася під владою Османської Порти). Говорячи про плани реваншу Османської імперії, ми кажемо лише про землі України і спрямовуємо пам'ять учнів на згадування про хід та наслідки так званих «Катериненських війн» 1768—1774 та 1787—1791 рр. А розпочинаючи аналіз військових дій, слід у будь-якому випадку говорити про Синопський бій 30 листопада 1853 р. з зауваженням на те, що його наслідки технічного плану ми розглянемо в економічному аспекті. І, нарешті, наслідки Кримської війни — безпосередньо виходять на узбережжя Ду-	Не дивлячись на те, що бойові дії в цій війні велися на Кавказі, на Балтиці, в басейнах Тихого океану та Білого моря, головні події війни пов'язані з Україною, тобто мають вихід на регіональну і локальну історію. Втім, через Україну пролягали всі комунікації російської армії до міст боїв, а єдиний приклад створення полчення — «Київська козаччина» — подія загальноімперського плану в контексті всесвітньо-історичної події, яка мала суто український характер. Через це ми пропонуємо учням пригадати, якою була доля українського козацтва і змушуємо їх аналізувати на новому рівні становище українського населення в різних адміністративних одиницях України, що знаходились під владою Російської імперії. А враховуючи те, що Австрійська імперія	Головний театр війни — Крим, а основні події війни — оборона Севастополя 1854-1855 рр. Дунайська кампанія і навіть ескадра віце-адмірала П. С. Нахімова вийшли на Синопський бій із Севастополя і в це місто повернулися з перемогою. А от кораблі ескадри і всього російського Чорноморського флоту були побудовані в Миколаєві, Херсоні, Севастополі. Через це ми знов повертаємо увагу учнів до аналізу економічного розвитку Північного Причорномор'я (Новоросії) в порівнянні, наприклад, з іншими територіями України чи навіть Російської імперії в цілому. А от остання подія Кримської війни — Кінбурська операція англійців та французів вересня 1855 р. — вперше в історії пройшла із застосуванням броньованих військових кораблів. Якщо	Яскравими подіями Кримської війни є операції англійського та французького флотів під Одесою в квітні 1854 р. й опір, який ескадра віце-адмірала цієї ескадри 6-та батарея прапорщика Щьоголева 10 квітня 1854 р. Аналіз цього аспекту локальної історії має і матеріальне вираження — ядра англійців в стіні Воронцовського палацу та пам'ятника Дюку де Рішельє. А от 68-фунтова бомбична гармата на Приморському бульварі — це свідчення загибелі на траверсі 10-ї станції Великого Фонтану найкращого англійського військового корабля — паракорвету «Тигр». А дещо пізніше в балаклавській бухті загинув паракорвет «Принц» з кошовностями, які й досі шукають, а це вже зворотній хід від локальної історії до регіональної через історію України на всесвітню...

Подія (аспект)	Всесвітня історія	Історія України	Регіональна історія	Локальна історія
	наю та Чорного моря, однак їх юридичне оформлення — Паризький мир — всесвітньо-історична подія, що має вихід на виключно український, регіональний та локальний рівень...	по відношенню до Російської імперії за часів війни зберігала збройний нейтралітет, слід проаналізувати це через порівняння умов життя українців — мешканців обох імперій. Це вихід з історії України на всесвітню історію і, навпаки, — просування в бік регіональної історії.	так, то ми з регіональної історії переходимо одночасно в бік як локальної історії (перший аспект), так і історії України та всесвітньої...	
Подія економічна: розвиток пароплавання	Кримська війна продемонструвала застарілість вітрильних суден і перевагу суден парових. Друга половина XIX ст. ознаменувалася стрімким розвитком пароплавання, причому як цивільного, так і військового. Особливо це відбилося на англо-французькому протистоянні. Все це сприяло екстенсивному і одночасно інтенсивному розвитку всіх галузей промисловості групи А...	Російській імперії заборонили тримати військовий флот на Чорному морі (до 1878 р.). Проте суднобудівні підприємства Півдня України не постраждали. «Великі реформи» 1860–1870-х рр. сприяли активному розвитку суднобудівної галузі Півдня України, Києва та інших міст, яка виявилася за своєю потужністю нічим не меншою, ніж аналогічні підприємства на Балтиці (Санкт-Петербург, Кронштадт тощо). Причому, суднобудівництво України виступає локомотивом всієї економічної структури України під владою Російської імперії...	У Миколаєві, Херсоні, Севастополі почали будувати пароплави цивільного гатунку, а з початку 1880 р. і військові кораблі всіх рангів до броненосця включно... Причому головною метою цього будівництва стало здійснення економічних завдань, пов'язаних з російським експортом хліба до Європи, переважно з Одеси. От і вихід на всесвітньо-історичний аспект, і поглиблення в локальний рівень...	В Одесі, яка стала найпотужнішим на Чорному морі портом за допомогою приватного як вітчизняного, так і іноземного капіталу, швидко створювалися не тільки суднобудівні підприємства — заводи Беліно-Френдріха та Ровенського, а й пароплавання: Добровільний флот, Російське товариство пароплавання й торгівлі, Пароплавання товариства Кавказ і Меркурій. Саме їм належить здійснення переселенської кампанії під час століпінських реформ та перша аля евреїв в Палестину. Отже бачимо вихід з регіонального аспекту історії на суто український (переселенство, де основну масу пілігримів як раз і складала українці) та на всесвітньо-історичний...
Подія соціальна: поширення марксизму як наукової (ідеологічної) форми боротьби робітничого класу	Стрімкий розвиток групи А мав своїм наслідком суттєве збільшення робітничого класу при одночасному посиленні його експлуатації. Пролетаріат не став пасивно терпіти це, а активно включився в боротьбу за свої соціально-економічні, а згодом і політичні права. Науковою та ідеологічною базою для цього був марксизм, ідеї якого швидко поширювалися в другій половині XIX ст. Практично в усіх капіталістичних країнах вже існували відповідні марксистські організації, об'єднані в I, а згодом і в II Інтернаціоналі...	В Україні спостерігається стрімкий розвиток групи А, при одночасному збільшенні кількості пролетаріату з відповідною його експлуатацією з боку капіталістів. Тому не дивно, що марксизм прийшов в Російську імперію саме через Україну: у 1875 році в Одесі був створений «Південно-російський союз робітників» — перша марксистська організація в Імперії. А 1 травня 1890 р. робітники Львову вперше вийшли на масовку. В Російській імперії робітники Санкт-Петербургу зробили це через рік.	Поширення марксизму в південній Україні відбувалося і через стихійні виступи, що були причиною важкого соціально-економічного становища. Так в червні 1905 р. відбулося повстання під проводом марксистів-матросів на броненосці «Князь Потьомкін Таврійський» — подія регіонального плану з виходом як на локальний рівень (одеські події червня 1905 р. — загальноміський страйк та єврейські погроми), так і на рівень загальної історії України та світової історії — шлях до апогею Першої російської революції 1905–1907 рр.	У 1875 р. в Одесі був створений «Південно-російський союз робітників» — перша марксистська організація в Імперії — локальне відображення всесвітньо-історичного аспекту соціально-політичної історії...
	Нові тенденції соціально-економічного життя світу сприяли виникненню нових форм образотворчого мистецтва, де остаточно	Реалізм протягом XIX ст. став домінуючою формою образотворчого мистецтва українських художників та художників,	Море стало головним атрибутом творчості митців-реалістів півдня України. І тут ми можемо в якості прикладу	Одеса стає центром роботи художників-передвижників, а з початку XX ст. в ній формується власна особлива школа образо-

Подія (аспект)	Всесвітня історія	Історія України	Регіональна історія	Локальна історія
Подія культурна: нові форми живопису	утвердився стиль реалізму. Митці намагалися відобразити сцени світського життя (Г. Курбе «Дівчата навколо Сени», Е. Дега «Морський курорт», Е. Моне «В оранжереї» та інші), історичні сцени (Я. Матейко «Битва при Грюндвальді»), соціально-економічної і політичної боротьби того часу (Е. Делакруа «Свобода, яка веде народ», Е. Моне «Еміль Золя протестує проти переслідування Альфреда Дрейфуса» та інші).	які вийшли з України. Митці відображали сцени світського життя (С. І. Васильковський «На подвір'ї священика»), історії України (І. Є. Репін «Запорожці пишуть листа турецькому султану», М. С. Самокіш «Альбом української старовини»). Між тим, у 1870 р. виникає товариство художників-передвижників, які з 1871 р. організовують виставки своїх робіт (переважно на місцеву тематику) в Києві, Харкові, Полтаві, Катеринославі, Єлизаветграді, Одесі...	привести хоча б І. К. Айвазовського — самого визначного живописця-мариніста.	творчого мистецтва «Товариство південноросійських живописців» на чолі з К. К. Костанді.

Спробуємо вийти через аспекти локальної історії на всесвітню історію, регіональну історію та історію України за тими самими принципами, що нами були зазначені раніше.

Аспект (подія)	Локальна історія	Регіональна історія	Історія України	Всесвітня історія
Культурний аспект у зв'язку з соціально-економічним становленням: нові форми архітектури	Знаковою спорудою міста Одеси є всесвітньо відомий Оперний театр, побудований за проектами архітекторів Ф. Фельмера та Г. Гельмера. Він побудований у формах переважно віденського бароко, однак з використанням інших архітектурних форм, які створювали парадне представництво. При будівництві театру були застосовані не тільки традиційні будівельні матеріали — камінь-ракушняк, але й металеві конструкції, бетон, залізобетон. Ті ж будівельні матеріали використовувались і у масовому будівництві житлових будинків так званого прибуткового типу, які були розраховані на передачу квартир в оренду. Вони були багатопверховими і з використанням у фасадних частинах різноманітних архітектурних стилів. Причому активне будівництво прибуткових будинків — до 300-500 щорічно, було викликано виключно соціально-економічними причинами — стрімким зростанням населення міста — переважно найманих робітників.	Оскільки Одеса була фактично центром Новоросійського генерал-губернаторства, то в інших містах краю спостерігалось переважно стрімке житлове будівництво за принципами, аналогічними одеським...	Зростання культурних потреб населення України змушувало будувати аналогічні театри опери в інших містах — в Києві (архітектор В. Шретер), у Львові — архітектор З. Горголевський). Стрімкий ріст пролетаріату змушував міську владу міст України будувати прибуткові будинки, аналогічні одеським.	Країни західної Європи в період нової історії фактично були законодавцями моди. Тому оперні театри, аналогічні по вишуканості оздоблення одеському, з'являються в другій половині XIX ст. у Відні (приворна опера, архітектор Г. Зенгр), Опері в Дрездені (архітектор Г. Зенгр) та інші. Масове житлове будівництво в Англії, Німеччині і Франції було таким, як в Одесі. Виключенням став лише Париж, який був кардинально перебудований у 1852—1865 рр. за планом префекта Хоусмана, коли з'явилося майже 60 тисяч нових будинків, переважно житлових.

Аспект (подія)	Локальна історія	Регіональна історія	Історія України	Всесвітня історія
Економічний аспект у зв'язку з політичною необхідністю: розвиток авіабудівництва	У березні 1908 р. в Одесі створюється аероклуб. В його майстернях вже з 1910 р. починають будувати літаки за іноземними зразками. Крім того, робітники цих майстерень намагаються на базі закордонних створити і власні конструкції. Перші літаки одеських конструкторів в 1912 р. беруть участь у конкурсі військових аеропланів. І хоча тоді перемогу здобули не вони, з 1913 р. на базі майстерень створюється «Одеське авіабудівельне підприємство А. А. Анатра», яке починає будувати літаки на замовлення російського військового відомства, тобто бачимо розширення економічних завдань у зв'язку з політичною необхідністю...	Протягом 1914–1917 рр. «Одеське авіабудівельне підприємство А. А. Анатра» постійно розширюється. Його власник збільшує потужність підприємства шляхом будівництва в Сімферополі додаткового літакобудівельного заводу та заводу по виробництву авіаційних моторів. Однак у містечку Карасубазар вже був літакобудівельний завод, який розвивався за такими принципами, як і підприємство А. А. Анатра. І це був не поодинокий випадок в Україні...	У Запоріжжі (на початку XX ст. — місто Олександрівськ) існував авіамоторобудівний завод «Дека», а підприємець Терещенко мав під Києвом власні авіабудівельні майстерні, які постійно розширювалися. І всі вони напередодні Першої світової війни і за її часів виконували військові замовлення, але проекти літаків і моторів були переважно іноземні. Однак всі авіабудівельні підприємства України представляли собою замкнуті комплекси, кожен з яких мав власний вихід на закордонних партнерів...	Авіаційна галузь за кордоном — переважно у Франції та Великобританії — розвивалася аналогічними з Україною, Новоросією та Одесою шляхами. Ентузіасти-фанати авіації створювали аероклуби та авіабудівельні майстерні при них. У подальшому майстерні перетворювалися на приватні економічно потужні підприємства, розширення яких відбувалося за рахунок військових замовлень. При цьому, намагаючись отримати коштів більше, ніж їх надає військове відомство, французькі та англійські авіапідприємці із задоволенням продавали сучасні технології російським авіапідприємцям, де їх розвиток чи копіювання розпочиналося з локального рівня, з виходом на регіональний та згодом всеукраїнський...

Таким чином ми бачимо, що різні аспекти всесвітньої історії мають прямий вихід на історію України та на її регіональний і локальний аспекти. Перед вчителями при застосуванні даної схеми з'являється можливість комплексного навчання учнів шляхом викладання тем всесвітньої історії з виходом на історію України, і в подальшому (а фактично одночасно) на її регіональний та локальний рівні. Це дозволяє в значній мірі заощаджувати навчальний час для більш якісного розкриття специфічних тем з історії України чи історії рідного краю. У випадку із застосуванням протилежної схеми з'являється можливість поглиблювати знання учнів, ще більше зацікавлювати їх аспектами локальної та регіональної історії. Це в свою чергу лише підвищить зацікавленість учнів історією, буде сприяти їх пошуковій роботі. Крім того, при застосуванні такої схеми використовуються і міжпредметні зв'язки, а це в свою чергу підвищує культурний, світоглядний та патріотичний рівень учнів.

У запропонованій схемі, розробка якої ще знаходиться на початковій стадії, є недоліки. По-перше, вчителю важко винайти такі аспекти 4-х рівнів історії, які б були взаємопов'язані один з одним. Звичайно це потребує відповідних знань з боку самого вчителя, змушує його бути динамічним пошуковцем і навіть локальним дослідником. По-друге, у випадку з програмою для 9-го класу інколи важко буває визначити регіональний рівень чи подію суто українського характеру, оскільки історію Ук-

раїни в зазначених хронологічних рамках практично неможливо відокремлювати від історії Росії.

Однак вищезазначене з точки зору патріотичного виховання має свої плюси, тому що в багатьох випадках економіка України розвивалася чи не краще за економіку російської частини Російської імперії. Наприклад, на тому ж авіабудівельному підприємстві А. А. Анатра практично всі машини були власних (одеських) конструкцій, і перший гідролітак в Росії в 1912 р. теж був створений саме там. А от найпотужніший московський завод «Дукс» так і не перейшов на випуск власних літаків, а будовав літаки за французькими та англійськими ліцензіями. Броненосці, які будувалися в Міколаєві та Севастополі, за своїми характеристиками були кращі за аналогічні, що будувалися на верфях у Петербурзі. Ми вже не говоримо про те, що основна маса комерційних пароплавів як раз знаходилася на Чорному морі і збудована була в Україні.

Вважаємо, що запропонована схема, яку частково вже використали на практиці, є перспективною і корисною для навчання і зацікавлення учнів історією...

Література

1. Всемирная история / Изд. Каспари. — Т. 4. — С.Пб., 1904.
2. Дузь П. Д. История воздухоплавания и авиации в России. Период до 1914 г. / П. Д. Дузь. — М., 1995. — С. 307–308, 400.

3. Залесский Н. А. Одесса выходит в море. Возникновение парового мореплавания на Чёрном море 1827–1855 / Н. А. Залесский. — Л., 1987.

4. История Киева. — К., 1982. — Т. 2.

5. История отечественного судостроения / под ред. Б. Спасского. — С.Пб., 1996. — Т. 2–3.

6. Калугин Г. А. Одесса в истории Крымской (Восточной) войны / Г. А. Калугин. — О., 2006.

7. Киндер Г. Всемирная история: справочно-картогр. изд. / Г. Киндер, В. Хильгеман. — М., 2003. — С. 295–400.

8. Мараев Р. В начале. Украина на заре воздухоплавания // Аэрохобби. — 1992. — № 1. — С. 16–17.

9. Новая история стран Европы и Америки. Начало 1870-х годов — 1918 г.: учеб. для вузов (исторических факультетов) / под ред. И. В. Григорьевой. — М., 2001.

10. Самойлов Ф. О. История Одесщины та Одеси (II пол. XIX ст. — 1914 р.) / Ф. О. Самойлов. — О., 2006.

11. Тимофеев В. И. Одесса: архитектурно-исторический очерк / В. И. Тимофеев. — К., 1984. — С. 40–61.

12. Харенберг Б. Хроника человечества / Б. Харенберг. — М., 2000. — С. 602–845.

13. Харук А. Літаки Одеського авіабудівного підприємства 1910–1924 рр. / А. Харук, В. Кондратьєв, М. Хайрулін. — К., 2008. — С. 4–7.

О. М. КОТЕНКО,

методист НМЛ історії, правознавства та громадянської освіти ООІУВ,

А. С. ПОСПЕЛОВ,

кандидат історичних наук, доцент Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

РОЛЬ І МІСЦЕ ПОСТІЙНО ДІЮЧОГО СЕМІНАРУ КЕРІВНИКІВ РАЙОННИХ (МІСЬКИХ) СЕКЦІЙ З ПРАВОЗНАВСТВА В СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ В МІЖКУРСОВИЙ ПЕРІОД

Будь-яке навчання людини є не що інше, як мистецтво сприяти прагненню природи до свого власного розвитку.

Й. Г. Песталоцці.

У сучасному світі рівень цивілізованості суспільства визначається тим, наскільки його члени знають свої права, усвідомлюють свої обов'язки та поважають права інших громадян. Повага до закону і правосвідомість виховуються змалечку. «Надання правової освіти має здійснюватися в усіх дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти. Початкова правова освіта здобувається в дошкільних навчальних закладах, де дітям надаються початкові знання про норми поведінки, формуються навички їх дотримання, виховується повага до батьків, вихователів, ровесників, людей похилого віку тощо». Ці рядки з Національної програми правової освіти населення свідчать про радикальні зміни державної політики щодо організації правової освіти. Правове навчання і виховання в умовах реформування українського суспільства і переходу основної та старшої школи на 12-річний термін навчання має бути спрямоване не лише на підвищення рівня правової освіченості учнів, а й набуття ними певних правових компетентностей, достатніх для захисту прав, свобод і законних інтересів, реалізації їх громадянської позиції, конкретних умінь і навичок правомирної поведінки.

У структурі юридичної освіти України розрізняють декілька рівнів. Школа є першим рівнем в системі юридичної освіти України, який передбачає вивчення навчальної дисципліни «Основи правознавства», складовими частинами якої є: основи теорії держави і права,

основи конституційного права, основи інших галузей права. Безперечно, програма курсу в школі складається з урахуванням тих змін, які відбуваються в суспільстві, зокрема, в політичній системі України, результатах активної нормотворчої діяльності органів державної влади, а тому вимагають від викладачів правознавства постійного корегування навчального матеріалу з урахуванням новоприйнятих правових актів. Саме ця програмна вимога є особливістю, а разом з тим й складністю, під час викладання правознавства, яку звичайному вчителю правознавства без сторонньої допомоги вирішити нелегко.

В Інструктивно-методичних листах Міністерства освіти і науки України постійно наголошується на тому, що для ефективного викладання «Основа правознавства» бажано, щоб цей курс щорічно викладався одним і тим самим вчителем, а курси за вибором — фахівцями з юридичною освітою чи вчителями відповідно підготовленими через самоосвіту або систему післядипломної освіти.

Вищу юридичну освіту в Україні надають сьогодні мало не 300 факультетів і вузів — це майже стільки, як в усіх країнах Європи разом взятих. Для порівняння: до 1991 року було лише п'ять вищих класичних учбових закладів, які готували юристів як для нашої країни, так й для інших держав. Безумовно, необхідність в юристах з розвитком демократичних, ринкових відносин зростає. Але залишається питання щодо якості підготовки, розумної межі між кількістю та якістю, яку неможливо переходити-

ти, збільшення кількості (а той і впровадження) в педвузах факультетів зі спеціальністю право чи історія та право. За статистичними даними сьогодні перші місця по безробіттю в нашій країні займають юристи та економісти. В той же час державні структури та господарські суб'єкти і загальноосвітні навчальні заклади поєднує одна проблема: брак першокласних кваліфікованих юристів і творчих вчителів правознавства — справжніх майстрів своєї справи.

Перехід основної та старшої школи до 12-річного навчання передбачає запровадження в 9-му класі нового предмета — «Правознавство. Практичний курс». Мова йде про збільшення кількості обов'язкових предметів (годин) в навчальному плані школи на викладання правознавчих дисциплін. Постає справедливе питання — хто буде надавати якісну правову освіту сьогоднішнім учням?

Не секрет, що для ефективного навчання правознавства, профільної та допрофільної підготовки учнів з цього предмета важливим є підготовленість учителя — досконале знання ним змісту основного та елективних правознавчих курсів, володіння новітніми педагогічними технологіями, зацікавленість в самоосвіті та відповідний рівень навчально-дидактичного забезпечення процесу навчання.

Деякі загальноосвітні заклади, особливо заклади нового типу, намагаються залучати до викладання правознавчих дисциплін професійних юристів, викладачів вищих навчальних закладів, серед яких є чимало ентузіастів шкільного правознавства, які багато років віддають школі. Проте, на жаль, більшість з них не мають належної методичної підготовки, а тому їм важко перебудуватись на шкільний рівень. З другого боку, у більшості шкіл предмети правознавчого спрямування викладають вчителі історії, які не мають спеціальної юридичної освіти. Для багатьох з них правознавство — курс, який є лише додатком до основного навантаження з історії. Звідси й відповідне ставлення до предмета...

Проблемою великих шкіл міського та районного типу є архаїчні звички правознавство «доручати» викладати тому з вчителів, який читає історію в дев'ятих класах поточного року. Постійна зміна вчителя з правознавства призводить до серйозних проблем під час викладання правознавства: повертаючись до правової науки раз на 2-3 роки вчителі втрачають особистий контроль над постійно поновлювальним змістом матеріалу з правознавства (за 2-3 роки приймається безліч законів, змін та доповнень з різних галузей права). Безсистемність в роботі призводить до того, що вчителі, які старанно викладають правознавчий матеріал, іноді, навіть, не здогадуються про те, що він вже застарів на кілька років. Не менш важливим є й те, що адміністрація навчальних закладів пропонує (часто «рекомендує») вчите-

лям взяти участь у Всеукраїнському конкурсі «Учитель року» з номінації «Правознавство» і справедливо вимагає від викладачів права високих показників їх вихованців в інтелектуальних змаганнях, всеукраїнських олімпіадах і турнірах всіх рівнів.

• Чи може вчитель правознавства без належної систематичної навчально-методичної підготовки (перепідготовки) та допомоги з боку методичних служб всіх рівнів вирішувати ці завдання?

• Як допомогти вчителям правознавства на належному рівні викладати свій предмет?

• За допомогою чого можливо вже сьогодні створити умови для успішної професійної діяльності правознавців з тим, щоб забезпечити високий рівень викладання правознавства та ґрунтовні знання учнів з цього предмета?

Вихід лише один — підвищення рівня методичної культури вчителя правознавства через оновлення змісту роботи методичних служб з правознавства всіх рівнів та розширення шляхів підвищення кваліфікації вчителів в інституті удосконалення вчителів.

Навчально-методична робота районних (міських) методичних служб ще недостатньо впливає на якість роботи вчителів правознавства. В 36 районних (міських) методичних кабінетах нашої області правовою освітою опікуються методисти, які за фахом є філологами — 12, географами — 4, математиками — 2, вчителями початкових класів — 3, музичного мистецтва — 1, і тому в силу об'єктивних причин не в змозі надати оперативну правову інформацію щодо змін у поточному законодавстві, а значить і сприяти підвищенню професійного рівня вчителів правознавства. Сподівання на те, що збільшення в районних (міських) методичних кабінетах чисельності методистів, які за фахом є істориками (з 7 у 2007 році до 13 у 2009 році), не виправдалось і мало в чому допомогло підвищити рівень методичного, інформаційно-правового супроводження діяльності вчителів правознавства.

Тому проблема якості роботи загальної маси вчителів правознавства області потребує особливої уваги та концентрації зусиль щодо удосконалення шляхів підвищення їх кваліфікації. Реформування системи правової освіти, швидка зміна українського законодавства, поява сучасних методів і технологій, на яких побудовано викладання нових правознавчих курсів і факультативів, створили ситуацію, коли неможливо навчитися праву один раз на все життя. Тому виникає потреба в удосконаленні системи безперервної правової освіти, яка б оперативно реагувала на запити правознавців — це підвищення кваліфікації.

Вчителям правознавства області потрібна дієва підтримка, зокрема проведення проблемних правознавчих курсів з правознавства (а не обмежуватися кількома годинами на курсах

вчителів історії), що надасть можливість поглиблювати і постійно оновлювати нормативно-правову базу викладання конституційного та галузевого законодавства, удосконалювати вміння й навички викладання введених в шкільну програму нових предметів правознавчого циклу.

Слід об'єднати курсову й міжкурсову підготовку вчителів в єдиному колі, що забезпечить підвищення рівня та творчої активності вчителів правознавства.

Актуальність проблеми модернізації науково-методичного супроводження безперервного підвищення професійної кваліфікації вчителів правознавства, пошуки ефективних форм і методів впливу на них призвели до оновлення змісту роботи науково-методичної лабораторії історії, правознавства та громадянської освіти в міжкурсовий період. Мова йде про введення в план роботи ООІУВ, починаючи з 2008 року, постійно діючого семінару керівників районних (міських) секцій з правознавства.

• Які причини зумовили необхідність впровадження в практику діяльності науково-методичної лабораторії історії, правознавства та громадянської освіти такої форми роботи з правознавцями області як постійно діючий семінар?

• Чому саме керівникам районних (міських) секцій з правознавства надається сьогодні значна роль у підвищенні фахового рівня викладачів правознавства району?

Постійне реформування освіти висуває вимоги щодо підвищення рівня професійної компетенції районних методичних служб: здатність приймати рішення, нести відповідальність за реалізацію їх при виконанні функціональних обов'язків, високий рівень загальної і методичної культури. В області чимало методистів РМК (ММК), які є справжніми наставниками вчителів правознавства: Н. З. Стоянова (Арцизький район), Д. П. Ободовська (Великомихайлівський район), Л. І. Горлева (Біляївський район), Н. В. Бойко (Березівський район), Т. І. Лазаренко (Київський район м. Одеси), Л. Б. Аретинська (Суворовський район м. Одеси), Н. Г. Ярова (Білгород-Дністровський район), В. П. Іванова (Тарбунарський район), В. М. Кирмиза (Ренійський район) та інші. Завдяки їхній копіткій роботі розкривається творчий потенціал молодих педагогів, впроваджуються в навчальний процес новітні правознавчі спецкурси та факультативи.

Проте аналіз за попередні роки планів роботи районних (міських) методичних об'єднань вчителів історії та суспільствознавчих дисциплін, планів семінарів, творчих груп показав, що така робота мало в чому сприяє підвищенню рівня педагогічної майстерності вчителів правознавства і не забезпечує досягнення вагомих результатів. Імовірно причиною цього є відсутність в усіх 36 районних

(міських) методичних кабінетах спеціалістів з правознавства. Тому багаточисельна команда вчителів правознавства своєчасно не отримує від районних методичних кабінетів рекомендацій, пам'яток щодо змін в законодавстві, без чого неможливе ефективне викладання правознавства. Фахові консультації правознавцям на предмет отримання оперативної правової інформації методистам районного (міського) рівня з об'єктивних вищезазначених причин надати складно. Підготовка і випуск в установленому порядку друкованої продукції з актуальних питань правознавства, методики викладання нових предметів правознавчого циклу не здійснюються. У більшості районів відсутня системна робота відповідних методичних служб щодо підготовки учнів до олімпіад і турнірів усіх рівнів. Якщо така робота і проводиться в районі (місті), то вона повністю перекладається на плечі вчителів-ентузіастів, справжніх майстрів своєї справи.

На сьогоднішній день в правознавстві склалась така парадоксальна ситуація, коли методист районного (міського) рівня в силу своєї фахової некомпетентності не в змозі ефективно поєднувати загальнодержавну реформу в правовій освіті зі шкільною правовою освітою, тобто бути «перехідним містком» від сучасної правової науки до конкретного вчителя правознавства. В ситуації, яка склалась сьогодні, методист районного рівня може бути організатором процесу підвищення кваліфікації вчителів у міжкурсовий період, а тому повинен налагодити безперервний процес проведення різних форм роботи з вчителями.

В сучасній практиці підвищення кваліфікації вчителів у міжкурсовий період домінують групові, колективні, різноманітні як традиційні, так і нетрадиційні форми проведення методичної роботи. Останнім часом значна увага надається активним та інтерактивним методам: дебатам, дискусійним клубам, творчим групам, захистам творчих проєктів, конференціям, семінарам.

Однією з форм підвищення кваліфікації вчителів правознавства у міжкурсовий період є постійно діючий семінар керівників районних (міських) секцій з правознавства, який виконує місію «центру трансляції» постійних змін в законодавстві та нововведень в практичну діяльність вчителів області.

Перенести акцент навчання в обласних семінарах від постійно змінюваної аудиторії вчителів на керівників районних (міських) секцій з правознавства зумовило бажання позбутися формалізму в організації семінарської форми навчання та намагання йти від основної мети, тобто підвищення рівня педагогічної майстерності вчителів-правників, до кінцевої — підвищення якості та ефективності навчально-виховного процесу, а також перспективної — створення умов для творчого розвитку як вчителів правознавства, так і учнів.

Керівник районної (міської) секції з правознавства сьогодні — це особа, на яку покладається відповідальна місія — бути тим довгоочікуваним фаховим ланцюжком, який з'єднає правову науку з практичною діяльністю вчителів, компетентно донесе до вчителів правознавства у міжкурсовий період інформацію про зміни в українському законодавстві. Знайти та відібрати в кожному з 36 районів особистість керівника — справа нелегка. На сьогоднішній день вона вирішена.

Головними критеріями відбору стали:

- професійна компетентність і відповідальність;
- вміння проводити інформаційно-просвітницько-правову діяльність серед вчителів правознавства району;
- зацікавленість предметами правознавчого циклу і готовність до розв'язання завдань реформ правової освіти;
- бажання постійно навчатися, самоудосконалювати себе, обмінюватися досвідом і здобутками своєї творчої діяльності.

Роль постійно діючого семінару в системі післядипломної освіти вчителів як однієї із форм науково-методичної роботи у міжкурсовий період визначається тим, що вона допомагає керівникам районних (міських) секцій з правознавства не тільки підтримувати необхідний рівень фахової компетентності, а ще й опанувати новітні ідеї, інноваційні технології, методи, які характеризують процеси реформ в освіті.

Розробляючи тематику постійно діючого семінару, важливо було б правильно визначити основні напрями і зміст навчальних занять з керівниками районних (міських) секцій з правознавства на основі оптимального поєднання державних, обласних, районних, міських проблем з потребами й запитами конкретних вчителів правознавства.

Починаючи з 2008 року, традиційно по вертикалі (область, район (місто), заклад освіти (вчитель)) в рамках постійно діючого семінару проводиться робота над загальною проблемою «Організація безперервної правової освіти в середніх загальноосвітніх навчальних закладах». Слід зазначити, що тематика переважно зорієнтована як на удосконалення фахової компетентності керівників, поступове впровадження форм і методів підвищення кваліфікації вчителів, так й модернізацію проведення самих семінарів. Тематика постійно діючого семінару протягом 2008 року була спланована відповідно до актуальних освітніх проблем вчителів права, усвідомлення ними перманентного фахового зростання, набуття нових знань, вмінь і навичок викладання як головного предмета «Основи правознавства», так й елективних правознавчих курсів.

У 2008 році було проведено 4 семінари за такою тематикою:

- Основні інтерактивні методи і технології

на уроках з курсу «Практичне право» (30.04.08 р.).

- Викладання «Основ правознавства» з урахуванням новітніх правових актів (27.11.08 р.).

- Використання інтерактивних методів і технологій на уроках правознавчого спрямування (30.09.08 р.).

- Розвиток правового мислення учнів на уроках правознавства (17.12.08 р.).

Зміст навчальних програм і планів засідань постійно діючого семінару обумовлюється векторним характером рекомендацій Міністерства освіти і науки України, спрямованим на впровадження наступності і неперервності між допрофільною підготовкою, профільним навчанням і професійною підготовкою учнів, постійним коригуванням навчального матеріалу з основ правознавства відповідно до змін в законодавстві.

Практичну допомогу на семінарах у підвищенні фахової компетентності та оволодінні змінами в поточному законодавстві керівникам районних (міських) секцій з правознавства надають викладачі провідних юридичних вузів Одещини — Ізмайльського державного гуманітарного університету, Одеського державного університету внутрішніх справ, Одеської національної юридичної академії. Оновленню змісту навчально-виховного процесу та удосконаленню способів організації навчальної діяльності учнів на уроках правознавства в 2008 році було присвячено два заняття постійно діючого семінару (30.04.08 р., 30.09.08 р.).

Оскільки використання інноваційних методів навчання ефективно впливає на спілкування та сприяє кращій передачі знань, глибокому засвоєнню матеріалу, навчальні плани кожного обласного семінару передбачають проведення як комунікативних, так й інтерактивних вправ з його учасниками. Інтерактивні технології навчання поступово приходять до української освіти. Велика кількість сучасного вчительства — вихідці з радянської системи навчання — дуже повільно переорієнтовуються, часто з недовірою ставляться до нововведень. Тому існує потреба в підготовці вчителів до роботи за новими технологіями. Оволодіти інтерактивними технологіями можливо лише через семінари, на яких його учасники на собі відчують режим роботи в системі інтеракції. Заговорити з учасниками постійно діючого семінару як з колегами, не опускаючись, а піднімаючись на їх рівень — мета інтерактивного, модернізованого науково-методичного супроводження безперервного професійного зростання вчителів у міжкурсовий період.

Проблематика трьох (30.04.08 р., 30.09.08 р., 27.11.08 р.) занять постійно діючого семінару була присвячена допрофільній і профільній підготовці учнів з правознавства через нове змістовне наповнення правознавчих курсів і факультативів. Популярними та широко використовуваними в навчальній діяльності

вчителів правознавства нашої області стали елективні курси — «Практичне право» (8-й клас), «Права людини» (10–11-ті класи), «Досліджуючи гуманітарне право» (10–11-ті класи). Обмін досвідом їх викладання в рамках постійно діючого семінару ще раз підтвердило той факт, що в умовах сучасного навчального закладу вони як найкраще сприяють максимальному досягненню запланованих навчальних результатів, формуванню та розвитку предметних компетентностей учнів для навчання правознавства.

У 2009/2010 н. р. важливою складовою системи правової освіти учнів стає новий предмет «Правознавство. Практичний курс» (9-й клас). За результатами конкурсу підручників для 9-го класу в загальноосвітніх навчальних закладах країни будуть використовуватися три підручника авторів О. Пометун, Т. Ремех, О. Д. Наровлянського, В. Л. Суткового та Т. М. Філіпенко. Всі підручники є інноваційними за способами подання змісту та методикою роботи з ними. Програма нового предмету не потребує засвоєння великого за обсягом матеріалу, передбачаючи, що вчитель використовуватиме час для застосування різноманітних методів і забезпечення високої активності кожного учня. Методичною службою з правознавства ООІУВ у курсовий і міжкурсовий періоди проводилась цілеспрямована робота щодо підготовки вчителів до викладання нового предмета, враховуючи інтерактивну методику його побудови. Протягом 2005–2009 рр. у переважній більшості районів області викладався пропедевтичний курс «Практичне право» (8-й клас), який допоміг підготувати велику кількість вчителів до викладання нового предмета. На жаль, районні методичні служби м. Одеси, Ананьївського, Іванівського, Ширяєвського районів разом з адміністрацією навчальних закладів своєчасно не приділяли належної уваги методичним рекомендаціям як Міністерства освіти і науки України, так й обласної методичної служби ООІУВ про перспективний характер цього курсу та доцільність його викладання за рахунок варіативної або інваріантної частини навчального плану. Тому ефективне та якісне навчання правознавства учнів 9-го класу за новими підручниками «Правознавство. Практичний курс» у цих районах буде залежати від ентузіазму, творчого натхнення та професійної майстерності вчителів.

Щоб зрозуміти практичну користь постійно діючого семінару та спланувати ефективну роботу керівників районних (міських) секцій з правознавства у міжкурсовий період, на останньому семінарі в 2008 році було проведено анкетування.

Аналіз анкет учасників семінару дав можливість зробити наступні висновки:

— без ґрунтовних професійних правових знань важко сформувати емоційно-ціннісне

ставлення до свого предмета як з боку дорослих, колеґ, так і з боку учнів;

— тільки розумне і творче застосування сучасних педагогічних програмних засобів, інтерактивних методів навчання допоможе досягти бажаних результатів: розвинути творчі здібності учнів і сформувати правове мислення, а цьому потрібно ще навчатися;

— в умовах безкінечного потоку нової інформації правового змісту з конституційного та галузевого законодавства і виправданої неспроможності з боку районних методичних служб надавати фахові консультації, проблема вчасного отримання оперативної правової інформації залишається злободенною.

У 2009 році робота постійно діючого семінару здійснювалась за такою тематикою:

• Розвиток правового мислення учнів на уроках правознавчого спрямування (29.04.09 р.).

• Розвиток творчих здібностей учнів. Особливості організації та проведення масових заходів з правознавства серед школярів (20.05.09 р.).

• Викладання предметів правознавчого циклу в умовах переходу на 12-річну структуру навчання (30.09.09 р.).

• Викладання основ правознавства з урахуванням постійних змін у законодавстві (26.11.09 р.).

З метою оптимізації навчально-виховного процесу та досягнення кожним учнем найвищого для нього рівня розвитку творчих здібностей, умінь і навичок було проведено три заняття (17.12.08 р., 29.04.09 р., 20.05.09 р.) постійно діючого семінару.

Заняття семінару з розвитку правового мислення та творчих здібностей переслідували конкретні цілі:

— надати практичну допомогу керівникам районних (міських) секцій з правознавства щодо проблем розвитку правового мислення та творчих здібностей учнів на уроках і в позаурочний час;

— сприяти усвідомленню учасниками семінару того, що розвиток творчих здібностей й обдарувань учнів, як і розвиток їх правового мислення, великою мірою залежить від рівня фахової майстерності вчителя та забезпечення його методичною літературою і дидактичними матеріалами;

— довести до розуміння учасників ПДС той факт, що при вивченні правознавства важливим є формування в учнів критичного мислення, навичок оцінювання життєвих явищ і досягти цього можна тільки тоді, коли в творчому доробку вчителя буде широке коло прийомів, які забезпечать можливість кожному учневі мислити творчо, логічно, нестандартно;

— розповісти про досвід роботи переможців Всеукраїнського конкурсу «Учитель року» з номінації «Правознавство», заслужених вчи-

телів України О. Д. Наровлянського, В. Т. Машіки, Т. М. Філіпенко з метою активного впровадження його в практику роботи вчителів правознавства Одеської області;

— презентувати досвід роботи та творчі добробки кращих вчителів правознавства Одещини з проблем розвитку правового мислення та творчих здібностей учнів на уроках і в позаурочний час;

— допомогти учасникам семінару замислитися над підвищенням якості своєї роботи.

Практично значущим для керівників районних (міських) секцій з правознавства був досвід роботи з актуальних правознавчих проблем, презентований під час виїзних семінарів у Біляївському районі та м. Іллічівську. Саме тут вони мали змогу познайомитися з творчим добробком своїх колег, взяти участь в обговоренні проведених уроків і позакласних заходів з правознавства, запропонувати цікаві методичні ідеї. Розкрити творчий потенціал вчителів правознавства, продемонструвати ефективність застосування інтерактивних технологій та сучасних педагогічних програмних засобів дозволили відкриті уроки таких керівників районних (міських) секцій з правознавства, як:

— В. В. Майорський, вчитель правознавства ЗОШ № 1 м. Іллічівська, — інтегровані уроки з курсів «Права людини» та «Досліджуючи гуманітарне право» в 10-А класі;

— О. М. Лазаренко, Л. А. Стельмах, вчителі початкових класів Усатівської ЗОШ I—III ступенів Біляївського району, — уроки з правознавчого циклу в початковій ланці «Я і моя Україна» в 1-му класі на тему: «Знай та поважай символи держави», в 2-му класі — «Подорож у країну прав дитини».

Наочним прикладом залучення учнів середніх і старших класів до співпраці, активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку правового мислення і творчих здібностей учнів став навчально-виховний захід з учнями 5—10-х класів на тему «Я маю право», проведений Т. В. Іващенко, вчителем правознавства Усатівської ЗОШ I—III ступенів Біляївського району. Підтримка й активна участь у виїзних семінарах районних методичних служб — Л. І. Горлева (Біляївський район), М. П. Шевчук (м. Іллічівськ), своєчасна допомога та створення творчої атмосфери і умов для проведення семінарів з боку адміністрації шкіл — С. Г. Савенко (Усатівська ЗОШ I—III ступенів), О. П. Петлюк (ЗОШ № 1 м. Іллічівська) — стали запорукою ефективної роботи учасників.

Узагальнюючи все вищевикладене щодо ролі і місця постійно діючого семінару керівників районних (міських) секцій з правознавства в системі підвищення кваліфікації у міжкурсовий період, слід зазначити наступне:

— у міжкурсовий період ПДС доповнює базову професійну освіту керівників секцій з правознавства, підтримує та вдосконалює їх як

фахівців, дає можливість через них оперативно доводити до вчителів області нову інформацію правового змісту;

— у період реформування освіти (правової в тому числі) ПДС допомагає керівникам секцій опановувати новітні ідеї, інноваційні технології, методи, які характеризують процеси оновлення в освіті;

— завдяки ПДС з'явилась реальна можливість по вертикалі (ООІУВ (ПДС) — керівники районних (міських) секцій з правознавства — РМК(ММК) — вчителі правознавства району) вчасно доводити до вчителів області необхідну правову інформацію;

— ПДС дозволяє швидше включити керівників секцій (а значить і вчителів) у творчий процес за відомим принципом: сьогодні знаєш — завтра вмієш, бо дає можливість всім разом осмислити правознавчі проблеми на інноваційному рівні, спираючись на оновлені і поглиблені науково-методичні знання, щойно отримані на семінарі, перейти до практичної діяльності у себе в районі (місті).

Безперечним є той факт, що підвищення професійного рівня вчителів позитивно впливає на рівень знань учнів. Це засвідчує участь дітей в правознавчих олімпіадах і турнірах усіх рівнів.

Турнір юних правознавців — це командне змагання і саме в цьому полягає його специфіка. Участь обдарованих дітей у правових турнірах сприяє формуванню та розвитку предметних компетентностей для навчання правознавства, набуття навичок публічної презентації своїх знань, вміння доводити в дискусіях свою точку зору. У ході турніру учні набувають досвід колективної співпраці, розвивають свої ораторські здібності.

Приємним є той факт, що кількість команд, які беруть участь в обласному турнірі юних правознавців, зростає з 5 команд (25 учнів) у 2005 році до 21 команди (103 учня) у 2008 році. З'явилися команди, які постійно демонструють високі результати на обласному турнірі юних правознавців — команди учнів НВК «Школа I—III ступенів — ліцей» м. Рені, Одеського юридичного ліцею, Одеського експериментальної спеціалізованої I—III ступенів школи-комплексу № 3 м. Южного, збірні команди учнів Березівського, Саратського, Татарбунарського районів та збірна команда Київського району м. Одеси, яка вперше яскраво заявила про себе.

Важливу роль у правовій освіті та вихованні учнів відіграють Всеукраїнські олімпіади всіх рівнів. Олімпіада з правознавства — це велика школа творчих змагань, основною метою яких є формування в учнів інтересу до права, закону, виявлення обдарованих дітей та залучення їх до самостійної творчої діяльності.

Закономірною є динаміка рейтингового зростання деяких учнівських команд в III (облас-

ному) етапі Всеукраїнської учнівської олімпіади з правознавства, а саме:

№	Район (місто)	Місце	
		2008 рік	2009 рік
1.	Березівський район	15	2
2.	Біляївський район	24	3
3.	м. Білгород-Дністровський	9	4
4.	Фрунзівський район	30	6
5.	Саратський район	29	9
6.	Ананьївський район	36	10
7.	Савранський район	32	23
8.	Ширяєвський район	34	26

Як і в минулі роки, високі результати, навички ефективного застосування знань під час вирішення непростих олімпіадних завдань продемонстрували вихованці К. І. Попаз (НВК

«Школа І—ІІІ ступенів — лицей» м. Рені), М. П. Бойка (ЗОШ № 1 м. Березівки), О. В. Слесаренка (Одеський економічний лицей), М. В. Богаченко (ЗОШ І—ІІІ ступенів № 2 м. Білгорода-Дністровського).

Ще в давні часи східні мудреці радили: «Не вчи дерево рости, а створи умови для його росту». Ці слова цілком справедливо можна віднести сьогодні до прагнення правових знань та нових методик викладання керівниками районних (міських) секцій з правознавства у міжкурсовий період післядипломного педагогічного навчання, створення для цього відповідних умов.

О. І. СТЕЦЕНКО-БАРАНОВА,
методист правознавства НМЛ історії,
правознавства та громадянської освіти
ООІУВ.

ПРО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У 2009/2010 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Освіта ХХІ століття повинна мати випереджальний характер, тобто бути спрямованою на розв'язання проблем нового століття, розвиток ключових компетенцій вихованців, формування в них проектної культури, нових способів мислення й діяльності. Зміни в освіті мають бути сфокусовані на якісні трансформації змісту і форми. Місія 12-річної школи спрямована на оволодіння кожною молодою людиною ключовими компетенціями як важливим результатом якості навчально-виховного процесу.

Система іншомовної освіти України змінюється позитивно як в організаційному, так і в змістовному плані: значно поглиблюється соціокультурний аспект вивчення іноземних мов. Актуальність іноземних мов на ринку праці сприяє підвищенню мотивації вивчення іноземних мов.

Основною метою вивчення іноземних мов в навчальних закладах є формування в учнів здатності і готовності спілкуватись з носіями мови їх мовою та виходити на діалог культур через культуру країни, мова якої вивчається.

Головними підходами до навчання іноземних мов має бути комунікативно-когнітивний, особистісно орієнтований та діяльнісний, які враховують особистість учня, його особливості, можливості та здібності. Основою реалізації цих підходів є індивідуалізація та диференціація навчання, використання інформаційних технологій, дотримання принципів автономії учня, наступності, орієнтація на мовленнєвий розвиток, навчання у «співпраці», методом «проектів» та через профільне навчання.

При викладанні іноземної мови як предмета необхідно враховувати:

а) міжпредметний характер (у мовленнєвій діяльності можуть використовуватись факти з різних галузей знань: історії, географії, літератури, мистецтва, фізики тощо);

б) її багатофункціональність (іноземна мова виступає не лише як мета навчання, але й джерело інформації з різних галузей знань.

Вивчення іноземних мов в загальноосвітніх навчальних закладах починається з 2-го класу, що є вимогою часу і соціальним замовленням.

Позитивне ставлення дітей до предмета в цьому віці досить тісно пов'язано з відчуттям психологічного комфорту, радості, потреби і готовності до спілкування, які створює вчитель на уроці. «...чим більше позитивної почуттєвості одержує дитина в перші шкільні роки, тим необхіднішою буде потреба у самоствердженні її життєвою радістю і любов'ю від процесу навчання, від спілкування з учителем, з учнями в школі. Це спрацьовуватиме довічно і сприятиме переходу навчання в самонавчання, освіти в самоосвіту, виховання у самовиховання (Зазюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. — К., 2000. — 309 с.).

За ініціатииви міністра освіти і науки України І. О. Вакарчука 10 лютого 2009 року відбулася Всеукраїнська нарада з питань вивчення іноземних мов в дошкільних закладах та початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів.

Учасники наради обмінялися думками щодо раннього вивчення іноземних мов та окреслили шляхи підвищення ефективності навчання іноземних мов в дошкільних закладах і початковій школі; мова йшла про необхідність забезпечити наступність в навчанні старших дошкіль-

ників та школярів-початківців. Було розроблено проект плану дій щодо підвищення якості вивчення іноземних мов в дошкільних навчальних закладах та початковій школі. Згідно з цим планом має бути забезпечений рівний доступ до якісної іноземної освіти дітям дошкільного віку та молодшим школярам.

На початковому етапі навчання іноземних мов завдання фахівців полягає в створенні психологічного мікроклімату і дидактичних умов для розвитку в учнів бажання вивчати іноземну мову, щоб користуватись нею для ознайомлення з життям закордонних дітей та елементарно вміти міжособистісно спілкуватись нею з опорою на рідну мову. Робота вчителя повинна бути спрямована на комунікативно-психологічну адаптацію до нового мовного світу, набуття соціального досвіду, формування деяких універсальних лінгвістичних понять, що спостерігаються в рідній та іноземній мові.

При організації навчального процесу в початковій школі важливо відмовитись від домінування фронтальних форм навчання. Заняття слід розглядати як організацію навчальної співпраці, використовуючи для цього групові форми роботи та створюючи умови для позитивних емоцій.

1. Потрібно використовувати гру як методичний прийом, щоб учні оволодівали новою мовою у взаємодії з товаришами і дорослими, героями казок, віршів або пісень. Ігри можуть бути рольові, рухливі, настільні (лото, доміно тощо).

2. У процесі спілкування рекомендується частіше використовувати мистецьку діяльність, музику, танці. Малюючи, інсценуючи казки, вірші, пісні іноземною мовою діти не тільки вивчають мовний матеріал, а ще й залучаються до культури країни, мову якої вони вивчають. Уже в початковій школі можна їм пропонувати виконання елементарних проєктів, наприклад, за темами «Моя сім'я і я», «Моя кімната», «Улюблена домашня тваринка», «Улюблена пора року».

3. Завдання вчителя приділити увагу збереженню здоров'я дітей за рахунок зміни видів діяльності: розумову на рухову, навчально-мовленеву на навчально-ігрову, читання змінити на говоріння тощо.

4. Учні початкової школи мають володіти іноземною мовою в чотирьох видах мовленнєвої діяльності для елементарного спілкування в повсякденних ситуаціях, окреслених програмою з іноземних мов.

Процес навчання іноземної мови в початковій школі організується відповідно до годин, визначених навчальним планом і з урахуванням можливості збільшення їх кількості за рахунок варіативної частини.

Планом дій щодо покращання якості вивчення іноземних мов зазначеною категорією дітей передбачається створення умов для нормативно-правового, навчально-методичного,

матеріально-технічного та кадрового забезпечення розвитку іноземної освіти. Важливо забезпечити більш систематичне комунікативно-когнітивне вивчення мов для продовження навчання в 5-му класі основної школи.

Основна школа (5–9-ті класи)

Відповідно до програми з іноземних мов на кінець 9-го класу передбачено, що учні досягнуть загальноєвропейського рівня (A2 + –B1) володіння іноземною мовою, який забезпечує можливість використовувати іноземну мову для подальшого навчання в старшій школі, в спеціалізованих навчальних закладах і для самоосвіти. Допрофільна підготовка учнів 9-го класу здійснюється з метою сприяння у виборі ним напрямку подальшого навчання і професійної діяльності.

Допрофільну підготовку учнів 9-го класу можна забезпечити:

1) наповненням змісту навчальних матеріалів інформацією про різні сфери професійної діяльності (відповідно до профілів старшої школи);

2) курсами за вибором. Вони можуть розширити соціокультурну інформацію про країну, мова якої вивчається (література, мистецтво, народна творчість, національні традиції...), в порівнянні з вітчизняною культурою; поглиблювати мовні знання учнів.

Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів мають наскрізний характер. Не встановлюючи послідовності вивчення предметної тематики, вони визначають зміст навчання, обов'язковий мінімум, вивчення якого є об'єктом тематичного контролю та оцінювання в рамках семестрового і підсумкового контролю.

У 2009/2010 навчальному році іноземна мова буде вивчатися за декількома програмами:

- Програми для середніх загальноосвітніх шкіл. Іноземні мови 10–11 класи // Іноземні мови в навчальних закладах. — К.: Пед. преса, 2006;

- Програми для спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземної мови. Іноземні мови. 10–11 класи // Іноземні мови в навчальних закладах. — К.: Пед. преса, 2006;

- Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. Програми для профільного навчання. 10–11 класи. — К.: Навч. кн., 2004;

- Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. 2–12 класи. — К.: Перун, 2005;

- Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Друга іноземна мова 5–12 класи. — К.: Перун, 2005;

- Програми для спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземної мови 1–12 клас // Іноземні мови в навчальних закладах. — К.: Пед. преса, 2005.

Поділ класів на групи при вивченні іноземних мов здійснюється відповідно до норма-

тивів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки від 20.02.2002 р., № 128.

Згідно з рішеннями місцевих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування класи можуть ділитися на групи і при наповненості, меншій від нормативної, а також при вивченні інших предметів за рахунок зекономлених бюджетних асигнувань та залучення додаткових коштів.

Інваріанта складова типового навчального плану основної школи (2–9-ті класи) забезпечує реалізацію змісту іншомовної освіти на рівні Державного стандарту.

Критерії оцінювання навчальної діяльності учнів з іноземних мов

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 371 від 05.05.2008 р. внесено зміни до критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів, а саме: деталізовані схеми і критерії оцінювання письма, оскільки формат завдань з іноземних мов має компетентнісний характер і в тій чи іншій мірі охоплює всі компоненти комунікативної компетенції.

Тематика текстів, обсяги навчального матеріалу, висловлювань та діалогічного мовлення і письмового повідомлення та вимоги до них визначаються програмою для кожного типу школи.

Основними видами оцінювання навчальної діяльності учнів з іноземної мови є поточне, тематичне, семестрове, річне та підсумкова державна атестація.

Прийоми поточного оцінювання спрямовані на детальну перевірку мовного аспекту (граматика та лексика) та вмінь мовлення, яких навчили. Тематичне оцінювання здійснюється на основі поточного і виставляється єдиний тематичний бал. Під час виставлення тематичного балу результати перевірки робочих зошитів не враховуються.

Семестрове оцінювання з іноземної мови проводиться один раз наприкінці семестру за чотирма видами мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо).

Всі види навчальних робіт з іноземної мови учні виконують в зошитах; рекомендується мати 2 зошити з першого року навчання (другий клас), один може бути з друкованою основою. В зошитах виконуються всі письмові завдання, окремих зошитів для контрольних, тематичних і підсумкових робіт учні не мають.

У початковій школі (2–4-ті класи) зошити для класної та домашньої роботи перевіряються після кожного уроку в усіх учнів і виставляються оцінки; вчитель закреслює помилку і пише зверху правильний варіант.

В 5–9-х класах зошити перевіряються один раз на тиждень. В 10–11-х класах один раз на місяць перевіряються роботи (найбільш значущі) в усіх учнів.

Словники перевіряються один раз на семестр: виправляються помилки, ставиться дата перевірки і підпис вчителя.

Відповідно до вимог з ведення класного журналу наказом МОН від 03.06.08 р. № 496, затверджено Інструкцію щодо ведення класного журналу учнів 5-11(12) класів ЗНЗ, в якій наголошується: «Записи в журналі ведуться державною мовою. З іноземних мов частково допускається запис змісту уроку та завдання додому мовою вивчення предмета».

Т. В. ЮРЧЕНКО,

завідуюча науково-методичним центром іноземних мов ООІУВ,

Л. Я. РУСІНОВА,

методист науково-методичного центру іноземних мов ООІУВ,

В. А. УЛЬЯНОВА,

методист науково-методичного центру іноземних мов ООІУВ.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ПРИ ФОРМУВАННІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Загальна стратегія навчання іноземних мов зумовлюється сучасним станом міжнародних зв'язків України, інтеграцією національної освіти у загальноєвропейську систему освіти. Цією стратегією є комунікативний підхід, який сприяє досягненню практичної мети навчання й вивчення іноземних мов, а саме: оволодіння учнями навичками і уміннями спілкуватися в усній і в писемній формах шляхом формування і розвитку міжкультурної комунікативної компетенції.

Розуміння кожним мовним користувачем значущості соціально-культурних, економічних

та політичних особливостей країн, мова яких вивчається, є важливим фактором вивчення іноземних мов.

Останнім часом Міністерство освіти і науки України послідовно впроваджує основні засади мовної освіти, окреслені Радою Європи, що відображені в стратегічних документах про вивчення іноземних мов.

У програмах з іноземної мови для загальноосвітніх і спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземної мови головна мета навчання полягає у формуванні в учнів комунікативної компетенції. Зокрема, це означає, що

учні оволодівають мовою як засобом міжкультурного спілкування, використовують її як інструмент у діалозі культур з носієм мови, враховуючи особливі правила мовленнєвої та соціальної поведінки, реалії, звичаї та традиції країни, мова якої вивчається.

A continuación se da información socio-cultural. Para entrar en contacto con los españoles nuestros alumnos deben adquirir esta información necesaria para presentarse, presentar a otras personas, dar datos personales, llenar los documentos en muchas situaciones, registrarse, llenar el formulario de solicitud, de entrada al país en la aduana, en hoteles, policía, etc.

Para ello se les presentan los documentos reales relacionados con la identidad:

— La solicitud de un pasaporte. Este formulario se completa con los datos personales en cualquier embajada española en el mundo para obtener dicho documento.

— El formulario de entrada al país que exigen los aduaneros para ciudadanos no comunitarios que desean entrar en España.

— Un modelo de hoja de registro en hoteles y solicitudes de reserva.

— Una tarjeta de visita y presentación que se suelen utilizar en contactos profesionales u oficiales.

Además de pasaporte los españoles utilizan el carné de identidad, conocido como D.N.I. (Documento Nacional de Identidad), en muchas ocasiones: en cualquier contacto con instituciones oficiales (en hospitales, en la policía, en el banco, en el hotel, etc.)

En los pasaportes españoles, según la normativa de la Comunidad Europea a la que pertenece España, los datos personales se presentan en los idiomas oficiales de CE, pero los primeros se escriben en la lengua oficial del país de entrada, es decir, en español.

En España, para firmar el pasaporte se utiliza el nombre, un apellido (como mínimo) y una rúbrica.

En casi todos los países de habla española las personas tienen dos apellidos. Habitualmente en primer lugar se usa el primero del padre y después el primero de la madre, aunque se puede cambiar este orden. A menudo en los documentos oficiales las personas tienen que dar sus dos apellidos. Las mujeres no pierden sus apellidos después de casarse.

Proponemos diferentes casos de uso de saludos, despedidas, tú o usted, tratamientos de persona, etc.

En español el uso de los saludos y las despedidas depende directamente de los hábitos de comidas. Hay que tener en cuenta que la comida no es al mediodía (las 12.00), sino más tarde:

“Buenos días” se dice desde que uno se levanta hasta la hora de comer, a eso de las 14.00.

“Buenas tardes” se dice desde después de comer hasta la hora de cenar, es decir, a las 21.00.

“Buenas noches” se dice desde después de cenar hasta el día siguiente.

Los saludos y las despedidas formales (Hola, buenos días o Adios, hasta mañana) son más largos que informales (Hola, Adios, etc.).

En español para despedirse se puede decir “Adios, buenos días”.

La pregunta “¿Qué tal?” Es un puro saludo, que no se necesita una respuesta real sobre el estado de salud de la otra persona.

Respecto a las formas de saludo en España en la situación formal del trabajo las personas se dan la mano. Entre amigos, compañeros se dan besos en las mejillas (entre mujeres, mujeres y hombres). Entre hombres conocidos, amigos se abrazan dando palmadas en la espalda. En España, cuando las personas se conocen, se suelen dar besos (se trata de un roce de mejillas entre mujeres y mujeres, mujeres y hombres; entre hombres, se abrazan).

En el contacto con las personas la sociedad española tiende a la forma TÚ, más que a la forma USTED, que se entiende como una fórmula de respeto, de distancia. Sin embargo, se recomienda saber que en el primer contacto debe tratar de usted a cualquier persona en el ámbito profesional o institucional, también a personas mayores en el ámbito privado. En general estas personas le dirán que las tutee, (que hable con la forma tú). En el ámbito académico prevalece la forma tú entre profesores y alumnos. Pero para evitar interpretaciones negativas se recomienda dirigirse en el primer contacto con usted.

Conque en España se utiliza TÚ: con familiares, amigos, niños y jóvenes; en la universidad entre estudiantes; en una empresa entre compañeros. También en tiendas y bares donde compras o vas con frecuencia.

Se utiliza USTED con personas mayores; con una autoridad (oficinas del Gobierno, policía, bancos...); en hospitales y con médicos. También entre empresas en el primer contacto. El uso de TÚ y USTED para llamar la atención y dar información es un aspecto delicado del español. Por eso se dan ejemplos en los que, dando explicaciones que sus alumnos no cometan errores.

	Informal	formal
Llamar la atención	Oye, por favor	Perdone
Responder a una llamada	¿Sí?	Sí
Dar una explicación	Sí, mira	Mire
Agradecer	Muchas gracias	Gracias

(gracias y muchas gracias se utilizan en situaciones formales e informales.)

Ejemplos de presentación:

	Dirigirse a la persona	Presentar a otra persona	Saludar	Reaccionar
Informal	Mira	Este/a es (nombre).	Hola, ¿qué tal?	Hola.
Formal	Señor/a	Este/a es el/la señor/a...	Mucho gusto	Encantado/a.

En el mundo se dice que la cortesía es el rasgo más distintivo del carácter español. Ser cortés es muy importante.

En cada lengua hay expresiones propias de la forma de ser de una sociedad y que no existen en otras lenguas. Por ejemplo, en español a menudo se despiden anunciando un próximo encuentro o una llamada ("A ver si nos vemos un día", "Hasta luego", "Ya te llamaré") que no se van a tener lugar. Es una forma de despedirse cortésmente, para no ser muy directo. Además es bueno no decir, a veces, opiniones directamente si queremos ser amables. Es mejor decir "un poco", "algo", o "no es muy" más un adjetivo positivo. P. ej., en vez de "Es gordo" decir "Es un poco gordo", "Es muy bajo" — "No es muy alto".

También, cuando nos proponen hacer algo y no queremos, para no ofender a otra persona, se excusan con "Lo siento, pero no puedo", "Es que...", "Es una lástima, pero...". Compartiendo los sentimientos de alguien se puede reaccionar así: Interés: "¿Qué te pasa? (te ha pasado?)" Sorpresa: "¿Cómo?", "¡No me digas!" "¿Sí?" "¡No puede ser!" Alegría compartida: "¡Qué bien!" "¡Qué suerte!" "¡Cúanto me alegro!" Tristeza compartida: "¡Qué mala suerte!" "¡Qué desgracia!"

Las fórmulas de los tratamientos de persona Don/Doña, Señor/Señora, Señorita/Señorito y Doctor/Doctora son formas de respeto.

Don/Doña (D./Dña.) se dice ante el nombre de la persona,

Señor/Señora (Sr./Sra.), ante el apellido de la persona,

Señorita/Señorito (Srta./Srto.), ante el apellido de la persona soltera, Doctor/Doctora (Dr./Dra.), ante el apellido del médico.

Los nombres familiares (los llamados hipocorísticos) son los nombres familiares y cariñosos de las personas. En español existe una serie de hipocorísticos; son muy extendidos y conocidos por todos los hablantes. Cada español sabe que los Pepes son Josés. El uso de los hipocorísticos es frecuente, pero en documentos y en situaciones oficiales sólo se utiliza la forma oficial. Aquí se dan ejemplos de hipocorísticos:

1. María — Maruja
2. Manuel — Manolo
3. Dolores — Lola
4. Ignacio — Nacho
5. Rosario — Charo
6. María Teresa — Maite

7. Francisco — Paco, Paquito.

Los apelativos cariñosos. Cuando existe una relación de cariño y confianza con alguien, los españoles utilizan las siguientes palabras para dirigirse a la persona o llamar su atención en situaciones informales: guapo/a, mi amor/rey/reina, tesoro, mi vida, corazón, cielo... También las usan los dependientes en los mercados o los camareros cuando hablan con sus clientes. Pero estas expresiones nunca se usan en situaciones formales.

En España con frecuencia hacen cumplidos. Es un acto social para ser amable. Ejemplos: recibiendo un regalo dicen: "¡Me encanta! ¡Qué buen gusto tienes!"; a una persona bien vestida: "¡Qué guapo/a estás!" Otros ejemplos: "Qué cosa más bonita/interesante!" "¡Qué simpático/a eres!" etc.

Es importante saber que al cumplido no se contesta positivamente para no parecer pedantes o creídos; culturalmente, hay que quitarle importancia, si, p. ej., elogian su prenda de vestir, respondiendo con "¿Sí?, ¿de verdad?" o "Es muy vieja/o" o "Es un regalo" o "Es de las rebajas". Técnicamente este acto se realiza así:

1. Hacer un cumplido.
2. Quitar importancia al cumplido.
3. Insistir en el cumplido.
4. Aceptarlo con modestia, contestando con otro cumplido al interlocutor.

Para hacer cumplidos

¡Qué más adjetivos / sustantivos / frases

¡Qué cosa más bonita! ¡Qué linda eres!

¡Qué bien conduces el coche!

¡Qué amable eres!

Las exclamaciones de uso social que se dicen a cada paso:

La situación	¿Qué se dice?
1. Expresar compasión	Lo siento muchísimo, de verdad.
2. Cuando alguien está enfermo	¡Qué te alivies/mejores!
3. Pedir disculpas	¡Te ruego que me disculpes! ¡Perdóname!
4. Cuando alguien te visita en tu casa	¡Pasa, adelante, estás en tu casa!
5. Antes de empezar a comer	¡Buen provecho! ¡Qué le aproveche!
6. En un funeral	¡Mis condolencias!
7. Respuestas a la invitación:	
Si aceptas:	Sí, estupendo, eres muy amable, de acuerdo, está bien.
Si no puedes aceptar:	Eres muy amable, pero... Me encantaría, pero... Lo siento, pero estoy ocupado... Te lo agradezco, pero no puedo... Gracias, pero no estoy libre.

Hay que advertir que los latinos consideran que los españoles se expresan mucho en imperativo, poco utilizan las fórmulas de cortesía (por favor, perdón, gracias) y el trato, en general, es más seco que en Hispanoamérica.

En España no siempre es cortés utilizando expresiones “por favor” o “perdone”. Para ser educado se recomienda explicar las cosas, por eso se utiliza mucho “porque” y “es que...”.

En la conversación cuando una persona nos comunica algo personal lo correcto es interrumpir al hablante para mostrar interés en lo que está diciendo. Un silencio largo se interpreta como desinterés. Aquí tiene las expresiones para interrumpir la conversación:

Mostrar interés	¡Ajá! ¡Ya! ¿Sí? ¿De verdad?
Mostrar sorpresa	¡No me lo digas! ¿Sí? ¡No!
Mostrar pena	¡Qué pena! Vaya.

En el lenguaje oral los españoles expresan una reacción afectiva con las interjecciones que aparecen solas en las frases. En la escritura siempre van con signos de exclamación. Muchas interjecciones cambian su significado según el contexto y el tono:

¡Anda!	Petición	¡Anda! Ven conmigo.
	Expresar sorpresa	¡Anda! ¡Cuánto tiempo sin verte!
	Rechazar	¡Anda! Deja de charlar.

Expresar sorpresa	¡Hombre! Estás aquí.
¡Hombre! Regañar	¡Hombre! Esto no, no se hace.
Petición	¡Hombre! Hazlo.
¡Eh!	Llamar la atención
¡Bravo! ¡Olé!	Expresar admiración
¡Ay! ¡Huy!	Expresar dolor
¡Hijo!	Expresar protesta, admiración
¡Vale! ¡Vaya por Dios!	Expresar acuerdo

Los gestos y la mímica son muy importantes en comunicación en España, y es necesario saber sus significados en cada contexto, por ejemplo, si el español quiere decir que hay mucha gente, junta todos los dedos, los pone arriba diciendo: “Aquí hay mogollón de gente”, si quiere decir que todo va bien, junta las puntas del índice y el gordo, haciendo un redondel. Si quiere decir que está hartado o cansado, pone la mano encima de la cabeza diciendo:

“Estoy hasta la coronilla”. Si quiere advertir a alguien que debe tener cuidado con algo o alguien, pone el índice junto a un ojo, eso significa “¡ojo!”, “¡cuidado!”. Si desea suerte a alguien cruza el índice y el medio, diciendo: “¡Suerte!”

В. А. УЛЬЯНОВА,
методист НМЦ іноземних мов
ООІУВ.

Вчителям болгарської мови та літератури в Україні

МЕТОДИЧЕСКИ ПРЕПОРЪКИ ЗА УЧИТЕЛИТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Резултати и перспективи на изучаването на български език и литература

През 2009/2010 година се навършват двадесет години от въвеждането български език литература в училищата с български състав ученици от Одеска област. Това е един дълъг период на неимоверен труд на учителите, на българската общественост и на държавните структури за развитието на българския език в учебната и общообразователната дейност.

Тези въпроси са особено актуални след ратифицирането от Украйна на Европейската харта на регионалните езици и езиците на националните малцинства, според която българският език заема 13-то място сред регионалните езици.

Изпълнявайки Конституцията на Република Украйна (член 10), Закона на Украйна «Про мови в Українській РСР», Закона на Украйна «Про освіту», Закона на Украйна «Про загаль-

ну середню освіту», Областното управление на образованието при Одеската областната държавна администрация и Одеският областен институт за усъвършенстване на учителите извършват систематична работа относно осигуряването на конституционните права на гражданите за изучаване на майчиния език и литература, и за използването на родния език като средство за общуване, съхраняване и развитие на родната култура.

Проблемите и перспективите на развитието при изучаването на българския език и литература в училищата с български състав ученици са главните теми в дейността на Лабораторията на езиците на националните малцинства при Одеския институт за усъвършенстване на учителите, която е насочена за развитието на родния език, а в случая на българския.

За максимално осигуряване изучаването на родния език от Управлението и Института са

разработени и утвърдени от Министерството на образованието на Украйна «Регионални планове за общообразователните учебни заведения с обучение на български език литература през 2005–2010 г.».

През учебната 2008/2009 година Управлението и Институтът съвместно с Асоциацията на българите в Украйна организираха два областни семинара по български език и литература през месец март. В базата на Баготянското СОУ, Измаилски район, премина семинар за учителите по български език, където бяха обсъдени перспективите за изучаването на майчиния език; през месец ноември 2009 г. ще се проведе вторият семинар в базата Криничанското училище, Болградски район. През месец декември 2008 г. в Одеса беше проведена научно-практическа конференция «Междукulturно образование. Българският език в полилингвална среда».

Друга важна възпитателно-патриотична акция за младото поколение бе от Асоциацията на българите в Украйна и Фондация «Българска памет» Република България от Одеска област бе проведена еднosedмична езикова практика във Варна. Участваха 80 най-добри ученици от училищата с български състав. По време на просветната акция, осъществена със средства на Фондация «Българска памет», на нашите деца бяха изнесени лекции по история и култура на българския народ, организирани бяха екскурзии по историческите места на България — Велико Търново, Преслав, Плиска. През лятото 2008 година 40 ученици българчета от Бесарабия бяха на еднosedмична почивка на българското Черноморие (в периода от 22 до 28). Това е награда за участието им в детския литературен конкурс «България в сърцето ми».

С цел задоволяване учебно-методическото обезпечаване на обучението по роден език през 2008/2009 година в помощ на учителите са подготвени няколко препоръки, публикувани в списание «Наша школа». Съгласно плана за реализацията на Европейската харта на регионалните езици или езиците на националните малцинства за училищата с български ученически състав са издадени книги по четене на български език за ученици от 1–4 клас «Четем с наслада» (автори: Наталия Бузиян, Наталия Кара, Светлана Драгнева). Със съдействието Управлението и Института са издадени методически препоръки с типове уроци за учителите по български език за 8 клас, методически насоки на обучението по български език в 5-7 клас с оглед на новата програма и сборник научно-практическа конференция «Междукulturно образование. Българският език в полилингвална среда». Със съдействието и финансовото участие на Одеското областно управление за работа с националностите и религиите и Асоциацията на българите в Украйна през 2008 година са издадени: Сборник от

текстове за преразказ за 11 клас и Сборник диктовки за 9–11 клас (автор Светлана Тополова); Тестове по български език и литература (автор Валентина Родолова).

Всяка година се организират масови мероприятия за учителите и учениците, които съдействат за популяризирането на родния език. През 2008 година бяха проведени мероприятия, посветени на Деня на родния език, Деня на българската просвета и славянска писменост, Седмици на български език в училищата.

Обобщавайки резултатите от дейността относно осигуряването на конституционните права на гражданите за изучаването на роден език, следва да се отбележи, че са създадени нормални условия за провеждане обучението по майчиния език.

Учебната дейност през 2009/2010 година в началния курс в училищата с български състав ученици ще се осъществява по: Програма по български език за 1–4 клас (В. М. Терзи, Т. Г. Бучацка); в 5–9 клас ще се работи по Програма по български език (5–12 клас), утвърдена от МОН на Украйна, 2005 г. (Л. Я. Романова, М. А. Матев); Програма по българска литература за 10–11 клас (И. Симеонов), утвърдена от МОН на Република Украйна и е отпечатана в сп. «Наша школа», брой 4, 2000 г.; в 10–11 клас ще се използват граматическите теми от Програма за изучаване на български език (В. М. Терзи, 1989) и старите учебници за 7–8 клас (В. М. Терзи, В. А. Колесник, 1989), издадени в гр. Киев.

При оценяването на устни и писмени работи в 5–12 клас учителите трябва да се съобразяват със заповедта на МОН на Украйна от 05.05.2008 № 371 «Про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти».

При оценяването на устни и писмени работи при 1–4 клас учителите трябва да използват материалите от сп. «Початкова освіта». — № 37–38. — Жовтень, 2008 г.

За водени на дневника на съответния клас да се използва «Інструкція з ведення класного журналу учнів 5–11(12)-х класів загальноосвітніх навчальних закладів Наказ МОН від 03.06.2008 № 496».

Тази година при съдействие на Асоциацията на българите в Украйна от МОН на Република България бяха изпратени учебници по български език и литература от 1–11 клас. Експертна комисия, включваща преподаватели от висшите учебни заведения, учители и методисти от областта, прецени, че учебниците, въпреки че не са специално подготвени за български ученици в Украйна, могат да се използват в обучението по български език и литература. Новите учебници включват теми, които могат да се използват от съответния ученик:

Литература за 10 клас. А. Шурбанов, Н. Звезданов, Н. Чернокожев. София: «Просвета». Българска възрожденска литература

(П. Хилендарски, П. Р. Славейков, Л. Каравелов, Д. Войников).

Литература за 11 клас. И. Пелева, А. Хранова. София: «Просвета». Българска литература в навечерието на Освобождението и българската литература от Освобождението до края на 19 век. (Хр. Ботев, И. Вазов, А. Константинов, П. Славейков, П. Яворов, Е. Пелин, Т. Траянов, Н. Лилиев, Д. Дебелянов).

В учебниците има сведения за живота и творчеството на писателите съдържа анализи и критически оценки на изучаваните произведения. Предлагат се въпроси за самостоятелна работа.

Български език 5 клас. М. Васева, В. Михайлова. София: «Просвета». В този учебник съгласно Програмата по български език (5–12 кл.), Киев, 2005 г. са засягат темите: Речева ситуация и текст; Видове думи и тяхното значение; Променливо я и подвижно ъ; Изречение и части на изречението; Диалог; Прерзказ; Съчинение; Отговори на въпроси.

Български език 6 клас. М. Васева, В. Михайлова. София: «Просвета». В този учебник съгласно Програмата по български език (5–12 кл.), Киев, 2005 г. се засягат темите: Речева ситуация и текст; Научно общуване; Изречение. Прости и сложни изречения; Местоимение и видове и местоимения; Глагол и време на глагола; Диалог; Съчинение.

Български език 7 клас. М. Васева, В. Михайлова. София: «Просвета». В този учебник съгласно Програмата по български език (5–12 кл.), Киев, 2005 г. се засягат темите: Общуване и текст; Художествен текст и анализ; Видове думи; Фразеологични съчетания; Глагол. Наклонение на глагола; видове съчинения.

Български език 8 клас. М. Васева, В. Малджиева, М. Димитрова, В. Михайлова. София: «Просвета». В този учебник съгласно Програмата по български език (5–12 кл.), Киев, 2005 г. се засягат темите: Стилите в българския език: научен, официално-делови, публицистичен и художествен. Важно е, че има рубрика и раздели «Правописно-пунктуационен практикум. Нормите на устната и книжовната реч» след всеки тематичен раздел.

Български език 9, 10, 11 клас. Т. Ангелова, П. Костадинова, А. Кичукова. София: «Просвета». Повечето теми са свързани с речевата линия от Програмата по български език (5–12 кл.), Киев, 2005 г. за 10–12 клас. След всеки раздел има рубрика «Проверка и самопроверка на езиковата подготовка». Езиковите задачи се разглеждат въз основа на цялостни текстове. По тези учебници по-лесно се организира повторението на различни езикови теми.

Предлагаме се примерно разпределение на програмния материал за 3-ти клас (12-годишно обучение) по български език, съставен от М. С. Неделчева — учител висша категория в Городненското средно училище.

Тематично планиране по български език за 3 клас съставено въз основа на Програмата по български език за 1–4 клас (В. М. Терзи, Т. Г. Бучацка), МОН Украйна, 2006 г.)

№	Съдържание на учебния материал	Брой на уроците
Тема № 1 Преговор. Текст. Синтаксис 1		
1	Речева линия (Р. Л.). Аудиране. Разбиране на устен текст контекстуално.	1
2	Преговор. Морфология.	1
3	Р. Л. Монолог. Формиране на умения за съставяне на устен преразказ.	1
4	Преговор. Фонетика. Лексика.	1
5	Р. Л. Четене. Овладяване на четивна техника (правилно произнасяне и интониране с отчитане на графичните знаци).	1
6	Повторение и разширение на предобитите знания за текста. Тема и главна мисъл на текста. Структура на текста. Заглавие. Абзац.	1
7	Р. Л. Писане на преразказ (70–80 думи).	1
8	Видове текст (повествование, описание, разсъждение).	1
9	Р. Л. Аудиране. Разбиране на устен текст контекстуално.	1
10	Разширяване на знанията за изречението. Видове изречения по цел на изказването (повествователни, въпросителни, побудителни, възклицателни).	1
11	Р. Л. Диалог. Формиране на умения за задаване на въпроси.	1
12	Въпросителни изречения (с въпросителна дума; с въпросителна частица).	1
13	Р. Л. Четене. Овладяване на четивна техника (правилно произнасяне и интониране с отчитане на графичните знаци).	1
14	Главни и второстепенни части на изречението. Обща представа за граматическите признаци на частите на речта (повторение и разширение).	1
15	Проверъчна работа.	1
16	Обобщаващ урок. Р. Л. Монолог. Формиране на умения за съставяне на съобщение.	1
Тема № 2. Морфология		
17	Р. Л. Четене. Овладяване на четивна техника.	1
18	Обща представа за граматическите признаци на частите на речта (на практическа основа). Формиране на умения за откриване части на речта в текста.	1
19	Р. Л. Писане. Писане на диктовка (50–70 думи).	1
20	Р. Л. Аудиране. Разбиране на съдържанието на устен текст с помощта на езикова догадка въз основа на изучения езиков материал.	1
21	Съществително име: род и число (повторение и разширение); обща и членна форма (образуване на формите, употреба, правоговор, правопис).	1
22	Р. Л. Диалог. Формиране на умения за отговаряне на въпроси.	1
23	Р. Л. Четене. Видове четене (на глас, наум).	1
24	Р. Л. Писане. Писане на преразказ (70–80 думи).	1
25	Видове съществителни имена (нарицателни, собствени, съкратени — правопис).	1
26	Р. Л. Монолог. Формиране на умения за съставяне на описание на явления и обекти.	1
27	Р. Л. Четене. Видове четене (на глас, наум).	1
28	Прилагателно име: род и число (повторение и разширение). Обща и членна форма (образуване, употреба, правоговор, правопис).	1
29	Р. Л. Писане. Съставяне на план за преразказ с помощта на учителя.	1

№	Съдържание на учебния материал	Брой
30	Прилагателно име: степенуване (обща представа).	1
31	Проверъчна работа.	1
32	Обобщаващ урок. Р. Л. Аудиране. Разбиране на съдържанието на устен текст с помощта на езикова догадка въз основа на изучения езиков материал.	1
33	Р. Л. Диалог. Формиране на умения за реагиране на реплики.	1
34	Глагол: лице и число. Спомагателен глагол съм (4 форми)	1
35	Р. Л. Четене. Характеристики на четенето (гладко, правилно, изразително, четливо).	1
36	Р. Л. Писане. Писане на диктовка.	1
37	Идентифициране на формите за време (сегашно време, минало време и бъдеще време — 4 форми; правоговор, правопис. Обща представа за повелително наклонение (образуване и употреба на простите форми).	1
38	Р. Л. Аудиране. Разбиране на устен текст с помощта на собствен речев опит на учениците като носители на българските говори.	1
39	Р. Л. Монолог. Формиране на уменията за съставяне на реплики (въпроси, отговори) като основа на диалози.	1
40	Числително име: видове числителни (бройни, редни). Членуване на редните числителни. Бройни числителни (1–100).	1
41	Р. Л. Четене. Постепенно формиране на навици за работа с текст (четене с разбиране, анализиране на текст, определяне на главната мисъл, търсене в текста отговори на въпросите и т. н.).	1
42	Р. Л. Писане. Писане на преразказ (70–80 думи).	1
43	Местоимение: лични местоимения (пълна и кратка форма; падежни форми, правоговор и правопис). Притежателни местоимения (пълни и кратки форми; употреба; правоговор и правопис).	1
44	Р. Л. Писане. Писане на диктовка.	1
45	Въпросителни и показателни местоимения (употреба, правоговор, правопис).	1
46	Предлози: честотни предлози. Удвояване на предлозите (в\с\сѣв, с\сѣс). Правоговор и правопис. Частици (ли, ще, не, да). Правоговор и правопис.	1
47	Проверъчна работа.	1
48	Обобщаващ урок. Р. Л. Аудиране. Разбиране на устен текст с помощта на собствен речев опит на учениците като носители на българските говори.	1
Тема № 4. Състав на думата.		
Словообразуване. Фонетика		
49	Строеж на думата (повторение и разширение). Основа и окончание. Правоговор и правопис на представките и определителния член.	1
50	Р. Л. Четене. Постепенно формиране на навиците за работа с текст (четене с разбиране, анализиране на текст, определяне на главната мисъл, търсене в текста отговори на въпроси и т. н.).	1
51	Сродни думи. Производни думи.	1
52	Р. Л. Писане. Писане на преразказ (70–80 думи).	1
53	Звук и буква (повторение и разширение). Правоговор и правопис.	1
54	Р. Л. Аудиране. Разбиране на съдържанието на устен текст с помощта на езикова догадка въз основа на изучения езиков материал.	1
55	Формиране на навиците за преодоляване на диалектните отклонения (на фонетично лексикално равнище).	1

№	Съдържание на учебния материал	Брой
56	Р. Л. Монолог. Провокиране и активизиране интереса към изучаването на книжовния език с помощта на различни езикови средства и игри.	1
57	Обща представа за редуването на звуковете. Ударение. Потъмняване на гласните. Правоговор, правопис и проверка на думи с неударени гласни.	1
58	Р. Л. Писане. Съставяне на план за преразказ с помощта на учителя.	1
59	Правоговор, правопис и проверка на думи със звучни \\\ беззвучни съгласни. Обща представа за думи без самостоятелно ударение (енклитики, проклитики).	1
60	Проверочна работа.	1
61	Обобщаващ урок. Р. Л. Четене. Четене наум.	1
Тема № 5. Лексика. Преговор		
62	Значение на думата: еднозначни и многозначни думи. Пряко и преносно значение. Синоними, антоними.	1
63	Преговор. Текст. Синтаксис. Р. Л. Диалог. Провокиране и активизиране интереса към изучаването на книжовния език с помощта на ситуативни задачи и аудио- и видеозаписи.	1
64	Формиране на навици за преодоляване на диалектните отклонения (на лексикално равнище). Усвояване на тематичните групи думи (на практическа основа). Основи за работа с правописен и двуезичен речници.	1
65	Преговор. Морфология.	1
66	Проверъчна работа за годината.	1
67	Преговор. Словообразуване. Фонетика.	1
68	Преговор. Фонетика. Лексика.	1
69	Проверъчна работа.	1
70	Обобщаващ урок.	1

Предлагаме примерно разпределение на програмния материал за 9-ти клас (12-годишно обучение) по български език, съставен от Елена Теличко — учител висша категория в Червоноармейския УВК и Галина Колева — учител висша категория в Червоноармейското общобразователно училище Теодоров-Балан».

Тематично планиране по български език за 9 клас (12-годишно обучение), съставено въз основа на Програмата по български език за 5–12 клас (Л. Я. Романова, М. А. Матев), Украйна, 2005 г.

№	Съдържание на учебния материал	Брой часове
I семестър		
Тема № 1. Развитие на съвременния книжовен български език (12 ч.)		
1	Формиране на съвременния български книжовен български език. Основни периоди в развитието му.	1
2/3	Отношение между книжовното и диалектното. Териториални диалекти в България.	2
4	Слушане и разбиране на текстове от художествен и публицистичен стил. Украйна — нашият общ дом.	1
5/6	Четене и разбиране на научни, публицистични и официално-делови текстове. Анализ на изпълнението. Ролята на образованието в живота на човека. Законът на Украйна за образованието. Типове учебни заведения в Украйна и България.	2

№	Съдържание на учебния материал	Брой
7	Рецитиране на стихотворение.	1
8/9	Възпроизвеждане на прослушан или прочетен диалог на основата на използване на художествен, научен, публицистичен, официално-делови текст.	2
10	Устно съчинение-разсъждение. Ролята на образованието в живота на човека.	1
11	Зрително-слухова диктовка.	1
12	Контролна работа по тема № 1. Проверка на езиковите знания и умения.	1
Тема № 2. Синтаксис (12 ч.)		
13/14	Изречение (Видове прости изречения).	2
15/16	Изречение (Видове сложни изречения).	2
17/18	Сложно смесено изречение.	2
19	Аудиране. Слухово възприемане на интонационните особености, разбиране на простите и сложните изречения.	1
20/21	Текст. Различни начини на свързване на изреченията в текст.	2
22/23	Писмен подробен преразказ със самостоятелно съставен план.	2
24	Контролна работа по тема № 2.	1
Тема № 3. Лексикология. Фразеология (8 ч.)		
25	Лексикология. Етимологично значение на думите.	1
26/27	Най-често употребяваните фразеологизми. Преписване на текст.	2
28	Слушане. Жанрове на произведения: гатанка, пословица, поговорка, скороговорка, приказка, стихотворение, разказ, народна песен, химн, статия, дописка, инструкция.	1
29	Четене наум с разбиране на художествени, научни, официално-делови текстове.	1
30	Слухова диктовка.	1
31	Слухово възприемане, разбиране при бърз темп на речта на думи с дължина от 9–10 звука, словосъчетания, свързани с предлози. Български и украински обичаи.	1
32	Контролна работа по тема № 3. Проверка на езиковите знания и умения.	1
II семестър		
Тема № 4. Морфология (13 ч.)		
33/34	Глагол (Грамматически признаци на глагола).	2
35/36	Глагол (Време на глагола. Вид на глагола. Залог на глагола).	2
37/38	Възвратни глаголи.	2
39/40	Слушане и разбиране на текстове от художествен и друг стил.	2
41/42	Жанрове на произведения, които се използват за четене: гатанка, пословица, поговорка, скороговорка, приказка, стихотворение, разказ, народна песен, химн, статия, дописка, инструкция, повест.	2
43	Рецитиране на стихотворение и откъс от проза.	1
44	Писмено съчинение.	1
45	Контролна работа по тема № 4. Проверка на езиковите знания и умения.	1
Тема № 5. Морфология (13 ч.)		
46/47	Причастия.	2
48/49	Страдателни причастия.	2
50	Моят любим годишен сезон. Устно съчинение-описание по картина.	1
51/52	Деепричастие.	2
53/54	Писмено съчинение. Основни периоди в развитието на българския език.	2
55	Изразително четене на глас на художествени, научни, публицистични и официално-делови текстове. Анализ на изпълнението.	1
56	Аудиране. Слушане и разбиране на текстове от художествен стил.	1

№	Съдържание на учебния материал	Брой
57	Четене наум. Четене и разбиране на статии от тълковен, синонимен, фразеологичен и енциклопедичен речник.	1
58	Контролна работа по тема № 5.	1
Тема № 5. Годишен преговор (12 ч.)		
59	Речев етикет. Диалог. Използване на художествен, научен, публицистичен, официално-делови текст.	1
60	Видове преразказ. Устен подробен преразказ на художествен текст (обем на текста на изложения 120–140 думи).	1
61/62	Тема и съдържание на диалога. Съставене на диалог с помощта на опорни думи и самостоятелно (10–11 реплики на двамата участници). Професиите на родителите ми. Професия и призвание. Избор на професия.	2
63	Работа с книга: забележки в книгата.	1
64	Слухова диктовка.	1
65	Автобиография.	1
66/67	Употреба на глаголи и причастия в ученическите съчинения и преразкази.	2
68/69	Тренировъчни тестове — правила за решаване на езикови тестове.	2
70	Контролна работа по тема № 6. Проверка на езиковите знания и умения.	1

Резултатите от Областната олимпиада по български език

Голяма роля се отделя на мероприятията, насочени на развитие на творческите способности и мислене на учениците, а също и уменията им самостоятелно да придобиват знания. Сред тях важно място заема Областната открита олимпиада по български език с участието на ученици от Одеска област, от Запорожка област и от Крим, която се провежда вече 14-ти път. Най-много призови места спечели Болградската гимназия и Болградският район, след тях са Арцизкия район, Измаилският район и Тарутинският район.

Победители при 11 класове са:

1 място — Радмила Мацьо, Болградска гимназия «Г. С. Раковски»;

2 място — Алина Касим, Калчевско СОУ, Болградски район; Максим Кара Новотроянски УВК, Болградски район;

3 място — Анастасия Настрадаин, Главанско СОУ, Арцизски район; Мария Гимиш гр. Измаил СОУ № 6, Юлия Станкова, Ореховско СОУ, Болградски район; Димитър Иванов, Болградска гимназия «Г. С. Раковски».

Победители при 10 класове са:

1 място — Виктория Марчева, Болградска гимназия «Г.С.Раковски»;

2 място — Марина Бурукова, Городненско СОУ, Болградски район; Анна Агура Криничненско СОУ, Болградски район;

3 място — Карина Ромалийская, Каменско СОУ, Измаилски район; Марина Чернева, Виноградовско СОУ, Тарутински район; Наталия Желязкова, Виноградовско СОУ, Арцизки район;

Победители при 9 класове са:

1 място — Цветана Мокан, Болградска гимназия «Г. С. Раковски»;

2 място — Виктория Боз, Главанско СОУ, Арцизски район;

3 място — Яна Бундева, Каменско СОУ, Измаилски район; Олга Цоева Табаковско СОУ; Вера Миролюбенко Василевско СОУ Болградски район.

По Заповед на Областното управление на образованието с Грамота на Одеското областно управление на образованието за добра подготовка на участниците в олимпиадата са наградени следните учители: И. С. Гайдаржи (Городненско училище), С. М. Иванов (Виноградовско училище), Л. П. Кара (Новотроянско училище), Н. В. Кара (Болградска гимназия), В. А. Киса (Главанско училище), М. С. Попова (Ореховско училище), Е. И. Карагуца (Калчевско училище), В. Д. Пеева (Болградска гимназия), В. В. Радолова (Каменско училище), В. А. Кичук (Виноградовско училище), К. В. Николова (Криничненско училище); М. И. Арабаджи (Главанско училище), Ю. В. Неткова (Василевско училище), Т. Г. Турица (Каменско училище), Н. Д. Вербанова (Табаковско училище).

Панаир на педагогическите идеи и технологии

За пореден път в град Одеса се проведе «Панаир на педагогическите идеи и технологии». Той се състоя на 23 май 2009 г. За съжаление, предложените за участие материали на учителите по български език и литература бяха изключително малко — само осем разработки. Нашите очаквания, и желанието ни е да има повече конкурсни работи, което означава и повече идеи и по-голямо разнообразие. Така ще има по-голям избор, а и повече актуални идеи, свързани с преподавателската работа. Комисията много внимателно разгледа работите на участниците в Панаира. Нейните оценки бяха разделени на три групи

I. Разработки с «авторски принос».

1. Надежда Николаевна Лохматова, учителка по български език и литература в Городненското училище (Болградско) — «Български език, проверка и оценяване на навиците на езикова дейност в 3 клас»;

2. Наталия Георгиевна Богдева, учителка по български език и литература, Болградска гимназия — «Дидактичен материал по граматика на българския език за 7–8 клас»;

II. Присъдени дипломи.

1. Авторски колектив: Мария Ивановна Гайдаржи, Мария Степановна Неделчева, Ирина Ивановна Алавацка, учителки по български език и литература в Городненското училище (Болградско) — «Сборник текстове за диктовки в началните класове».

2. Авторски колектив: Мария Дмитриевна Пинти, Мария Степановна Недельчева, учител-

ки по български език и литература в Городненското училище (Болградско) — «Календарно-тематичното планиране по български език за 1–4 клас».

3. Авторски колектив: Мария Ивановна Гайдаржи Надежда Николаевна Константинова, Тетяна Василевна Бочковар, учителки по български език и литература в Городненското училище (Болградско) — «Тематични проверъчни работи по български език 2–4 клас».

4. Прасковия Василевна Русева учителка по български език и литература в Червоноармейско училище (Болградско) — «Фразеологичен речник. Българско-украинско-руски».

III. С грамоти са отличени:

1. Авторски колектив: Елена Уляновна Теличко, Юлия Семеновна Ужинина учителки по български език и литература в Червоноармейско училище (Болградско) и Болградско училище № 2) — «Обогатяване на езиковата култура».

2. Мария Дмитриевна Стоянова, учителка по български език и литература, Волненско училище (Тарутинско) — «Български народни празници».

Надяваме се, че догодина участниците в Панаира ще представят такива разработки, които наистина ще подпомогнат учителите по български език и литература, които ще позволят да решим много проблеми, свързани с обучението по български език и литература. Всичко зависи от нас, учителите, от нашата любов към работата ни и към учениците ни.

Повишаване квалификацията на учителите по български език и литература

Систематично се извършва работа по повишаване квалификацията на учителите български език и литература. На базата на нашия институт и в преквалификационните институти на България всяка година преминават квалификация повече от 50 учители по български език.

През 2010 г. ще се провеждат двуседмични курсове. Заявките се подават през септември. Задължително е заявката да се дублира в Лабораторията от самите учители (*писмено или устно на телефон 729-41-12*).

Пожелаваме на всички учители по български език и литература успех в благородната им дейност!

Н. С. БУЗИЯН,

методист в Научно-методическа лаборатория на езиците и литературите на националните малцинства в катедра «Методика на обучението на чуждестранни езици и езиците на националните малцинства в ООИУУ».

**STUDIAREA LIMBII MOLDOVENEȘTI ȘI LITERATURII
(MOLDOVENEȘTI ȘI UNIVERSALE) ÎN ANUL DE ÎNVĂȚĂMÎNT 2009/2010
Indicații metodice**

LIMBA MOLDOVENEASCĂ

Renovarea conținutului învățămîntului, structurii, metodelor și formelor organizatorice de instruire este orientată spre crearea condițiilor optime pentru sporirea eficacității procesului instructiv-educativ și pentru realizarea potențialului personal al fiecărui elev.

Limba maternă, ca obiect, are o deosebită importanță în instruirea elevilor și îndeplinește două funcții: a) este obiect de studiu și instruire; b) este obiect cu ajutorul căruia sînt însușite celelalte obiecte școlare.

Succesele elevilor în însușirea limbii, ca formă de comunicare și transmitere a informației, ca formă de studiere a altor obiecte, depind de nivelul studierii maternei.

Principiile fundamentale călăuzitoare în studierea limbii sînt: activitatea comunicativă, socioculturală, competența. Important devine nu prezența cunoștințelor elevului, deprinderile și priceperile acestuia, ci capacitatea lui de a folosi competențele în viață, în instruire.

Conform Planurilor de învățămînt (2009/2010) numărul de ore, rezervat pentru studierea limbii materne și literaturii (moldovenească și universală) în școlile cu limba de predare moldovenească, este următorul:

a) Școala de 12 ani (clasele 5–9)

Obiectele de studiu	Numărul de ore săptămînale pe clase				
	5	6	7	8	9
Limba moldovenească	3	2	2	2,5	2,5
Literatura (moldovenească și universală)	2	2	2	2	2

b) Școala de 11 ani (clasele 10–11)

Obiectele de studiu	Numărul de ore săptămînale pe clase	
	10	11
Limba moldovenească	1	1
Literatura (moldovenească și universală)	3	3

**c) Școala de 12 ani cu limba de predare ucraineană (clasele 5–9),
cu contingentul de elevi – moldoveni**

Obiectele de studiu	Numărul de ore săptămînale pe clase				
	5	6	7	8	9
Limba moldovenească	2	2	1,5	2	2

În clasa a 7-a cu limba de predare ucraineană, pentru studierea limbii moldovenești ca obiect, se recomandă să se dea, din partea variativă a Planului de învățămînt 0,5 ore, pentru îndeplinirea programei.

În condițiile cînd se micșorează numărul de ore din partea invariativă a Planului de învățămînt este necesar a se folosi resursele părții variative a Planului.

În anul de învățămînt 2009/2010, începînd cu clasa a 5-a, și continuînd cu clasele a 6–9, urmează introducerea programelor și manualelor de limba moldovenească și literatură (moldovenească și universală), care corespund instruirii în școala de 12 ani. Instruirea în clasele 5–9 ale instituțiilor de învățămînt general se va desfășura în baza programelor și manualelor întărite de Ministerul învățămîntului și științei din Ucraina / Autori V. Chiosea, L. Fefescu, Cernăuți, "Bukrek", 2005, iar în clasele 10–11 în baza programei autoarei E. Manoil, Lviv, "Svit", 2001.

Ore pentru studierea limbii moldovenești în clasele 1–11(12) în școlile cu limba de predare rusă, contingentul de elevi – moldoveni, sînt rezervate în partea variativă a Planului de învățămînt. Limba moldovenească va fi studiată după aceeași programă ca și în școlile cu limba de predare moldovenească, luîndu-se în considerare că profesorul va pătrunde în mod creator în conținutul programei și va adapta-o în așa mod, încît să corespundă cerințelor și metodicii de studiere a limbii moldovenești ca obiect, menținînd conținutul care se află la baza programei sus-numite. Lucrul asupra teoriei de limbă, formarea cunoștințelor despre limbă se subordonează intereselor dezvoltării comunicării elevilor.

Aprecierea rezultatelor activității comunicative a elevilor se va desfășura în baza următorilor indici: audierea (înțelegerea după auz), vorbirea și scrierea (vorbirea monologată și dialogată, citirea cu voce și în gînd, cunoștințele teoretice de limbă, deprinderile ortografice și de punctuație).

Principalul, în procesul de instruire, îl constituie trecerea de la formele pasive de instruire la munca activă, creatoare, caracteristică metodelor active de instruire, tendința descoperirii personalității elevului (Eu – elev) și profesorului prin interacțiunea creativă. Printre tehnicile și metodele active de instruire se evidențiază: metoda euristică,

metoda comparativă, modelarea, metoda realizării creative ș.a.

Odată cu introducerea noului sistem de evaluare a cunoștințelor elevilor la diferite obiecte – testarea externă individuală –, învățătorii de limba moldovenească și literatură trebuie să formeze la elevi capacitatea de a lucra cu astfel de teste. E de dorit ca testele să aibă un grad de dificultate diferit. Testarea externă individuală asigură aprecierea obiectivă a cunoștințelor, capacităților și deprinderilor elevilor în procesul învățării cursului de limbă moldovenească.

Testele, ca formă de evaluare, pot fi folosite în timpul controlului curent cât și al celui de la sfârșitul temei. Avînd un nivel variat de dificultate și greutate, ele sînt propuse elevilor care, la rîndul lor, au diferite capacități de acumulare a cunoștințelor.

Pentru formarea unui sistem efectiv de apreciere a realizărilor la învățătură ale elevilor la limba moldovenească în clasa a 5-a, un ajutor evident pentru profesori este borșura “Teste pentru evaluarea tematică”, aprobată de Ministerul învățămîntului și științei din Ucraina, care a apărut în anul 2009. Testele vor crea condiții favorabile pentru asimilarea materiei la limba maternă, astfel ușurînd munca profesorilor și elevilor.

În baza ordinului MÎȘ al Ucainei din 05.05.2008 № 371 “Despre aprobarea criteriilor de apreciere a cunoștințelor elevilor în sistemul învățămîntului mediu general” (Informațiunii zbirnik MON Ucrainî № 13,14,15) sînt date criteriile de apreciere a cunoștințelor la limba moldovenească, ca limbă de predare, cât și la limba moldovenească, ca obiect, în școlile cu limba de predare ucraineană și rusă.

Completarea registrelor școlare pentru clasele 5–11 (12) ale instituțiilor de învățămînt general. (Indicații aprobate prin ordinul MÎȘ al Ucrainei de la 03.06.2008 № 496).

Data petrecerii lecției se scrie sub formă de fracție: numărătorul este data, iar numitorul – luna anului curent (09/10).

Toate înscrierile din registru, care se referă la aprecierea diferitor tipuri de activitate sau control se scriu în felul următor: “caiet”; “I semestru”; “tematică” ș.a.

Aprecierea cunoștințelor elevilor se înfăptuiește după sistemul de evaluare de 12 puncte, iar rezultatele se înseamnă cu cifre de la 1 pînă la 12.

Dacă elevul nu este atestat, se scrie: n/a (neatestat (ă)).

În rubrica “Conținutul lecției”, conform planurii calendaristice, se scrie pe scurt tema lecției, lucrării de control, de dezvoltare a vorbii, dictării (denumirea ei).

În rubrica “Temă pentru acasă”, pe scurt, se scrie conținutul ei (să citească, să învețe pe de rost, să repete ș.a), paragraful, pagina din manual, exercițiile №№ ș.a

Aprecierea de bază a cunoștințelor elevilor o constituie notele curente, notele de totalizare (tematice, semestriale, anuale) și cele obținute în timpul atestării de stat.

Nota curentă se înscrie în registru, în coloană cu dată; aceasta argumentează că lecția a fost petrecută și elevii au fost apreciați cu note. La aprecierea fiecărui tip de activitate comunicativă notele obținute se consideră note curente.

Nota tematică se notează în coloniță aparte, cu consemnarea “Tematică”, fără dată.

Cînd se calculează nota tematică, se iau în considerare toate tipurile activității de instruire (răspunsurile orale, DV, caiet, AC, lucrările de control ș.a.)

Deci, nota tematică se pune în baza notelor curente și a celor obținute la lucrările de control, petrecute sub formă de test la tema de limbă studiată.

În timpul lucrărilor de control, pentru realizarea testelor se acordă 15-20 minute din lecție (reieșind din caracterul materialului studiat). Timpul rămas din lecție poate fi folosit la înfăptuirea AC, cum ar fi, de exemplu, audierea, citirea în gînd ș.a.

Dacă elevul (a) a lipsit de la lecții pe parcursul studierii temei, n-a îndeplinit cerințele programei de instruire, atunci în colonița “Tematică” se înscrie n/a (neatestat (ă)).

Nota tematică nu se corectează.

Nota semestrială se scrie fără dată, în colonița, cu denumirea “semestrul I”, “semestrul II”. Nota pe semestru se pune în baza notelor tematice. În afară de aceasta, se ia în considerare dinamica ajunșurilor personale ale elevului (ei) la învățătură la limba moldovenească și literatură (moldovenească și universală) pe parcursul semestrului, importanța temei, durata studierii ei, complexitatea conținutului ș.a.

Dacă elevul (a) a lipsit de la lecții pe parcursul semestrului, în colonița corespunzătoare, în loc de nota pe semestrul I, semestrul II, se pune n/a (neatestat (ă)).

Nota pe semestru poate fi corectată. *Nota semestrială corectată* se pune fără dată, în colonița cu denumirea *Corectată*, alături de colonița cu notele totale pe semestrul I sau semestrul II. Colonițele unde se vor arăta notele corectate se lasă, chiar dacă n-au fost elevi care au manifestat dorința să-și corecteze notele.

În decurs de trei zile, după ce s-a pus nota pe semestru, părinții elevilor care au dorința să-și mărească notele semestriale sau din anumite motive n-au fost atestați, se adresează cu o cerere către conducătorul așezămîntului de învățămînt general, în care solicită petrecerea unei noi evaluări a cunoștințelor în care motivează cauza necesității petrecerii ei.

În baza ordinului conducătorului așezămîntului de învățămînt general se indică comisia în componența căreia intră directorul

sau directorul-adjunct și membrii comisiei: conducătorul întrunirii metodice a învățătorilor de limba moldovenească și literatura (moldovenească și universală), profesorul care predă limba moldovenească și literatură (moldovenească și universală) în clasa dată, de asemenea, se fixează orarul petrecerii evaluării corespunzătoare. Corecția evaluării semestriale se petrece nu mai târziu de 5 zile după depunerea cererii. Dacă elevul (a) s-a îmbolnăvit sau au apărut alte cauze serioase, termenul poate fi prelungit.

Membrii comisiei pregătesc însărcinările, care se discută și se întăresc în cadrul ședinței ÎM a învățătorilor de limbă moldovenească și literatură (moldovenească și universală) și care apoi sînt confirmate de directorul școlii. Însărcinările trebuie să cuprindă conținutul tuturor temelor, care au fost studiate pe parcursul semestrului. Evaluarea se face în scris. Lucrările scrise se păstrează în decurs de un an.

Comisia primește hotărîre referitor la rezultatele evaluării și scrie un proces-verbal. Hotărîrea comisiei este definitivă, dar nota corectată nu poate fi mai mică decît nota pe semestru.

În cazul cînd elevul n-a reușit să-și mărească nota, atunci în colonița "Corectată" nu se scrie nimic.

În baza rezultatelor evaluării se emite ordinul corespunzător al directorului școlii. Nota semestrială, care a fost corectată pentru semestrul I, se fixează în registru pînă la începutul semestrului II, iar după rezultatele semestrului II – nu mai târziu de 10 iunie a anului curent.

Nota anuală se înregistrează în colonița *Anuală*, fără dată, nu mai devreme, de 3 zile după ce s-a pus nota pentru semestrul II.

Nota anuală se pune în baza notelor semestriale sau notelor semestriale corectate.

Dacă elevul (a) n-a fost atestat pe parcursul celor două semestre, în colonița *Anuală* se scrie *n/a* (ne atestat (ă)).

Nota anuală nu se corectează.

Nota pentru atestarea de stat totală se înscrie în colonița *AST*, fără dată.

Pentru elevii care n-au susținut *AST*, în colonița unde scrie *AST*, se scrie *n/a* (neatestat (ă)).

Absolvenții, care sînt eliberați de *AST* obțin certificatul "eliberat (ă)".

Pentru elevi, nota căroră la *AST* se revede de către comisia de apelare, în rezultatul evaluării, nota se pune în colonița *Apelare*, fără dată.

În corespundere cu Îndicațiile metodice despre organizarea în procesul instructiv-educativ în timpul excursiilor și practicii instructive a elevilor (din 06.02.2008 № 1/9-61, *Informațiunii zbirnik MÎȘ* din Ucraina № 7–8, 2008), practica instructivă se apreciază cu note care se fixează în registru într-un rînd aparte, și se înscriu și în tabela de note.

Însărcinările pentru acasă pot fi orale sau scrise; individuale, care stimulează, cointerează elevul să învețe, dezvoltă capacitățile individuale și trezește interesul elevului de a lucra în perechi, în grup, au un caracter de cercetare. Însărcinările pentru acasă pot fi diferențiate, în dependență de pregătirea elevilor, de particularitățile individuale de însușire a materialului, de gîndire, și variate.

Nu se recomandă să se dea însărcinări pentru acasă în timpul vacanței, în zilele de odihnă și la sărbători.

Însărcinările pentru acasă se selectează minuțios de către profesor, se face instructaj care ajută la îndeplinirea lor (complet, succint) și se fixează în planul-conspect al lecției.

Însărcinările pentru acasă pot fi date la orice etapă a lecției.

Nu se permite să se dea tema pentru acasă după sunet sau la recreație, fiindcă ea nu se fixează complet de către școlari.

Formele de control al însărcinărilor date pentru acasă pot fi diferite: individuală, frontală, creatoare, autocontrolul, controlul reciproc ș.a. Alegerea formei de control depinde de conținutul, tipul și scopul însărcinărilor pentru acasă.

Numărul lucrărilor de control indicate în tăblița de mai jos diferă de cel de la sfîrșitul programei de limba moldovenească pentru clasele 5–12 / Autori V. Chiosea, L. Fetescu, Cernăuți, "Bucek", 2005.

În tăblița următoare se dau parametrii, după care se vor înfăptui lucrările de control în școlile cu diferite limbi de predare: moldovenească și ucraineană.

Pentru școlile cu limba de predare moldovenească

Numărul total al indicilor	cl.5		cl. 6		cl. 7		cl. 8		cl. 9		cl. 10		cl. 11		cl.12	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Cunoștințele și abilitățile de limbă	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	1	1	1	1	1	1
Audiere	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
Vorbirea:																
dialog	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	1	1*	–	–	–	–	–	–
expunere orală	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*
compunere orală	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*

Numărul total al indicilor	cl.5		cl. 6		cl. 7		cl. 8		cl. 9		cl. 10		cl. 11		cl.12	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Citirea:																
în gând	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
cu voce	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	–	–	–	–	–
Scrierea:																
dictare auditivă	–	1	–	1	–	1	–	1	1	1	1	1	1	1	1	1
dictare vizual-auditivă	–	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Copiere	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
expunere scrisă	–	1	–	1	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–
Compunere scrisă	–	–	–	–	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
Numărul total al indicilor, în baza cărora se scoate punctajul total																
	5	12	4	11	5	11	5	11	6	11	3	7	3	7	3	7

Pentru școlile cu limba de predare ucraineană și contingentul de elevi moldoveni (începutul stduerii limbii moldovenești din clasa 1)

Numărul total al indicilor	cl.5		cl. 6		cl. 7		cl. 8		cl. 9		cl. 10		cl. 11		cl.12	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Cunoștințele și priceperile de limbă	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1
Audiere	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
Vorbirea:																
dialog	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	–	–	–	–	–
expunere orală	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*
compunere orală	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*
Citirea:																
în gând	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	–	–	–	–	–
cu voce	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	1*	–	–	–	–	–	–
Scrierea:																
dictare auditivă	–	–	–	–	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
dictare vizual-auditivă	–	1	–	1	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–
Copiere	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
expunere scrisă	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–
Compunere scrisă	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	1	–
Numărul total al indicilor, în baza cărora se scoate punctajul total																
	3	10	3	10	3	10	3	10	3	10	2	7	2	7	2	7

• Tipurile de activitate care se înfăptuiesc individual pe parcursul anului; pentru ele nu se rezervă ore aparte.

• În tăbliță este indicat numărul minim al tipurilor de lucrări de control. Reieșind din propria experiență de muncă și din posibilitățile elevilor, profesorul poate mări numărul lucrărilor de control.

Centrarea pe obiective a întregului proces educațional scoate în prim-plan necesitatea de a verifica, la orice etapă, gradul de atingere a obiectivului respectiv și progresul fiecărui elev în vederea realizării aceluși obiectiv.

Manualul de clasa a 9-a nu numai actualizează deprinderile acumulate în cadrul orelor de limba moldovenească la diferite etape de școlarizare (cl. 5-8), dar și familiarizează elevii cu noțiuni noi ce țin de compartimentele “Sintaxa”, “Comunicarea”, “Educația socioculturală” ș.a.

Orice bloc didactic trebuie început cu o lecție introductivă, de debut. Diversele activități de comunicare orală sau scrisă, de exprimare a

propriului punct de vedere vor constitui esența acestei lecții.

La finele studierii blocului sînt necesare momentele de generalizare de tipul “Verifică-vă cunoștințele”, “Ne pregătim de lucrare de control”, care au ca scop pregătirea elevilor pentru lucrările de control.

Momentele de generalizare, anterioare evaluării, vor scoate în relief achizițiile intelectuale ale elevilor la capitolul studiat.

Procedînd astfel, elevul devine un veritabil subiect al educației, responsabil pentru propriul succes școlar.

Seria de activități proiectate de manualul sus-numit oscilează între cele care țin de examinarea experienței personale ale elevului.

O inovație a actualului manual sînt întrebările-probleme, scopurile cărora sînt: trezirea interesului față de cunoașterea a limbii materne, stimularea activității elevilor, îmbogățirea cunoștințelor.

Un alt element nou al manualului sînt exercițiile concurs “Cine e cel mai isteț?”

Pe lângă tipurile de exerciții ce țin de activitatea în perechi, în grup sau individual, pe lângă textele pentru citirea în gând sau cu voce ș.a., manualul conține texte pentru dictările auditive, pentru expuneri, sarcini care impun argumente și exprimarea părerii personale a elevului.

Încheie manualul “Limba moldovenească” anexe: “Punctuația în cadrul frazei” și “Algoritm de analiză sintactică”; Mapa ABC (scheme-reper pentru repetarea materiei studiate anterior), “Micul dicționar ortografic”, “Micul dicționar de neologisme”, și “Micul dicționar de antonime”.

Relațiile interdisciplinare sînt ilustrate în exerciții ce se referă la reflectarea unor noțiuni teoretice în limba ucraineană. Metoda utilizată la efectuarea acestor exerciții este cea comparativă.

Numărul caietelor și destinația lor

Numărul caietelor de lucrări instructive în clasă și acasă la limba moldovenească se determină pe clase:

În clasele 5–9 – cîte 2 caiete, iar în clasele 10–11 – cîte un caiet.

Pentru lucrările de control la limba moldovenească în toate clasele se folosește cîte un caiet (lucrările de control tematice, dictările de control, toate tipurile de activități comunicative).

Pentru orele de dezvoltare a vorbirii (DV) la limba moldovenească – cîte un caiet (expunerile instructive, compuneri ș.a.).

Caietele pentru lucrări de control și dezvoltarea vorbirii trebuie păstrate în școală pe parcursul întregului an școlar.

Ordinea controlului lucrărilor de control

Caietele pentru lucrările instructive în clasă și acasă la limba moldovenească se controlează:

- în clasele 5–6 de 2 ori pe săptămîină (toate lucrările).

- în clasele 7–9 de 2–3 ori pe lună;
- în clasele 10–11 de 2 ori pe lună;

Notă pentru caiet la limba moldovenească se pune o dată în lună în fiecare clasă, în coloniță aparte, în registru.

Atunci cînd se pune notă pentru caiet la limba moldovenească trebuie luate în considerare următoarele criterii:

- să fie prezente diferite tipuri de lucrări;
- corectitudine gramaticală (calitatea îndeplinirii lucrărilor);
- respectarea cerințelor regimului ortografic;
- lizibilitate;

Nota pentru caiet se apreciază cu 1–12 puncte.

Regimul unic ortografic

Elevii vor scrie în caiete cu pix sau cu cerneală albastră (pentru sublinierea părților de

propoziție, construirea tabelelor, schemelor ș.a. se folosește creionul).

Între lucrarea înfăptuită acasă, și cea din clasă se lasă două rînduri (între tipurile de lucrări, care intră în componența lucrărilor în clasă sau acasă, nu se lasă nici un rînd).

Data lucrării de control din clasă sau de acasă, la limba moldovenească și literatură în clasele 5–11, se scrie în felul următor: pe primul rînd se scrie data cu cuvinte, iar pe al doilea rînd – tipul lucrării (în clasă, pentru acasă sau de control):

*Opt septembrie
Temă în clasă*

În caietele pentru lucrări de control la limba moldovenească în fiecare clasă, se scrie data și numai denumirea lucrării:

*Cinci mai
Citire în gând (titlul textului)*

Exemple de semnare a caietelor:

*Caiet
de limbă moldovenească
al elevei din clasa a 7-A ȘMG Orlovca, Reni
Snegur Liliana*

*Caiet
pentru lucrări de control la limba
moldovenească al elevului din clasa a 10-A
ȘMG Oziornoie, Ismail
Stoian Alexandru*

Scrierea incorectă se radiază printr-o linie orizontală (nu se ia în paranteze, nu se șterg cu radiera sau cu corectorul).

Controlul lucrărilor scrise ale elevilor

Toate corectările, însemnările în lucrările scrise ale elevilor trebuie făcute numai cu cerneală roșie.

Greșelile se marchează pe cîmp în felul următor:

*ortografice, de punctuație și gramaticale ce se referă la regulile învățate se subliniază cu o linie orizontală, iar pe cîmp, în același rînd, se arată tipul greșelii (I – ortografică, Y – de punctuație. G – gramaticală), greșelile comise la regulile nestudiate, se corectează cu o linie oblică (/) și se scrie litera necesară sau semnul diacritic respectiv, arătînd pe cîmp tipul greșelii, însă ele nu influențează asupra notei pe care o va obține elevul;

* lexicale (cuvintele folosite inadecvat, tautologie, folosirea cuvintelor din altă limbă ș.a.), de stil (necorespunderea stilului limbii folosit, ș.a.), greșeli de conținut (logice – pierderea consecutivității în expunerea gîndurilor (relatării), împărțirea incorectă a textului în alineate; factologice – nu s-a arătat corect data, denumirea ș.a.) se subliniază cu linie șerpuită orizontală, iar pe cîmpul aceluiași rînd se arată tipul greșelii (l – de lexic, st – de stil, c – de conținut).

**Comunicarea monologată (C.M.) scrisă:
compunerii, expunerii. Apreciera**

Copmunicarea monologată se verifică în baza conținutului și verifică în baza conținutului și formei textului (dotarea lingvistică).

Orice comunicare scrisă se apreciază cu o singură notă în corespundere cu imperfecțiunile, gheșelile de conținut și dotarea (înzestrarea) lingvistică, luându-se în considerare proporția lor.

Evaluând lucrările scrise, se iau în considerare următoarele:

- a) greșelile ortografice și de punctuație;
- b) greșelile lexicale, gramaticale, stilistice.

Nota totală pentru dotarea lingvistică se socoate astfel: numărul de puncte, obținut prin

sumarea punctelor acumulate pentru greșelile ortografice și de punctuație (punctul a), lexicale, gramaticale, stilistice (punctul b) comise, se împarte la "doi".

Nota generală pentru lucrarea scrisă se obține astfel: suma punctelor acumulate pentru dotarea lingvistică, și cele căpătate pentru conținutul compunerii, expunerii se împarte la "doi".

Exemplu:

Conținutul (C) : "8"
C. M.: 6 gr – "5" (punctul a) : 2 = "8"
3 gr – "10" (punctul b)
Nota generală: ("8" + "8") = "8"

Dacă nota obținută nu este un număr întreg, atunci ea se mărește, în beneficiul elevului.

**Plănuirea calendaristico-tematică, orientativă, în clasa a 8-a a școlii de 12 ani,
conform Programei de Limba Moldovenească, aprobată de Ministerul Onvățămîntului
și științei din Ucraina, 2005**

№ d/r	Conținutul materiei de studiu	№ de ore
1.	Tema № 1. Introducere. Limba moldovenească și actualitatea.	1
2.	Morfologia. Repetarea și generalizarea materiei studiate.	
3.	Părțile de vorbire flexibile și neflexibile. Substantivul. Articolul substantival.	1
4.	D.V. № 1 Repetarea noțiunilor teoretice despre comunicare. Textul.	
5.	Stilurile limbii: stiliul artistic și stiliul științific.	1
6.	Adjectivul. Articolul adjectival.	1
7.	Pronumele. Articolul posesiv.	1
8.	Numeralul.	1
9.	Verbul.	1
10.	Adverbul.	1
11.	Prepoziția. Conjuncția. Interjecția. Analiza morfologică/ sintactică a părților de vorbire.	1
12.	Lucrare de control № 1 (însărcinări-test) în baza temei "Repetare". D.V. Realizarea unei sarcini de creație în baza unui text artistic cunoscut (din contul orelor rezervate temei "Repetare").	1
13.	Tema № 2. Sintaxa și punctuația. Fraza. Tipuri de propoziții în frază: principale și subordonate.	1
14.	Fraza joncțională și fraza nejoncțională.	1
15.	D.V. № 2 AC. Citirea expresivă și expunerea orală selectivă sau succintă a textelor diverse ca stil.	1
16.	Coordonarea. Fraza cu propoziții coordonate copulative.	1
17.	Fraza joncțională cu propoziții coordonate copulative.	1
18.	Fraza joncțională cu propoziții coordonate adversative.	1
19.	Fraza joncțională cu propoziții coordonate disjunctive.	1
20.	D.V. № 3 AC. Expunerea orală, selectivă/succintă a unui text artistic însoțit de însărcinări de creație (de control).	1
21.	D.V. № 4 AC. Expunerea orală, selectivă/succintă a unui text artistic urmat de însărcinări de creație (de control).	1
22.	Fraza nejoncțională formată prin coordonare. Punctuația.	1
23.	Fraza nejoncțională formată prin coordonare. Punctuația.	1
24.	Analiza frazelor joncționale/nejoncționale formate prin coordonare.	1
25.	Lucrare de control № 2 (însărcinări-test) în baza temei "Coordonarea".	
26.	D.V. Teze pe marginea articolelor cu teme etico-morale și sociale. (din contul orelor rezervate temei "Coordonarea").	1
27.	Tema № 3. Subordonarea. Tipurile propozițiilor în fraza formată prin subordonare.	1
28.	Fraza joncțională cu propoziții subordonate. Propoziția subordonată subiectivă.	1
29.	Propoziția subordonată subiectivă.	1
30.	D.V. № 5. Stilurile limbii: stiliul publicistic și stiliul oficial-administrativ.	1
31.	Propoziția subordonată predicativă.	1
32.	Propoziția subordonată predicativă.	1
33.	D.V. № 6. Cererea.	1
34.	Propoziția subordonată completivă directă.	1
35.	Propoziția subordonată completivă indirectă.	1
36.	D.V. № 7 AC. Expunerea (scrisă), succintă a unui text publicistic însoțit de însărcinări de creație.	1
37.	D.V. № 8 AC. Expunerea (scrisă), succintă a unui text publicistic urmat de însărcinări de creație.	1
38.	Lucrare de control № 3 (însărcinări-test) în baza temei "Subordonarea".	
39.	D.V. Rezumatul unui text (volum mic) citit independent (din contul orelor disponibile).	1
40.	Tema № 4. Propoziția subordonată atributivă determinativă.	1
41.	Propoziția subordonată atributivă explicativă.	1
42.	Propoziția subordonată circumstanțială de loc.	1
43.	Dictare auditivă de control, semestrială (tema) (din contul orelor disponibile).	1
44.	Analiza dictării de control (din contul orelor rezervate temei "Subordonarea").	1

№ d/r	Conținutul materiei de studiu	№ d/ore
41.	Propoziția subordonată circumstanțială de mod.	1
42.	Propoziția subordonată circumstanțială de timp.	1
43.	DV. № 9. Acte oficiale. Biografia.	1
44.	DV. № 10. Acte oficiale. Curriculum vitae.	1
45.	Propoziții subordonate circumstanțiale cauzale.	1
46.	Propoziții subordonate circumstanțiale finale.	1
47.	DV. № 11 AC. Compunere orală pe o temă etico-morală (de control).	1
48.	DV. № 12 AC. Compunere orală pe o temă socială (de control).	1
49.	Propoziția subordonată circumstanțială condițională.	1
50.	Lucrare de control № 4 (însărcinări-test) în baza temei "Subordonarea". D.V. Raționament pe o temă etico-morală sau socială. (din contul orelor rezervate temei "Subordonarea").	1
51.	Tema № 5. Fraza nejonțională cu propoziții subordonate. Tipurile propozițiilor subordonate juxtapuse.	1
52.	DV. № 13 AC. Alcătuirea dialogurilor ce corespund unor situații propuse.	1
53.	DV. № 14 AC. Alcătuirea dialogurilor conform situațiilor propuse.	1
54.	Propoziția subordonată completivă juxtapusă.	1
55.	Propoziția subordonată atributivă juxtapusă.	1
56.	Propoziția subordonată modală juxtapusă.	1
57.	Lucrare de control № 5 (însărcinări-test) în baza temei "Fraza nejonțională". DV. AC. Dialog în baza unei situații propuse (din contul orelor disponibile).	1
58.	Tema № 6. Propoziția subordonată temporală juxtapusă.	1
59.	DV. № 15. Referat pe o temă etico-morală după un plan compus.	1
60.	DV. № 16. Referat pe o temă socială după un plan compus și în baza mai multor izvoare.	1
61.	Propoziția subordonată cauzală juxtapusă.	1
62.	Propoziția subordonată condițională juxtapusă.	1
63.	DV. № 17 AC. Compunere în stil publicistic după un plan desfășurat (scris).	1
64.	DV. № 18 AC. Compunere în stil publicistic după un plan desfășurat (scris).	1
65.	Analiza frazelor nejonționale.	1
66.	Lucrare de control № 6 (însărcinări-test) în baza temei "Fraza nejonțională". DV. Recenzia unui film sau spectacol din contul orelor rezervate temei "Fraza nejonțională").	1
67.	Tema № 7. Fraza cu câteva propoziții subordonate (noțiuni generale).	1
68.	DV. № 19 AC. Citirea cu voce a unui text artistic sau publicistic (de control).	1
69.	DV. № 20 AC. Citirea cu voce a unui text artistic sau publicistic (de control).	1
70.	Propoziții subordonate omogene.	1
71.	Propoziții subordonate omogene.	1
72.	DV. № 21 AC. Compunere-raționament (scris) pe o temă etico-morală/socială (de control).	1
73.	Propoziții subordonate neomogene.	1
74.	Propoziții subordonate neomogene.	1
75.	Lucrare de control № 7 (însărcinări-test) în baza temei "Fraza cu câteva propoziții subordonate". AC. Audierea unui text științific (din contul orelor rezervate temei "Fraza cu câteva propoziții subordonate").	1
76.	Tema № 8. Fraza cu propoziții consecutiv subordonate.	1
77.	Fraza cu propoziții consecutiv subordonate.	1
78.	DV. № 22 AC. Raportul.	1
79.	DV. № 23 AC. Cuvîntare în baza unui raport întocmit de sine stătător.	1
80.	Fraza mixtă.	1
81.	Fraza mixtă.	1
82.	Lucrare de control № 8 (însărcinări-test) în baza temei "Fraza cu câteva propoziții subordonate". AC. Citirea în gînd a unui text artistic sau științific (din contul orelor rezervate temei "Fraza cu câteva subordonate").	1
83.	<i>Dictare auditivă de control, semestrială (tema) (din contul orelor disponibile).</i>	1
84.	Analiza lucrării de control (din contul orelor rezervate temei "Fraza cu câteva subordonate").	1
85.	Repetare la sfîrșit de an. Fraza cu propoziții coordonate.	1
86.	Repetare la sfîrșit de an. Subordonarea. Fraza jonțională și nejonțională cu propoziții subordonate.	1
87.	Repetare la sfîrșit de an. Fraza cu câteva subordonate.	1

LITERATURA (MOLDOVENEASCĂ ȘI UNIVERSALĂ)

Scopul instruirii literare în școală este de a-i cointeresa pe elevi și citească, și a le dezvolta interesul față de cuvîntul artistic. Atenția profesorului trebuie să fie concentrată asupra posibilităților pe care le posedă literatura ca izvor al educației, al farmecului estetic.

Realizarea acestui scop este posibilă cu condiția transferului accentului de la procesul de transmitere a cunoștințelor despre literatură la

formarea capacităților elevilor de a citi, de a reacționa la cuvintele necunoscute, să lămurească însemnătatea lor, să trateze sensul unor îmbinări de cuvinte, propoziții, a operei artistice.

Componentul important al structurii capacităților de lectură este gîndirea literar-critică, mai bine zis, formarea capacităților elevilor de a analiza, a interpreta și aprecia critic cele citite. Absolventul trebuie să se orienteze în procesul literar contemporan.

Cunoștințele literare, capacitățile și deprinderile se formează în procesul muncii

intense, lucrului sistematic cu opera literară. Elevii claselor superioare trebuie să posede anumite deprinderi: să analizeze fenomenele (evenimentele de literatură, să posede capacități de a formula poziția proprie față de cele citite, de sine stătător, să poată comenta oricare operă literară, s-o poată aprecia argumentînd.

Însărcinările în formă de test la literatură au specificul lor. În centrul studierii trebuie să fie opera literară și scriitorul cu stilul său, forma artistică ș.a. Trebuie evitată supraîncărcarea testelor de antrenament cu materiale din istoria literaturii, dar să se atragă mai multă atenție la conținutul și forma artistică a operei.

În anul de învățămînt 2009–2010 instruirea în clasele 5–9 a instituțiilor de învățămînt general se va desfășura în baza programelor și manualelor întărite de Ministerul Învățămîntului și Științei din Ucraina / Autori V. Chiosea, L. Fetescu, Cernăuți, "Bukrek", 2005, iar în clasele 10–11 — în baza autoarei V. Chiosea, Lviv, "Svit", 2001.

Pentru realizarea în practică a învățămîntului pe profiluri, la limba moldovenească și literatură, în dependență de profil, în Planurile de învățămînt se acordă un anumit număr de ore, deaceia în școlile unde există clase cu profil filologic, social-umanitar, tehnologic, matematic ș.a. la alcătuirea programelor pentru aceste clase profesorii se vor baza pe programa de literatură (curs integrat), autor V. Chiosea, Kiev, 2001, iar la limbă programa autoarei E. Manoil, Kiev 2001. Programele în aceste clase (10–11) trebuie întărite de Institutul regional de perfecționare a cadrelor didactice din Odesa.

Luînd în considerare că învățămîntul pe profiluri este orientat spre formarea deprinderilor științifico-practice, activității de cercetare antrenînd gîndirea divergentă și creativitatea elevilor, dezvoltarea capacităților intelectuale, creatoare, morale, fizice precum și tendința lor spre autodezvoltare și autoinstruire.

Învățămîntul umanitar de profil (aprofundat) trebuie să lărgescă orizontul elevilor mai ales la literatură, instruindu-i să analizeze profund opera literară, stimulînd elevii să alcătuiască de sine stătător un text, să-și exprime atitudinea personală față de operă și autor, să aibă în atenție nu numai operele indicate de programă, dar și orice fenomen de artă. Să se atragă atenție studierii poeticii textului artistic, teoriei literaturii, contextului culturologic.

Formă instruirii literare este analiza operei literare, pe care elevii o fac fără a întreba în prealabil și fără indicațiile profesorului.

Studierea literaturii în clasele cu profil este imposibilă fără a face legătură cu alte tipuri de artă. Numai atunci cînd elevul compară opera artistică dată cu alte tipuri de artă pot înțelege opera în toată plinătatea ei, în contextul creației autorului, în contextul dezvoltării culturii acelei epoci.

Atrag atenția profesorilor la faptul că în clasele cu profil filologic în programă trebuie să se pună accent pe studierea aprofundată a operelor artistice; capacitatea de a le aprecia în contextul timpului și în raport cu tendințele filozofice și estetice de bază ale perioadei istorice concrete. Programa trebuie să lărgescă diapazonul gîndirii umaniste a elevului; să majoreze capacitatea de gîndire analitică a elevului. Realizînd programa în practică, trebuie aprofundate sistematic cunoștințele de analiză literară, să-i învățăm să facă concluzii profunde, să le dezvoltăm capacitatea de a sistematiza faptele artistice literare. În clasele cu profil filologic profesorul trebuie să acorde o deosebită atenție culturii vorbirii, formării deprinderilor de a lucra independent cu textul operei artistice și de a compara opere ale diferitor scriitori care au aceeași temă. Elevii, orientîndu-se în problemele valorilor culturii generale, folosind experiența de viață personală, învață să facă comentariul operelor, bazîndu-se pe cunoașterea textului.

În clasele cu profil neumanitar programa trebuie să asigure nivelul de bază al învățămîntului la literatură, reieșind din orele rezervate de Planul de învățămînt, să formeze astfel de capacități și deprinderi, care vor permite elevului să însușească și să înțeleagă valorile artistice.

În baza ordinului MÎȘ al Ucrainei din 05.05.2008 № 371 "Despre aprobarea criteriilor de apreciere a cunoștințelor elevilor în sistemul învățămîntului mediu general" (Informațiunii zbirnik MON Ucrainî № 13,14,15) sînt date criteriile de apreciere a cunoștințelor la literatură (moldovenească și universală).

Aprecierea de bază a cunoștințelor elevilor la literatură o constituie notele curente, notele de totalizare (tematice, semestriale, anuale) și cele obținute în timpul atestării de stat.

Tipurile de lucrări de control la literatură

a) Tipurile de bază a lucrărilor scrise în clasă și acasă la literatură sînt: răspuns la întrebările din manual ori la întrebările propuse de profesor; povestirea, scrierea compunerilor în clasă și acasă; înfăptuirea lucrărilor creatoare de sine stătător (scrierea eseurilor, poeziilor ș.a. pregătirea referatelor, alcătuirea proiectelor, răspuns desfășurat la o întrebare ș.a.); testarea, alcătuirea planurilor (simple și compuse); desenarea schemelor, tăblițelor, în clasele superioare scrierea conspectelor, lucrul asupra citatelor din opere și cu izvoarele literare; lucrul cu literatura științifică, critică; alte tipuri de lucrări propuse de programă.

b) Principalele tipuri de lucrări orale la literatură sînt: citirea expresivă a textelor literare; răspuns la întrebările din manual sau la întrebările profesorului; alcătuirea compunerilor în clasă și acasă orale de diferite genuri și specii literare (volum diferit; recitarea pe de rost a poeziilor ș.a.

Tipurile și numărul lucrărilor de control

c) Numărul și conținutul lucrărilor de control la literatură se determină de către profesor conform programelor și planurilor calendarice-tematice.

d) Principalele tipuri de lucrări de control la literatură sînt: testul; răspunsuri desfășurate la întrebări; compuneri, expuneri (detaliată/succinte).

Analiza lucrărilor de control

Analiza lucrărilor de control scrise se înfăptuiesc în caietele de clasă.

Numărul caietelor și destinația lor

e) În toate clasele la literatură (moldovenească și universală) se folosește un singur caiet (în ele elevii îndeplinesc lucrările, indicate în punctul a).

Pentru lucrările de control la literatură în toate clasele se folosește cîte un caiet (în ele elevii îndeplinesc lucrările, indicate în punctul d).

Pentru orele de dezvoltare a vorbirii (D.V) — cîte un caiet.

Caietele pentru lucrări de control și D.V trebuie păstrate în școală pe parcursul întregului an școlar.

Ordinea controlului lucrărilor de control

Caietele pentru instruirea în clasă și lucrările înfăptuite acasă la literatură se controlează o dată în lună în fiecare clasă.

Notă pentru caiet la literatură se pune o dată în lună în fiecare clasă în coloniță aparte, în registrul școlar și se socoate ca notă curentă.

Atunci cînd se pune notă pentru caiet la literatură (moldovenească și universală) trebuie luate în considerare următoarele criterii: să fie prezente diferite tipuri de lucrări; corectitudine gramaticală (calitatea îndeplinirii lucrărilor); respectarea cerințelor regimului ortografic; lizibilitate.

Nota pentru caiet se apreciază cu 1–12 puncte.

Regimul unic ortografic

Elevii vor scrie în caiete cu pix sau cu cerneală albastră (pentru sublinierea părților de propoziție, construirea tabelor, schemelor ș.a se folosește creionul).

Între lucrarea înfăptuită acasă, și cea din clasă se lasă două rînduri (între tipurile de lucrări, care intră în componența lucrărilor în clasă sau acasă, nu se lasă nici un rînd).

Data lucrării de control din clasă sau de acasă, la literatură în clasele 5–9, se scrie în felul următor: pe primul rînd se scrie data cu

cuvinte, iar pe al doilea rînd — tipul lucrării (în clasă, pentru acasă sau de control):

*Opt septembrie
Temă în clasă*

În clasele 10–12, în caietele de literatură, se admite și o astfel de îndeplinire: pe primul rînd se scrie tipul lucrării, iar pe cîmpul aceluiași rînd se scrie data cu cifre: 14.04.2010.

În caietele pentru lucrări de control la literatură (moldovenească și universală) în toate clasele se scrie data și denumirea temei în corespundere cu plănuierea calendaristică.

*Cinci noiembrie
Din literatura clasice*

Exemple de semnare a caietelor:

*Caiet
de literatură (moldovenească și universală)
al elevei din clasa a 7-A ŞMG Crutoiarovca,
Belgorod-Dnestrovsk
Crețu Ana*

*Caiet
pentru lucrări de control literatură
(moldovenească și universală)
al elevului din clasa a 10-A ŞMG Borisovca,
Tatarbunar
Snegur Victor*

Scierea incorectă se radiază printr-o linie orizontală (nu se ia în paranteze, nu se șterg cu radiera sau cu corectorul).

Controlul lucrărilor scrise ale elevilor

Toate corectările, însemnările în lucrările scrise ale elevilor trebuie făcute numai cu cerneală roșie.

Greșelile se marchează pe cîmp în felul următor:

*ortografice, de punctuație și gramaticale ce se referă la regulile învățate se subliniază cu o linie orizontală, iar pe cîmp, în același rînd, se arată tipul greșelii (I – ortografică, Y – de punctuație, G – gramaticală), greșelile comise la regulile nestudiate, se corectează cu o linie oblică (/) și se scrie litera necesară sau semnul diacritic respectiv, arătînd pe cîmp tipul greșelii, însă ele nu influențează asupra notei pe care o va obține elevul;

* lexicale (cuvintele folosite inadecvat, tautologie, folosirea cuvintelor din altă limbă ș.a.), de stil (necorespunderea stilului limbii folosit, ș.a.), *greșeli de conținut* (logice – pierderea consecutivității în expunerea gîndurilor (relatării), împărțirea incorectă a textului în alineate; *factologice* – nu s-a arătat corect data, denumirea ș.a.) se subliniază cu linie șerpuită orizontală, iar pe cîmpul aceluiași rînd se arată tipul greșelii (l – de lexic, st – de stil, c – de conținut).

**Plănuirea calendaristico-tematică, orientativă, în clasa a 9-a a școlii de 12 ani pentru
instruirea în instituțiile de învățământ cu limba de predare moldovenească conform
Programei de Literatură (moldovenească și universală), aprobată de Ministerul
învățământului și științei din Ucraina)**

№ d/r	Conținutul materiei de studiu	№ d/ore
1.	Tema № 1. Introducere. Literatura moldovenească-reflectare artistică a vieții poporului din cele mai vechi timpuri și pînă-n prezent. Apariția și evoluția literaturii moldovenești. Relația <i>literatura-viața</i> și importanța ei în progresul spiritual al fiecărui om și al întregii societăți. T.L. Literatura artistică – apect al conștiinței obștești și individuale.	1
2.	Creația populară orală. Epica populară. Balada populară “Codreanu”. Conținutul, tema, particularitățile subiectului.	1
3.	“Codreanu”. Năzuința lui Codreanu spre libertate și dreptate. T.L. Genul epic. Balada populară. Narațiunea.	1
4.	CS. Caracterizarea personajelor din balada populară “Codreanu”.	1
5.	Literatura moldovenească veche. Premisele apariției literaturii vechi moldovenești.	1
6.	Literatura moldovenească în limba slavă veche.	1
7.	Cronografia oficială moldo-slavonă (sec. XV–XVI)	1
8.	Literatura moldovenească din sec XVII.	1
9.	Literatura religioasă din sec XVII.	1
10.	Valaam “Cazania”.	1
11.	Dosoitei. “Psaltiria în versuri”. T.L. Literatura artistică și literatura istoriografică.	1
12.	Lucrare de control (însărcinări-test, întrebări) în baza temei № 1 (din contul orelor disponibile).	1
13.	Tema № 2. Literatura moldovenească din sec XVII–XVIII. Gr. Ureche. “Letopisețul Țării Moldovei”	1
14.	Gr. Ureche. “Letopisețul Țării Moldovei” – model de limbă și literatură.	1
15.	M. Costin. “Letopisețul Țării Moldovei”.	1
16.	M. Costin. “Letopisețul Țării Moldovei” – izvor de inspirație pentru scriitorii din sec. XIX.	1
17.	I. Neculce. “Letopisețul Țării Moldovei” .	1
18.	I. Neculce. “O samă de cuvinte...” – prima culegere de legende istorice. T.L. Elemente de literatură artistică.	1
19.	C.S. Recenzia unei opere literare citite independent.	1
20.	D. Cantemir – personalitate multilaterală a culturii și literaturii moldovenești.	1
21.	D. Cantemir. “Descrierea Moldovei”.	1
22.	D. Cantemir. “Descrierea Moldovei”. T.L. Umanismul.	1
23.	Lucrare de control (însărcinări-test, întrebări) în baza temei № 2 (din contul orelor disponibile).	1
24.	Tema № 3. Din literatura sec. XIX. G. Asachi. “Elegie scrisă pe țintirimul unui sat”.	1
25.	G. Asachi. “Elegie scrisă pe țintirimul unui sat”. T.L. Elegia. Iluminismul.	1
26.	A. Russo. “Poezia populară”.	1
27.	A. Russo. “Poezia populară”. T.L. Studiul literar.	1
28.	CO. CS. Rezumatul unui articol de teorie critică literară.	1
29.	C. Negruzzi “Istoria unei plăcinte”.	1
30.	C. Negruzzi “Istoria unei plăcinte”. T.L. Genul epistolar. Clasicismul.	1
31.	Lectură individuală. Tema provincialului în opera lui C. Negruzzi.	1
32.	Lucrare de control (însărcinări-test, întrebări) în baza temei № 3 (din contul orelor disponibile).	1
33.	Tema № 4. Din literatura sec. XX. Literatura plaiului natal. A. Șalari “Un om printre oameni.”	1
34.	A. Șalari “Un om printre oameni.”	1
35.	G. Meniuc. “Anton Horodincă”.	1
36.	G. Meniuc. “Anton Horodincă”. T.L. Nuvela (repetare).	1
37.	V. Teleucă. “O altă limbă mai frumoasă nu-i”.	1
38.	V. Teleucă. “O altă limbă mai frumoasă nu-i”. T.L. Sensul simbolic al imaginilor.	1
39.	CO. CS. Expunerea orală a unui text artistic cunoscut și realizarea scrisă a însărcinărilor de creație cu referință la text.	1
40.	N. Costenco. “Limba moldovenească”.	1
41.	N. Costenco. “Limba moldovenească”. T.L. Strofa.	1
42.	P. Cărare. “Cuvîntul buclucaș”.	1
43.	P. Cărare. “Cuvîntul buclucaș”. T.L. Poezia satirică. Umorel. (repetare)	1
44.	Lucrare de control (însărcinări-test, întrebări) în baza temei № 4 (din contul orelor disponibile).	1
45.	Tema № 5. Din literatura română.. M. Sadoveanu. “Baltagul”. Subiectul romanului.	1
46.	M. Sadoveanu. “Baltagul”. Subiectul romanului.	1
47.	M. Sadoveanu. “Baltagul”. Caracterizarea Vitoriei Lipan.	1
48.	CS. Expunerea rezumativă a unui fragment din “Baltagul” (M. Sadoveanu) și realizarea unei sarcini de creație asupra conținutului acestui fragment.	1
49.	Literatura universală. “Cîntec despre oastea lui Igor.”	1
50.	“Cîntec despre oastea lui Igor”. Ideea patriotismului, motive folclorice în operă. T.L. Unitatea dintre conținutul și forma operei literare.	1
51.	W. Shakespeare. “Hamlet”. Subiectul fragmentelor.	1
52.	W. Shakespeare. “Hamlet”. Cauzele conflictului tragic dintre Hamlet și realitate.	1
53.	W. Shakespeare. “Hamlet”. Caracterizarea eroului principal.	1
54.	W. Shakespeare. “Hamlet”. Celelalte personaje ale tragediei. Mijloace artistice în operă. T.L. Tragedia – specie a genului dramatic.	1
55.	Lectură individuală. (lecție în baza unei opere literare ce face parte din patrimoniul universal).	1
56.	Lucrare de control (însărcinări-test, întrebări) în baza temei № 5	1
57.	Tema № 6. Moliere. “Burghezul gentilom”. Conținutul comediei.	1

№ d/r	Conținutul materiei de studiu	№ d/ore
58.	Moliere. "Burghezul gentilom". Ridiculizarea pretențiilor față de cultură și învățatură ale eroului central.	1
59.	Moliere. "Burghezul gentilom". Caracterizarea eroilor operei.	1
60.	Moliere. "Burghezul gentilom". Particularitățile artistice ale comediei. T.L. Clasicismul. Comedia – specie a genului dramatic.	1
61.	J. Byron. "Pelerinajul lui Childe Harold". Conținutul cîntului I,II.	1
62.	J. Byron. "Pelerinajul lui Childe Harold". Lupta pentru libertate în poem.	1
63.	J. Byron. "Pelerinajul lui Childe Harold". Caracterizarea lui Childe Harold. T.L. Poemul romantic.	1
64.	A. Pușkin. "Evghenii Oneghin" – tezaur al literaturii ruse. Conținutul romanului.	1
65.	A. Pușkin. "Evghenii Oneghin". Căutările "ciudatului erou al romanului."	1
66.	A. Pușkin. "Evghenii Oneghin". Chipurile feminine în roman.	1
67.	A. Pușkin. "Evghenii Oneghin". Măiestria artistică a autorului. T.L. Realismul. Romantismul.	1
68.	CS. Comentarea literară a "Scrisorii Tatianeii" din romanul "Evghenii Oneghin". (A. Pușkin).	1
69.	Lucrare de control (însărcinări-test, întrebări) în baza temei № 6.	1
70.	Repetare la sfîrșit de an.	1

Limba moldovenească și citirea în clasele primare se vor studia în baza programelor autoarei S. Crigan, editura "Bukrek", Cernăuți, 2003 și a manualelor aceleiași autoare. Ore pentru studierea limbii moldovenești în clasele 1-4 în școlile cu limba de predare ucraineană sînt rezervate în partea invariativă a Planului de învățămînt, iar în școlile cu limba de predare rusă – în partea variativă a Planului de învățămînt; deci, limba moldovenească va fi studiată după aceeași programă ca și în școlile

cu limba de predare moldovenească, ținînd cont de numărul de ore propus de Plan (2 ore).

Rezultatele însușirii limbii moldovenești de către elevii acestor școli, a citirii vor fi evaluate în baza *Criteriilor de apreciere a cunoștințelor la învățatură* publicate în 37–38 (pag. 469–470), 2008, revista "Poceatkova osvita".

L. I. FETESCU,
metodistă, laboratorul științifico-metodic al limbilor și literaturilor naționale.

Дисципліни природничо-математичного циклу

ОСОБЛИВОСТІ ДОМІНУЮЧОЇ МОДАЛЬНОСТІ УЧНІВ ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ ВЧИТЕЛЕМ ПРИ ВИКЛАДАННІ МАТЕМАТИКИ

Вузькість сприймання — головна причина вузькості мислення.
A. Маслоу

З самого раннього віку дитина виявляє свої сенсорні уподобання. Їх називають модальностями чи репрезентативними системами. Це канали, за якими людина отримує, кодує і зберігає інформацію у власній свідомості. Одна людина віддає перевагу запам'ятовуванню і мисленню образами, інша веде з собою внутрішній діалог, третя бажає все дослідити власноруч, тобто, реальність кожної людини глибоко індивідуальна. Для того, щоб педагог міг встановити конструктивні стосунки з учнями, важливо, щоб він зрозумів, якими способами вони сприймають оточуючий світ, як вони думають і відчують. Хоча людина одержує інформацію про світ п'ятьма загальноновизнаними каналами, але лише три з них вчені виділяють як основні — зір, слух, дотик. Враховуючи типи сприйняття відповідно до того, якому

каналу одержання інформації вони надають перевагу, людей можна поділити на такі категорії: візуали, аудіали, кінестетики.

У кожній особистості є своя репрезентативна система, в якій переважає компонент певного органу чуття. Дослідження свідчать, що приблизно в 10 % учнів висока слухова модальність, 25 % мають візуальну модальність, тоді як решта володіє кінестетичною або змішаною. Щоб охопити всі види навчальних модальностей, педагог повинен розповісти, показати і дати учням можливість щось зробити. Масова освіта, на жаль, не має можливостей враховувати це явище повною мірою, але деякі аспекти можуть принести користь педагогові старших класів. За їх допомогою вчитель зможе створити кращі умови для передачі і засвоєння знань.

У багатьох людей достатньо розвинуті всі ці системи. Досить часто зустрічаються учні зі змішаними системами, що використовують дві або навіть три модальності. Але є і транслятори — переважні або чисті візуали, аудіали чи кінестетики. Коли одна з систем явно домінує, інші канали отримання інформації можуть залишитися нерозвинутими або «блокуватися». Такі учні часто потрапляють в розряд невстигаючих. Якщо домінуюча модальність вчителя співпадає з домінуючою модальністю учня, він якісно сприймає і запам'ятовує її. Коли вчитель перемикається на іншу, учень змушений транслювати інформацію назад у свою модальність. Така переробка потребує короткочасного відключення від реальності, і учень в цей час не чує вчителя. В результаті виникають прогалини в знаннях. А у випадку, коли вчитель і учень — яскраві представники різних типів сприйняття, і вчитель цього не розуміє і не враховує, учень буде мати низький рівень сприйняття та засвоєння інформації.

Цікавою є вікова динаміка розвитку репрезентативних систем школярів. В початковій школі діти переважно кінестетики (40 %), а найменше в цьому віці розвинута візуальна система (10 %). Також мало дітей, в яких розвинуті дві репрезентативні системи. Серед учнів середніх класів візуальна система є домінуючою у 45 %, домінування аудіальної системи знижується з 17 до 6 %. В старших класах у 65 % учнів ведучою є візуальна система, візуалів — кінестетиків — 46 %. Серед учнів, що добре вчаться, значний відсоток візуалів, не встигають найчастіше кінестетики.

Шановні колеги, для більш ефективного самоосвіти та подальшого використання отриманих теоретичних знань і практичних навичок просимо не лише прочитати матеріал, а й виконати практичні завдання:

1. За допомогою тесту визначте домінуючу модальність кожного з учнів (класу, де Ви є класним керівником, найбільш слабкого за рівнем успішності класу, найбільш проблемного класу і т. п.).

2. Простежте за учнями, щоб максимально уточнити інформацію про їхню домінуючу модальність.

3. Визначте види навчальної діяльності, які є найефективнішими для учнів з певною домінуючою модальністю.

Паралельно з цим:

1. Визначте власну домінуючу модальність.

2. Продумайте певні дії щодо врахування власної модальності у педагогічній діяльності.

3. Визначте, які заходи Ви будете використовувати для оптимізації співпраці з групами учнів, враховуючи Ваші з ними домінуючі модальності.

Діагностика домінуючої модальності (С. Єфімцева)

Інструкція: відповідайте на питання «згоден» чи «не згоден». У переліку питань

відмічайте кружечком номери лише тих питань, на які Ви відповіли «згоден».

1. Люблю спостерігати за хмарами і зірками.
2. Часто наспівую собі потихеньку.
3. Не признаю моди, яка незручна.
4. Люблю ходити до сауни.
5. В автомашині колір для мене має значення.
6. Впізнаю за ходою, хто ввійшов до приміщення.
7. Мені подобається наслідувати діалекту.
8. Зовнішньому вигляду я надаю серйозного значення.
9. Мені подобається приймати масаж.
10. Коли є час, люблю спостерігати за людьми.
11. Погано себе почуваю, коли не насолоджуюся рухом.
12. Коли бачу одягу у вітрині, знаю, що мені в ній буде зручно.
13. Коли чую стару мелодію, до мене повертається минуле.
14. Люблю читати під час прийому їжі.
15. Люблю говорити по телефону.
16. У мене схильність до повноти.
17. Мені більш подобається слухати оповідання, яке читає хтось, ніж читати самому.
18. Після поганого дня мій організм перебуває в напрузі.
19. Охоче і багато фотографую.
20. Довго пам'ятаю, що мені казали мої приятелі чи знайомі.
21. Легко віддаю гроші за квіти, тому що вони прикрашають життя.
22. Ввечері люблю прийняти гарячу ванну.
23. Прагну записувати свої особисті справи.
24. Часто розмовляю сам з собою.
25. Після тривалої подорожі на машині довго приходжу до тями.
26. Тембр голосу багато що говорить мені про людину.
27. Надаю уваги манері одягатися, що притаманна іншим.
28. Люблю потягуватися, розправляти кінцівки, розминатися.
29. Занадто тверда чи занадто м'яка постіль для мене мука.
30. Мені нелегко знайти зручне взуття.
31. Люблю дивитися теле- і відеофільми.
32. Навіть через роки можу впізнати обличчя, які колись бачив.
33. Люблю ходити під дощем, коли краплі ступають по парасольці.
34. Люблю слухати, коли говорять.
35. Люблю займатися рухливим спортом чи виконувати будь-які рухливі вправи, іноді і потанцювати.
36. Коли близько цокає годинник, не можу заснути.
37. У мене непогана стереоапаратура.
38. Коли слухаю музику, відбиваю такт ногою.
39. На відпочинку не люблю оглядати пам'ятки архітектури.
40. Не виношу безлад.
41. Не люблю синтетичні тканини.

42. Вважаю, що атмосфера в приміщенні залежить від освітлення.
 43. Часто ходжу на концерти.
 44. Навіть потиск руки багато що говорить мені про певну особистість.
 45. Охоче відвідую галереї і виставки.
 46. Серйозна дискусія — це цікаво.
 47. Через дотик можна сказати значно більше, ніж словами.
 48. У галасі не можу зосередитися.

Обробка та інтерпретація результатів.

Підрахуйте, в якому розділі більше кружечків — це ваш домінуючий тип.

Ключ

Візуальний	Аудіальний	Кінестетичний
1, 5, 8, 10, 12, 14, 19, 21, 23, 27, 31, 32, 39, 40, 42, 45	2, 6, 7, 13, 15, 17, 20, 24, 26, 33, 34, 36, 43, 48	3, 4, 9, 11, 16, 18, 22, 25, 28, 29, 30, 35, 38, 41, 44, 47

Рівні перцептивної модальності:

13 — і більше — високий рівень,

8–12 — середній,

7 і менше — низький.

Візуали мислять образами, запам'ятовують малюнками. Люди візуального типу запам'ятовують інформацію за допомогою зорових образів, їхню увагу складно відвернути звуками. Для того щоб почути інформацію, їм обов'язково треба побачити джерело інформації («увімкнути світло, бо нічого не почують»), тому учнів-візуалів бажано садовити за перші парти. Вербальну інформацію вони засвоюють за допомогою образів, які виникають в думках. Типовий візуал відчуває проблеми, коли треба запам'ятати і виконати вербальні інструкції. Такий учень може запитати «А що мені робити?» зразу ж після того, як вчитель дав йому завдання і пояснив його. Роздратований вчитель сердито відповідає: «Тобі ж тільки-но все пояснили». В учня виникає почуття занепокоєння та збентеженості, формується впевненість у власній неувважності й тупості. Наступного разу він навряд чи буде запитувати вчителя, навіть якщо чогось не зрозумів.

Мімічні рухи у візуала локалізовані навколо очей — це моргання, примружування, нахмурені брови. Жестикуляція в основному — вище рівня плечей. Обмірковуючи відповідь, закриває очі, дивиться у стелю. Вчителі не завжди адекватно реагують на це, часто повторюючи, що на стелі нічого не написано. А учень просто типовий візуал, якому потрібно «побачити» відповідь (сторінку, малюнок, карту, графік), звернувшись до зорової пам'яті.

Візуал орієнтований на зовнішній вигляд, спостережливий до дрібниць, охайний, навіть чепурний. Для нього важливим є гармонія щодо стилю і кольору одягу.

У школярів візуального типу добре розвинута мікромоторика. Вони вирізняються вправністю та спритністю пальців. Координація

рухів достатня чи відмінна. Візуалам подобається грати у бадмінтон, теніс або займатися неконтактними видами спорту (біг, туризм, велосипед). Візуально-орієнтовані заняття, в яких глядачам гарантований успіх — це фотографування, астрономічні дослідження, участь в оформленні свят, колекціонування, наукові виставки, моделювання і ремесла.

Соціальні навички візуала не завжди достатньо розвинуті. Йому подобається виявляти незалежність, триматися окремо від інших — спостерігати за іншими, або бути у товаристві одного-двох друзів. Не любить великих компаній. Індивідуальні завдання як на уроках, так і у вільний час для нього є більш притаманними, ніж робота в групі. Подобається працювати в тиші, щоб краще зосередитися.

У розмові використовує короткі, не завжди правильні фрази, підбирає слова, іноді запинається. Маючи значний запас зорових образів, демонструє недостатній активний словниковий багаж. У мові використовує такі предикати (сигнальні слова): «бачити, дивитися, уявляти, показати, погляд, фокус, образ, малюнок, точка зору, гарно, ясний, кольоровий, яскравий; уявіть собі; давайте подивимось; на мій погляд; не бачу виходу; хочу побачити перспективи; якщо придивитися».

Візуали вирізняються живою, образною фантазією. Читаючи літературу, звертають увагу, перш за все, на опис декорацій, пейзажів, зовнішнього вигляду і змістову характеристику внутрішнього світу героїв. З кращого боку виявляють себе при виконанні письмових робіт: досягають успіхів у орфографії, математиці (щодо обчислення з великою кількістю цифр, дробами). Будь-які їхні роботи охайні, ретельно оформлені.

Для того, щоб краще запам'ятати, візуали пишуть чи малюють, тому вчителю математики, працюючи з учнями-візуалами, важливо навчити їх систематизувати інформацію у вигляді конспекту, записувати чи зображувати її за допомогою графіків, схем, діаграм.

Найбільш об'єктивну інформацію про здібності і знання учнів-візуалів дають письмові тести.

Вчителю математики слід пам'ятати, що візуалу необхідно, щоб інформація (формула, доведення чи завдання) були перед очима — на дошці, в зошиті або в засобі наочності. Під час пояснень необхідно максимально використовувати класну дошку, записи на ній мають бути акуратними та структурованими. Оскільки за усні відповіді чи відповіді в режимі діалогу такі учні отримують значно нижчі оцінки, ніж могли б, слід частіше практикувати письмові види опитування, роботу з картками.

Аудіальна система. Аудіали вирізняються дещо повільним і ретельним мисленням, здібністю довше зберігати увагу. Аудіали запам'ятовують фрази, слова пісні, телефонні номери, імена, коди, факти, нові слова. Люди

аудіального типу запам'ятовують інформацію за допомогою слуху, вони легко можуть дослівно повторити сказане. Їм не треба бачити джерело інформації, головне для них — чути, тому школярі аудіального типу майже не дивляться на вчителя, коли той пояснює нову тему. Вони люблять поговорити, послухати музику. Інформацію запам'ятовують послідовно, крок за кроком.

Мімічні рухи сконцентровані навколо рота і вух. Жестикуляція на рівні грудей. Розмірковуючи, аудіал може розмовляти сам із собою, рухати губами чи шепотіти, проговорювати слова при читанні, розв'язанні математичних завдань. Вчитель повинен враховувати цю особливість і не робити аудіалу зауважень про те, що він бубнить на весь клас.

У мові використовують такі предикати: «бачу, дзвенить, гучний, ритмічний, заспокійливий, гучна заява, мотив, коментар, бесіда; іншими словами; розкажи мені; прислухайся до моїх слів; давай обговоримо це; ось послухай; поясни свою точку зору; слово за слово; це звучить логічно» і т. д.

Занадто товариські, хороші слухачі, вміють і полюбляють поговорити. Говорять ритмічними, складними реченнями. Мають значний словниковий запас, люблять базікати по телефону. Можуть імітувати тон, висоту, інтонації голосу. Улюблені заняття у вільний час — читання, слухання музики, вокал. Віддають перевагу груповим формам роботи. Досить спокійно ставляться до власного зовнішнього вигляду.

Аудіал добре розуміє прочитане, точно виконує вказівки. Під час читання концентрує увагу на діалогах. Використовує в розмові цитати, якщо видається нагода, прагне виявити ерудицію. Вирізняється виразним усним і писемним мовленням. Викладає думки логічно, послідовно. Твори аудіала неординарні, змістовні. Особливо аудіали успішні під час дискусій. Письмові роботи не занадто акуратні і потребують перевірки. Оскільки аудіал пише так, як чує, він не бачить орфографічних і пунктуаційних помилок. При самоперевірці можна запропонувати, щоб аудіал пошепки прочитав написане для того, щоб почути і виправити помилки.

Вчителю математики слід пам'ятати, що учні-аудіали при викладенні нового чи складного матеріалу потребують чітких словесних вказівок, навіть якщо є пояснення в книжці чи на дошці. Вони вчаться слухаючи, запам'ятовують те, що обговорювали чи проговорювали. Таких дітей можна опитувати за щойно поданим в усній формі новим матеріалом, у роботі використовувати такі форми навчання як аудіювання, усні пояснення та усні задачі, діалогові техніки, проговорювання матеріалу, ролєві ігри.

Кінестетична система. Кінестетики думають у відчуттях, орієнтуються перш за все на передчуття, інтуїцію. Вони «відчувають», «знають», а не обмірковують. Люди кінестетичного

типу запам'ятовують інформацію за допомогою повторювання дій, подумки їх переживають. Мають просторову уяву, творче мислення, вміють розв'язувати проблеми і встановлювати зв'язки між несумісними на перший погляд ідеями. Виявляють себе в творчих роботах або в дискусіях, коли немає вірної відповіді, а цінним є власна думка чи припущення.

Кінестетики легко зосереджуються і легко відволікаються. Часто бувають надто активними, імпульсивними, невірноваженими, неорганізованими, непосидючими. Кінестетикам подобається активне життя, гамірливі ігри. Вони люблять спостерігати спортивні змагання, грати у футбол, розігрувати сценки (але погано запам'ятовують слова). Таких дітей часто вибирають капітанами команд.

Кінестетики мають добре розвинуту м'язову, моторну пам'ять; багато жестикулюють (найчастіше — нижче рівня грудей), оскільки невербально їм краще виразити свої думки і почуття, характеризуються великою кількістю рухів. У них незначна особиста дистанція — вони прагнуть стояти близько, торкатися до людини під час розмови. Кінестетики мають гарну координацію, граційно рухаються, володіють власним тілом. Вони ніколи не турбуються про власний зовнішній вигляд.

Зазвичай вони повільно оформляють думки і слова. Запам'ятовуючи вірші або нову тему, виконуючи письмові завдання, завжди прагнуть до простих фізичних вправ, наприклад, ходять по кімнаті, крутять ручку або олівець, накручують на палець пасмо волосся тощо. Пам'ятають вони лише про загальне уявлення, а не про подробиці. Говорять короткими фразами, можуть неправильно вимовляти деякі слова. Мають незначний словниковий запас. Їх розповіді вирізняються, перш за все, емоційністю і непослідовністю. Не люблять користуватися телефоном.

У мові кінестетики використовують такі предикати: «теплий, шорсткий, рухатися, взяти, холодний, байдужий, дискомфорт, твердий, сила, слабкість, біль, смак; я відчуваю, що щось не так, не можу схопити суть питання, це дуже крихкий аргумент; це важке запитання, вловити ідею, можу пройти через це, налаштуйтесь на роботу, торкнутися важливої теми, я зв'язуюсь з вами, гірка пігулка, отруйне зауваження, діло смаку, це треба перетравити».

Кінестетики можуть мати значні природні здібності, але вони найчастіше ризикують стати неуспішними учнями, оскільки шкільне навчання не придатне до їх особливостей сприйняття матеріалу. Іноді лише в початковій школі деякі вчителі виділяють таких дітей і надають їм адекватну допомогу, навчаючи практично.

Кінестетики люблять робити щось руками, але дуже недбалі. Дуже важко вчаться оперувати абстрактними символами, для розуміння потрібні конкретні предмети: карточки, магніти на дошці, карти тощо.

Учню-кінестетику неможливо всидіти на одному місці, він знаходиться у постійному русі, приймає різноманітні пози, прагнучи знайти найбільш зручну. Тому такій дитині бажано давати доручення принести крейду, вимити ганчірку, роздати зошити, щоб спрямувати енергію в «корисне русло». Таким дітям не можна зауважувати: «Сиди тихо і спокійно! Не чіпай нічого руками!»

Вчителю математики слід пам'ятати, що кінестетики ефективніше навчаються методом спроб і помилок, спираючись на власний досвід, діючи. Оптимальним є запис у зошиті чи на дошці і одночасне коментування. Кінестетику потрібні детальні, покрокові вказівки. Зазвичай засобом організації кінестетика є проговорювання плану роботи, денного розкладу. Наприклад, для першокласника-кінестетика буде доречно під час збору ранця проговорювати: папку з зошитами взяв, щоденник взяв, спортивну форму взяв... Такий прийом є прийнятним для кінестетика будь-якого віку.

Загальні рекомендації щодо врахування в навчальній діяльності ведучої модальності учнів

Домінуюча модальність певним чином впливає на навчальні можливості учня. Тому знаючи, яка з модальностей є домінуючою, вчителю слід підібрати більш ефективну програму засвоєння навчального матеріалу кожною дитиною. Для визначення серед учнів аудіалів, візуалів та кінестетиків можна використати просту методику:

— поставте загальне запитання і спостерігайте за реакцією дітей: візували будуть дивитися вгору, аудіали — вбік або вліво, вниз (в залежності від ведучої півкулі), кінестетики — майже постійно знаходяться у русі;

— визначте модальність предикатів, яким надає перевагу дитина в розмові («Я відчуваю», «Послухай мене», «Давай спробуємо», «Розглянемо ситуацію»).

Корисною для вчителя є вправа «Бачу». Її мета — вчитися з'ясувати, які недоліки сприйняття заважають учню навчатися ефективно. Для цього кожен урок спостерігайте за одним-двома учнями, як вони слухають, як записують, обробляють наочний матеріал, які предикати використовують у розповідях, як і скільки рухаються; коли і чому виникають складнощі, коли втрачають увагу тощо. Аналізуйте ці спостереження для виявлення більш сприятливих для сприймання дитиною методів роботи.

У роботі з кінестетиками слід:

— забезпечувати відчуття комфорту і концентрації уваги на об'єкті. Для цього кінестетиків варто садовити за перші парти, щоб жестами, поглядами, дотиками приєднувати їх;

— пам'ятати, що вони продуктивніше навчаються, запам'ятовують рухаючись, при читанні водять пальцями, мають розвинену інтуїцію, запам'ятовують лише загальне враження;

— частіше викликати їх до дошки, активніше навантажувати їх, пам'ятаючи, що вони краще навчаються в іграх, в інших активних формах;

— частіше давати їм завдання писати, малювати; звертати увагу на відчуття руху руки, плеча; при роботі з картами можете пропонувати їм водити по ній олівцем (пальцем).

У роботі з аудіалами слід:

— активніше використовувати при подачі матеріалу можливості голосу (паузи, модуляції голосу, ритм, предикати);

— використовувати лексику з цікавих для учнів тем, для цього вчителю потрібно не тільки з'ясувати, чим цікавляться учні, а й освоїти цю інформацію;

— проводити конкурси ораторів, казкарів, міні-конкурси на кращі формулювання (висновків до теми, відповідей на конкретні запитання тощо);

— підвищувати престиж учнів, які володіють словом, відповідним підкріпленням;

— пам'ятати, що аудіали балакучі, часто розмовляють самі з собою, промовляють слова при читанні, легко повторюють почуте; легко засвоюють мови; легко відволікаються, люблять музику, краще пам'ятають те, що обговорювали.

Загалом же вчителю варто зменшити кількість матеріалу лекційного характеру, оскільки аудіальна модальність у більшості учнів є недостатньо розвиненою, і лише 22 % дітей віддають перевагу аудіальному способу одержання інформації.

У роботі з візуалами слід:

— використовувати при подачі матеріалу колір, форми, відстань; для збільшення внутрішньої візуалізації (щоб учні «бачили»), стежити за тим, щоб при поясненні матеріалу ваше тіло було нерухомим, голос м'яким, мова уповільнена;

— давати завдання уявляти здалеку, зблизка, збоку наочну інформацію, представлену на уроці (фотографії чи портрети історичної особи, науковця, діяча, письменника тощо);

— давати завдання подумки відтворювати портрет, формулу тощо;

— давати завдання уявити не лише картину події, а й те, що учень там знаходиться;

— пропонувати подивитися на карту (кордон між певними країнами, місце події, ...) закрити її, спробувати нанести дані на контурну карту;

— пропонувати відшукувати в параграфі терміни (назвіть 2—3 терміни); давати завдання подивитися на сторінку параграфу і, закривши підручник, описати її;

— давати завдання знайти, в якому місці параграфу знаходиться відповідь на запитання вчителя;

— давати завдання зробити листівку (діаграму, графік, ілюстрацію) до теми (параграфа) (можна влаштувати конкурс на кращу листівку);

— пам'ятати, що вони організовані, дисципліновані, спостережливі, спокійні, обережні, погано запам'ятовують вербальні інструкції;

мають розвинену увагу, менше відволікаються на шум, краще пам'ятають те, що бачили.

Вчені пропонують розвивати усі сенсорні модальності, використовуючи різноманітні стилі навчання, надаючи інформацію для різних вхідних каналів, що значно збільшує ефективність навчального процесу. Вважається, що цьому сприяють інтерактивні методики, тому необхідно використовувати їх у практичній діяльності.

Розвиток каналів допоможе значно збагатити учня інформацією, яку він одержує ззовні, зменшити тиск стереотипів, урізноманітнити її уявлення, що є дуже важливим для розвитку пам'яті, оскільки саме те, чим одне явище відрізняється від іншого є найкращим орієнтиром для запам'ятовування. Праця над удосконаленням сприймання допоможе вчителю створити ефективніші умови для розвитку учнів.

Теоретичний матеріал Глосарій

Аперцепція — залежність сприйняття від минулого досвіду, від загального змісту психічної діяльності людини і його індивідуальних особливостей.

Аудіали — люди аудіального типу запам'ятовують інформацію за допомогою слуху, вони легко можуть дослівно повторити сказане.

Аудіально-дискретики — люди аудіально-дискретного типу схильні запам'ятовувати інформацію за допомогою логічних зв'язків.

Вербальний (словесний) — термін для позначення форм знакового матеріалу, процесів оперування цим матеріалом.

Візуали — люди візуального типу запам'ятовують інформацію за допомогою зорових образів, їхню увагу складно відвернути звуками.

Кінестетики — люди кінестетичного типу запам'ятовують інформацію за допомогою повторювання дій, подумки їх переживають.

Модальність — ведучий канал сприйняття (аудіальний, візуальний, кінестетичний).

Нейропедагогіка — наука про диференційований підхід до навчання з урахуванням психофізіологічних особливостей учня і вчителя.

Предикати — слова, якими людина, як правило, репрезентує свій досвід.

Сенсорна система — це система, яка допомагає людині відчувати все те, що відбувається навколо: в природі, в людях тощо.

Література

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. / І. М. Дичківська. — К.: Академвидав, 2004. — 352 с.

2. Личностно ориентированный подход в работе педагога: разработка и использование / под ред. Е. Т. Степанова. — М.: ТЦ Сфера, 2003. — 128 с.

3. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення: навч. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / В. С. Лозниця. — К.: Ексоб, 2006. — 304 с.

4. Лукіна Т. О. Педагогічна діагностика: завдання, методи, інструменти: навч.-метод. матеріали / Т. О. Лукіна. — К., 2008. — 60 с.

5. Лыкова В. А. Неудачное обучение или неудачное обучение? (Возможности «помогающего» обучения) / В. А. Лыкова. — О.: Автограф, 2003. — 140 с.

6. Обозов Н. Н. Психологическая культура отношений / Н. Н. Обозов. — С.Пб., 1998.

7. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. — К., 2007. — 144 с.

8. Семиченко В. А. Психология личности / В. А. Семиченко. — К.: Вид. О. М. Ешке, 2001. — 427 с.

9. Семиченко В. А. Психология социальных отношений / В. А. Семиченко. — К.: Магистр-S, 1999. — 168 с.

10. Семиченко В. А. Психология: Темперамент / В. А. Семиченко. — К.: Вид. О. М. Ешке, 2006. — 200 с.

11. Софій Н. З. Інноваційні методи навчання та викладання: теоретичне підґрунтя та методика використання: навч.-метод. матеріали / Н. З. Софій. — К., 2008. — 60 с.

12. Софій Н. З. Підготовка педагогів до застосування інноваційних методів навчання: навч.-метод. матеріали / Н. З. Софій. — К., 2008. — 60 с.

13. Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий / Б. М. Теплов. — М., 1982.

14. Фридман Л. М. Изучение личности учащегося и ученических коллективов / Л. М. Фридман, Т. А. Пушкина, И. Я. Каплунович. — М., 1990.

15. Хуторской А. В. Методика личностно ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному?: пособие для учителя / А. В. Хуторской. — М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. — 383 с.

16. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности в педагогической практике / Н. И. Шевандрин. — Ростов н/Д, 1992.

17. Шекин Г. В. Визуальная психодиагностика и ее методы / Г. В. Шекин. — К.: МАУП, 1996.

18. Як стати майстерним педагогом: навч.-метод. посіб. / В. І. Ковальчук, Л. М. Сергеева [та ін.]; за заг. ред. Л. І. Даниленко. — К., 2007.

О. І. ПАПАЧ,

канд. пед. наук, завідувач кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ.

ФІЗИЧНА ОСВІТА ОДЕЩИНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ (роздуми про наболіле)

Протягом двох останніх років вчителі фізики працюють за програмами 12-річної школи, які складені відповідно до державних вимог щодо реформування шкільної природничої освіти. Наступний 2009/2010 навчальний рік — це рік, коли завершується вивчення базового курсу фізики основної школи, який закладає основи фізичного знання, що становить підґрунтя для подальшого вивчення фізики в старшій школі на засадах профільного навчання.

Отже саме час проаналізувати зроблене та визначитись з тим, що ще необхідно зробити.

Минулий рік для багатьох вчителів фізики Одещини був роком певних здобутків, які були висвітлені через їх участь у конкурсі «Учитель року — 2009» і обласному Ярмарку педагогічних ідей та технологій.

У II (обласному) етапі конкурсу «Учитель року» взяли участь 11 вчителів фізики ЗНЗ Одеської області. Це Балан Світлана Григорів-

на (Дальницька ЗОШ Овідіопольського району), Бринза Олександр Юрійович (Кам'янська ЗОШ Савранського району), Віктор Павло Андрійович (Рішельєвський ліцей м. Одеси), Дімітров Валерій Андрійович (Болградський НВК «СЗОШ — ліцей»), Доній Діана Олександрівна (СЗОШ № 117 м. Одеси), Кулик Петро Янкович (НВК «Балтська ЗОШ I—III ступенів — колегіум» Балтського району), Македонський Трифон Дмитрович (загальноосвітній політехнічний ліцей м. Ізмаїла), Ніколаєва Світлана Василівна (Броськівська ЗОШ Ізмайльського району), Слободенюк Оксана Володимирівна (Нестойська ЗОШ Котовського району), Труханова Ірина Павлівна (Великопосківський НВК «ЗОШ I—III ступенів — дитячий садок»), Чередніченко Оксана Віталіївна (ОНВК «Гармонія» м. Одеси).

За результатами психолого-педагогічного та фахового тестування, презентації власного досвіду та конкурсного уроку переможцями конкурсу стали Доній Діана Олександрівна, Кулик Петро Янкович, Віктор Павло Андрійович, який посів перше місце і на III етапі Всеукраїнського конкурсу «Учитель року — 2009».

На обласний Ярмарок педагогічних ідей та технологій вчителі фізики представили 42 роботи, з яких 4 отримали авторські свідоцтва (Колебошин Валерій Якович. Курс за вибором «Експериментальне вивчення електромагнітних явищ», програма спецкурсу «Експериментальне вивчення явищ у термодинаміці»; Віктор Павло Андрійович, Колебошин Валерій Якович, Ятвєцька Лариса Іванівна. Проект «Учнівська науково-дослідницька екологічна експедиція Рішельєвського ліцею»; Щербакова Тетяна Петрівна. «Дидактичні розробки до курсу «Фізика — 7»»). 5 робіт отримали дипломи (Лушнікова Ірина Георгіївна. «Програма здоров'язбереження на уроках фізики»; Іванов Сергій Юрійович. «Використання ПЕОМ для моделювання фізичних процесів і проведення розрахунків під час фізичного практикуму»; Дмитрова Олександра Федорівна. «Проблема наступності при викладанні фізики та астрономії в 12-річній школі»; Огінський Микола Вікторович. Дидактичний програмний засіб «Електронний збірник задач та застосування його в умовах інтерактивного методичного підходу (Фізика 10 клас, «Закони постійного струму»); Коломійченко Веніамін Дмитрович, Стягайло Вікторія Василівна. «Методика розв'язування задач шкільного курсу фізики як розвиток творчих здібностей учнів (методичний посібник для вчителів)» і 10 — грамоти: Баркова Марія Петрівна, Коженкова Тетяна Анатоліївна, Суворова Олена Маркелівна (м. Ізмаїл), Зарейчук Світлана Іванівна (м. Білгород-Дністровський), Коваль Оксана Євгенівна (м. Одеса), Кулик Петро Янкович (Балтський район), Гоголь Світлана Іванівна (Березівський район), Руснак Валентина Іванівна, Родіонова Наталія Олексіївна, Швець Дмитро Валерійович (Котовський район).

Під час атестації була проведена експертна оцінка методичних розробок 20 вчителів, яким встановлювалось або підтверджувалось звання «вчитель-методист».

Аналізуючи тематику проблем, над якими сьогодні працюють кращі вчителі області, можна виділити такі напрямки, які відповідають тенденціям розвитку шкільної фізичної освіти: реалізація принципів особистісно орієнтованого навчання на уроках фізики; використання інноваційних технологій при викладанні фізики; комп'ютерна підтримка навчально-виховного процесу з фізики; формування компетенцій особистості в процесі навчання фізики; методичний супровід профільного навчання та пропедевтика фізичної освіти; міжпредметна інтеграція при вивченні природничих дисциплін.

Разом з тим необхідно звернути увагу на певні негативні моменти, які потребують пильної уваги всіх тих, хто опікується забезпеченням якості освітнього процесу, і в першу чергу представників районних (міських) і шкільних методичних служб.

При ознайомленні з творчими роботами, які презентуються на обласному рівні, непокоїть той факт, що актуальності вибору теми, яку опрацьовує вчитель, не завжди відповідає змістовне наповнення роботи. Так біля 60 % робіт, які надійшли на Ярмарок педагогічних ідей не дістали позитивної оцінки експертної комісії саме з цієї причини, окремі матеріали, представлені на конкурс «Учитель року» не відповідали чинному положенню; як в деяких розробках уроків, так і на окремих конкурсних уроках виявилась неспроможність вчителів організувати навчальну діяльність учнів на уроках різних типів, особливо на уроках отримання нових знань, коли вчитель виступав у звичній ролі транслятора знань.

Ці ж проблеми простежуються і в деяких атестаційних матеріалах, які в багатьох випадках є «продуктом», виготовленим вчителем самотужки, а не внаслідок того впливу, який мав бути результатом системної методичної роботи. У публікаціях попередніх років вже наголошувалось на необхідності подолання формалізму в роботі методичних об'єднань, організації їх роботи відповідно до реальних потреб вчителів, які входять до їх складу, але в більшості планів роботи РМО вчителів фізики це майже не прослідковується. Відповідно до цього повільно підвищується професійна компетентність значної частини вчителів, які, маючи відповідну освіту і достатній педагогічний стаж, не піднялися вище другої кваліфікаційної категорії. Хіба можна вважати нормальним, коли вчитель, який має загальний педстаж 24 роки, 12 років працює з II категорією (або з 22 — 10), і про що можна говорити, якщо з 42 років вчитель 38 років атестується за категорією «спеціаліст»? Отже головним завданням методичної роботи в сьогоднішніх

умовах є побудова індивідуалізованих програм ефективного навчання вчителя на основі компетентнісно-орієнтованого підходу. Вважаємо за доцільне звернути увагу методистів РМК та керівників РМО вчителів фізики на відповідні рекомендації, що надавались у публікаціях ООІУВ у 2004–2008 роках [1–8].

Досягнення якісно нового рівня у вивченні базових навчальних предметів, у складі яких серед інших природничих дисциплін важливе місце посідає фізика, визначено одним з пріоритетних напрямів реформування освіти в Україні. Фізичні знання є основою сучасних високих технологій та інноваційного розвитку в багатьох сферах. Проблеми сучасної фізичної освіти розглядалися в жовтні 2008 року під час I Всеукраїнської наради з питань поліпшення якості фізико-математичної освіти, за підсумками якої був прийнятий «План дій щодо поліпшення якості фізико-математичної освіти на 2009–2012 роки», затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 30.12.2008 р. № 1226.

Цим планом одним з першочергових визначено завдання до 01.09.2010 р. проаналізувати результати впровадження Державного стандарту фізико-математичної освіти основної школи, тобто оцінити якість роботи в основній школі за програмами 12-річної школи. Перехід на нові програми загострив проблему раціонального використання навчального часу, вибору оптимальних видів діяльності на уроці з опорою на базові знання з природознавства та математики і навчальний та життєвий досвід учнів. Саме цього дуже часто бракує в практиці певної частини вчителів фізики. Наведемо як доказ такий приклад. В курсі фізики 7-го класу передбачено вивчення теми «Будова речовини. Атоми і молекули. Рух і взаємодія атомів і молекул. Дифузія». Початкові знання з цієї теми учні отримують в 5-му класі на уроках природознавства при вивченні теми «Тіла і речовини, що оточують людину», де змістом навчального матеріалу визначено: «Речовини. Атоми і хімічні елементи. Молекули. Рух молекул. Дифузія». Отже викликає подив, коли в одній з розробок уроку вчитель визначив за мету «ознайомити учнів з будовою речовини, існуванням молекул та атомів, їх рухом і взаємодією». Це свідчить про те, що вчитель (який до речі претендує на високе професійне звання) порушує один з важливіших дидактичних принципів — принцип наступності, а оскільки цей приклад не є поодиноким, проблеми реалізації принципу наступності в шкільній природничій освіті потребують пильної уваги.

Нехтування дидактичною сутністю навчання суттєво впливає на ефективність навчально-виховного процесу, який в сучасній дидактиці розглядається як «доцільно впорядкована і взаємопов'язана діяльність вчителя та учня, що забезпечує запланований продукт навчально-пізнавальної діяльності» [9]. Сучасний урок

базується на дидактичній взаємодії учителя і учнів, яка має ініціюватися кожним учасником навчально-виховного процесу з повним використанням різних груп взаємодій (учитель-учень, учень-учень, учень-група, учень-клас, учень-підручник) і бути спрямованою на досягнення певної мети навчання, яку можна подати у вигляді сукупності і послідовності дій. Виконання в конкретних умовах завдань, які спонукають учнів до таких дій на різних етапах уроку, свідчить про досягнення поставленої мети.

Наведемо деякі приклади завдань такого роду:

• **Серед тих, що перелічені, підкресли тільки фізичні явища:**

кипіння, йде сніг, у пічці згоріли дрова, пливе човен, тане лід, дифузія, почорніла срібна ложка, чути музику.

• **Серед тих, що перелічені, підкресли тільки фізичні величини:**

мідь, довжина, кілограм, термометр, година, об'єм, сантиметр, температура, маса, густина, світловий промінь.

• **Поруч з назвою приладу запиши назву фізичної величини, яку вимірюють цим приладом:**

лінійка — ...; мензурка — ...;
секундомір — ...; терези — ...

• **Допиши поруч з назвою величини назву приладу, яким її можна виміряти:**

довжина — ...; температура — ...;
маса — ...; об'єм — ...;
час — ...

• **Склади прості речення, використовуючи слова фізичне тіло, фізичне явище, фізична величина:**

Густина — це ...
Рух — це ...
Температура — це ...
Дифузія — це ...
Місяць і зорі — це ...

• **Встав пропущені слова:**

У твердих тілах і рідинах взаємодія між молекулами ... , відстані між молекулами приблизно дорівнюють ... , тому тверді тіла і рідини мають певний ... .

• **Продовж твердження:**

При вивченні природи всі об'єкти Всесвіту за своїми розмірами поділяють на об'єкти ... .

• **Встав пропущені слова:**

Дифузія — це ... , яке відбувається внаслідок того, що молекули всіх речовин перебувають у неперервному ... .

• **Розподіли в таблиці явища:** *кулька котиться, сніг тане, світанок, луна, кипіння, блискавка, горить електрична лампочка, повінь, горять дрова, шелестить листя.*

механічні явища	теплові явища	звукові явища	електричні явища	світлові явища

• **Знайди пару (встанови відповідність у висловленнях):**

1. Тіло цілковито занурене у воду тоне, ...	А. якщо сила Архімеда менша ніж сила тяжіння.
2. Тіло цілковито занурене у воду плаває в товщі рідини, ...	Б. якщо сила Архімеда більша ніж сила тяжіння.
3. Тіло цілковито занурене у воду спливає на поверхню, ...	В. якщо сила Архімеда дорівнює силі тяжіння. Г. якщо на тіло не діє сила тяжіння

• **Визнач, чи однаково точно можна виміряти об'єм мензурками, якщо на шкалі однієї з них між позначками 26 мл і 24 мл чотири поділки, а на шкалі другої між позначками 70 см³ і 60 см³ п'ять поділок.**

• **Визнач та впиши в таблицю, яка з наведених фізичних величин після занурення в холодну воду, що знаходиться в посудині, нагрітої кульки збільшується, зменшується, не змінюється:**

маса кульки; маса води; об'єм кульки; температура води; температура кульки; середня швидкість молекул води; середня швидкість молекул кульки.

збільшується	зменшується	не змінюється

• **Склади текст з фраз А, Б, В:**

А. Дія магнітного поля котушки зі струмом на магнітну стрілку...

- із збільшенням сили струму в колі...
- із зменшенням сили струму в колі...
- з віддаленням стрілки від котушки...

- Б.**
- зменшується.
  - не змінюється.
  - збільшується.

В. Якщо всередину котушки, не змінюючи силу струму в ній, ввести залізне осердя, то магнітне поле котушки...

- стає слабкішим.
- не змінюється.
- посилюється.

Необхідною умовою забезпечення ефективної роботи вчителя і учнів на уроці є чітке визначення цілей уроку, які мають визначати конкретні результати спільної діяльності вчителя і кожного учня. Ці кінцеві результати можуть бути представлені у вигляді рівня досягнення цілей навчання освітньої, розвиваючої та виховної груп.

Дуже поширеними на практиці є формулювання цілей уроку з використанням висловів «ознайомити», «навчити», «забезпечити», «дати знання» тощо, але таке визначення цілей уроку, на думку сучасних дидактів, не створює умов для встановлення рівня їх досягнення, а отже не впливає на побудову самого уроку і на корекцію дій учителя та учня [10].

Освітні цілі навчання відображаються в термінах знань, умінь, навичок, ставлень, які забезпечуються формуванням понять, уявлень, знову ж таки, ставлень та умінь виносити судження, робити умовиводи, аналіз тощо.

Зважаючи на багатогранність поняття розвиток, деякі розвиваючі цілі навчання, які реалізуються при вивченні фізики, можна визначити таким чином: формування умінь здійснювати порівняння, формування нового поняття на основі раніше засвоєного; удосконалення, розширення або поглиблення умінь здійснювати аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування; формування умінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; формування умінь класифікувати, узагальнювати, систематизувати; формування умінь планувати, передбачати, прогнозувати; формування умінь здійснювати перенос дії з одного виду діяльності на інший, з одного напрямку галузі знань на інші; розвиток системного мислення; розвиток уяви, спостережливості; формування умінь виділяти головне в прочитаному, складати план прочитаного, володіти мовними конструкціями; формування культури розумової діяльності.

Чітке визначення цілей уроку є одним із головних елементів дидактичної системи уроку, від якого залежить вибір методів, засобів та організаційних форм навчання.

В умовах, коли освіта розглядається як здобуток особистості, засіб її самореалізації в житті, відбуваються зміни мотивів, цілей, форм і методів навчання саме на користь розвитку когнітивної сфери особистості, її здатності застосовувати знання та розуміння ідей для розв'язування задач як в стандартних, так і незвичних, нестандартних ситуаціях. На цих засадах проводиться міжнародне порівняльне моніторингове дослідження якості природничо-математичної освіти TIMSS, в якому в 2007 році вперше взяли участь 4498 учнів 4-х та 4527 учнів 8-х класів з 149 шкіл України. Від Одеської області до участі в дослідженні були залучені учні чотирьох 4-х класів та трьох 8-х класів сільських шкіл. Навчальні заклади і класи в Україні відбирались організаторами дослідження. Серед 50 країн — учасників дослідження для 8-х класів з природознавства Україна посіла 19 місце, отримавши 485 балів (середній міжнародний бал — 500, найвищий результат — 567 балів показав Сінгапур) [11].

Аналіз результатів виконання завдань з природничих дисциплін, в тому числі фізичного змісту, показав, що учні 8-х класів успішно розв'язували завдання репродуктивного характеру, які потребували відтворення набутих фундаментальних знань, але зазнали утруднень при формулюванні висновків, аналізі інформації, представленій в умові завдання у вигляді таблиць, діаграм, графіків тощо, виявили недостатнє володіння експериментальними та дослідницькими навичками. Учні не завжди вміли застосувати наявні знання для пояс-

нення явищ повсякденного життя, практично орієнтованих завдань. Ці ж проблеми були виявлені при оцінюванні когнітивних аспектів навчальних досягнень учнів і на підставі апробаційного моніторингу якості природничо-математичної освіти за методикою TIMSS в 2005 році [12–14], але, на жаль, в роботі методичних об'єднань не відчувається зацікавлення до їх опрацювання, а отже в наступному дослідженні TIMSS, яке відбудеться у 2011 році, можемо отримати ті ж самі висновки.

Зазначаючи, що результати міжнародного дослідження були очікуваними для МОН України і визначаючи певні об'єктивні причини даного результату, а саме, відсутність досвіду такої роботи, можливості впливу на зміст завдань, Міністерство освіти і науки України звертає увагу на наявність суб'єктивних причин, до важливіших з яких віднесено стан виконання шкільної навчальної програми з фізики в частині обов'язкового проведення передбачених нею дослідів, експериментальних, практичних і лабораторних робіт, шкільного демонстраційного експерименту та пропонує посилити контроль за цим процесом. Зважаючи на реальні умови щодо можливостей забезпечення навчальних закладів обладнанням для кабінетів фізики, «Планом дій щодо поліпшення якості фізико-математичної освіти на 2009–2012 роки» передбачено створити відео-банк високоякісних лекційних демонстрацій фізичних явищ природи на цифрових носіях інформації для шкіл і вищих навчальних закладів та розмістити його на Інтернет-порталі Інституту інноваційних технологій і змісту освіти.

Значну увагу Міністерство освіти і науки України приділяє забезпеченню умов для профільного вивчення фізики. З цією метою Департамент загальної середньої та дошкільної освіти спільно з Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти та АПН України зобов'язаний до 01.09.2010 року створити навчально-методичні комплекти курсів за вибором, факультативів фізико-математичного спрямування для допрофільної підготовки та профільного навчання. Протягом наступного навчального року вчителі фізики можуть використовувати в роботі «Програми спецкурсів і факультативів з фізики та астрономії», рекомендовані МОН України (лист МОН України № 1/11-2281 від 06.06.03), Тернопіль: Мандрівець, 2003, а також програми факультативів, які пройшли експертну оцінку та затверджені в ООІУВ. Перелік їх наводимо нижче:

- Ятвецька Л. І., Ятвецький В. М. Фізика і техніка. 8–9 класи.
- Ятвецька Л. І., Ятвецький В. М. Фізичні основи сучасного виробництва. 10–11 класи.
- Олійник В. П. Методи фізико-технічних досліджень та вимірювань. 11 клас.
- Дума О. М. Розв'язування та складання задач з фізики. 10 клас.
- Олійник В. П. Курс прикладної фізики

з вивченням основ механізації виробництва. 10–11 класи.

- Гасанова І. В., Дума О. М. Фізика живих систем. 10–11 класи.
- Колебошин В. Я. Елементи статистичної фізики. 10–11 класи.
- Колебошин В. Я. Експериментальне вивчення електромагнітних явищ. 10–11 класи.
- Колебошин В. Я. Експериментальне вивчення явищ у термодинаміці. 10 клас.
- Клубіс Я. Д. Вибрані питання термодинаміки, молекулярної фізики та електродинаміки. 10–11 класи.
- Клубіс Я. Д. Розв'язування нестандартних задач з фізики. 11 клас.
- Дімітров В. А. Астрофізика та радіоастрономія. 11 клас.

Запровадження таких спецкурсів та факультативів, а також використання інших видів позаурочної діяльності учнів має забезпечити підвищення їх інтересу до вивчення фізики як профільної дисципліни, подолати тенденцію до скорочення мережі класів, в яких базовою дисципліною профілізації є фізика, яка протягом останніх років відмічається на Одещині.

Лабораторія природничих дисциплін ООІУВ в цьому році, як і в попередні роки, на допомогу вчителям, які будуть працювати в 9-х класах за програмами 12-річної школи, розробила тематичне планування навчального матеріалу на засадах компетентнісного підходу згідно з державними вимогами до загальноосвітньої підготовки учнів та рекомендаціями Міністерства освіти і науки України.

Вирішення окреслених проблем вимагає від вчителя пошуку власного шляху до їх розв'язання, переосмислення наявного власного досвіду та досвіду колег. Отже бажаємо натхнення, знахідок, успіху, сподіваємось на співпрацю!

Література

1. Ятвецька Л. І. Забезпечення реалізації завдань шкільної фізичної та астрономічної освіти у новому навчальному році // Наша школа. — 2004. — № 4. — С. 140–143.
2. Шапірова Н. П. Актуальні питання організації методичної роботи з вчителями природничих дисциплін / Н. П. Шапірова, Л. І. Ятвецька // Наша школа. — 2004. — № 4. — С. 144–146.
3. Ятвецька Л. І. Про реалізацію завдань сучасної фізичної та астрономічної освіти / Л. І. Ятвецька, В. М. Ятвецький // Наша школа. — 2005. — № 4. — С. 127–135.
4. Ятвецька Л. І. Проблеми та завдання сучасної фізичної освіти // Наша школа. — 2006. — № 4. — С. 136–138.
5. Ятвецька Л. І. Про особливості сучасного етапу шкільної фізичної освіти // Наша школа. — 2007. — № 4. — С. 177–179.
6. Задорожна Л. К. Модернізація методичної роботи як чинник впливу на професійну компетентність вчителя (з досвіду роботи) / Л. К. Задорожна, Н. П. Шапірова, Л. І. Ятвецька // Наша школа. — 2008. — № 4. — С. 6–14.
7. Ятвецька Л. І. Деякі зауваження щодо стану фізичної освіти в умовах переходу на 12-річний термін навчання // Наша школа. — 2008. — № 4. — С. 155–157.

8. Кононенко Л. М. Виконання державних вимог — потреба часу // Л. М. Кононенко, Н. П. Шапірова, Л. І. Ятвецька // Наша школа. — 2008. — № 4. — С. 157–158.

9. Богданов І. Т. Вибрані питання методики навчання загальної фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі / І. Т. Богданов. — К.: Четверта хвиля, 2005. — 207 с.

10. Малафіїк І. В. Урок в сучасній школі: питання теорії і практики / І. В. Малафіїк. — Рівне, 1997. — 176 с.

11. Про результати участі школярів України у міжнародному порівняльному дослідженні TIMSS-2007. Режим доступу: www.mon.gov.ua.

12. Ляшенко О. І. Результати вивчення навчальних досягнень учнів 8 класу за методикою міжнародного об-

стеження TIMSS / О. І. Ляшенко, О. В. Хоменко // Фізика та астрономія в школі. — 2005. — № 6. — С. 2–5.

13. Ляшенко О. І. Оцінювання навчального процесу з фізики учнями і вчителями / О. І. Ляшенко, О. В. Хоменко // Фізика та астрономія в школі. — 2006. — № 3. — С. 2–4.

14. Хоменко О. В. Міжнародне порівняльне моніторингове дослідження TIMSS — як засіб перевірки ефективності природничо-математичної національної освіти // Фізика в школах України. — 2006. — № 7.

Л. І. ЯТВЕЦЬКА,

завідувачка науково-методичної лабораторії природничих дисциплін ООІУВ.

ХІМІЧНА ОСВІТА 2009—2010: ЧАС СПЛИВАЄ — ПИТАННЯ ЗАЛИШАЮТЬСЯ

Наближається новий навчальний рік. Чого від нього чекати вчителям, які викладають одну із найцікавіших світоглядних наук — хімію? На що спрямовувати свої зусилля та натхнення? Кожне методичне об'єднання, кожний вчитель знайдуть власні відповіді на ці питання, але вони будуть схожі в головному, адже проблеми підвищення якості природничої освіти наочно проявилися під час моніторингу якості природничо-математичної освіти за програмою TIMSS, в якому учні 8-х класів нашої країни вперше брали участь.

Аналізуючи результати виконання завдань з природничих дисциплін, в тому числі з хімії, Міністерство освіти і науки України відзначає, що учні 8-х класів успішно впоралися із завданнями репродуктивного характеру, тобто українські діти впевнено можуть відтворити більшу частину фундаментальних знань, яких вони набувають в школі, але виявляють недостатнє розуміння суттєвої ознаки хімічних явищ, зазнають труднощі при встановленні причинно-наслідкових зв'язків та формулюванні висновків із спостережень. Найскладнішими для них виявилися завдання, що потребували застосування теоретичних знань в практичній діяльності, порівняння та класифікації об'єктів, на розуміння природи як цілісної системи. Водночас частині з них важко пристосувати знання до ситуації з реального життя. Власне про такі тенденції у визначенні когнітивних аспектів навчальних досягнень учнів ми вже говорили неодноразово і на підставі апробації моніторингу якості природничо-математичної освіти за програмою TIMSS [8], і на підставі аналізу стану впровадження інтегрованого пропедевтичного курсу «Природознавство» [6; 7], і на підставі аналізу контрольних вимірів рівня навчальних досягнень учнів з хімії в загальноосвітніх навчальних закладах нашої області [9]. Зазначаючи певні об'єктивні причини даного результату — відсутність досвіду такої роботи, можливості

впливу на зміст завдань тощо — Міністерство освіти і науки України відзначає і суб'єктивні причини. Так, на результати, безумовно, вплинуло те, що в школах не в повному обсязі виконуються практичні та експериментальні роботи, передбачені навчальними програмами. Нагадаємо, що дослід, спостереження, експеримент є складовими такої змістової лінії Державного стандарту освітньої галузі «Природознавство» як «методи наукового дослідження», забезпечення якої гарантовано державою. Іншою причиною визнано неефективну організацію навчального процесу на уроках хімії. Аналітики відмічають, що більшість уроків з предметів природничого циклу проходять традиційно: опитування — пояснення нового матеріалу — закріплення. Майже на кожному уроці восьмикласники виконують самостійні та контрольні роботи, на які витрачається 10–20 % часу [5]. Порівняння цього параметру з аналогічним в країнах, які показали найкращі результати, не на нашу користь: частіше (як в українських ЗНЗ) не означає якісніше [6]. Окрім того, досить багато часу на уроках (10–15 %) відводиться на перевірку домашнього завдання, що зовсім не означає актуалізацію опорних знань. Як результат — зменшується частка часу на організацію пізнавальної діяльності школярів, яка, власне, має бути спрямована саме на формування базових компетентностей через спеціальнопредметні та загальнопредметні.

Інший чинник, який спонукає до роздумів напередодні нового навчального року, це результати зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень наших випускників. З 880 молодих людей Одещини, які 2008 року прийшли на тестування з хімії, менше ніж 124 бали отримали 7,95 %, 124–161 бал отримали 60,23 %, 162–190 бали — 30,12 %, 191–200 балів — 1,7 %. Показники начебто непогані, майже співпадають із середніми по Україні: кількість тих, хто не пройшов «квалі-

фікацію», в Одеській області навіть менша, ніж в країні, а серед 19 випускників з 9 регіонів, які одержали 200 балів, є один наш земляк [10]. Але поглянемо на ситуацію з іншого боку. Хімія — іспит за вибором випускника, до якого він готувався, завдяки йому мав здобути професію. Напрошується питання: чи знали ті майже 8 % наших молодих земляків, що вони не мають бази для професійної хімічної освіти? Чи відображали оцінки в класних журналах дійсний стан справ, наскільки об'єктивними вони були? Наскільки валідними були завдання, за якими в школі визначався рівень навчальних досягнень учнів?

Готуючись до роботи в старшій школі, доцільно поглянути через призму ЗНО і на результативність профільного вивчення хімії в закладах освіти Одеської області. Вплив профілю навчання на вибір предмета для тестування виявили учні таких навчальних закладів (м. Одеса), які обрали хімію для ЗНО, як: Рішельєвський лицей — 20 учасників (151–199 балів); лицей «Приморський» — 13 учасників (151–190 балів); ОСЗОШ № 117 — 9 учасників (136–190 балів); ОЗОШ № 22 — 6 учасників (151–183 балів). Для інших учасників ЗНО профіль навчального закладу, в якому вони навчалися, практично не вплинув на їх вибір предмета тестування: в більшості ЗНЗ районів області, де створені класи хіміко-біологічного профілю, тільки 1–2 випускника обрали хімію. В той же час учні деяких ЗНЗ, в яких функціонують класи хіміко-біологічного або природничого профілю, не виявили потреби проходити ЗНО з відповідної дисципліни (хімії). І навпаки, хімію здавали випускники тих закладів освіти, які не мають відповідного профільного навчання (підготовлена детальна аналітична довідка). Чи потрібна така «профілізація»?

Аналізуючи стан справ в хімічній освіті Одещини, не можна обійти увагою обласний Ярмарок педагогічних ідей і технологій, на якому презентуються кращі методичні та педагогічні надбання освітян. Власне, це певний підсумок роботи кожного вчителя, методичного об'єднання, педагогічного колективу над актуальною проблемою. Цього року в номінації «Хімія» було представлено 32 роботи, в тому числі 9 робіт з міста Одеси та 23 — із закладів освіти області. Експертною комісією визнано кращими та нагороджено дипломами такі роботи:

- Готуємось до хімічної олімпіади. Перший крок.

Готуємось до хімічної олімпіади. Другий крок (укладачі: Сікорська Світлана Вікторівна, гімназія № 9, м. Одеса; Юн Нора Костянтинівна, ОЗОШ № 51, м. Одеса; Беліменко Галина Володимирівна, ОЗОШ № 82, м. Одеса; Калантаєвська Віра Михайлівна, Економічний лицей, м. Одеса.

- Розвиток навчально-пізнавальної діяль-

ності учнів в процесі проведення позакласної роботи. Декада природничих наук (Тірновська Оксана Іванівна, Матковська Леся Григорівна, НВО ім. В. Чорновола, м. Южне).

- Використання мультимедійних засобів навчання на уроках хімії.

Розробка уроків з теми «Початкові хімічні поняття» для 7-го класу 12-річної школи з використанням можливостей інтерактивної дошки (Мешкова Олена Михайлівна, Українська гімназія № 1, м. Іллічівськ).

Грамотами нагороджено авторів наступних робіт:

- Дидактичний матеріал до узагальнюючих уроків хімії з використанням програмного забезпечення «Power Point» (Глазунова Марина Анатоліївна, Одеська спеціалізована ЗОШ № 35 I–III ступенів з поглибленим вивченням іноземної мови).

- Проект-презентація «Використання мультимедійних технологій на уроках хімії» (Резнік Галина Анатоліївна, Одеська ЗОШ № 113 I–III ступенів).

- Використання технологій критичного мислення як засобу розвитку творчої активності учнів на уроках хімії (Лістицька Марія Львівна, гімназія № 1 ім. А. П. Бистріної).

- Використання інноваційних методів навчання на заняттях з хімії як засіб активізації навчальної діяльності студентів (Тихоненко Ірина Вікторівна, Катана Ольга Олександрівна, Одеський автомобільно-дорожній коледж).

- Організація навчальної діяльності учнів з хімії в умовах особистісно орієнтованої освіти (методичний посібник для вчителів) (Козлова Ольга Кузьмівна, Молодіжненська ЗОШ I–III ступенів, Овідіопольський район).

Авторам інших робіт, які не потрапили до числа переможців, необхідно звернути увагу на опис власної педагогічної чи методичної ідеї, належне посилання на використані джерела, коректність використання відомих ідей та технологій. Це зауваження може стати в нагоді під час підготовки до обласного етапу Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року» в номінації «Хімія».

Представлені на Ярмарку матеріали дозволяють говорити про ефективність роботи як районних методичних об'єднань, так і вчителів хімії, які мають звання «Старший учитель» та «Вчитель-методист». Так, в загальноосвітніх навчальних закладах міста Одеси працюють 68 вчителів, які мають ці почесні звання, і тільки 12 з них запропонували 9 робіт до обласного Ярмарку педагогічних ідей і технологій, що складає 17,5 % від їх загальної кількості (в кожному районі керівники РМО можуть провести аналогічний аналіз).

У цьому контексті викликає стурбованість той факт, що на Ярмарку зовсім не були представлені вчителі хімії міст Ізмаїла, Котовська та методичних об'єднань 15(!) районів області, в яких хімію викладають 284 вчителя. Серед

них 114 вчителів вищої кваліфікаційної категорії, в тому числі звання «Старший учитель» мають 43, звання «Вчитель-методист» — 29. В черговий раз постає питання про результативність методичної роботи та керівництво нею.

Зважаючи на те, що серед причин, які негативно впливають на результативність вивчення хімії, Міністерство освіти і науки України називає недосконалу методику використання завдань в тестовій формі, захоплення однотипними завданнями, і враховуючи певні проблеми в роботі з обдарованими дітьми, пропонуємо короткий аналіз одного із завдань III (обласного) етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади юних хіміків [5]. Минулого навчального року, як і в попередні роки, учасникам кожної паралелі були запропоновані завдання в тестовій формі. Так, зміст такого тесту для учнів 8-го класу мав виявити як знання учасниками окремих фактів про хімічні елементи, прості та складні речовини, так і розуміння та вміння застосувати фундаментальні закони і теорії: періодичного закону Д. І. Менделєєва, теорії будови атома та кількісних відношень в хімії.

1. Назвіть найпоширеніший неметал, який необхідний живим істотам для перетворення їжі в енергію:

- а) водень, г) азот,
- б) кисень, д) фосфор.
- в) вуглець,

Завдання пов'язане з розумінням ролі хімічних елементів в життєдіяльності організмів (природознавство 5–6-ті класи, хімія 7–8-ті класи). Аналіз результатів свідчить, що тільки 23(50 %) учасники із 45 дали вірну відповідь.

2. Вентилі балонів з киснем під тиском не можна змащувати мастилом тому що:

- а) кисень розчиняється у мастилі,
- б) кисень забруднюється парами мастила,
- в) кисень знаходиться в балоні під тиском,
- г) результатом реакції мастила з киснем може бути вибух,
- д) від мастила може зіпсуватись вентиль.

Розуміння хімічних властивостей кисню (7-й клас), техніки безпеки щодо запобігання пожежам виявили 27 (60 %) учасників.

3. Спільним в будові атома Аргону та йону S^{2-} є:

- а) кількість протонів,
- б) кількість електронів і протонів,
- в) кількість нейтронів,
- г) загальна кількість електронів,
- д) кількість протонів і кількість нейтронів.

Вірну відповідь дали тільки 17 із 45 школярів (37 %), що свідчить про недостатнє опанування 8-класниками основ теорії будови атома, з якими вони розпочали знайомство ще на уроках природознавства.

4. Виберіть твердження щодо газу, який має склад H_2X і густину за воднем 17:

- а) 1 л цього газу за нормальних умов має масу 17 г,
- б) цей газ легший за повітря,
- в) порядковий номер елемента X — 16,
- г) $M(X) = 17$ г/моль.

Вміння використовувати знання про періодичну систему та відносну густину одного газу за іншим виявили 56 % восьмикласників.

5. Виберіть всі елементи, назви яких пов'язані з назвами країн світу:

- а) Рутеній, д) Самарій,
- б) Полоній, е) Кадмій,
- в) Індій, є) Германій.
- г) Галлій,

6. Виберіть всі речовини, які зустрічаються в природі у вільному стані:

- а) залізо; д) водень;
- б) фосфор; ж) графіт;
- в) сірка; з) азот.
- г) вапно;

Завдання 5–6 передбачали знання не тільки з курсу хімії та природознавства про повітря, залізо, водень, а й географії — про корисні копалини. На жаль, з кожним із завдань вপরалося по одному (!) учню.

7. Виберіть всі можливі продукти реакції між алюмінієм хлоридом та натрієм гідроксидом:

- а) $Al(OH)_2Cl$;
- б) $AlONCl_2$;
- в) H_2O ;
- г) $Na[Al(OH)_4]$.

Розуміння кількісних відношень в хімічних процесах та сутності властивостей амфотерних гідроксидів виявив тільки один (!) учень, всі інші учасники виконали завдання частково.

8. Встановіть відповідність між формулами оксидів та їхніми характеристиками

А. Несолетворний оксид	1. Al_2O_3
Б. Змішаний оксид	2. SO_2
В. Кислотний оксид	3. CO
Г. Амфотерний оксид	4. Na_2O
Д. Основний оксид	5. Fe_3O_4

Знання про класи неорганічних сполук показали 57% учасників олімпіади.

9. Встановіть відповідність між прикладами речовин та їх фізичними властивостями:

А. Кальцій хлорид	1. Рідка, нерозчинна
Б. Водень	2. Летка, розчинна
В. Амоніак	3. Дуже тверда, нерозчинна
Г. Силіцій оксид	4. Летка, нерозчинна
	5. Тугоплавка, розчинна

Розуміння причинно-наслідкових зв'язків в системі: склад речовини — будова — фізичні властивості, — виявили 13% восьмикласників.

10. Встановіть послідовність величин для карбон (IV) оксиду згідно з ланцюжком: кількість речовини (моль) — маса (г) — кількість молекул — кількість атомів — об'єм (н. у., л)

- а) $4,5 \cdot 10^{23}$;

- б) 5,6;
- в) 11;
- г) 0,25;
- д) $1,5 \cdot 10^{23}$.

З цим завданням, яке є основою для більшості розрахункових задач, впорались 67% учасників олімпіади.

Середній бал за виконання цього тесту 5,3 з 10 (максимальний — 9,1; мінімальний — 2,3), який спирається на чинну навчальну програму та Державні вимоги щодо загальноосвітньої підготовки учнів з хімії, ілюструє недостатній базовий рівень підготовки учнів 8-го класу до виконання завдань творчих та нестандартних, якими мають бути олімпіадні. Цей висновок підтвердився і під час проведення відбірково-тренувальних зборів, за результатами яких жодного з 8-класників-переможців обласної олімпіади не було включено до складу збірної команди юних хіміків Одеської області.

Аналіз підтверджує загальні висновки, які зроблені на основі моніторингу TIMSS-2007, і дозволяє говорити про наявність певних нерозв'язаних проблем в навчанні хімії в 12-річній школі: якщо в попередні роки вчителі причиною низьких результатів восьмикласників називали короткий термін вивчення дітьми цієї дисципліни в межах 11-річної школи, то сьогодні це вже не аргумент — восьмикласники 12-річної школи вивчають хімію другий рік, а передувє цьому інтегрований пропедевтичний курс «Природознавство» із суттєвою хімічною компонентою. Отже, термін навчання збільшився, а результат не покращався. Спонукає до роздумів і той факт, що серед переможців олімпіади цього року в порівнянні з минулими роками небагато учнів ЗНЗ області (знову питання індивідуалізації, диференціації, профільності, особистісно орієнтованого навчання тощо).

Тому вступаючи у новий навчальний рік необхідно не тільки в черговий раз обговорити програми та підручники, але й проаналізувати визначені проблеми, спланувати конкретні шляхи та терміни щодо їх розв'язання, внести корективи в роботу РМО і кожного вчителя, адже новий рік — це рік одержання кожним дев'ятикласником базової хімічної підготовки і є підґрунтям для продовження хімічної освіти в старшій школі.

Як повідомляє Міністерство освіти і науки України, в 2009/2010 навчальному році вивчення хімії в 7–9-х класах загальноосвітніх навчальних закладів здійснюватиметься за програмою, затвердженою Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-6611 від 23.12.2004 року): *Хімія. 7–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів*. — К.; Ірпінь: Перун, 2005. Відповідно до типових навчальних планів (наказ МОН України від 05.02.2009 № 66 «Про внесення змін до наказу МОН України від 23.02.2004 р. № 132

«Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи») на вивчення хімії в 9-х класах відводиться 2 години на тиждень. У спеціалізованих школах з поглибленим вивченням іноземних мов на вивчення хімії в 9-х класах відводиться 1,5 години на тиждень (наказ МОН України від 13.03.2006 р. № 182).

Вивчення хімії в 10–11-х класах хіміко-біологічного, фізико-математичного, технологічного, філологічного, суспільно-гуманітарного і художньо-естетичного профілів здійснюватиметься за програмами, надрукованими в збірнику *«Хімія. 10–11 класи. Програми для профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів»*. — К.: Педагогічна преса, 2004.

Вивчення хімії в 10–11-х класах інших профілів буде здійснюватись за програмою *Хімія. 8–11 класи. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів / І. Базелюк, Н. Буринська, Л. Величко, Н. Титаренко, надрукованою в збірнику «Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Хімія. 8–11 класи»*. — К.: Шкільний світ, 2001.

Детальні рекомендації щодо вивчення хімії в 9-му класі розроблені МОН України (С. С. Фісайло). Ми ж вважаємо за необхідне зробити наголос на деяких змістових та організаційно-методичних підходах до роботи в 9-му класі. По-перше, зміст Програми (11) дозволяє повною мірою забезпечити культуровідповідний аспект хімічної освіти через змістову лінію Держстандарту «значення природничо-наукових знань в житті людини та їх роль в суспільному розвитку» (3). Цьому має сприяти запровадження вчителями хімії всіх видів міжпредметної інтеграції: об'єктної, предметної, діяльнісної, методологічної. По-друге, хочеться запобігти намаганням та бажанням багатьох колег-вчителів невиправдано «розширити та поглибити» зміст державних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів. Це стосується деяких питань теми «Хімічні реакції», в якій передбачено складання лише найпростіших рівнянь окисно-відновних реакцій (а не складних, з прогнозуванням складу продуктів реакцій), а опрацювання питань швидкості хімічної реакції не передбачає знання принципу Ле Шательє.

Особливо це зауваження необхідно врахувати при вивченні теми «Найважливіші органічні сполуки». Абсолютно неприпустимо механічно переносити досвід навчання органічної хімії в 10–11-х класах 11-річної школи в 9-й клас школи з 12-річним терміном навчання.

Основним завданням цього розділу є формування в учнів на основі особливостей електронної будови атома Карбону в основному і збудженому станах і природи ковалентних зв'язків між атомами Карбону та елементів-органогенів початкових уявлень про багатоманітність органічних речовин, хімічний склад, будову, властивості, застосування тих пред-

ставників різних класів органічних сполук, знання про які необхідні й достатні для розкриття ідеї розвитку речовин від найпростіших до самих складних. Саме ці емпіричні знання про органічні сполуки, набуті в 9-му класі, мають стати опорними для вивчення в старшій школі теорії будови органічних сполук, явища ізомерії, рівнів структурної організації органічних речовин. Отже, в процесі вивчення теми більше уваги треба приділяти питанням причинно-наслідкових зв'язків та розгортанню взаємозв'язків у різних площинах, що створює умови для формування оцінних суджень учнів, зокрема щодо екологічного впливу органічних речовин, шкідливого впливу алкоголю на організм людини, ролі біологічно активних речовин у функціонуванні організму, а також на формування особистої поведінки.

Остання тема 9-го класу — «Узагальнення знань з хімії» — має світоглядний характер, відображає гуманітарну складову сучасної хімічної освіти. Вона надає великі можливості для формування базових компетентностей школярів через організацію самостійної роботи учнів і узагальнення знань щодо цивілізаційної ролі хімічної науки та значення хімічних знань як складової загальної культури людини. Розширити культурологічні межі цієї теми (і шкільного курсу хімії в цілому) дозволяє розвиток уявлень про енергію (у будь-якій формі), її використання та збереження як органічного елемента життєдіяльності людини. Залучення молоді до обговорення проблеми енергозбереження, розв'язання якої є нагальною потребою цивілізованого суспільства, має створити умови для забезпечення гармонійних стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи [4].

Передбачаючи можливі проблеми щодо організації навчання хімії в 9-му класі, лабораторія природничих дисциплін ООІУВ розробила тематичне планування навчального матеріалу, яке відповідає чинній програмі, дозволяє забезпечити державні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів, враховує завдання ком-

петентної освіти та рекомендації Міністерства освіти і науки України. Але зрозуміло, що результативність самих чітких і конкретних рекомендацій залежить від того, як кожний вчитель хімії відчуває потреби сьогодення: чи буде він жити вантажем минулого досвіду, чи піде шляхом його переосмислення і удосконалення та стане для своїх учнів мотиватором, наставником, тренером, активізатором і координатором. На цьому шляху творчого пошуку кожному зичемо здоров'я, натхнення, успіху!

Література

1. Про результати участі школярів України у Міжнародному порівняльному дослідженні TIMSS-2007. — Режим доступу: www.mon.gov.ua.
2. Ковалева Г. С. Результаты мониторингового исследования качества математического и естественного образования TIMSS-2007 // Центр оценки качества образования ИСМО РАО. — Режим доступу: www.sovet-edu.ru.
3. Державний стандарт базової і повної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24.
4. Енергія навколо нас: посіб. для вчителів / А. С. Конеченков, М. М. Федосенко, І. Л. Шилович [та ін.]. — К.: Київ. нот. ф-ка, 1999. — 192 с.
5. Задачі Одеських хімічних олімпіад / уклад.: Л. М. Солдаткіна, А. А. Зільберман. — О.: ООІУВ, 2009. — 33 с.
6. Коптяєва Н. А. Природознавство як фундамент природничої освіти / Н. А. Коптяєва, Н. П. Шапірова, Л. І. Ятвецька // Наша школа. — 2008. — № 4. — С. 158.
7. Ятвецька Л. І. Про стан пропедевтичного етапу природничої освіти в 12-річній школі, або як покращити викладання курсу «Природознавство» / Л. І. Ятвецька, Н. І. Шапірова // Наша школа. — 2008. — № 4. — С. 180.
8. TIMSS-2007: Засади вимірювань і відкриті завдання з математики та природничих наук для 4 і 8 класів: пер. з англ. / Муллс Іна В. С., Мартін Майкл О., Руддок Грехем Дж. [та ін.]. — Х.: Факт, 2006. — 672 с.
9. Шапірова Н. П. Про деякі аспекти організації навчання хімії // Наша школа. — 2005. — № 4. — С. 135.
10. Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2008 р. // Факт. — 2008. — № 7–8. — С. 55.
11. Хімія. 7–11 класи: програма для загальноосвітніх навчальних закладів. — К.; Ірпін: Перун, 2005.

Н. П. ШАПІРОВА,

методист науково-методичної лабораторії природничих дисциплін ООІУВ.

ПРИРОДНИЧА ОСВІТА ОДЕЩИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЯРМАРКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ І ТЕХНОЛОГІЙ

Талант вчителя — це його сумлінна праця, результатом якої є створення власної системи роботи, постійна потреба наполегливо удосконалюватися. При цьому вчитель, який має талант, відчуває велике щастя лише тоді, коли використовує його та охоче ділиться з однодумцями. Талановиті вчителі природничих дисциплін Одещини в цьому році мали нагоду презентувати результати своєї праці на облас-

ному Ярмарку педагогічних ідей і технологій. Матеріали, які було представлено до розгляду експертних комісій, ми вважаємо віддзеркаленням як особистої творчості колег, так і ефективності співпраці методичними службами, основні функції яких:

— консультування вчителів щодо вибору теми, її актуальності та перспективності;

— організація науково-методичного супроводу пошукової та дослідно-експериментальної діяльності педагогів;

— організоване управління підвищенням рівня теоретичних знань і професійної майстерності педагогів;

— організація творчих груп вчителів з метою спрямування методичної роботи на реалізацію творчого потенціалу, пошуки ефективних шляхів використання результатів наукових досліджень (оскільки природничі дисципліни охоплені однією освітньою галуззю та з урахуванням актуальності впровадження принципу інтегративності навчання доцільним буде залучення до роботи в творчих групах фахівців різних природничих дисциплін).

Відомо, що однією з форм пізнавальної діяльності педагога, яка спрямована на розкриття закономірностей навчання, виховання та розвитку учнів, є процес формування нових педагогічних знань. Це і є передумовою наукового дослідження вчителя, яке спрямоване на удосконалення та впровадження педагогічних ідей і технологій. Для успішної презентації свого творчого доробку вчитель має оформити результат науково-дослідної роботи належним чином, адже цей досвід має знайти своє продовження в практичному втіленні в освітньому процесі. Аналіз методичних розробок свідчить, що не кожний вчитель-практик може самостійно виконати оформлення творчої роботи саме як науково-методичного або педагогічного дослідження. Цей процес, а також підготовка презентації творчої роботи, мають бути результатом співпраці вчителя і методиста.

Для того, щоб ця співпраця була успішною, а управління професійною майстерністю педагогів ефективним, кожен методист має сприймати систему роботи вчителів не тільки як цілісне утворення, а й в елементному складі, бо для того, щоб впливати, треба в усіх деталях знати на що впливати, чим управляти. Тому ми знову звертаємо увагу колег-методистів на необхідність якісного аналізу кадрів вчителів природничих дисциплін, що допоможе сформувати системне бачення основних методичних проблем, які вчителі можуть обирати як пріоритетні для своєї науково-дослідної роботи, що безумовно сприятиме підвищенню ефективності взаємозв'язку педагога і методиста.

Педагогічна технологія — це система, яка розвивається не багатовекторно, а має пріоритетні напрямки, в ній кожна складова працює на вирішення єдиної проблеми. Будь-яка технологія завжди добре працюватиме, якщо визначено мету та структуру. Найкраща технологія безнадійно потоне в безодні неструктурованості та великої кількості інформації. Шлях до ефективного впровадження педагогічної ідеї та технології в практику — структурування та цілепокладання.

За результатами міжнародного дослідження TIMSS визначено, що однією із головних при-

чин, які впливають на якість освітнього процесу, є впровадження інноваційних технологій на основі суб'єкт-суб'єктного навчання. Тому окремо зупинимось саме на готовності вчителів до впровадження в навчальний процес інновацій. Інноваційний потенціал вчителя зумовлюється сукупністю соціокультурних і творчих характеристик особистості, яка виявляє готовність удосконалювати педагогічну діяльність, наявністю внутрішніх засобів і методів, здатних забезпечувати цю готовність. Формування готовності вчителя до змін передбачає цілу низку аспектів, як-то: розвиток професійних компетенцій, наділення вчителів ключовими повноваженнями в розробці та запровадженні в навчальний процес інновацій, формування в них відчуття причетності до змін, мотивації до досягнення високих результатів професійної діяльності. На жаль і сьогодні, коли держава надає великі можливості педагогам щодо впливу на організацію навчально-виховного процесу, більшість з них задовольняється готовими розробками, які вважають для себе стандартами — надруковано ж! Така «стандартизація» поведінки і внутрішнього світу вчителя супроводжується тим, що в його свідомості накопичується велика кількість готових зразків педагогічної діяльності. Як результат — зниження творчого рівня особистості вчителя. Такий вчитель може забезпечити досить високий рівень знань, умінь, навичок в учнів з певної теми, предмета, але не може виховати творчу, активну особистість, яка б могла адаптуватися до швидко змінюваного середовища, відповідала б вимогам сучасного суспільства, тобто була компетентною особистістю.

Освітня реформа матиме успіх лише за умови, якщо кожен вчитель стане реформатором власного педагогічного досвіду. Доведено, що ефективність професійного самовдосконалення вчителя визначається особистісними факторами, таких як: мотивація досягнення, самооцінка, рівень комунікативних і організаційних здібностей, які зумовлюють рівень професійної самореалізації, і залежить від сформованості вмінь і навичок самоосвіти та самовиховання. Але оформлений результат творчої роботи вчителя — це створення портфоліо та його презентація для впровадження в практичну діяльність колег, однодумців. Тут на допомогу приходять методичні служби, які залучають педагога до інноваційної діяльності та узагальнюють його науково-дослідну роботу. Формами залучення педагога до інноваційної діяльності можуть бути: творча діяльність педагогів в методичних об'єднаннях (культура спілкування, розвиток комунікативних компетенцій); участь у науково-практичних конференціях, семінарах-тренінгах (самоосвіта та впровадження інтерактивних форм і методів взаємонавчання); узагальнення власного досвіду і досвіду своїх колег (створення портфоліо, систематизація досвіду за на-

прямками проблем, над якими працюють педагоги); самостійна дослідницька, творча робота над темою, проблемою.

До цієї діяльності необхідно залучати не тільки вчителів вищої кваліфікаційної категорії, як це здебільшого робиться, а й тих вчителів природничих дисциплін, які не мають фахової освіти. Не зважаючи на фах, кожен педагог інноваційного спрямування повинен усвідомлювати цілі освітньої діяльності в контексті актуальних педагогічних проблем сучасної школи, враховувати та розвивати індивідуальні здібності учнів, їхні інтереси і потреби, застосовуючи при цьому форми і методи інноваційного навчання, яке передбачає опору на особистий досвід і мотиви вихованців, використовуючи доступні для дітей форми рефлексії та самооцінки.

Педагог-дослідник має бути здатним вибудувати цілісну освітню програму навчання і виховання, яка б спиралась на освітні стандарти та нові педагогічні орієнтири відповідно до критеріїв ефективності інноваційної діяльності вчителя: творче сприйняття педагогічних інновацій; активна позиція; методологічна та технологічна готовність до введення інновацій; комунікативна культура.

Важливо підкреслити, що головним в структурі інноваційної діяльності педагога, окрім мотивації та планування експериментальної роботи, є етап прогнозування ймовірних труднощів та шляхи їх подолання. Саме в цьому й вбачається актуальність, новизна та провідна ідея авторської науково-дослідної роботи. Наслідок такої роботи — висока оцінка експертів, колег, узагальнення досвіду, визнання та не голослива підтримка самовизнання талановитого вчителя.

Цього року в номінаціях природничих дисциплін на Ярмарок педагогічних ідей і технологій було представлено 127 робіт, а саме: з біології — 46; фізики — 42; хімії — 32; природознавства — 7. Фахові експертні комісії відзначили 47 робіт, з них: авторських посвідчень — 6; дипломів — 15; грамот — 26 (результати за окремими предметами наведені в табл. 1).

Таблиця 1

Нагороди за номінаціями

Нагороди	Біологія	Фізика	Хімія	Природознавство
Авторські посвідчення	2	4	—	—
Дипломи	7	5	3	—
Грамоти	9	10	5	2

До презентації на Ярмарку були запрошені автори робіт, які відзначені авторськими посвідченнями і дипломами. Вони презентувалися не за навчальними дисциплінами, а за актуальними проблемами сучасної природничої ос-

віти, тому були цікаві широкому загалу фахівців-природничників: вчителів, методистів, керівників навчальних закладів. Це проблеми впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій на уроках природничих дисциплін, розробки факультативів, курсів за вибором для забезпечення допрофільної та профільної освіти, методичного та дидактичного забезпечення навчально-виховного процесу (табл. 2). Найбільший інтерес викликали роботи, ідеї яких можуть використовувати в своїй практиці фахівці різних дисциплін. Це проект «Учнівська науково-дослідницька екологічна експедиція Рішельєвського ліцею» (авт.: П. А. Віктор, В. Я. Колебошин, Л. І. Ятвецька); роботи щодо впровадження комп'ютерних технологій (авт.: Л. Г. Матковська, О. М. Мешкова, М. В. Огінський, С. Ю. Іванов); навчально-методичний посібник «Екологія людини — екологія споживача» (авт. Г. І. Потапова); методичні рекомендації щодо впровадження здоров'язберігаючих технологій «Гігієнічне та санітарне навчання і виховання учнів в школі» (авт. Р. Г. Стоянова); «Проблеми наступності викладання фізики та астрономії у 12-річній школі» (авт. О. Ф. Дмитрова). Методист Овідіопольського району Н. Ф. Кочеткова презентувала роботу творчої групи вчителів природознавства щодо методичного забезпечення діяльнісного компонента цього курсу. Вчителів хімії зацікавив методичний посібник «Готуємось до хімічної олімпіади. Перший крок» та «Готуємось до хімічної олімпіади. Другий крок» (укладачі — творча група вчителів хімії Київського району у складі С. В. Сікорської, Н. К. Юн, Г. В. Беліменко, В. М. Калантаєвської), оскільки матеріал можна використовувати в класах з поглибленим вивченням хімії, профільній школі та в роботі з обдарованими учнями.

Але, на жаль, велика кількість розробок не відрізняються актуальністю і новизною. Здебільшого це розробки уроків, які розходяться з деклараціями в теоретичній частині робіт педагогів. На сьогодні не є новизною розробка поурочного планування без осмислених зв'язків структурних елементів уроків, що відповідають певній технології навчання і, найсамперед, мають забезпечувати діяльність суб'єктів навчання. До того ж в оформленні значної кількості робіт відсутнє належне посилення на використанні джерела, не завжди коректне використання відомих ідей та технологій. Зважаючи на те, що відібрані роботи пройшли експертизу в своїх районах та одержали позитивні оцінки експертних комісій, не хотілось би робити висновок про некомпетентність педагогів-експертів, про відсутність керування та консультування з боку методичних служб, але тоді ми залишаємо вчителя сам на сам з своїм бажанням творчо працювати і створювати систему роботи.

Взаємозв'язок (як позитивний, так і негативний) діяльності методичних служб і твор-

Презентації науково-дослідних робіт вчителів природничих дисциплін

№ п/п	П.І.Б. учасника	Предмет	Назва роботи	Навчальний заклад	До друку	Нагородження	
						авт. свід.	дипл.
I. Інформаційно-комп'ютерні технології у викладанні природничих дисциплін							
1.	Матковська Леся Григорівна	Біологія	Реалізація інтерактивного навчання з застосуванням ІКТ технологій при модульно-розвивальній взаємодії на уроках біології (методичний порадиш)	НВО ім. В. Чорновола м. Южного	+	+	
2.	Бредихіна Тетяна Сергіївна, Ковтун Тетяна Петрівна	Біологія	Програма спецкурсу за вибором «Світ Чорного моря». Використання комп'ютерних засобів на уроках біології та природознавства.	ОЗОШ № 51, ОНВК № 84 м. Одеси	+	+	
3.	Усатова Людмила Іванівна	Біологія	Деякі шляхи впровадження на уроках біології ІКТ в поєднанні з інноваційними технологіями	ЗОШ I–III ступенів з профільним навчанням № 7 м. Іллічівська	+		+
4.	Іванов Сергій Юрійович	Фізика	«Використання ПЕОМ для моделювання фізичних процесів і проведення розрахунків під час фізичного практикуму»	ЗОШ № 62 м. Одеси	+		+
5.	Огінський Микола Вікторович	Фізика	Дидактичний програмний засіб «Електронний збірник задач» та застосування його в умовах інтерактивного методичного підходу (Фізика 10 клас, «Закопи постійного струму»)	Слобідська ЗОШ I–III ступенів, Кодимський район	+		+
6.	Мешкова Олена Михайлівна	Хімія	Використання мультимедійних засобів навчання на уроках хімії. Розробка уроків з теми «Початкові хімічні поняття» для 7-го класу 12-річної школи з використанням можливостей інтерактивної дошки.	Українська гімназія № 1 м. Іллічівська	+		+
II. Методичне забезпечення профільного навчання							
1.	Колешин Валерій Якович	Фізика	Курс за вибором «Експериментальне вивчення електромагнітних явищ».	Рішельєвський ліцей, м. Одеса	+	+	
2.	Колешин Валерій Якович	Фізика	Програма спецкурсу «Експериментальне вивчення явищ у термодинаміці».	Рішельєвський ліцей, м. Одеса	+	+	
3.	Димитрова Юлія Михайлівна	Біологія	Сравнительная анатомия позвоночных животных (элективный курс, 12 часов, 10–11-е классы).	НВК «ЗОШ I–III ступенів–ліцей», Болградський район	+		+
4.	Потапова Галина Іванівна	Біологія	Навчально-методичний посібник «Екологія людини — екологія споживача» до авторської програми «Основи екології з елементами регіональної екології».	Суворовська ЗОШ I–III ступенів, Ізмаїльський район	+		+
5.	Парзул Федір Михайлович	Біологія	Авторська система допрофільного навчання біології учнів основної школи (5–9-ті класи).	Виноградівська ЗШ I–III ступенів, Арцизький район	+		+
6.	Бездітна Лідія Григорівна	Біологія	Співпраця вчителя та учня для забезпечення максимального розвитку природних здібностей дитини.	НВК «ЗОШ I–III ступенів–ліцей», Любашівський район	+		+
III. Методичне та дидактичне забезпечення навчально-виховного процесу							
1.	Лушнікова Ірина Георгіївна	Фізика	Програма здоров'язбереження на уроках фізики.	ЗОШ № 33, м. Одеса	+		+
2.	Діденко Галина Олександрівна	Біологія	Біологія людини. 8 клас (повне дидактичне забезпечення процесу індивідуального навчання, персоналізованого учіння та прикінцевого моніторингу навчальних досягнень учнів). Частина I.	Авторська М. П. Гузика спеціалізована школа № 3, м. Южне	+		+
3.	Стоянова Раїса Георгіївна	Біологія	Методическое пособие «Гигиеническое и санитарное обучение и воспитание учащихся в школе».	ЗОШ I–III ступенів, с. Холмське Арцизького району	+		+

№ п/п	П.І.Б. учасника	Предмет	Назва роботи	Навчальний заклад	До друку	Нагородження	
						авт. свід.	дипл.
4.	Димитрова Олександра Федорівна	Фізика	Проблема преемственности преподавания физики и астрономии в 12-летней школе.	ЗОШ І–ІІІ ступенів № 4, м. Іллічівськ			+
5.	Коломійченко Веніамін Дмитрович, Стягайло Вікторія Василівна	Фізика	Методика розв'язування задач шкільного курсу фізики як розвиток творчих здібностей учнів (методичний посібник для вчителів).	НВК «ЗОШ І–ІІІ ступенів–гімназія», смт Любашівка	+		+
6.	Сікорська Світлана Вікторівна, Юн Нора Костянтинівна, Беліменко Галина Володимирівна, Калантаєвська Віра Михайлівна	Хімія	Готуємось до хімічної олімпіади. Перший крок. Готуємось до хімічної олімпіади. Другий крок.	Гімназія № 9, м. Одеса ОЗОШ № 51, м. Одеса ОЗОШ № 82, м. Одеса Економічний ліцей, м. Одеса	+		+
7.	Тирновська Оксана Іванівна, Матковська Леся Григорівна	Хімія	Розвиток навчально-пізнавальної діяльності учнів в процесі проведення позакласної роботи. Декада природничих наук.	ім. В. Чорновола, м. Южне	+		+
8.	Шербакова Тетяна Петрівна	Фізика	Дидактичні розробки до курсу «Фізика — 7».	Одеський НВК «Гармонія»	+	+	
9.	Віктор Павло Андрійович, Колєбошин Валерій Якович, Ятвецька Лариса Іванівна	Фізика	Проект «Учнівська науково-дослідницька екологічна експедиція Рішельєвського лицю».	Рішельєвський лицей, Одеський обласний інститут удосконалення вчителів, м. Одеса	+	+	
10.	Кочеткова Ніна Федорівна	Природознавство	Технології інтерактивного навчання на пропедевтичному етапі природничої освіти.	Овідіопольський РМК			+

чих вчителів яскраво продемонстрований представництвом районів на обласному Ярмарку педагогічних ідей і технологій та обраними темами творчих науково-дослідних робіт. Так, жодної роботи не було представлено вчителями природничих дисциплін Савранського, Ренійського, Біляївського, Білгород-Дністровського районів, і ще з 11 районів і двох міст не представлена хімічна освіта. Постає питання щодо системи роботи вчителів вищої категорії, особливо тих, які відзначені педагогічним званням та мають бути вчителями-наставниками, впливати на роботу методичних об'єднань.

Тому для вирішення проблем методичних служб, які виявилися завдяки обласному Ярмарку педагогічних ідей та технологій, щодо впровадження інновацій в освітній простір та роботу з творчими вчителями, рекомендуємо звернути увагу на:

- пошук, підтримку творчих педагогів, сприяння створенню їхніх розробок (проведення якісного аналізу кадрів з вивченням методичних проблем та напрямків науково-дослідної діяльності, систематичну співпрацю з вчителями, що мають або претендують на присвоєння педагогічного звання);

- створення науково-методичного простору для об'єднання педагогів з метою подальшої співпраці, акумуляції ідей і поєднання можливостей;

- підвищення ефективності педагогічної праці через обмін професійним досвідом з колегами, надбання досвіду запровадження новітніх освітніх технологій, підвищення мотивації педагогічної діяльності;

- розповсюдження перспективного досвіду серед педагогічного загалу;

- здійснення систематичної співпраці з творчими групами;

- створення ефективних критеріїв для експертизи науково-дослідних робіт та організацію роботи експертів.

Максим Горький зазначав: «Талант розвивається із почуття любові до справи, ймовірно навіть, що талант і є любов до процесу своєї праці». Отже, талановитий педагог (вчитель, методист) має внутрішній вогонь, який викликає жагу до праці, заохочує оточуючих до співпраці.

Л. М. КОНОНЕНКО,

методист науково-методичної лабораторії природничих дисциплін ООІУВ,

Н. П. ШАПІРОВА,

методист науково-методичної лабораторії природничих дисциплін ООІУВ,

Л. І. ЯТВЕЦЬКА,

завідувачка науково-методичної лабораторії природничих дисциплін ООІУВ.

ЩЕ РАЗ ПРО «ПРИРОДОЗНАВСТВО»

Загальні соціально-економічні, ресурсні, екологічні проблеми останніх десятиріч спонукають світову спільноту поглянути на природничі знання як на засіб формування природничої освіченості, яка є складовою базових компетентностей особистості. Світове співтовариство визнало, що здоров'я і добробут людини, які становлять основу якості її життя, базуються саме на її освіченості. Отже проблема якості освіти останнім часом стає пріоритетом освітньої політики багатьох країн. Тому, починаючи з 1995 року, кожні 4 роки за підтримки Світового банку та Міжнародного фонду «Відродження» проводиться моніторингове дослідження якості природничої освіти в 4-х та 8-х класах, в якому 2007 року і наші юні співвітчизники взяли участь. За результатами з природознавства серед 4-класників Україна зайняла 26, а серед 8-класників — 19 місце з 50 країн-учасниць, а отримані оцінки є нижчими, ніж середній міжнародний бал.

Незважаючи на те, що Міністерство освіти і науки України оцінює результати українських школярів як «не погані» і в цілому прогнозовані, однак вважає за необхідне вжити заходів щодо підвищення якості природничої освіти. З цією метою в жовтні 2008 і травні 2009 року проведені семінари-наради з представниками всіх освітянських кіл, причетних до розв'язання цієї проблеми. За підсумками цих нарад затверджено план дій щодо підвищення якості фізико-математичної освіти (Наказ МОН від 30 грудня 2008 р. № 1226) та запропоновано до обговорення проект плану дій щодо поліпшення якості хіміко-біологічної освіти, які передбачають певні конкретні кроки, спрямовані на покращання природничої освіти в Україні.

Це дає підстави ще раз розглянути ситуацію із впровадженням інтегрованого пропедевтичного курсу «Природознавство» на Одещині саме з цих позицій.

Минуло чотири навчальні роки з того дня, коли в п'ятикласників вперше відбувся урок природознавства. Серед певної частини вчителів існувала думка, що навчальний матеріал цього курсу відомий кожному вчителю-природничнику, отже проблем в його викладанні не повинно бути. Але так тільки здавалось... Вже за рік стало зрозуміло, що запропонований курс «Природознавство» концептуально відрізняється від тих, що існували раніше, має інші завдання, іншу методологію і потребує іншого методичного супроводу і, відповідно, пильної уваги методичних служб різних рівнів та керівників навчальних закладів.

В першу чергу потребувало осмислення те, що курс «Природознавство» був введений в 12-річній школі як курс, що має закладати фундаментальні основи для подальшого набуття системних природничих знань в рамках вивчення окремих природничих дисциплін. Саме

це й виявилось найбільш складним і незвичним як для багатьох вчителів, так і для більшості тих, хто має на різних рівнях, починаючи з навчального закладу, забезпечувати методичну підтримку навчально-виховного процесу.

Створення системи природничої освіти в межах кожного загальноосвітнього навчального закладу потребує забезпечення умов для здійснення предметної, методологічної і діяльнісної інтеграції, а це можливо в першу чергу через організацію роботи шкільного методичного об'єднання (кафедри, комісії) на засадах інтеративності, що дозволяє оперативно розв'язувати проблеми природничої освіти на різних її етапах і знаходити відповіді на запитання, які виникають у вчителя в конкретних умовах. Але під час методичних виїздів мало де можна було побачити, що в роботі ШМО враховуються саме нагальні потреби вчителів-природничників. Наявність цих потреб підтверджується і результатами опитування керівників РМО вчителів природознавства, анкетування учасників семінарів для вчителів фізики і хімії, включаючи керівників відповідних РМО. Серед найбільш поширених проблем респонденти зазначають забезпечення системності у викладанні курсу, використання сучасних методів навчання та педагогічних технологій відповідно до віку учнів, методики виконання експериментальної частини програми, роботи з навчальною літературою.

Окремо виділимо проблему реалізації принципу наступності, на яку вже ми звертали увагу в попередні роки. Адже 25 % опитаних протягом останнього року вчителів фізики і хімії не відчули позитивного впливу курсу «Природознавство» на можливість учнів 7-х класів сприймати навчальний матеріал, який базується на предметному і діяльнісному змісті пропедевтичного етапу. Найбільш вагомою причиною такого стану, на їхню думку, є недостатній фаховий рівень вчителів, які викладають природознавство, що підтверджується аналізом виконання завдань вхідної контрольної роботи на відповідних курсах підвищення кваліфікації. Вражає той факт, що досить велика частина слухачів із достатньо високою кваліфікаційною категорією і фаховою природничою освітою виконали менше, ніж 50 % завдань контрольної роботи, яка відповідає вимогам чинної програми з природознавства.

Що ж говорити про випадки, коли природознавство викладають вчителі без відповідного фаху?! Так, з 829 вчителів, які викладають курс в 5–6-х класах, 113 (~13,6 %) складають вчителі, які не мають фахової освіти, а в окремих районах (Ізмаїльський, Красноокнянський, Тарутинський, Татарбунарський, Ширяєвський) цей відсоток коливається від 25 до 30 %. В той же час в цьому році жодний із

нефахівців з цих районів (крім Тарутинського) не був направлений на курси підвищення кваліфікації саме як вчитель природознавства.

Не впливає позитивно на якість викладання природознавства існуючий стан кадрового забезпечення, його постійна зміна, недостатня увага до рівня фахової підготовки кадрів з боку керівників методичних служб, що знаходиться у протиріччі з рекомендаціями МОН України та наказом начальника Управління освіти і наукової діяльності від 01.03.2007 року № 122-ОД «Про вивчення стану впровадження інтегрованого пропедевтичного курсу «Природознавство». За три роки існування в ООІУВ курсів, які спрямовані саме на те, щоб допомогти вчителів усвідомити його роль в реалізації завдань пропедевтичного етапу природничої освіти, через них пройшло тільки 70(!) вчителів (8,5 % від їх загальної кількості), при чому навіть не з кожного району. З 15 районів не було жодного вчителя природознавства.

Незважаючи на те, що в більшості районів створені методичні об'єднання вчителів природознавства, їх вплив на розв'язання проблем, які виникли при запровадженні курсу, не можна вважати ефективним. Це відобразилось і через представництво на Ярмарку педагогічних ідей і технологій: представлено тільки 7(!) робіт, а їх якість експертна комісія оцінила двома грамотами. В деяких роботах питання доступності переважають над науковим змістом навчального матеріалу, в структурі розробок окремих уроків не відображені мотиваційний і рефлексивний елементи, хоча зміст навчальної програми курсу саме як інтегрованого та врахування особливостей методики роботи з школярами 10–12 років дає змогу кожному вчителю розкрити свій творчий потенціал в усій його багатогранності, а методичним службам створити умови для цього. Адже тільки вчитель, який має досвід творчої роботи, може розвивати творчу особистість учня!

Саме про такий досвід ми можемо говорити вже сьогодні. Минулого року була презентована система роботи методичного об'єднання вчителів природознавства м. Іллічівська, а цього року свою роботу презентували на обласному семінарі для методистів РМК вчителів Овідіопольського району. Це є вирішення проблеми впровадження інтегративних підходів

у природничій освіті, змістового та методичного аспектів виконання практичних робіт на уроках природознавства, організаційно-методичного забезпечення системної роботи по виконанню програми екскурсій в 5–6-х класах. Зміст цього творчого доробку заслуговує на те, щоб бути презентованим і на обласному Ярмарку педагогічних ідей та технологій.

Такі напрацювання свідчать, що проблеми, які були окреслені вище, розв'язувати не тільки треба, але й можливо. Існуючі методичні рекомендації МОН України, провідних методистів-природничків країни, напрацювання співробітників науково-методичної лабораторії природничих дисциплін ООІУВ мають бути тим поштовхом, який спонукає вчителя до власних знахідок в процесі викладання такого простого на перший погляд курсу, яким є курс «Природознавство».

Отже бажано натхнення та успіхів на шляху пошуків ефективних методів викладання предмета.

Література

1. Про результати участі школярів України у Міжнародному порівняльному дослідженні TIMSS-2007. — Режим доступу: www.mon.gov.ua.
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24.
3. *Коптяєва Н. А.* Природознавство як фундамент природничої освіти / Н. А. Коптяєва, Н. П. Шапірова, Л. І. Ятвецька // *Наша школа.* — 2008. — № 4. — С. 158.
4. *Ятвецька Л. І.* Інтегрований курс «Природознавство. 5–6» — пропедевтичний етап природничої освіти (проблеми та поради) / Л. І. Ятвецька, Н. П. Шапірова // *Наша школа.* — 2006. — № 4. — С. 144.
5. Ятвецька Л. І. Про стан пропедевтичного етапу природничої освіти в 12-річній школі, або Як покращати викладання курсу «Природознавство» / Л. І. Ятвецька, Н. П. Шапірова // *Наша школа.* — 2008. — № 4. — С. 180.
6. TIMSS-2007: Засади вимірювань і відкриті завдання із математики та природничих наук для 4 і 8 класів: пер. з англ. / Мулліс Іна В. С., Мартін Майкл О., Руддок Грехем Дж. [та ін.] — Х.: Факт, 2006. — 672 с.

Н. П. ШАПІРОВА,

методист науково-методичної лабораторії природничих дисциплін ООІУВ,

Л. І. ЯТВЕЦЬКА,

завідувачка науково-методичної лабораторії природничих дисциплін ООІУВ.

БІОЛОГІЧНА КОМПОНЕНТА ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «ПРИРОДОЗНАВСТВО»

Знання тільки тоді знання,
коли воно набуте зусиллям своєї думки,
а не самою пам'яттю.
Лев Толстой.

Зміни в суспільстві, характерні для останніх десятиліть світової історії, суттєво впливають на мету та завдання освіти. Ключове завдання сучасної освіти — виховання компетентної особистості, яка спроможна на встановлення зв'язків між здобутими знаннями і конкретною ситуацією та вміє діяти адекватно в змінних умовах, беручи відповідальність за свою діяльність.

Біологія як наука комплексна, наука про природу, про взаємостосунки між істотами, про саму людину, займає значне місце серед інших природничих наук саме в контексті розвитку компетентної освіти. З древньої Греції живе проміж нас мудрий вислів «Пізнай себе», який в сучасних умовах розвитку суспільства та науки, в тому числі і біології, набуває особливого значення для розвитку особистості та пошуку відповіді на питання «Як діяти? Що я вмію? Які знання мені будуть потрібні?».

На шкільних уроках постійно розвиваються, збагачуються, розширюються п'ять груп ключових компетенцій, які дають змогу учням мобілізуватися в конкретній ситуації та використати здобуті знання і досвід. Виходячи із завдання сучасної школи, а саме — створення умов для сприйняття цілісної природно — наукової картини світу, окреслимо напрямки роботи вчителя біології:

- Мотивація навчальної діяльності, яка має враховувати власний досвід учнів, отримані знання, уміння і навички та створення ситуації успіху, яка ліквідує стан «чистого аркушу». Учні, які мають певний інтерес, показують кращі результати, ніж учні незацікавлені. У літературі є багато визначень поняття мотивації, які розкривають її сутність. Мотивація в загальному розумінні є сукупністю сил, які спонукають людину до виконання певних дій. Зміст мотивації розглядається як залучення інших (або себе) до виконання роботи з необхідною кількістю енергії. *Мотивація — це досвід особистості, що стимулює її до дії.* Залежно від поведінки людини — це процес свідомого вибору того або іншого типу дій, які визначаються комплексним впливом внутрішніх і зовнішніх факторів (відповідно до мотивів і стимулів). Мотивація пов'язана з процесом спонукання учнів до діяльності через формування мотивів поведінки для досягнення особистих цілей і цілей організатора. Процес мотивації передбачає розгляд визначеної послідовності взаємозалежних категорій: потреби — інтереси — мотиви діяльності — дії.

- Діяльнісний підхід щодо забезпечення процесу навчання для досягнення певних

цілей. При цьому відбувається узгодження між «треба», «можу» та «хочу» і як результат — розвиток особистості.

Діяльнісний підхід дає відповідь на питання «Як розвивати особистість?». Його сутність полягає в тому, що здібності виявляються і розвиваються в діяльності. Основні аспекти процесу навчання, побудованому на діяльнісному підході:

- включення учнів у продуктивну, творчу діяльність;

- суб'єктивність процесу навчання, що передбачає включення особистісних функцій чи потреб суб'єктивного досвіду особистості;

- зміна основної схеми взаємодії педагог-учень, її побудова на суб'єкт-суб'єктному спілкуванні. Такий підхід допомагає розглядати учня як повноправного суб'єкта навчальної діяльності.

- Використання міжпредметних зв'язків, що забезпечуються впровадженням інтерактивних і активних методів навчання з розширенням інформаційного простору. На сучасному уроці біології широко використовуються інформаційно-комп'ютерні технології. Саме через створення презентацій, мініпроектів забезпечується розвиток комунікаційних здібностей дитини. Робота в групах налаштовує учнів на здорову конкуренцію, досягнення позитивного результату.

При вивченні біологічних об'єктів, їх будови, процесів життєдіяльності, зв'язків з довкіллям у дитини виникає цілісне сприйняття картини світу, але все ж таки деяка обмеженість в рамках певної науки існує (хімія та фізика на уроках біології?). На допомогу вчителю приходять методика проведення інтегрованих уроків та використання внутрішньоциклових, міжциклових і міжпредметних зв'язків.

- Активізація пізнавальної діяльності з урахуванням індивідуальних особливостей учнів. Пізнавальний інтерес є стимулом активності, під його впливом психічні процеси відбуваються інтенсивніше, а діяльність набуває більшої продуктивності. Активізацію пізнавальної діяльності слід починати з формування стійкого інтересу до предмета.

- Формування екологічної свідомості для розуміння антропогенного впливу на довкілля, самовизначення людини як споживача, природокористувача, для збереження біорізноманітності живої природи.

- Впровадження здоров'язберігаючих технологій, гігієнічного та санітарного навчання та виховання учнів в школі.

- Формування, розвиток і реалізація ключових компетентностей суб'єктів навчання: зрос-

тання професійної компетентності вчителя та виховання пристосованого до реального життя конкурентноспроможного учня.

Окреслені напрямки реалізуються не через формальне передавання знання: вчитель дає знання, учень їх приймає. Адже сучасне навчання та виховання — процес двоєдиний. Без активної діяльності учнів під час здобуття знань процес передавання їх вчителем не забезпечить досягнення мети. Учень може засвоїти інформацію тільки в процесі власної діяльності на основі зацікавленості. Слова великого письменника — класика Льва Толстого саме про це: «Знання тільки тоді знання, коли воно набуте зусиллям своєї думки, а не самою пам'яттю».

Сучасному вчителю необхідно реалізовувати дидактичні принципи, що мають місце в особистісно орієнтованому навчанні. Один із важливих *принципів дидактики* — *принцип самостійного набуття знання* є сьогодні найактуальнішим. Оволодіння біологічними знаннями, вміннями та навичками, способами діяльності відбувається в такій мірі, якою кожна дитина проявляє максимальну індивідуальну активність. Самостійне відкриття найменшої частинки знання забезпечує учню велике задоволення, дозволяє відчувати свої можливості, підвищує самоповагу, що сприяє виникненню пізнавального інтересу. Забезпечення учням високого ступеня пізнавальної самостійності — важливе завдання сучасної школи. Навчальний процес необхідно організувати таким чином, щоб поступово, від уроку до уроку, від теми до теми впроваджувалися елементи самостійної діяльності, які дозволили б отримати на перспективу бажаний результат.

Самоосвітню діяльність учнів можна розглядати як сукупність декількох «само»:

— Самоорганізація — вміння знайти джерело пізнання й адекватні своїм можливостям форми самоосвіти, планувати, організувати робоче місце та діяльність.

— Самооцінка — вміння оцінювати свої можливості.

— Самооблік — вміння визначати власні якості, здатності.

— Самовизначення — вміння обирати своє місце в житті, в суспільстві, усвідомлювати свої інтереси.

— Самореалізація — реалізація своїх можливостей.

— Самокритичність — вміння критично оцінювати достоїнства та недоліки власної роботи.

— Самоконтроль — здатність сумлінно контролювати свою діяльність.

— Самовиховання та саморозвиток як результат самоосвіти.

Завдання вчителя — створити умови, за яких усі зазначені якості особистості мають можливість розвиватися.

Разом з принципом самостійного набуття знання, *принципи диференціації, варіатив-*

ності, проектування, гуманізації змісту знань, системності знань, інтегративності дозволяють забезпечити процес пізнання суб'єктів навчання та їх психічний розвиток на основі узгодження наукових і навчальних знань.

Для реалізації даних дидактичних принципів вчителю необхідно відходити від «надмірної любові» до фактичного матеріалу, розглядати провідні ідеї, а не конкретні факти, використовувати експеримент як найпотужнішу мотивацію, що допомагає виконувати практичну складову курсу «Біологія».

Рекомендації до 2009/2010 навчального року

У 2009/2010 навчальному році вивчення біології в **7–9-х класах** загальноосвітніх навчальних закладів здійснюватиметься за програмою, затвердженою Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-6611 від 23.12.2004 р.): *Біологія. 7–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів*. — К.; Ірпінь: Перун, 2005.

Вивчення біології в **10–11-х класах** здійснюватиметься за програмами, надрукованими в збірнику «*Біологія. 10–11 класи. Програми для профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів*». — К.: Педагогічна преса, 2004.

У вечірніх (змінних) загальноосвітніх навчальних закладах біологія вивчатиметься за програмою: *Біологія. 9–12 класи. Програми з природничо-математичних дисциплін для вечірніх (змінних) загальноосвітніх навчальних закладів*. — К.: Педагогічна преса, 2006.

Навчання біології в **8–9-х класах** з поглибленим вивченням предмета у 2009/2010 навчальному році буде здійснюватись за програмою: *Біологія. 8–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням біології* / О. В. Костилюв, О. П. Зінченко, Н. Ю. Матяш, А. С. Віхренко, О. А. Андерсен. — (сайт Міністерства освіти і науки України).

За програмою 12-річної школи вивчення шкільного предмета «Біологія» продовжується в 9-му класі розділами «Людина» та «Біологічні основи поведінки людини». У конструванні змісту програми використано системно-структурний і функціональний підходи, що відображено в назвах більшості навчальних тем курсу. Стрижнем навчального курсу 9-го класу є ідея цілісності і саморегуляції живих систем, що визначає логіку розміщення навчальних тем у програмі.

Розпочинати вивчення системи органів потрібно з визначення їх функцій, після чого вивчати будову окремих органів у зв'язку з функціями, які вони виконують. Такий підхід активізує пізнавальну діяльність учнів, сприяє створенню проблемних ситуацій та спонукає до пошуків шляхів розв'язання їх упродовж наступних уроків. Варто наголосити на особливу роль навчального курсу біології 9-го класу

Зразок орієнтованого планування уроків біології для 9-го класу

Тема № 4. Кровообіг і лімфообіг (6 год.)

Органи кровообігу: серце і судини. Будова і функції серця. Практична робота № 2. «Вимірювання частоти серцевих скорочень і артеріального тиску».	Учень: <i>називає:</i> кровоносні судини; <i>розпізнає:</i> органи кровообігу на малюнках; <i>характеризує:</i> будову і автоматію роботи серця;	Будова серця різних тварин, кровоносні судини, тиск, пульс, автоматія роботи серця.	Бесіда, спостереження, практикум.	Таблиці, муляжі, тонометр.
Судинна система. Практична робота № 3. «Реакція серцево-судинної системи на дозоване навантаження».	<i>які впливають на роботу серцево-судинної системи, велике і мале коло кровообігу, рух крові по судинах, фактори, які впливають на роботу серцево-судинної системи;</i>	Судинна система (замкнена, незамкнена).	Бесіда, спостереження, практикум.	Таблиці, роздатковий матеріал до практичної роботи.
Рух крові по судинах. Велике і мале коло кровообігу. Практична робота № 4. «Вивчення кровообігу. Зміни в тканинах при порушенні кровообігу».	<i>які впливають на роботу серцево-судинної системи, значення лімфообігу, причини порушення тиску;</i>	Транспортна функція крові. Велике і мале коло кровообігу.	Бесіда, спостереження, практикум.	Таблиці, роздатковий матеріал до практичної роботи.
Регуляція кровопостачання органів.	<i>застосовує знання:</i> для попередження серцево-судинних хвороб, надання першої допомоги при кровотечах, для спостережень за частотою пульсу.	Регуляція роботи серцево-судинної системи.	Робота з підручником, складання схем, опорних конспектів.	Таблиці, схеми.
Лімфообіг та його значення.		Імунітет, лімфа, клітини лімфи, значення лімфообігу.	Робота в групах, "мозковий штурм", доповіді.	Таблиці, схеми, малюнки, література, відео...
Урок узагальнення та систематизації знань. / Підсумковий урок.		Терміни по темі, фактори, які впливають на роботу серцево-судинної системи.	Критичне мислення, "мозковий штурм", робота з додатковою літературою.	Схеми, плакати, таблиці, міні-презентації.

у формуванні здоров'язберігаючої компетентності. Зміст навчального курсу спрямований на формування переконання в необхідності відповідального ставлення до власного здоров'я, оволодіння знаннями про здоров'я, методами його формування, збереження та зміцнення, усвідомлення залежності процесів життєдіяльності і здоров'я людини від природних і соціальних факторів, формування готовності учнів використовувати набуті знання, уміння і способи діяльності в реальному житті для розв'язання практичних завдань.

Практичну частину програми становлять лабораторні та практичні роботи, які орієнтують учнів на активне пізнання властивостей організму людини, організацію самопостережень. Рекомендовану практичну роботу № 1 «Будова суглобів, допомога при ушкодженнях опорно-рухової системи» доцільно розділити на дві частини: «Будова суглобів» і «Надання першої допомоги при ушкодженнях опорно-рухової системи».

Виконання практичної роботи № 7 «Вимірювання температури тіла в різних його ділянках (пахвова ямка, ротовий отвір)», з метою забезпечення безпеки дітей, варто обмежити вимірюванням температури тіла в паховій ямці.

Практичні роботи «Антропометричні виміри», «Вимірювання температури тіла в паховій ямці» передбачені для проведення вдома з попереднім інструктажем вчителя щодо їх виконання. Їх оцінювання також здійснюється на розсуд вчителя.

У побудові шкільної програми з біології застосовується системний підхід як під час вивчення будови живих організмів, так і під час використання матеріалу з хімії та фізики для розуміння функціонування організму, в якому відбувається обмін речовин та енергії в тісному зв'язку з навколишнім середовищем згідно із законом збереження енергії.

Біологія як одна із складових загального вчення про природу вимагає тісної співпраці з іншими природничими дисциплінами. Ось чому є важливим і актуальним вивчення питання взаємозв'язку будови та функцій живого організму, доведення, що життя — це багаторівнева система, яка поєднує різні рівні організації живих організмів, їх взаємостосунки та зв'язок між живою і неживою природою, розуміння, що живий організм — це відкрита система, процеси життєдіяльності якого забезпечуються фізичними та хімічними процесами.

Досягнення педагогів та юних біологів у 2008/2009 навчальному році

З часів древньої Греції до нас дійшов вислів: «Знання важке, але плідне». Плоди педагогічної діяльності вчителів біології Одещини були представлені на обласному Ярмарку педагогічних ідей та технологій. Творчі роботи розподілились по номінаціях:

- інформаційно-комп'ютерні технології на уроках біології;
- забезпечення допрофільної та профільної

освіти (розробки факультативів, курсів за вибором);

— методичне та дидактичне забезпечення навчально-виховного процесу.

Авторськими посвідченнями нагороджені:

• Авторський спецкурс для класів з поглибленим вивченням біології «Світ Чорного моря» з дидактичним забезпеченням (авт.: Бредихіна Тетяна Сергіївна — вчитель Одеської ЗОШ I—III ст. № 51, Ковтун Тетяна Петрівна — вчитель Одеського НВК № 84, Ковтун Олег Олександрович — директор гідробіостанції ОНУ імені І. І. Мечникова).

• Методичний poradnik «Реалізація інтерактивного навчання із застосуванням ІКТ при модульно-розвивальній взаємодії на уроках біології» (автор: Матковська Леся Григорівна — вчитель НВО ім. В. Чорновола, м. Южне).

Але найціннішими результатами роботи вчителя є досягнення його вихованців.

Команда юних біологів у складі 9 учасників представляла Одещину на IV етапі Всеукраїнської олімпіади з біології і здобула 3 дипломи II ступеня та 3 дипломи III ступеня.

Дипломи II ступеня здобули:

— Лєгановська Марина Олегівна, учениця 8-го класу Одеської гімназії № 5 Одеської міської ради (вчитель — Гасанова Ірина Володимирівна)

— Тельпіс Валерій Валерійович, учень 9-го класу Деленської ЗОШ I—III ступенів Арцизького району (вчитель — Серкелі Віра Георгіївна)

— Штеніков Микола Дмитрович, учень 10-го класу Червонокутської ЗОШ I—III ступенів Ширяєвського району (вчитель — Білоконь Григорій Васильович)

Дипломи III ступеня здобули:

— Александрова Ангеліна Валеріївна, учениця 8-го класу ЗОШ № 51 м. Одеси (вчитель — Бредихіна Тетяна Сергіївна)

— Вірніна Ольга Альбертівна, учениця 10-го класу Рішельєвського ліцею м. Одеси (вчитель — Радіонов Денис Борисович)

— Ковальова Марія Василівна, учениця 11-го класу Рішельєвського ліцею м. Одеси (вчитель — Радіонов Денис Борисович).

Щоб знайти своє місце в житті, ефективно оволодіти життєві і соціальні ролі, наші вихованці мають оволодіти певними вміннями: бути гнучкими, мобільними, конкурентоздатними, вміти інтегруватись у динамічне суспільство, презентувати себе на ринку праці. Учень як активний учасник процесу навчання повинен вміти критично мислити, використовувати знання як інструмент для розв'язання життєвих проблем, генерувати нові ідеї, приймати нестандартні рішення, володіти комунікативною культурою, вміти працювати в команді. І вчитель, і учень мають цілеспрямовано використовувати свій потенціал для самореалізації в особистісному плані, професійному становленні і зростанні. Самим актуальним назавжди залишається бережливе ставлення до свого здоров'я і здоров'я інших як найвищої цінності. Все це має місце та реалізовується на сучасному уроці біології — науки про життя в усіх його проявах.

Література

1. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Біологія. 7–11 класи. — К.: Ірпінь, 2005.
2. *Фицула М. М.* Педагогіка. — Тернопіль, 2008.
3. *Пометун О. І.* Енциклопедія інтерактивного навчання. — К., 2007.
4. *Лозниця В. С.* Психологія і педагогіка. — К., 2006.
5. *Сотніченко І. І.* Організація навчально-пізнавальної діяльності учнів в старшій профільній школі. — Біла Церква, 2009.

Л. М. КОНОНЕНКО,

методист НМЛ природничих дисциплін ООІУВ.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

Сучасна географія — це наука про навколишнє середовище та про гармонію відносин людини з природою. Складність та різноманітність об'єктів дослідження роблять цю науку багатогалузевою. На відміну від інших дисциплін географія має найбільш розвинуту інфраструктуру та різноманітні методи дослідження.

Незважаючи на свій давній вік, географія зберігає глибокий пізнавальний потенціал та здатна не тільки пояснювати сутність процесів і поширювати наукову картину світу, але й пропонувати оригінальні рішення та конкретні розумні шляхи для досягнення просторової гармонії.

Шкільній освіті належить особлива роль у соціологізації особистості, формуванні її поглядів на світ під впливом загальнокультурних,

інтелектуальних, світоглядних ідей, ще не пов'язаних з професійними інтересами. Найбільше на цей процес впливає зміст шкільної освіти, який являє собою добре збалансовану систему. Навчальний предмет «Географія» займає в цій системі досить важливе місце. Він входить до складу базової освіти як самостійний предмет, не тільки в загальноосвітніх навчальних закладах нашої держави, але й в усіх державних школах країн світу.

Окремо необхідно зупинитися на практичній спрямованості предмета. Останнім часом в методичній літературі різних країн світу широко обговорюється питання щодо ролі шкільної географічної освіти у підготовці молоді до майбутньої професії. Більшість соціальних про-

блем мають географічні виміри, і тому вивчення географії забезпечує необхідні навички для їх вирішення та, як результат, стає необхідним компонентом багатьох професій.

Однак останнім часом місце географії в шкільній освіті нашої держави змінюється і не завжди в позитивному напрямку. Кількість годин на її вивчення скорочується. Вирішити цю проблему можна за рахунок впровадження допрофільної підготовки та профільного навчання. Додаткові курси з географії не тільки допомагають учням отримати більш різнопланові географічні знання, але й визначають їх теоретичне та прикладне значення.

Концепція профільного навчання реалізується через впровадження системи базових (50 % навчального часу), профільних (30 % навчального часу) та елективних (20 % навчального часу) курсів. Найбільш доцільно географічні курси використовувати в таких профілях навчання: природничий, суспільно-гуманітарний, частково технологічний. Наведемо приклади програм деяких профільних курсів та нагадаємо, в межах яких профільних напрямів рекомендується їх використання:

- суспільно-гуманітарний — «Глобальна географія», «Країнознавство», «Політична географія», «Географія культури світу», «Географія населення з основами демографії»;
- природничий — «Країнознавство», «Глобальна географія», «Взаємодія суспільства і природи», «Гео екологія», «Загальна географія», «Медична географія», «Рекреаційна географія»;
- технологічний — «Конструктивна географія».

Всі наведені програми надруковані в збірнику: Географія. 10—11 кл.: Програми для профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах / Н. Бескова, В. Бойко, С. Кобернік та ін.). — К.: Пед. преса. — 172 с. Вони можуть бути використані за вибором вчителя як профільні, факультативні або елективні курси. Часто виникає питання — в чому різниця між факультативами та елективними курсами? Незважаючи на те, що мета їх однакова, а саме: поглиблення знань, розвиток інтересів, здібностей, нахилів та професійне самовизначення, все ж існують деякі відмінності:

Елективні курси	Факультативні курси
Вибираються кожним учнем	Вибираються частиною учнів
Включені до розкладу як інші уроки	Заняття винесені за сітку годин у розкладі
Обов'язкові для відвідування, контроль знань	Необов'язкові для відвідування, не оцінюються
Тривалість від 8—9 год. і більше	Тривалість від 35 год.
Можуть бути розраховані на 1—2 місяці	Заняття плануються на весь навчальний рік
Пропонується значна кількість з кожного предмета	Може бути запропоновано один курс з кожного предмета

Крім програм, рекомендованих МОН України, вчителі можуть розробляти авторські програми, які будуть задовольняти запити конкретних навчальних закладів, з наступним затвердженням в ООІУВ. (Вимоги до складання авторських програм надруковано в статті «Роль елективних курсів (курсів за вибором) в організації допрофільної підготовки та профільного навчання» Гілберг Т. Журнал «Географія та основи економіки в школі», № 5, 2009 р.).

Вчителі Одещини мають позитивний досвід роботи над створенням програм елективних курсів як профільного, так і допрофільного навчання. Серед них варто відмітити такі авторські програми варіативної частини програми з географії:

- «Основи ґрунтознавства. 10—11 класи», О. О. Біслінчук, вчитель географії Борщівської ЗОШ Котовського району

- «Географічне краєзнавство. 9 клас», Г. М. Стасілевич, вчитель географії Мардарівської ЗОШ Котовського району.

Елективний курс «Основи ґрунтознавства» може бути впроваджений в 10-х класах природничого і технологічного профілів навчання та розрахований на 35 годин. Цей курс дає можливість інтегрувати знання, набуті з інших предметів, зокрема географії, біології, фізики, екології та сприяє поглибленню і розширенню теоретичних знань і практичних умінь учнів із суміжних природничих дисциплін. Він спрямований на формування важливих для майбутнього життя та діяльності компетенцій, серед яких професійна, комунікативна та інформаційна. Методичною своєрідністю курсу є діяльнісно-орієнтований підхід. Значна частина навчального часу надається для підготовки проєктів і творчих робіт, які сприятимуть залученню учнів до практичної та дослідницької діяльності у вивченні та розв'язанні проблем природокористування.

У пояснювальній записці до програми допрофільного елективного курсу «Географічне краєзнавство. 9 клас» (35 год.) Галина Миколаївна Стасілевич наголошує, що вивчення географії не може бути повноцінним без використання краєзнавчого матеріалу. Більшість вчителів області також працюють за власними програмами краєзнавчого змісту. Але винятковість даної програми в тому, що основну частину навчального часу пропонується використовувати у вигляді різноманітних видів навчання практичної спрямованості, а саме: семінарських та практичних занять, самостійних робіт, екскурсій, проєктної діяльності. Для лекцій відводиться всього 3 години.

Програми «Основи ґрунтознавства. 10 клас» та «Географічне краєзнавство» отримали авторське свідоцтво на обласному Ярмарку педагогічних ідей та технологій 2009 р. і рекомендовані лабораторією географії та основ економіки ООІУВ для використання вчителями Одещини без додаткового затвердження.

Важливим у профільному навчанні є реалізація принципів послідовності і наступності. Вивчення окремих предметів та курсів в профільних класах старшої школи не повинно бути вилучено із загальної концепції географічної та економічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах. Певна неузгодженість за вертикаллю між середньою та старшою школою викликає непорозуміння в раціональному використанні навчального часу в 10–11-х класах. Зарубіжний досвід показує, що найефективніше освітній процес відбувається на основі принципу неперервності навчання. Дана неперервність може бути забезпечена завдяки застосуванню поетапного підходу до вивчення предметів.

Цінність географічної науки також проявляється в тому, що вона може бути не тільки метою, але й засобом розвитку особистості. Прикладом такої діяльності є досвід О. В. Алексеєнко, В. О. Гули, М. Г. Солдатко, вчителів географії та економіки ЗОШ № 4 I–III ступенів м. Іллічівська. На базі цього навчального закладу було створено майданчик для проведення педагогічного експерименту за темою «Проектний метод викладання географії та економіки з використанням сучасних телекомунікаційних та інтерактивних технологій».

Метою даного експерименту є формування та розвиток різноманітних компетенцій учнів на уроках географії та економіки засобами проектного методу навчання. Об'єкт дослідження — динаміка змін не тільки у розвитку компетенцій, але й аналіз та корекція кількісних і якісних навчальних досягнень учнів з географії та економіки.

Одним із результатів діяльності майданчика є розробка вчителя географії В. О. Гули «Використання сучасних телекомунікаційних технологій на уроках географії», в якій надаються навчальні матеріали для викладання географії за допомогою інтерактивної дошки. Ця робота була відзначена дипломом обласного Ярмарку педагогічних ідей та технологій 2009 р. і рекомендована для ознайомлення широкому загалу вчителів географії області.

Аналіз матеріалів, представлених на обласному Ярмарку педагогічних ідей та технологій 2009 р., номінація «Географія та економіка» свідчить, що вчителі Одещини в цілому відповідально підійшли до участі в конкурсі. Вони підготували досить якісні матеріали, які є корисними та цікавими широкому педагогічному загалу.

У секції «Географія та економіка» обласного Ярмарку брали участь 42 вчителів географії та 11 вчителів економіки з 27 районів і міст Одеської області. Всього на розгляд журі було представлено 44 розробки з географії та 7 — з економіки.

Запропоновані матеріали члени журі розподілили за наступними розділами:

1. Краєзнавство.

2. Навчально-методичне забезпечення викладання варіативної частини курсів географії та економіки.

3. Позакласна та позашкільна робота.

4. Інноваційні технології та їх застосування при викладанні географії та економіки.

5. Матеріали щодо виконання практичної складової шкільних курсів географії та економіки.

Особливо цінними були розробки, представлені в розділі «Навчально-методичне забезпечення викладання варіативної частини курсів географії та економіки». Найкращі з них отримали 3 авторських свідоцтва та один диплом.

Однак, незважаючи на певні успіхи учасників Ярмарку, необхідно відзначити ряд недоліків представлених матеріалів. Частина представлених робіт, насамперед, у номінаціях «Краєзнавство» і «Позакласна та позашкільна робота», нагадували творчі звіти або атестаційні матеріали вчителів. Вони були досить цікавими та містили багато інформації щодо професійної діяльності самого педагога, але по суті не вміщували педагогічних ідей та інноваційних технологій. Такі ж висновки можна зробити й аналізуючи деякі методичні рекомендації щодо застосування різноманітних інноваційних технологій, розробок уроків та тем з окремих розділів шкільних програм, а також розробок з використанням телекомунікаційних технологій.

Деякі конкурсні роботи вміщували нестандартні ідеї, але автори не змогли їх довести до членів журі та потенційних читачів. Часто цікаві та нестандартні ідеї можна використовувати тільки після відповідного доопрацювання. Відсутність системності та однорідності в подачі інформації робить її неефективною, значно знижує практичну цінність.

З наведеної вище інформації можна зробити висновок, що не всі роботи відповідали умовам конкурсу. Покращати стан можливо тільки за умови підвищення ефективності роботи методистів РМК. Рекомендуємо методистам більше уваги приділяти роботі з учителями в процесі створення конкурсних матеріалів, здійснювати методичне керівництво щодо змісту та оформлення робіт, більш відповідально підходити до оцінювання робіт на районному рівні та діяти згідно з Положенням про конкурс.

Насамкінець необхідно відмітити ефективну роботу щодо підготовки матеріалів методистів РМК таких районів та міст Одеської області, як: Котовський, Великомихайлівський, Ізмаїльський, Болградський, Миколаївський, Саратський, Березівський райони області, Київський, Суворовський, Малиновський райони м. Одеси та м. Іллічівськ.

Незважаючи на творчий підхід більшості вчителів області до викладання географії, рівень та якість підготовки учнів знаходиться не на достатньому рівні. Про це свідчать результати участі учнів Одещини в олімпіадах та

інтелектуальних змаганнях різних рівнів і результати зовнішнього незалежного тестування. Команда Одеської області на IV етапі Всеукраїнської олімпіади з географії виборола всього два дипломи третього ступеня. Серед призерів IV етапу Всеукраїнської олімпіади з географії були учень 9-го класу Одеської гімназії № 8 Іванов Олексій (вчитель — Л. П. Толкаченко) та учень 8-го класу Криничненської ЗОШ Болградського району Волков Іван (вчитель — М. М. Бурлакова). У Всеукраїнській Інтернет-олімпіаді з географії, яка ініційована ООІУВ, взагалі не представлені учні нашого міста та області.

Одним із напрямків вирішення проблеми підвищення інтересу до предмета є зміна пріоритетів в його вивченні. Відомо, що сучасність вимагає від людини не певної суми знань, а вміння їх самостійно здобувати і використовувати в професійній діяльності та повсякденному житті. На думку М. Зінкевича: «Програма з географії 12-річної школи передбачає реалізацію головної мети шкільної географічної освіти через розв'язання низки питань, серед яких є суто практичні». З цього випливає друге, основне після профільності, завдання географічної шкільної освіти — практична спрямованість. Рекомендуємо до уваги статтю М. Зінкевича (журнал «Географія та основи економіки в школі», № 1, 2009 р.), в якій він здійснює аналіз технології практичної навчальної діяльності учнів. Чинна програма з географії передбачає виконання 52 практичних робіт. Незважаючи на досить велику кількість практичних робіт, більша частина з них відноситься до тренувальних, а саме завдяки їм закріплюються певні теоретичні знання або вміння та навички. Наприклад:

- «Географія материків та океанів. 7 клас». Практична робота № 5. «Нанесення на контурну карту географічної номенклатури Світового океану» — відпрацювання теоретичних знань.
- «Економічна і соціальна географія України. 9 клас». Практична робота № 7. «Побудова секторної діаграми виробництва електроенергії різними типами електростанцій» — відпрацювання практичних вмінь та навичок.

Підсумкових практичних робіт, таких що передбачають застосування отриманих теоретичних знань та їх аналіз, є відносно невелика кількість.

Програмою передбачено обов'язкове оцінювання виконання всіма учнями двох практичних робіт на семестр. Доцільним є вибір для обов'язкового оцінювання підсумкових практичних робіт. Виникає закономірне питання — як оцінювати всі інші практичні роботи? Відомо, що відсутність оцінки знижує інтерес до виконання будь-якої роботи.

Наведемо приклад виконання тренувальної практичної роботи № 5 «Визначення географічних координат та відстаней за географічною картою» (курс «Загальна географія. 6 клас»).

Головним завданням цієї практичної роботи є засвоєння алгоритму дій, а не контроль за їх виконанням. Великою помилкою вчителя буде зведення обчислення координат до самостійної або контрольної роботи. Натомість доцільно об'єднати учнів у групи, учасники яких будуть виконувати завдання різного рівня складності. При цьому вчитель діятиме як консультант. Наступним етапом, після роботи в групах, є «захист» учнями виконаних завдань, який варто провести на наступному уроці. Представники кожної групи біля дошки демонструють виконання свого завдання. Учні інших груп наносять ці географічні об'єкти на контурні карти. Таким чином повторення алгоритму виконання роботи відбувається декілька разів. Вчитель оцінює роботу всієї групи або окремих її учасників за результатами захисту, що стимулює виконання практичної роботи всіма учнями.

Виконання значної кількості практичних робіт можна звести до наведеного вище алгоритму, який не тільки дає змогу заощадити час перевірки, але й провести одночасно аналіз її виконання та виправлення помилок.

Досить велика кількість практичних робіт з географії пов'язана з аналізом картографічного матеріалу (атласів, статистичних даних, таблиць тощо). Постійна робота з картою розвиває увагу, пам'ять, логічне мислення і мову учнів, формує в них уміння аналізувати, порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виділяти головне, робити висновки. Все це дозволяє учням отримувати значну кількість інформації шляхом роботи з картографічним матеріалом. Також, зважаючи на те, що географія є природничою дисципліною, рекомендуємо значну увагу приділяти математичним методам вивчення предмета.

Неодмінною умовою виконання навчальної програми з географії є практичні роботи на місцевості та навчальні екскурсії. Вчитель має право самостійно вносити корективи до термінів організації навчальних екскурсій, їх змісту та форм проведення, використовуючи при цьому години, відведені для навчальної практики (лист Міністерства освіти і науки України за № 1/9-61 від 06.02.08 р.). Також рекомендуємо розробку призера обласного Ярмарку педагогічних ідей та технологій 2009 року, вчителя географії Одеського НВК № 49 Г. О. Шихвердієвої «Організація літньої навчальної практики та навчальних екскурсій з географії», яка зберігається в скарбниці перспективного педагогічного досвіду лабораторії географії та економічних знань ООІУВ. На сторінках цієї роботи вчителька проводить аналіз загальних підходів до організації навчально-виховного процесу і детальний опис методики проведення екскурсій на місцевості та заняття літньої практики для кожної паралелі окремо.

Особливістю вивчення географії в 2009/2010 навчальному році є те, що курс

«Економічна і соціальна географія України. 9 клас» буде вивчатися за програмою для загальноосвітніх навчальних закладів 6–11 класи (видавництво «Перун», 2005, 2006 рр.). При збереженні інформаційного навантаження кількість навчальних годин зменшується. Тепер, як у 8 класі, учні будуть вивчати географію 1,5 години на тиждень. Для вивчення економічної географії це дуже мало. За висловлюванням відомого вченого та методиста професора А. Й. Сиротенка, якщо навчальний предмет вивчається в школі менше ніж 3 години на тиждень, його вивчення взагалі не має ніякого сенсу, тому рекомендуємо започаткувати викладання 17-годинного курсу за вибором (за рахунок варіативної складової навчального плану) «Економічна та соціальна географія Одеської області».

Курс географії 9-го класу, порівняно з попередніми географічними курсами, є новим для учнів, оскільки в ньому розглядаються не тільки географічні, але й соціально-економічні особливості нашої держави, і спрямований він на розвиток не тільки географічного, а й економічного мислення. Це єдиний із шкільних предметів, який знайомить учнів з найсуттєвішими особливостями сучасного економічного розвитку нашої держави. У зв'язку з тим, що останнім часом територіальна та галузева структури господарства зазнали суттєвих змін, доцільно на уроках географії звертати увагу на особливості сучасної державної економічної політики. Доречно для такого аналізу використовувати офіційну статистичну інформацію, яка дозволить здійснювати порівняння основних показників розвитку галузей господарства, бачити динаміку та темпи зростання або падіння окремих з них. Зважаючи на важкість даного географічного навчального курсу та на необхідність складання державної підсумкової атестації, звертаємо увагу вчителів на необхідність запланувати роботу методичних об'єднань вчителів географії щодо розробки методичних підходів до оптимізації викладання цього курсу. Пропонуємо вчителям досвід Херсонщини, яка, врахувавши рекомендації МОН України, запровадила для обов'язкового вивчення всіма учнями 8–9-х класів елективного курсу «Географія своєї області. 35 год.» (8-й клас — 0,5 години на тиждень, 9-й клас — 0,5 години на тиждень).

Рекомендуємо, у разі виникнення можливості введення додаткових годин до посилення курсу географії в 8–9-х класах, спланувати навчальну діяльність таким чином:

Клас	Основний курс		Елективний курс «Географія області»	
	I семестр	II семестр	I семестр	II семестр
8	2 год.	1 год.	—	1 год.
9	2 год.	1 год.	—	1 год.

Такий розподіл годин дозволить вчителям найбільш ефективно організувати навчальну діяльність щодо підготовки до державної підсумкової атестації, учнівських олімпіад та уникнути проблем, пов'язаних з втратою навчального часу при можливому введенні карантину в II семестрі.

Вивчення географії в 6-х класах у 2009/2010 навчальному році буде здійснюватись відповідно до Регіонального навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів з навчання мовами національних меншин, який створений з урахуванням галузевої Програми поліпшення вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах з навчання мовами національних меншин на 2008–2011 роки. Для забезпечення двомовного вивчення курсу «Географія» додатково введено 0,5 години на тиждень за рахунок варіативної частини навчальних планів. На основі Регіонального плану складаються робочі навчальні плани з конкретизацією варіативної складової, враховуючи особливості навчального закладу та індивідуальні потреби учнів.

Відповідно до рекомендацій МОН України існують два шляхи використання додаткових годин:

1. Вивчення основного курсу в більш розширеному вигляді.

2. Запровадження допрофільного елективного курсу, який найбільш повно відповідає вимогам даного навчального закладу.

Лабораторія географії та економічних знань вважає найбільш доцільним створення такого елективного курсу на базі програми курсу «Рідний край».

Дозвольте побажати вчителям географії області успіхів та творчої наснаги у вихованні учнів як особистостей, що не тільки володіють сучасною географічною інформацією про навколишнє середовище, але й здатні адаптуватися та реалізовувати себе в нових соціально-економічних умовах.

Література

1. Географія. 10–11 кл.: програми для профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах / Н. Бескова, В. Бойко, С. Кобернік [та ін.]. — К.: Пед. преса. — 172 с.
2. Гілберг Т. Г. Роль елективних курсів (курсів за вибором) в організації допрофільної підготовки та профільного навчання // Географія та основи економіки в школі: Шкільний світ. — 2009. — № 5. — С. 15–19.
3. Назаренко Т. Г. Зміст і структура географічних курсів для профільної школи // Географія (Осн.). — Х., 2008. — № 9. — С. 22.
4. Скуратович О. Я. Робота з картографічними матеріалами на уроках географії в загальноосвітніх навчальних закладах: метод. рекомендації / О. Я. Скуратович. — К.: НВП «Картографія», 2000. — 16 с.
5. Топузов О. М. Елективні курси з географії у профільному навчанні в загальноосвітніх навчальних закладах // Географія та основи економіки в школі: Шкільний світ. — 2008. — № 3. — С. 3–5.

І. П. ТЕРТИЧНА,

зав. науково-методичною лабораторією географії та економічних знань ООІУВ.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Економіка є величезним досягненням людського розуму.
Цицерон

Основою демократичного суспільства є людина, для якої демократія — це природне середовище задоволення особистих і суспільних потреб. Сучасне суспільство вимагає від особи усвідомлення власної ролі і значення в житті суспільства, а також вміння діяти відповідно до власних переконань і цінностей. Тому загальноосвітня школа покликана формувати в молодих людей ключові компетенції, які забезпечують глибоке розуміння явищ, процесів, відносин в економічній системі, а також засобів і способів розв'язання економічних проблем. На даному етапі світового спаду економічної діяльності особливого значення набуває загальна економічна грамотність: розвиток економічного мислення, вміння знаходити і критично осмислювати економічну інформацію, аналізувати й систематизувати отримані знання, вміння відповідати за прийняття економічних рішень, формувати досвід застосування отриманих знань та умінь для вирішення типових завдань в галузі економічних відносин. Саме така грамотність досягається завдяки засвоєнню змісту шкільної економічної освіти.

На початку 2008/2009 навчального року лабораторією географії та економічних знань ООІУВ був проведений аналіз інформації про наявність загальноосвітніх навчальних закладів Одеської області, де навчальний предмет «Економіка» вивчається на профільному рівні та включений у варіативну частину робочих планів ЗНЗ з метою допрофільної підготовки учнів. Інформацію на лист ООІУВ від 20.08.2008 року № 952 надали 15 РМК та 2 ММК міст області, 3 РМК м. Одеси. 16 методичних кабінетів відділів освіти адміністративних одиниць області або зовсім проігнорували даний лист, або ж подали інформацію в неповному обсязі, що унеможливило використання її для аналізу.

Проведений аналіз показав, що вивчення предмета «Економіка» на профільному рівні здійснюється у 59 (6,2 % від загальної кількості ЗНЗ Одеської області) загальноосвітніх навчальних закладах області, з них — суспільно-гуманітарний напрям — у 36 (3,8 %) ЗНЗ, економічний профіль — у 23 (2,4 %) ЗНЗ. Допрофільна підготовка, яка здійснюється у 8–9-х класах з метою професійної орієнтації учнів, сприяння у виборі ними напряму профільного навчання в старшій школі та вивчення факультативних курсів економічного спрямування у молодшій і середній ланках основної школи реалізується в 15 (1,6 %) ЗНЗ Одеської області. У 892 (93,8 %) ЗНЗ області економіка вивчається на базовому рівні. Відповідно до базового рівня навчальний план передбачає

викладання предмета в 10-х класах (1 година на тиждень) — 35 навчальних годин. Зміст даного рівня зорієнтований на формування загальної економічної культури і необхідних кожній людині навичок економічного мислення, представляє мінімально необхідний сучасному громадянину комплекс знань з економіки, пов'язаний зі світоглядними, виховними та розвиваючими завданнями загальної освіти. На базовому рівні в зміст освіти включено лише необхідний мінімум теоретичних концепцій і професійних термінів, загальні уявлення про економіку як про господарство і науку, про економіку сім'ї, фірми і держави, а також у міжнародній сфері. І тільки зміст курсу «Економіка» на профільному рівні забезпечує наступність по відношенню до основної школи, передбачає формування у випускників вміння самостійно використовувати основи економічного аналізу. Саме вивчення економіки на профільному рівні і забезпечило б успішне зовнішнє незалежне оцінювання учнів з економіки в 2007/2008 навчальному році. Але за результатами ЗНО з економіки 2008 року 47,19 % учасників показали результат нижче середнього рівня (до 150 балів), з них 9,33 % — дуже низького рівня (до 123 балів). Якщо припустити, що багато зареєстрованих учасників тестування (41 %) відмовились від участі в ЗНО з причини негативної самооцінки власного рівня знань, то цей показник буде нижчий. Цю проблему можна б було подолати більш уважним ставленням учнів, їх батьків та адміністрацій шкіл до вибору профілю навчання дитини. Саме Концепція профільного навчання в старшій школі передбачає вивчення економіки на академічному рівні в класах економічного профілю, що може дати учням змогу опанувати обсяг змісту, який би був достатнім для подальшого вивчення предмета у вузах та складання ЗНО з економіки рівня складності 2008 року.

Але, на жаль, цю проблему було вирішено по-іншому. Міністерство освіти і науки України виключило економіку з переліку предметів, які виносяться на ЗНО у 2008/2009 навчальному році. І тому пішов негативний незворотній процес зниження мотивації учнів до вивчення економіки на профільному рівні в загальноосвітніх навчальних закладах. Це дуже просто пояснюється тими ж економічними законами, які б учні поглиблено вивчали в школі: якщо знижується попит на товар або послугу (в даному випадку попит на сертифікати з економіки при вступі на спеціальності економічного спрямування понизився до нуля), то поступово, але швидко, знижується і пропозиція даного товару чи послуги на ринку (в даному випадку зменшується кількість загальноосвітніх

навчальних закладів, в яких наявний економічний профіль навчання). Прослідкувати дію цього економічного закону вже можна було при проведенні Всеукраїнської учнівської олімпіади з економіки в 2008/2009 навчальному році. Якщо в III етапі Всеукраїнської учнівської олімпіади з економіки у 2007/2008 н. р. брали участь 102 учасники, з яких 15 — це учні 9-х класів шкіл, в яких забезпечується допрофільна підготовка учнів з предмета, то вже на III етапі Всеукраїнської учнівської олімпіади з економіки в 2008/2009 н.р. був тільки 81 учасник, серед них лише 7 дев'ятикласників, тобто інтерес до ґрунтового вивчення предмета «Економіка» почав стрімко знижуватися.

Незважаючи на такі не зовсім приємні тенденції, хотілося б сказати і про успіхи в роботі вчителів області з творчо обдарованими дітьми та успіхи самих учнів в опануванні економічними знаннями, вміннями і навичками.

У кінці жовтня 2008 року в Сумах проходив IV Всеукраїнський турнір юних економістів, в якому серед 19 команд з 13 областей України Одеську область представляли дві команди Рішельєвського ліцею: «РЛ-4» та «На Суми» (тренер Шишкін К. О.). Питання, які гралися на турнірі, є актуальними не тільки на загальнодержавному і світовому рівнях, але й в житті кожного члена суспільства: причини світової фінансової кризи, тенденції ринку нерухомості України, причини та наслідки інфляції в Україні на сучасному етапі, пріоритетні галузі розвитку економіки України, найактуальніші ідеї вчених-економістів у контексті сучасності та інші. Ґрунтовне дослідження відповідей на ці теми вимагало від членів команд високого рівня теоретичної підготовки не тільки з економіки, але й історії, географії, математики, політології, психології, соціології та інших дисциплін. У запеклій боротьбі переможцем фінальної гри стала команда «РЛ-4» в складі Аракелян Заруї (диплом у номінації «Міс Економіка»), Муратової Дар'ї (диплом у номінації «За економічне мислення»), Засенко Аліни, Дюрдєєва Віктора та Карповича Сергія. А друге місце виборола команда «На Суми» в складі Гаврилова Владислава (диплом у номінації «Містер Бізнес»), Юрченка Валерія, Буданцова Микити та Невеженко Олени. У порівнянні з минулим роком команди покращали результати.

Традиційно високі результати в змаганнях IV етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з економіки, який цього року проходив у місті Алушта АРК, показують члени команди юних економістів Одеської області. П'ятеро із семи учасників олімпіади вибороли дипломи різних ступенів: Селезньов Володимир, учень 9 класу ЗОШ № 4 м. Іллічівська — диплом I ступеня, Кузнецов Андрій, учень 9 класу ЗОШ № 4 м. Іллічівська та Зірченко Юлія, учениця 11-го класу Одеського економічного ліцею — диплом II ступеня, Смирнова Олександра, уче-

ниця 10-го класу Одеського економічного ліцею та Кудрявець Євген, учень 10-го класу НВК «ЗОШ II ступеня — ліцей» м. Білгорода-Дністровського — дипломи III ступеня. Хочеться подякувати вчителям і тренерам, які допомагають талановитим дітям досягати таких високих результатів: О. В. Алексеєнко, вчительці економіки ЗОШ № 4 м. Іллічівська, яка вже другий рік поспіль готує призерів змагань такого рівня, О. М. Гайнулліній, вчительці НВК «ЗОШ II ступеня — ліцей» м. Білгорода-Дністровського, М. М. Сотниченку, вчителю Одеського економічного ліцею, який підготував не одну плеяду призерів Всеукраїнських олімпіад, та тренерам і натхненникам команди — К. О. Шишкіну, Д. В. Левченку і В. О. Голубовському.

Важливою єднальною ланкою між завершенням однієї Всеукраїнської олімпіади і початком наступної стала Всеукраїнська Інтернет-олімпіада, ідейним натхненником і організатором якої є Одеський обласний інститут удосконалення вчителів. Робота над завданнями заочних етапів дозволяє згуртувати учнів влітку, а підготовка до очного етапу дисциплінує їх і примушує серйозно готуватися до змагань вже восени. Також участь учнів у цьому конкурсі допомагає їм у кваліфікованому тренуванні перед IV етапом Всеукраїнської учнівської олімпіади з економіки, тому що Інтернет-олімпіада має дуже високий рівень підготовки завдань та перевірки робіт учасників компетентним журі. Про це свідчать результати анкетування учасників очного етапу змагань, а також той факт, що всі призери конкурсу традиційно вибирають дипломи найвищого гатунку в IV етапі Всеукраїнської учнівської олімпіади з економіки. З прикрістю потрібно відзначити, що серед учасників цієї олімпіади ми майже не зустрічаємо представників Одеської області. Хотілось би, щоб вчителі економіки області та їх учні звернули більше уваги на ці змагання.

У реформуванні середньої освіти в Україні сьогодні найактуальнішою проблемою є впровадження профільного та допрофільного навчання. На відміну від поглибленого, профільне навчання дозволяє учням вибрати не один-два предмети, а конкретну пріоритетну галузь для більш глибокого вивчення.

Для реалізації основних принципів профільного навчання МОН України розроблено Типові навчальні плани для профільного навчання (наказ МОН України від 20.05.2003 р. № 306), в яких запропоновано вивчення предмета «Основи економіки» як інваріантної складової навчального плану в 10-х або 10-11-х класах.

Кількість годин на вивчення економічних дисциплін може бути збільшена за рахунок варіативної складової. При цьому курс «Основи економіки» має бути вивчений в 10-му класі (крім економічного профілю), а години 11-го класу можна присвятити вивченню інших дисциплін економічного напрямку.

**Кількість годин за напрямками навчання
предмета «Основи економіки» в 10–11-х класах**

Навчальні предмети	10	11
Філологічний	1	
Суспільно-гуманітарний		
Економічний профіль	2	1
Історичний профіль	1	
Правовий профіль	1	
Філософський профіль	1	
Фізико-математичний	1	
Природничий	1	
Технологічний	1	
Спортивний	1	
Художньо-естетичний	1	
Універсальний	1	

1. В класах усіх напрямків, де за навчальними планами економіка вивчається лише в 10-му класі (1 година на тиждень за інваріантною складовою):

Рівень А) 35 годин на рік за навчальними програмами:

- за ред. Крупської Л. П.;
- за ред. Ковальчук Г. О.;
- за ред. Степаненка С. В.;
- за ред. Радіонової І. Ф.

Рівень Б) 35 годин на рік — інваріантна складова + 35 годин варіативної складової:

- 70 годин за ред. Крупської Л. П.;
- 70 годин за ред. Ковальчук Г. О.;
- 70 годин за ред. Степаненка С. В.;
- 70 годин за ред. Радіонової І. Ф.

Впровадження в цих класах спецкурсів не є доцільним.

2. В класах суспільно-гуманітарного напрямку економічного профілю, де за навчальними планами економіка вивчається в 10–11-х класах (2 години на тиждень за інваріантною складовою в 10-му класі + різна кількість годин варіативної складової та 1 година на тиждень за інваріантною складовою в 11-му класі + різна кількість годин варіативної складової):

• 10 клас — 70 годин на рік інваріантної складової + 35–70 годин на рік варіативної складової:

– 70 годин за ред. Радіонової І. Ф. (розділи «Мікроекономіки»),

– 35–70 годин будь-якого спецкурсу підприємницької діяльності: «Ділова активність», «Власна справа», «Основи підприємницької діяльності» тощо.

Вибір таких спецкурсів пояснюється тим, що знання основ економіки не забезпечує практичних навичок започаткування і ведення бізнесу, а завданням школи також є формування культури підприємництва.

• 11 клас — 35 годин на рік інваріантної складової + 35–70–105 годин на рік варіативної складової:

– 35 годин за ред. Радіонової І. Ф. (розділи «Макроекономіки»),

– 35–70–105 годин будь-якого спецкурсу (35 годин — продовження тих спецкурсів, що

були обрані в 10-му класі та 35–70 годин нового спецкурсу за вибором).

3. В класах суспільно-гуманітарного напрямку економічного профілю, де за навчальними планами економіка вивчається в 8–11-х класах (1–2 години в 8–9-х класах за варіативною складовою, 2 години на тиждень за інваріантною складовою в 10-му класі + різна кількість годин варіативної складової та 1 година на тиждень за інваріантною складовою в 11-му класі + різна кількість годин варіативної складової):

• 8 клас — 35 годин на рік варіативної складової курсу за ред. Крупської Л. П.,

• 9 клас — 35 годин на рік варіативної складової курсу за ред. Крупської Л. П. (продовження) + 35 годин на рік варіативної складової спецкурсу «Основи сімейного господарювання», «Ділова активність» тощо.

• 10 клас — 70 годин на рік інваріантної складової — «Основи економіки» (розділи «Мікроекономіки») за будь-якою програмою:

- за ред. Ковальчук Г. О.
- за ред. Степаненка С. В.
- за ред. Радіонової І. Ф.

+ 35–70 годин на рік варіативної складової будь-якого спецкурсу.

• 11 клас — 35 годин на рік інваріантної складової — «Основи економіки» (розділи «Макроекономіки») за будь-якою програмою:

- за ред. Ковальчук Г. О.
- за ред. Степаненка С. В.
- за ред. Радіонової І. Ф.

+ 35–70 годин на рік варіативної складової будь-якого спецкурсу.

За наявності додаткових годин, виділених з варіативної складової, доповнювати спецкурсами на вибір, серед яких віддавати перевагу:

• у 8–9-х класах — «Основи сімейного господарювання», «Ділова активність»;

• в 9–10-х класах — спецкурси з підприємницької діяльності та основ малого бізнесу;

• в 11-му класі — «Основи менеджменту», «Фінансова математика», «Комерційна географія» тощо.

Слід звернути увагу на новий спецкурс економічного спрямування «Основи споживчих знань» 1–12 класи, який спрямований на виховання раціонального та активного споживача.

Отже, значення економічного навчання і виховання в сучасній школі особливо актуально в зв'язку з тим, що Україна, хоча і визнана державою з ринковою економікою, але фактично ринкові відносини у нас знаходяться в стадії становлення. Тому найактуальнішою проблемою сьогодення є проблема економічної компетентності всіх членів українського суспільства. І лише тоді в нашій країні буде економічне процвітання, коли здійсниться пророцтво Жоржа Сименона: «Я давно передбачав, що настане той день, коли економіка стане на чолі всіх наук».

Л. В. ХОЛОСТЕНКО,

методист науково-методичної лабораторії географії та економічних знань ООІУВ.

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ОБЛАСТІ ДО ВИКЛАДАННЯ ІНФОРМАТИКИ В 9-МУ КЛАСІ

Розвиток інформаційного суспільства зумовлює потребу в нових підходах до навчання інформатики учнів загальноосвітніх закладів.

В умовах профілізації старшої школи шкільний курс інформатики набуває нового функціонального призначення, спрямованого на формування інформаційної культури, інформаційної компетентності, усвідомлення учнями ролі інформаційних технологій в розвитку сучасного суспільства.

Під час навчання в учнів мають бути сформовані як теоретична база знань з основ інформатики, так і вміння й навички ефективного використання ними сучасних комп'ютерно-інформаційних технологій в навчально-пізнавальній та майбутній професійній діяльності.

Однак рівень підготовки більшості загальноосвітніх навчальних закладів до навчання за новими програмами з інформатики є низьким. Це пояснюється рядом факторів, серед яких:

- недостатня інформованість вчителів інформатики щодо наявного навчально-методичного забезпечення;

- недостатня кваліфікаційна підготовка вчителів до викладання за новими програмами.

У зв'язку з цим Одеський обласний інститут удосконалення вчителів у першому півріччі 2009 року організував систему виїзних курсів щодо підготовки вчителів інформатики загальноосвітніх навчальних закладів до роботи за новими програмами (наказ від 20.02.2009 № 01-2/29а).

Серед питань, які розглядалися на курсах, найбільш актуальними можна назвати такі:

- впровадження програми базового курсу інформатики в 9-му класі основної школи та в 10–12-х класах старшої школи загальноосвітніх навчальних закладів усіх профілів суспільно-гуманітарного, філологічного, художньо-естетичного та спортивного напрямів, а також фізичного, біолого-хімічного, біолого-фізичного, біолого-географічного, біотехнологічного, хіміко-технологічного, фізико-хімічного та агрономічного профілів природничо-математичного напрямку на рівні стандарту обсягом 1 година на тиждень;

- використання інтерактивних методів при викладанні шкільного курсу інформатики.

В роботі курсів взяли участь 336 викладачів інформатики загальноосвітніх закладів Одеської області.

№	Назва району	Кількість викладачів
1	Ананьївський	10
2	Арцизький	8
3	Балтський	15
4	Білгород-Дністровський	21

№	Назва району	Кількість викладачів
5	Березівський	11
6	Біляївський	9
7	Болградський	0
8	Великомихайлівський	11
9	Іванівський	10
10	Ізмаїльський	1
11	Кілійський	28
12	Кодимський	7
13	Комінтернівський	26
14	Котовський	21
15	Красноокнянський	8
16	Любашівський	26
17	Миколаївський	16
18	Овідіопольський	15
19	Ренійський	12
20	Роздільнянський	5
21	Савранський	7
22	Саратський	28
23	Тарутинський	13
24	Татарбунарський	3
25	Фрунзівський	17
26	Ширяєвський	8

Програма курсу містить теоретичну частину (9 розділів), практичну (7 робіт) та контроль рівня знань.

Основною метою проведення курсів є науково-теоретична та методична підготовка вчителів-неспеціалістів до викладання шкільного курсу інформатики. Зміст окремих розділів плану складено відповідно до специфіки викладання предмета. Враховано, що основи інформатики викладають вчителі без спеціальної фахової підготовки, які до того ж мають невеликий досвід роботи в цьому напрямку.

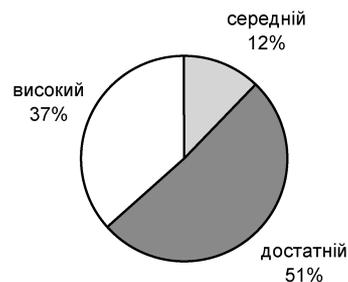
Контрольно-оцінюючі заняття, які передбачено навчально-тематичним планом, визначили результативність курсової підготовки слухачів, динаміку змін в знаннях, практичних уміннях і навичках.

Для цього було розроблено та представлено двадцять варіантів завдання.

Всі слухачі впорались із завданнями. Результативність можна подати в такому вигляді: 3 336 слухачів показали:

- низький рівень (1–3 бали) — 0
- середній рівень (4–6 балів) — 6
- достатній рівень (7–9 балів) — 187
- високий рівень (10–11 балів) — 120.

Результати перевірки наведені в діаграмі:

Результати виконання завдань за основними темами шкільного курсу інформатики представлено в таблиці.

Назва теми	% успішного виконання завдань
1. Інформація.	
Інформаційні процеси та системи	70%
2. Апаратне забезпечення інформаційних систем	50%
3. Системне програмне забезпечення	80%
4. Службове програмне забезпечення	73%
5. Комп'ютерні мережі.	
Поняття про комп'ютерні мережі.	
Робота в локальній мережі	50%
Основи Інтернету. Всесвітня павутина й пошук в Інтернеті	45%
6. Основи роботи з текстовою інформацією	95%
7. Комп'ютерна графіка.	
Засоби перегляду й перетворення графічної інформації	98%
Основи растрової графіки	97%
Основи векторної графіки	85%

Проаналізувавши дані таблиці, можна зробити висновок, що основні труднощі у слухачів виникли при виконанні завдань з тем «Основи Інтернету. Всесвітня павутина й пошук в Інтернеті», «Поняття про комп'ютерні мережі. Робота в локальній мережі» та «Апаратне забезпечення інформаційних систем». Невисокий відсоток виконання завдань з теми «Основи Інтернету. Всесвітня павутина й пошук в Інтернеті» зумовлений відсутністю в деяких слухачів підключення комп'ютерних класів до Інтернету, а в деяких районах відсутністю комп'ютерних класів.

Районним методкабінетам можна порадити:

- стимулювати роботу вчителів;
- проводити семінари, майстер-класи для вчителів;
- проводити тренінги.

Поради викладачам: використовуйте інформаційні ресурси Інтернету, щоб володіти інформацією. Надаємо список на деяких сайтах (російських та українських).

Один із найбільших архівів задач з інформатики з онлайн-овою системою тестування — <http://act.uva.es>

Російська спілка освітніх сайтів — <http://allbest.ru>

Міжнародні олімпіади учнів з інформатики — <http://olympiads.win.tue.nl/oi>

«Видавнича група BHV» є одним із провідних видавництв, що випускають комп'ютерну й ділову літературу — <http://www.bhv.kiev.ua>

Російський освітній портал «Открытый колледж» — <http://www.college.ru>

Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського — <http://www.nbuv.gov.ua>

Проект «Інформатика в Україні» — <http://www.osvita.info>

Український освітній портал — <http://www.osvita.org.ua>

Освітньо-інформаційний портал «Український центр» — <http://www.ukrcentre.com>

Нагадуємо, що навчання інформатики в 9-х класах загальноосвітніх навчальних закладів здійснюватиметься за новими підручниками:

• «Інформатика. 9 клас» (авт.: Т. І. Лисенко, Й. Я. Ривкінд, Л. А. Чернікова, В. В. Шакотько), видавництво «Генеза». Для методичної підтримки вивчення інформатики за даним підручником авторами створена спеціальна веб-сторінка за адресою http://www.ciit.zp.ua/menu_r2/lit/informatika_9.html, на якій розміщені різноманітні методичні та дидактичні матеріали: календарне планування курсу, файли-заготовки для практичних завдань і практичних робіт, корисні посилання, інший теоретичний і практичний матеріал. У подальшому на сайті планується робота форуму, онлайн-консультування вчителів, створення спільноти вчителів, які викладають інформатику за даними підручниками.

• «Інформатика. 9 клас» (авт.: І. О. Завадський, І. В. Стеценко, О. М. Левченко), видавництво «BHV». Для методичної підтримки вивчення інформатики за даним підручником, а також викладання курсів за вибором авторами створено веб-сайт за адресою <http://itosvita.ucoz.ua>.

• «Інформатика. 9 клас» (авт.: В. В. Володін, І. Л. Володіна), видавництво «Гімназія». Для організації ефективної роботи варто використовувати навчально-методичний комплект, до складу якого входять підручник, робочий зошит, набір комп'ютерних навчальних матеріалів для виконання практичних та навчально-тренувальних завдань, набір комп'ютерних презентацій для підготовки та проведення мультимедійних уроків, набір комп'ютерних тестів. Матеріали, необхідні для роботи з курсом, розміщені на сайті авторів: www.svitinfo.com/book.

• «Інформатика. 9 клас» (авт.: Н. В. Морзе, В. П. Вебер, О. Г. Кузьминська), видавництво «Школяр».

Література

1. *Іванов В.* Інтернет для починаючих: самоучитель / В. Иванов. — С.Пб.: Питер; К.: Изд. группа BHV, 2005. — 240 с.

2. *Кораблев В.* Visual C++. NET: самоучитель / В. Кораблев. — С.Пб.: Питер; К.: Изд. группа BHV, 2004. — 528 с.

3. *Руденко В. Д.* Патланжоглу. Базовий курс інформатики. Кн. 1. Основи інформатики / В. Д. Руденко, М. О. Макарчук. — К.: Вид. група BHV, 2005. — 320 с.

4. *Руденко В. Д.* Патланжоглу. Базовий курс інформатики. Кн. 2. Інформаційні технології / В. Д. Руденко, М. О. Макарчук. — К.: Вид. група BHV, 2006. — 368 с.

5. *Зак Д.* Visual Basic. NET: самоучитель / Д. Зак. — С.Пб.: Питер, 2003. — 560 с.

6. *Кирсанов Д.* Веб-дизайн / Д. Кирсанов. — С.Пб.: Символ-Плюс, 2006. — 376 с.

7. Державний стандарт загальної середньої освіти в Україні. Інформатика. Освітня галузь «Технології». — К.: Освіта України, 2003.

8. Джонсон Дж. Web-дизайн: типичные ляпы и как их избежать / Дж. Джонсон. — М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2005. — 400 с.
9. Залогова Л. А. Компьютерная графика. Элективный курс : практикум / Л. А. Залогова. — М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2005. — 245 с.
10. Залогова Л. А. Компьютерная графика. Элективный курс : учеб. пособие / Л. А. Залогова. — М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2005. — 212 с.
11. Иванов В. Microsoft Office System 2003, русская версия : учеб. курс / В. Иванов. — С.Пб.: Питер; К.: Изд. группа BHV, 2004. — 637 с.
12. Караванова Т. П. Информатика: методи побудови алгоритмів та їх аналіз: обчислювальні алгоритми : навч. посіб. для 9–10 кл. із поглибл. вивч. інформатики / Т. П. Караванова. — К.: Генеза, 2008. — 333 с.
13. Кириленко А. Самоучитель работы на ПК / А. Кириленко. — С.Пб.: Питер; К.: Изд. группа BHV, 2006. — 528 с.
14. Книга учителя информатики : довід.-метод. вид. / упоряд.: Н. С. Прокопенко, Т. Г. Проценко. — Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. — 256 с.

15. Основы програмування : навч. посіб. — К.: Вид. група BHV, 2004. — 288 с. — (Серія «Партнерство в навчанні»).
16. Пасько В. Самоучитель работы на персональном компьютере / В. Пасько. — 7-е изд. — С.Пб.: Питер; К.: Изд. группа BHV, 2006. — 592 с.
17. Ремезовский В. И. Photoshop CS2 : самоучитель / В. И. Ремезовский. — С.Пб.: Питер; К.: Изд. группа BHV, 2005. — 384 с.
18. Ремезовский В. И. Цифровая фотография : самоучитель / В. И. Ремезовский. — С.Пб.: Питер; К.: Изд. группа BHV, 2005. — 368 с.
19. Ремезовский В. И. Цифровая фотография просто и доступно : самоучитель / В. И. Ремезовский, А. И. Яковлев. — С.Пб.: Питер; К.: Изд. группа BHV, 2006. — 320 с.
20. Хольцнер С. DHTML / С. Хольцнер. — К.: Изд. группа BHV, 2001. — 512 с.
21. Нильсен Я. Веб-дизайн / Я. Нильсен. — С.Пб.: Символ-Плюс, 2003. — 512 с.

О. Ю. ГАПОНОВА,
методист з інформатики ООІУВ.

ПРО ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИКИ В 2009/2010 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Шкільний курс математики в 2009/2010 навчальному році в 10–11-х класах загальноосвітніх навчальних закладів вивчатиметься за програмами, надрукованими у збірнику «Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Навчальні програми для профільного навчання. Програми факультативів, спецкурсів, гуртків. Математика», видавництво «Навчальна книга», Київ, 2003 р. та в науково-методичному журналі «Математика в школі» (№ 4 2002 р., № 6, 7 2004 р., № 6 2005 р.).

Розподіл годин на вивчення окремих розділів, кількість тематичних оцінювань, передбачених навчальними програмами для 10–11-х класів, та методичні рекомендації щодо оцінювання навчальних досягнень учнів надруковано в Інформаційному збірнику МОН № 13–14 2005–2007 рр., та в журналі «Математика в школі» (№ 6 2005–2007 рр.).

Навчання математики в 5–9-х класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2009/2010 навчальному році буде здійснюватися за програмами, надрукованими у збірнику «Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Математика. 5–12 класи», видавництво «Перун», Київ, 2005 р. та в науково-методичному журналі «Математика в школі» (№ 2, 2006 р.).

Методичні рекомендації щодо вивчення математики в 5–8-х класах подано в Інформаційних збірниках МОН № 13–14 2005–2008 рр., в журналі «Математика в школі» (№ 6 2005–2008 рр.), «Математичній газеті» № 6, 7 2006–2008 рр. та методичних рекомендаціях ООІУВ.

У 2009/2010 навчальному році учні 9-х класів вперше навчатимуться за новими навчальними планами і програмами 12-річної школи. В 9-х класах продовжується вивчення

двох математичних курсів: алгебри та геометрії.

9-й клас

Алгебра

(2 год. на тиждень в I семестрі — 32 год, 2 год. на тиждень в II семестрі — 38 год., всього 70 год.)

№ п/п	Назва теми	Кількість годин	Кількість контрольних робіт
I	Нерівності	16	Діагностична + 2
II	Квадратична функція	22	2
III	Елементи прикладної математики	10	1
IV	Числові послідовності	12	1
V	Повторення і систематизація навчального матеріалу	10	1

Геометрія

(2 год. на тиждень в I семестрі — 32 год, 2 год. на тиждень в II семестрі — 38 год., всього 70 год.)

№ п/п	Назва теми	Кількість годин	Кількість контрольних робіт
I	Розв'язування трикутників	16	Діагностична + 2
II	Правильні многокутники	6	1
III	Декартові координати на площині	10	1
IV	Геометричні перетворення	10	1
V	Вектори на площині	10	1
VI	Початкові відомості із стереометрії	8	1
VII	Повторення і систематизація навчального матеріалу	10	1

Навчально-методичне забезпечення вивчення математики в 9-х класах

Вивчення математики в 9-х класах загальноосвітніх навчальних закладів здійснюватиметься за новими підручниками: «Алгебра. 9 клас» (авт.: А. Г. Мерзляк, В. Б. Полонський, М. С. Якір), видавництво «Гімназія»; «Алгебра. 9 клас» (авт.: Г. П. Бевз, В. Г. Бевз), видавництво «Зодіак — ЕКО»; «Алгебра. 9 клас» (авт.: В. Кравчук, М. Підручна, Г. Янченко), видавництво «Підручники і посібники»; «Алгебра. 9 клас» (авт.: Ю. І. Мальований, Г. М. Литвиненко, Г. М. Возняк), видавництво «Навчальна книга — Богдан»; «Геометрія. 9 клас» (авт.: А. Г. Мерзляк, В. Б. Полонський, М. С. Якір), видавництво «Гімназія»; «Геометрія. 9 клас» (авт.: М. І. Бурда, Н. А. Тарасенкова), видавництво «Зодіак — ЕКО»; «Геометрія. 9 клас» (авт.: Г. В. Апостолава), видавництво «Гене́за»; «Геометрія, 9» (авт.: А. П. Єршова, В. В. Голобородько, О. Ф. Крижановський, С. В. Єршова), видавництво «Ранок».

Ці підручники створені у відповідності до Державного стандарту та нових програм з алгебри і геометрії для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів.

Поглиблене вивчення математики

Курс 9-го класу є другим роком поглибленого вивчення математики і водночас випускним роком навчання в основній школі, після якого учень має прийняти рішення щодо способу подальшого навчання: продовження навчання в 10-му класі з поглибленим вивченням математики, вибір іншого напрямку спеціалізації, вступ до навчальних закладів I–II рівнів акредитації за відповідним фахом тощо. Тому учень, який навчається в класі з поглибленим вивченням математики, має постійно оцінювати ступінь свого інтересу до предмета і можливості оволодіння ним з тим, щоб по закінченні 9-го класу зробити свідомий вибір на користь подальшого поглибленого вивчення математики або вивчення в рамках загальноосвітнього курсу.

У відповідності до листа МОН України від 18.02.2008 року № 1/9-83 «Про навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 2008/2009 навчальний рік» робочі плани для 8-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням математики складаються за Типовими навчальними планами, затвердженими наказом МОН України від 18.02.2008 р. № 99.

Навчальний час на поглиблене вивчення математики в 9-х класах формується таким чином: до годин інваріантної складової (рівень стандарту — 4 години) додаються години варіативної складової (4 години). Отже, на алгебру виділяється 5 годин на тиждень, на геометрію — 3 години на тиждень. Решта годин варіативної складової навчального плану (2,5 го-

дини) використовується на вивчення курсів за вибором, факультативів тощо.

Вивчення математики в 9-х класах з поглибленим вивченням здійснюватиметься за новою програмою для 8–9 класів з поглибленим вивченням математики, надрукованою в Інформаційному збірнику МОН України № 16–17 2008 року, науково-методичному журналі «Математика в школі», «Математичній газеті» (№ 6, 2008 рік) та розміщеною на сайті Міністерства освіти і науки України (www.mon.gov.ua).

Програма подана у формі таблиці, яка містить дві частини: зміст навчального матеріалу і вимоги до підготовки учнів.

Програма передбачає можливість різного рівня поглиблення знань під час вивчення матеріалу. У частині «Зміст навчального матеріалу» виокремлено три рівні складності навчального матеріалу: такий, що вивчається в рамках загальноосвітнього курсу; матеріал для поглибленого вивчення (виділений курсивом); додаткові питання і теми (взято в квадратні дужки).

Зазначимо деякі особливості програми.

Складові частини поглибленого вивчення математики органічно включені до загальноосвітнього курсу як його поглиблення, розширення і застосування набутих в основному курсі знань до більшого кола задач, а також розширене вивчення властивостей об'єктів, що вивчаються в основному курсі. Розглядаються додаткові методи для розв'язування задач на базі теоретичного матеріалу, поданого в основному курсі. Зрештою, до поглибленого курсу включено декілька тем, які в загальноосвітньому курсі вивчаються на рівні означень і самих елементарних понять. Це — множини і операції над ними; множини в теорії чисел; основні формули комбінаторики; метод математичної індукції; елементи аналітичної геометрії; застосування векторів і геометричних перетворень до розв'язування задач.

Розподіл годин на вивчення окремих тем та орієнтовна кількість контрольних робіт можуть бути такими:

9-й клас

Алгебра

(5 год. на тиждень в I семестрі — 80 год, 5 год. на тиждень в II семестрі — 95 год., всього 175 год.)

№ п/п	Назва теми	Кількість годин	Кількість контрольних робіт
I	Повторення і систематизація навчального матеріалу	10	Діагностична
II	Доведення нерівностей	15	1
III	Квадратична функція	45	3
IV	Системи рівнянь і нерівностей	33	2
V	Елементи прикладної математики	25	2
VI	Послідовності	32	2
VII	Повторення і систематизація навчального матеріалу	15	1

Геометрія

(3 год. на тиждень в I семестрі — 48 год, 3 год.
на тиждень в II семестрі — 57 год., всього 105 год.)

№ п/п	Назва теми	Кількість годин	Кількість контрольних робіт
I	Повторення і систематизація навчального матеріалу	6	Діагностична
II	Розв'язування трикутників	16	2
III	Правильні многокутники	8	1
IV	Декартові координати на площині	18	2
V	Вектори на площині	19	2
VI	Геометричні перетворення	20	2
VII	Початкові відомості із стереометрії	8	1
VIII	Повторення і систематизація навчального матеріалу	10	1

Навчально-методичне забезпечення поглибленого вивчення математики

Підручники «Алгебра. 9 клас. Для класів з поглибленим вивченням математики», авт.: А. Г. Мерзляк, В. Б. Полонський, М. С. Якір та «Геометрія. 9 клас. Для класів з поглибленим вивченням математики», авт.: А. Г. Мерзляк, В. Б. Полонський, М. С. Якір, видавництво «Гімназія», побудовано за принципом узгодження матеріалу і навчального плану з відповідним матеріалом загальноосвітніх класів; зокрема, основою для написання цих підручників стали відповідні підручники цих самих авторів «Алгебра. 9 клас» та «Геометрія. 9 клас» для загальноосвітніх шкіл.

Спецкурс

«Узагальнення і систематизація знань учнів з математики за курс 11-го класу. Підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання»

Спецкурс викладається українською мовою (1 год. на тиждень).

З метою підвищення ефективності вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах з навчання мовами національних меншин рекомендуємо за рахунок варіативної складової використати 1 годину на тиждень на вивчення математики українською мовою.

Для успішного оволодіння учнями специфічною математичною термінологією українською мовою рекомендуємо на кожному уроці математики користуватися тлумачним словником для розуміння та перекладу нових термінів.

Орієнтовна програма спецкурсу

(1 год. на тиждень. Всього 35 год. на рік)

Пояснювальна записка

Задачі курсу:

• Узагальнити та систематизувати базові знання учнів з математики українською мовою.

• Сприяти формуванню знань та умінь учнів, необхідних для більш поглибленого вивчення окремих тем українською мовою.

• Надати вчителю можливість здійснювати навчання українською мовою, що сприяє всебічній математичній підготовці учнів до зовнішнього незалежного оцінювання знань.

Після вивчення курсу **учні повинні знати:**

— математичні означення, поняття і терміни українською мовою;

— прийоми ефективного вирішення відповідних завдань зовнішнього незалежного оцінювання знань.

Учні повинні вміти:

— розв'язувати базові задачі та письмово оформлювати їх розв'язок українською мовою;

— розв'язувати і досліджувати завдання достатнього та високого рівнів складності і записувати розв'язок цих завдань українською мовою;

— вміти грамотно відповідати українською мовою на запитання шкільного курсу математики.

Алгебра та початки аналізу

(0,5 год. на тиждень, 18 год. на рік)

Модуль дійсного числа (1 год.).

Похідна та її застосування (4 год.).

Означення похідної функції в точці, її механічний і геометричний зміст. Таблиця похідних елементарних функцій. Похідна суми, добутку, частки функцій. Похідна складеної функції. Достатня умова зростання та спадання функцій, екстремуми функцій. Найбільше та найменше значення функції на заданому відрізку. Дослідження функції за допомогою похідної та побудова графіків функцій.

Інтеграл та його застосування (3 год.).

Первісна і невизначений інтеграл. Таблиця первісних. Правила знаходження первісних. Визначений інтеграл. Формула Ньютона-Лейбніца. Застосування інтеграла до обчислення площ та об'ємів геометричних фігур, прикладні задачі.

Елементи комбінаторики (2 год.).

Множина та її елементи. Числові множини. Перестановки, розміщення, комбінації, біном Ньютона. Розв'язування комбінаторних задач. Початки теорії ймовірностей (3 год.).

Класична ймовірність подій. Теореми додавання і множення для обчислення ймовірностей подій. Ймовірність здійснення принаймні однієї з незалежних подій. Статистична ймовірність, закон великих чисел.

Вступ до статистики (1 год.).

Статистичний розподіл, точковий та інтервальный розподіл частот. Полігон та гістограма, мода і медіана. Середнє значення.

Узагальнене повторення курсу алгебри та початків аналізу і підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання (4 год.).

Геометрія

(0,5 год. на тиждень, 17 год. на рік)

Многогранники (4 год.).

Двогранні кути. Лінійний кут двогранного

кута. Многогранник та його елементи. Паралелепіед, призма і піраміда. Перерізи многогранників, їх побудова. Площі бічної та повної поверхонь призми і піраміди.

Тіла обертання (3 год.).

Циліндр і конус. Перерізи циліндра і конуса (осьові та паралельні основи). Вписані й описані призми та піраміди. Куля і сфера. Перерізи кулі площиною. Дотична площина до сфери.

Об'єми тіл (3 год.).

Об'єми многогранників: паралелепіеда, призми, піраміди. Об'єми тіл обертання: циліндра, конуса, кулі.

Площі поверхонь тіл обертання (2 год.).

Площі бічної та повної поверхонь циліндра і конуса. Площа сфери.

Комбінації геометричних тіл (2 год.).

Вписані й описані многогранники і тіла обертання. Розв'язування задач на комбінацію просторових фігур.

Узагальнене повторення курсу геометрії та підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання (3 год.).

Література

1. Нелін Є. П. Алгебра і початки аналізу. 11 клас / Є. П. Нелін. — Х.: Світ дитинства, 2006. — 416 с.
2. Шкіль М. І. Алгебра і початки аналізу. 10–11 клас / М. І. Шкіль, З. І. Слєпкань, О. С. Дубінчук. — К.: Зодіак-Еко, 1996. — 607 с.
3. Тадеєв В. О. Геометрія. 11 клас / В. О. Тадеєв. — Тернопіль: Навч. кн. — Богдан, 2003. — 483 с.
4. Бродський Я. С. Математика: тести для самостійної роботи та контролю знань. 10–11 класи / Я. С. Бродський, О. Л. Павлов. — Тернопіль: Навч. кн. — Богдан, 2002.
5. Погорелов О. В. Геометрія / О. В. Погорелов. — К.: Освіта, 2003.

В. В. ГРІНЧУК,

зав. науково-методичною лабораторією математики та інформатики ООІУВ.

ВІДПОВІДНІСТЬ РІВНЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ВИПУСКНИКІВ 11-ГО КЛАСУ ДЕРЖАВНИМ ВИМОГАМ ЩОДО МАТЕМАТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ (за результатами виконання учнями завдань 3-ї частини зовнішнього незалежного оцінювання 2009 року)

Основна мета навчання математики в середніх загальноосвітніх навчальних закладах визначена Державним стандартом базової і повної середньої освіти в галузі «Математика», державною програмою з математики і передбачає:

- Оволодіння учнями системою математичних знань, навичок та умінь, необхідних в повсякденному житті та майбутній трудовій діяльності, достатніх для успішного оволодіння іншими освітніми галузями знань і забезпечення неперервної освіти.

- Формування в учнів наукового світогляду, уявлень про ідеї та методи математики, її роль у пізнанні дійсності.

- Інтелектуальний розвиток особистості, передусім розвиток в учнів логічного мислення і просторової уяви, алгоритмічної, інформаційної та графічної культури, пам'яті, уваги, інтуїції.

- Економічне, екологічне, естетичне, громадянське виховання та формування позитивних рис особистості.

Зовнішнє незалежне оцінювання. Його мета:

1. Перевірити відповідність знань, умінь і навичок учнів програмовим вимогам.

2. Виявити та оцінити рівень навчальних досягнень учнів.

3. Визначити ступінь підготовленості випускників загальноосвітніх навчальних за-

кладів до подальшого навчання у вищих навчальних закладах.

Програмові вимоги та тестові завдання зовнішнього незалежного оцінювання повністю відповідають державній програмі з математики.

У тесті запропоновано 20 завдань з вибором однієї правильної відповіді, що потребує від учнів стандартного використання програмового матеріалу. Успішне розв'язання цих завдань дає змогу зробити висновок про початковий та середній рівень навчальних досягнень учнів.

10 завдань тесту — завдання відкритої форми з короткою відповіддю. При виконанні цих завдань учні мають показати вміння використовувати набуті знання в нових або незнайомих для них ситуаціях. Успішне розв'язування цих завдань дозволяє зробити висновок про достатній рівень навчальних досягнень.

3 завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю — це завдання високого рівня складності на застосування програмового матеріалу в нестандартних ситуаціях. Учні повинні вміти застосовувати знання до розв'язування таких завдань з обґрунтуванням основних етапів розв'язання.

Для комп'ютерної перевірки I та II частини тесту відповідь учень записує на бланку А. Розв'язування завдань високого рівня (частина 3) з обґрунтуванням записує на бланку Б.

Частина 3 тесту оцінюється згідно зі схемами, які затверджені на засіданні екзаменацій-

ної комісії УЦОЯО, екзаменаційною комісією у пункті перевірки відповідно до наказу УЦОЯО від 24.04.09 року № 37.

ВІДКРИТА ЧАСТИНА ТЕСТУ ЗНО 2009 РОКУ З МАТЕМАТИКИ

31. Радіус основи конуса R , твірна нахилена до площини основи під кутом α . Через вершину конуса проведено площину під кутом ϕ до його висоти. Ця площина перетинає основу конуса по хорді. Знайдіть площу утвореного перерізу.

Розв'язання. Нехай B — вершина конуса, O — центр його основи. Тоді BO — висота конуса. Проведена площина перетинає основу конуса по хорді AC , а бічну поверхню — по твірних AB і CB . Перерізом конуса є рівнобедрений трикутник ABC ($AB = CB$). Знайдемо його площу S . За умовою задачі $AO = CO = R$. Твірна BC є похилою, проведеною з точки B до площини основи конуса, OC — її проекція на цю площину. Тому $\angle BCO$ — кут нахилу твірної BC до площини основи конуса. За умовою задачі $\angle BCO = \alpha$.

Обґрунтуємо положення кута між висотою BO конуса і площиною перерізу. Проведемо $BM \perp AC$. Тоді за теоремою про три перпендикуляри $OM \perp AC$ з точки O опустимо перпендикуляр OP на BM . Доведемо, що $OP \perp (ABC)$. Оскільки $AC \perp OM$ і $AC \perp BM$, то за ознакою перпендикулярності прямої і площини $AC \perp (OBM)$. Площина (ABC) проходить через пряму AC , що перпендикулярна до площини (OBM) . Тому за ознакою перпендикулярності площин $(ABC) \perp (OBM)$. Оскільки пряма OP лежить у площині (OBM) і перпендикулярна до прямої перетину площин (OBM) і (ABC) , то $OP \perp (ABC)$. Тоді відрізок BP є проекцією висоти BO на площину (ABC) , а, отже, $\angle OBP$ — кут між висотою BO і площиною перерізу. За умовою задачі $\angle OBP = \phi$.

З трикутника BOC ($\angle O = 90^\circ$):

$$BO = CO \operatorname{tg} \angle BCO = R \operatorname{tg} \alpha$$

З прямокутного трикутника BOM :

$$BM = \frac{BO}{\cos \angle OBM} = \frac{R \operatorname{tg} \alpha}{\cos \phi},$$

$$MO = BO \operatorname{tg} \angle OBM = R \operatorname{tg} \alpha \operatorname{tg} \phi$$

З трикутника OMC ($\angle M = 90^\circ$):

$$\begin{aligned} MC &= \sqrt{CO^2 - MO^2} = \sqrt{R^2 - R^2 \operatorname{tg}^2 \alpha \operatorname{tg}^2 \phi} = \\ &= R \sqrt{1 - \operatorname{tg}^2 \alpha \operatorname{tg}^2 \phi} \end{aligned}$$

Оскільки трикутник ABC рівнобедрений і BM — його висота, то BM — медіаною цього трикутника. Тому $MC = \frac{1}{2} AC$.

Отже,

$$S = \frac{1}{2} AC \cdot BM = MC \cdot BM = \frac{R^2 \operatorname{tg} \alpha \sqrt{1 - \operatorname{tg}^2 \alpha \operatorname{tg}^2 \phi}}{\cos \phi}.$$

Відповідь: $\frac{R^2 \operatorname{tg} \alpha \sqrt{1 - \operatorname{tg}^2 \alpha \operatorname{tg}^2 \phi}}{\cos \phi}$.

Типові помилки.

1. Неправильне зображення конуса на площині рисунку (невиконання правил паралельного проектування).

2. Відсутність грамотного обґрунтування побудови кутів між твірною та площиною основи конуса (кут α), між висотою та площиною перерізу (кут ϕ).

3. Помилки при використанні співвідношень між сторонами та кутами прямокутного трикутника.

4. Арифметичні помилки.

5. Помилки в тотожних перетвореннях виразів, що містять тригонометричні функції.

32. Задано функції $f(x) = x^2 + 1$ і $g(x) = 7 - x$.

1. Знайдіть абсциси точок перетину графіків функцій $f(x)$ і $g(x)$.

У прямокутній системі координат зобразіть фігуру, обмежену цими графіками.

2. Обчисліть площу фігури, обмеженої графіками функцій $f(x)$ і $g(x)$.

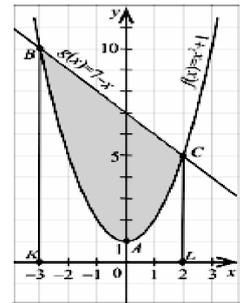
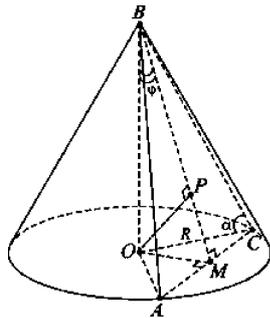
Розв'язання. 1. Для того, щоб знайти абсциси точок перетину графіків заданих функцій, розв'яжемо рівняння $f(x) = g(x)$:

$$x^2 + 1 = 7 - x, \quad x^2 + x - 6 = 0, \quad \begin{cases} x = -3 \\ x = 2 \end{cases}.$$

У прямокутній системі координат зобразимо фігуру, обмежену графіками функцій $f(x) = x^2 + 1$ і $g(x) = 7 - x$. Графіком функції $f(x) = x^2 + 1$ є парабола, вершина якої знаходиться в точці $(0; 1)$. Вітки параболи направлені вгору. Графіком функції $g(x) = 7 - x$ є пряма. ABC — фігура, обмежена графіками функцій $f(x)$ і $g(x)$ (див. рис.).

2. *1 спосіб.* Обчислимо площу S фігури ABC :

$$\begin{aligned} S &= \int_{-3}^2 (7 - x - (x^2 + 1)) dx = \int_{-3}^2 (6 - x - x^2) dx = \left(6x - \frac{x^2}{2} - \frac{x^3}{3} \right) \Big|_{-3}^2 = \\ &= \left(6 \cdot 2 - \frac{2^2}{2} - \frac{2^3}{3} \right) - \left(6 \cdot (-3) - \frac{(-3)^2}{2} - \frac{(-3)^3}{3} \right) = \\ &= 12 - 2 - \frac{8}{3} + 18 + \frac{9}{2} - 9 = 19 + \frac{9}{2} - \frac{8}{3} = 20 \frac{5}{6} \text{ (кв. од.)} \end{aligned}$$

II спосіб: $S = S_{KBCL} - S_{KBAC}$, де $KBCL$ — трапеція. Знайдемо її площу.

$$S_{KBLC} = \frac{CL+BK}{2} \cdot LK = \frac{5+10}{2} \cdot 5 = \frac{75}{2} \text{ (кв. од.)}$$

$$S_{KBACL} = \int_{-3}^2 (x^2+1)dx = \left(\frac{x^3}{3} + x \right) \Big|_{-3}^2 = \left(\frac{2^3}{3} + 2 \right) - \left(\frac{(-3)^3}{3} - 3 \right) = \frac{8}{3} = 2 \frac{2}{3} = 2 \frac{2}{3} = \frac{50}{3}$$

Отже, $S = \frac{75}{2} - \frac{50}{3} = 20 \frac{5}{6}$ (кв. од.).

Відповідь: 1. -3 ; 2.

2. $20 \frac{5}{6}$ (кв. од.)

Типові помилки.

1. Неправильна побудова відповідних графіків функцій.

2. Неправильне знаходження границь інтегрування.

3. Відсутність позначення тієї частини фігури, площу якої необхідно обчислити.

4. Помилки в запису формули для обчислення площі фігури (невірний порядок в запису подинтегральної функції, відсутність dx під знаком інтегралу).

5. Помилки при знаходженні первісної (відсутність дужок, невірне розташування знаків подвійної підстановки).

6. Арифметичні помилки в обчислювальній частині завдання (переведення звичайного дробу в мішане число).

33. Розв'яжіть нерівність:

$$2\sqrt{x^2-6x+9} - \sqrt{(x-1)^2+4x} \leq x.$$

Розв'язання.

$$2\sqrt{x^2-6x+9} - \sqrt{(x-1)^2+4x} \leq x.$$

$$2\sqrt{x^2-6x+9} - \sqrt{x^2+2x+1} \leq x;$$

$$2\sqrt{(x-3)^2} - \sqrt{(x+1)^2} \leq x;$$

$$2|x-3| - |x+1| \leq x. \quad (1)$$

Область допустимих значень (ОДЗ) нерівності (1), а, отже, і заданої нерівності, є множина всіх дійсних чисел. Розв'яжемо нерівність (1).

Знайдемо нулі виразів, що містяться під знаками модулів:

$$x - 3 = 0, x = 3; x + 1 = 0; x = -1.$$

Точки $x = -1$ і $x = 3$ розбивають ОДЗ нерівності (1) на проміжки $(-\infty; -1)$, $[-1; 3)$, $[3; +\infty)$. Розв'яжемо нерівність (1) на кожному з цих проміжків.

I. $x \in (-\infty; -1)$. Тоді нерівність (1) набуває вигляду $2 \cdot (-x+3) - (-x-1) \leq x$, звідки

$-2x+6+x+1 \leq x$, $x \geq 3,5$, $x \in [3,5; +\infty)$. Оскільки жодне число x з проміжку $[3,5; +\infty)$ не належить проміжку $(-\infty; -1)$, то на проміжку $(-\infty; -1)$ нерівність (1) розв'язків не має.

II. $x \in [-1; 3)$. Тоді нерівність (1) набуває вигляду $2 \cdot (-x+3) - (x+1) \leq x$, звідки

$-2x+6-x-1 \leq x$, $x \geq 1,25$, $x \in [1,25; +\infty)$. Серед чисел $x \in [1,25; +\infty)$ проміжку $[-1; 3)$ належать лише числа $x \in [1,25; 3)$. Отже $[1,25; 3)$ — множина розв'язків нерівності (1) на проміжку $[-1; 3)$.

III. $x \in [3; +\infty)$. Тоді нерівність (1) набуває вигляду $2 \cdot (x-3) - (x+1) \leq x$, звідки

$2x-6-x-1 \leq x$, $0x \leq 7$, $x \in (-\infty; +\infty)$. Серед чисел $x \in (-\infty; +\infty)$ проміжку $[3; +\infty)$ належать лише числа $x \in [3; +\infty)$. Отже $[3; +\infty)$ — множина розв'язків нерівності (1) на проміжку $[3; +\infty)$.

Об'єднуючи знайдені розв'язки, одержимо множину $[1,25; +\infty)$, яка є множиною розв'язків нерівності (1), а, отже, і множиною розв'язків заданої нерівності.

Відповідь: $[1,25; +\infty)$.

Другий спосіб розв'язування завдання 33.

$$2\sqrt{x^2-6x+9} - \sqrt{(x-1)^2+4x} \leq x \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow 2\sqrt{x^2-6x+9} \leq x + \sqrt{x^2+2x+1} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow \begin{cases} (2\sqrt{x^2-6x+9})^2 \leq (x + \sqrt{x^2+2x+1})^2, \\ x^2 - 6x + 9 \geq 0, \\ x + \sqrt{x^2+2x+1} \geq 0, \end{cases} \quad (*) \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow \begin{cases} 4(x^2-6x+9) \leq x^2 + 2x\sqrt{x^2+2x+1} + x^2 + 2x + 1, \\ x \in (-\infty; +\infty), \\ x + \sqrt{(x+1)^2} \geq 0, \end{cases} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow \begin{cases} 2x^2 - 26x + 35 \leq 2x|x+1|, \quad (I) \\ x + |x+1| \geq 0. \quad (II) \end{cases} (**)$$

Розв'яжемо нерівність I:

а) $x \in (-\infty; -1)$:

$$2x^2 - 26x + 35 \leq 2x(-x-1) \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow 4x^2 - 24x + 35 \leq 0 \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow x \in [2,5; 3,5] \Rightarrow x \in \emptyset$$

б) $x \in [-1; +\infty)$:

$$2x^2 - 26x + 35 \leq 2x(x+1) \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow -28x \leq -35 \Leftrightarrow x \geq \frac{5}{4} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow x \in [1,25; +\infty) \Rightarrow [1,25; +\infty)$$

— множина розв'язків нерівності I на проміжку $[-1; +\infty)$.

Враховуючи, що на проміжку $(-\infty; -1)$ нерівність I розв'язків не має, маємо таку множину розв'язків нерівності I: $[1,25; +\infty)$.

Розв'яжемо нерівність II:

а) $x \in (-\infty; -1)$:

$$x - x - 1 \geq 0 \Leftrightarrow -1 \geq 0 \Leftrightarrow x \in \emptyset.$$

Отже, на проміжку $(-\infty; -1)$ нерівність II розв'язків не має.

б) $x \in [-1; +\infty)$:

$$x + x + 1 \geq 0 \Leftrightarrow x \in [-0,5; +\infty) \Rightarrow [-0,5; +\infty)$$

— множина розв'язків нерівності II на проміжку $[-1; +\infty)$.

Враховуючи, що на проміжку $(-\infty; -1)$ нерівність II розв'язків не має, маємо таку множину розв'язків нерівності II: $[-0,5; +\infty)$.

Отже, система (***) рівносильна системі

$$\begin{cases} x \in [1,25; +\infty), \\ x \in [-0,5; +\infty), \end{cases}$$

звідки $x \in [1,25; +\infty)$.

Відповідь: $[1,25; +\infty)$.

Типові помилки.

1. При піднесенні до квадрату обох частин ірраціональної нерівності як рівносильного перетворення.

2. При використанні формул скороченого множення.

3. При використанні тотожності $\sqrt{x^2} = |x|$ учнями не враховується знак модуля.

4. Розв'язуючи нерівність на проміжках, учні із знайденої множини розв'язків не відбирають ті значення, що належать відповідному проміжку.

5. Учні не зводять множини розв'язків на проміжках у загальну відповідь.

6. Невірно розв'язуються квадратичні нерівності при знаходженні ОДЗ.

7. При розв'язуванні лінійних нерівностей не змінюється знак нерівності при діленні на від'ємне число.

8. Допускаються арифметичні помилки при піднесенні до квадрату, приведенні подібних доданків.

Слід відзначити, що при перевірці третьої частини ЗНО екзаменаційної роботи 76 % робіт учнів, які не отримали жодного балу. З них 43 % — чисті бланки, 33 % — оцінені відповідно до критеріїв у 0 балів. Таким чином, більшість випускників шкіл засвоїли програму з математики на середньому рівні.

Рекомендації РМК, керівникам методичних об'єднань вчителів математики щодо підвищення рівня знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів

1. Не серпневих засіданнях методичних об'єднань вчителів математики проаналізувати типові помилки, які були допущені випускниками шкіл 2008/2009 навчального року та розробити заходи щодо підвищення рівня знань учнів старшої школи.

2. Здійснювати постійний контроль за якістю виконання навчальних планів і програм з математики в навчальних закладах області.

3. Постійно аналізувати рівень знань учнів, знаходити причини низького рівня знань, проводити корекцію знань учнів.

4. Викладачам математики, які працюють в 9-х і 11-х класах, адміністраціям шкіл звернути увагу на недостатньо сформовані вміння учнів розв'язувати задачі достатнього та високого рівнів. Протягом всього навчального року здійснювати корекцію знань учнів навчального матеріалу.

5. Забезпечити належний методичний рівень викладання математики, застосовуючи інноваційні технології, ефективні форми та методи для розвитку творчих здібностей школярів.

6. Для учнів 9, 10, 11-х класів обов'язково планувати проведення спецкурсів, факультативів для тих з них, які будуть вступати у вищі навчальні заклади і будуть писати ЗНО з математики, особливо для класів гуманітарного профілю.

В. В. ГРІНЧУК,

зав. науково-методичною лабораторією математики та інформатики.

АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ 8-Х КЛАСІВ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ АЛГЕБРИ ТА ГЕОМЕТРІЇ ЗА НОВОЮ 12-РІЧНОЮ ПРОГРАМОЮ

Реформування системи освіти в Україні обумовило не тільки перегляд діючих шкільних навчальних програм і внесення змін до традиційної системи контролю результатів навчання. Розуміння функціонального контролю тільки як засобу констатації результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів вже не відповідає сучасним вимогам до навчання. Одним із можливих шляхів його удосконалення, а також забезпечення неперервності математичної освіти, є обов'язкове проведення корекції знань і вмінь, яка повинна здійснюватися на основі певної інформації про реальний стан навчальних досягнень учнів. Засобом одержання такої інформації є моніторинг, але моніторинг не як сама ціль, а контроль заради створення інформаційного підґрунтя для подальшого аналізу отриманих при цьому результатів, на основі яких і буде здійснюватися подальша корекція результатів навчання. Четвертий навчальний рік (2005–2009) лабораторія математики та інформатики ООІУВ на підставі наказів управління освіти і наукової діяльності Одеської облдержадміністрації проводить моніторингові дослідження знань, умінь та навичок учнів загальноосвітніх навчальних закладів Одеської області, які з 2005 року почали вивчати курс математики базової школи за новими програмами з 5-го класу. Так, в цьому навчальному році (2008–2009) моніторинговим дослідженням з математики підлягали знання учнів 8-х класів шкіл Одеської області. Дослідження проводилися на початку II семестру (20–21 січня) та в кінці навчального року (20–21 травня).

Завдання для моніторингу були розроблені згідно з діючою Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів з математики 2005 року видання. Кожна контрольна робота моніторингу (алгебра і геометрія) мала два варіанти по дев'ять різнорівневих завдань в кожному. Перші шість завдань подані у вигляді тестів з вибором лише однієї правильної відповіді. Ці завдання спрямовані на перевірку розуміння вивченого навчального матеріалу, вміння застосовувати його для розв'язування нескладних завдань. За умови повного та правильного виконання цієї частини роботи учень отримує максимально 6 балів. Сьоме та восьме завдання є завданнями достатнього рівня складності; їх виконання спрямовано не лише на застосування стандартних алгоритмів розв'язування, а й вміння використовувати свої знання навчального матеріалу в нестандартних ситуаціях. Повне та правильне виконання перших восьми завдань передбачає отримання учнем за свою роботу максимально 9 балів. Останнє дев'яте завдання є завданням високого рівня складності, творчого характеру, його

правильне виконання додає учневі ще три бали. Таким чином, учень, який правильно виконав всю контрольну роботу отримує максимально 12 балів.

У моніторингових дослідженнях з алгебри взяли участь 23 783 учня 8-х класів та 23 674 учня тих самих класів виконували моніторингову роботу з геометрії.

Розглянемо результати моніторингової роботи з алгебри.

Учням були запропоновані завдання на перевірку їх знань з наступних розділів навчального матеріалу курсу алгебри 8-го класу — «Квадратні корені. Дійсні числа», «Квадратні рівняння», а також узагальнене повторення курсу алгебри 8-го класу.

В табл. 1 наведено виконання завдань моніторингу з алгебри (у відсотках):

Таблиця 1

№	Тема завдання з алгебри	Кількість учнів, які виконували дане завдання			
		Райони області	Міста області	м. Одеса	Всього по обл.
		13 322	2947	7514	23 783
1°	Властивості квадратного кореня	97,5%	98,5%	98%	98%
2°	Властивості функції $y = \sqrt{x}$	86,4%	89,7%	85,7%	85,4%
3°	Узагальнене повторення	91,8%	93,9%	90,5%	90,5%
4°	Порівняння алгебраїчних виразів	87,2%	92,2%	88,4%	89,5%
5°	Квадратне рівняння	90,7%	93,2%	88,7%	90,8%
6°	Рівняння, що зводяться до квадратних	76,6%	76,6%	73,1%	78%
7•	Властивості квадратного кореня	58,2%	67,1%	60%	61,8%
8•	Текстова задача	38,5%	46,5%	38,8%	41,3%
9*	Завдання підвищеного рівня складності	16,7%	21,1%	16,9%	18,3%

Якість виконання моніторингової роботи з алгебри становить:

- по школах районів області — 49,4 %;
- по школах міст області — 49,3 %;
- по школах міста Одеси — 52,5 %.

Всього по школах області якість виконання завдань моніторингу з алгебри учнями 8-го класу становить 50,4 %.

При цьому відсоток якості виконання завдань високого рівня складає 24,2 %, середнього-достатнього рівнів — 49,1 % та лише середнього — 26,6 %.

Загальний розподіл успішності учнів з алгебри за рівнями оцінювання в I та II півріччі відображено в табл. 2.

Таблиця 2

Рівні оцінювання знань учнів	Високий (10–12 балів)		Достатній (7–9 балів)		Середній (4–6 балів)		Низький (1–3 бали)	
	I	II	I	II	I	II	I	II
Півріччя								
Райони області 13 322 учн.	2,7	6,4	30,5	31,7	53,4	49,6	13,1	11,8
Міста області 2947 учн.	4	7,8	33,9	32,4	53,3	50,6	8,8	9,1
м. Одеса 7514 учн.	2,8	7,6	32,4	35	54,8	48,6	10	7,4
Всього по області 23 783 учн.	3,1	7,3	32,3	33	53,8	49,6	10,6	9,4

Середній бал успішності учнів з алгебри серед восьмикласників становить:

- по районах області — 5,9,
- по містах області — 6,0,
- по м. Одесі — 6,3,
- по області — 6,05.

Нижче за середній бал рівень знань показали учні Арцизького (5,6), Балтського, Комінтернівського, Ізмаїльського (5,7), Красноокнянського (5,5), Татарбунарського (5,4) районів області, м. Южного (4,9). Краще виконали моніторингові завдання учні Березівського (6,7), Миколаївського, Савранського (6,5), Кілійського, Тарутинського (6,4) районів області, м. Котовська (7,0), м. Білгорода-Дністровського (6,5), Київського району м. Одеси.

Аналіз результатів виконання моніторингу показує, що в своїй більшості учні засвоїли програмний матеріал, можуть використовувати його при розв'язуванні завдань. Основні труднощі в учнів 8-го класу виникли при розв'язуванні завдань на порівняння виразів, перетворення формул, досліджування властивостей функцій, розв'язування та досліджування квадратних рівнянь. Недостатньо уваги на уроках приділяється розвитку логічного мислення учнів, проведенню аналізу текстової задачі з подальшим її розв'язуванням, формуванню вміння застосовувати набуті знання при розв'язуванні завдань прикладної спрямованості. Тематика завдань моніторингу з геометрії 8-го класу охоплювала всі передбачені навчальною програмою теми.

Детальна тематика завдань та їх виконання учнями відображено в табл. 3.

Якість виконання моніторингової роботи з геометрії становить:

- по школах районів області — 49,2 %;
- по школах міст області — 49,4 %;
- по школах міста Одеси — 51,7 %.

Всього по школах області якість виконання завдань моніторингу з геометрії учнями 8-го класу становить 50,1 %.

Таблиця 3

№	Тема завдання з геометрії	Кількість учнів, які виконували дане завдання			
		Райони області	Міста області	м. Одеса	Всього по обл.
		13 304	2918	7452	23 674
1°	Властивості сторін та кутів прямокутного трикутника	91%	93%	92%	91%
2°	Властивості перпендикуляра та похилої	90,8%	93,7%	92,2%	92,2%
3°	Співвідношення між елементами прямокутного трикутника	89,6%	95,5%	91,7%	92,2%
4°	Властивості вписаного кута	92,9%	95,7%	93,1%	92,9%
5°	Основні тригонометричні тотожності	87,9%	87,9%	85,7%	86,5%
6°	Многокутники. Теорема Піфагора	85,6%	85,6%	80,5%	82,4%
7•	Задача на узагальнення знань	50%	64,1%	51,9%	55,3%
8•	Задача на узагальнення знань	29,4%	31,5%	26,8%	29,2%
9*	Завдання підвищеного рівня складності	12,6%	10,9%	11,1%	11,5%

При цьому відсоток якості виконання завдань високого рівня складає 16,7 %, середньо-достатнього рівнів — 48,4 % та лише середнього — 34,8 %.

Загальний розподіл успішності учнів 8-го класів з геометрії за рівнями оцінювання відображено в табл. 4 за I та II півріччя.

Таблиця 4

Рівні оцінювання знань учнів	Високий (10–12 балів)		Достатній (7–9 балів)		Середній (4–6 балів)		Низький (1–3 бали)	
	I	II	I	II	I	II	I	II
Півріччя								
Райони області 13 304 учн.	5,9	5,9	31,6	32	51	54,2	11	10,9
Міста області 2918 учн.	5,1	3,8	33,3	31,9	54,1	54,6	7,5	7,5
м. Одеса 7452 учн.	5,3	5,9	35	34,3	53	52,2	6,6	7,9
Всього по області 23 674 учн.	5,4	5,2	33,3	32,7	52,7	53,6	8,3	8,8

Середній бал навчальних досягнень учнів з геометрії становить:

- по районах області — 5,9,
- по містах області — 5,9,
- по м. Одесі — 6,2,
- по області — 6,0.

Нижче за середній бал рівень знань показали учні Арцизького (5,5), Балтського (5,6), Комінтернівського (5,4), Красноокнянського

(4,8), Татарбунарського (5,6) районів області, м. Южного (4,3). Краще виконали моніторингові завдання учні Березівського (6,7), Миколаївського (6,5), Савранського (6,5), Тарутинського (6,4) районів області, м. Котовська (6,9), Суворовського району м. Одеси (6,5). Аналіз завдань моніторингу з геометрії показав, що в своїй більшості учні засвоїли програмний матеріал, можуть його використовувати при розв'язуванні задач. Разом з тим, були допущені помилки при виконанні завдань на використання властивостей співвідношення між сторонами та кутами прямокутного трикутника, теореми Піфагора, подібності трикутників, властивостей чотирикутників, допущені помилки при обчисленнях.

Моніторингові дослідження знань учнів з математики за час їх навчання в 5–8-х класах показують, що їх знання в своїй більшості не перевищують середнього рівня навчальних досягнень.

Навчальні досягнення учнів Одеської області, які першими почали навчатися за новими (12-річними програмами), за роками їх навчання подано у табл. 5.

Таблиця 5

	5 клас 2005/2006	6 клас 2006/2007	7 клас 2007/2008	8 клас 2008/2009
Математика	6,4	6,0	—	—
Алгебра	—	—	6,2	6,0
Геометрія	—	—	6,1	6,0

Аналізуючи результати моніторингу, приходимо до висновку, що деякі теми навчального матеріалу, які в наступних класах набувають свого розширення, якщо недостатньо засвоєні в попередньому класі, то й в наступному також недостатньо засвоюються. Наприклад, не належне засвоєння арифметичних дій над звичайними та десятковими дробами приводить до подальшого недостатнього розуміння та засвоєння дій з раціональними дробами, розв'язування раціональних рівнянь тощо. Це означає, що програмний матеріал вивчається, але не завжди після підведення підсумків вивчення теми у вигляді тематичного оцінювання здійснюється аналіз помилок та подальша корекція знань учнів або здійснюється формально.

При вивченні кожної теми вчитель здійснює поточну перевірку навчальних досягнень учнів у вигляді усних та письмових опитувань, у вигляді самостійних, контрольних, тестових і залікових робіт. При цьому, якщо результати проведеної перевірки вчитель озвучує перед учнями, аналізує, то на проведення корекції даних результатів навчання йому не завжди вистачає часу, а інколи й бажання.

Доцільно проводити корекцію знань після детального аналізу результатів вивченого матеріалу, передбачаючи час для розгляду зав-

дань, в яких були допущені помилки. Ця робота виконується в робочих або окремих зошитах на уроці, після уроків або у вигляді додаткового домашнього завдання, з обов'язковою подальшою їх перевіркою. Цю роботу можна проводити як з учнями всього класу, так і диференційовано.

Моніторингові дослідження показали, що в цілому програма та підручники, за якими навчаються учні 8-х класів, відповідають вимогам Державного стандарту базової школи. Складність та обсяг навчального матеріалу дозволяють забезпечити належне оволодіння учнями знань з алгебри та геометрії на різних рівнях навчальних досягнень. Значна частина учнів 8-х класів засвоїла програмний матеріал на рівні стандартів, вміє застосовувати його при розв'язуванні завдань середнього та достатнього рівнів складності.

Причинами цього є:

— недостатній рівень сформованості в учнів алгоритмічних навичок та використання їх для розв'язування типових завдань;

— невміння учнів уважно читати та аналізувати умови запропонованого завдання, побудови рисунку або графіку з подальшим вибором розв'язку;

— низький рівень сформованості елементів логічного та абстрактного мислення, вміння використовувати набуті знання в нестандартних ситуаціях;

— недостатня увага з боку вчителів до корекції знань учнів та розв'язування завдань високого рівня складності.

Радимо:

— районним і міським методичним службам звертати особливу увагу на викладання математики в 5–9-х класах за новою програмою та новими підручниками з метою надання допомоги вчителям, які працюють в цих класах;

— на серпневих засіданнях районних і шкільних методичних об'єднань, семінарах, засіданнях творчих груп вчителів математики проаналізувати результати моніторингових досліджень знань учнів 8-х класів з алгебри і геометрії, виявити причини низької результативності та визначити заходи для подальшого підвищення рівня знань учнів; здійснювати планування корекції знань учнів після поточного та тематичного контролю;

— вчителям математики забезпечити належний методичний рівень викладання предмета, застосовуючи ефективні форми та методи для розвитку логічного мислення, творчих здібностей учнів; звернути увагу на недоліки в системі перевірки та корекції знань учнів з математики, особливу увагу приділити роботі з обдарованими дітьми.

В. Ю. ПОТЬОМКІНА,

методист лабораторії математики та інформатики ООІУВ.

ЗМІСТ І ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ УЧНІВ

XXI століття потребує реформування змісту середньої освіти в аспекті поетапного аналізу навчального матеріалу, всебічного виховання учнів, комп'ютерного навчання, формування критичного мислення учнів і об'єктивного оцінювання рівня їх знань.

Поетапний аналіз навчального матеріалу і результатів навчання. Поетапний аналіз педагогічних явищ був започатковий в другій половині XX століття. Зміст його полягає в тому, що навчальний матеріал параграфу підручника, теми чи розділу курсу ділиться на порції — елементи, які в певних умовах і за певної мети перевірки повинні бути найменшими. Подальший розподіл на елементи неможливий або недоцільний. Для здійснення відбору навчального матеріалу для перевірки ми пропонуємо наступну послідовність дій: розчленування на найменші одиниці інформації (елементи) змісту теми, обраної для перевірки; аналіз змісту цілого курсу, до якого входить дана тема, з метою виявлення повторюваності виділених елементів; аналіз змісту курсу, який вивчатиметься в наступних класах, де вивчення базується на засвоєнні матеріалу, вибраного для перевірки засвоєння теми; вивчення основних елементів змісту теми.

Критерії значущості елементів:

— повторюваність (як часто в процесі вивчення теми і курсу учні працюють з цим елементом; чим частіше учні «зустрічаються» з ним, тим важливіше необхідний елемент і значення його оцінюються більш високим балом);
— належність елементу до певного структурного об'єкта — важливість елементу (до найбільш важливих та високо оцінюваних елементів належать теорії, закони, основні фізичні поняття, методи, світоглядні проблеми).

При перевірці з урахуванням критеріїв значущості елементів ми використовуємо завдання, за допомогою яких можна виявити знання та вміння чотирьох рівнів: 1) відтворення; 2) застосування за зразком; 3) застосування в змінених умовах; 4) застосування в принципово нових умовах.

Завдання, що складаються з урахуванням мети навчання, вимог до знань і вмінь учнів, перевіряються на змістову валідність, надійність та інформативність.

Валідність характеризує ступінь відповідності завдання (тесту) властивостям інструмента, який вимірює те, для чого воно призначене. При цьому аналізується зміст стандарту середньої освіти в Україні, навчальні програми, підручники, методична література.

Якість роботи для перевірки знань оцінюється методом еквівалентних форм. Це може бути середня арифметична величина засвоєння всіх питань контрольної роботи (чим вищий цей показник, тим більш якісний тест обрано для перевірки).

Комп'ютерне навчання. Сьогодні в систему [вчитель-учень] введена нова ланка — інформаційні технології. Одним з елементів цієї ланки є комп'ютерне навчання, яке виступає як компонент інтерактивного (електронного) навчання і передбачає використання обчислювальної техніки в якості одного з технічних засобів. Володіння методологією, принципами та методикою комп'ютерного навчання сьогодні стає кваліфікаційною характеристикою вчителя.

Слід зазначити, що використання комп'ютера в навчальному процесі в загальноосвітній школі повинно здійснюватися за такими напрямками: 1) використання комп'ютера як приладу, який дає змогу фіксувати експериментальні дані, опрацьовувати їх і виводити результат на екран монітора чи на принтер (фізика, хімія, інформатика, біологія); 2) застосування його як засобу навчання (діагностика, контроль, корекція рівня навченості, а також моделювання явищ, які неможливо спостерігати в умовах школи (землетрус, цунамі, випробування ядерної зброї тощо).

Виховна робота.

Головна мета виховної роботи полягає в створенні умов для цілеспрямованого розвитку дитини як особистості.

При визначенні шляхів удосконалення виховної роботи в процесі навчання слід виходити з того, що зміст навчання визначається програмами. Тому мова повинна йти про методику навчання, про організацію навчального матеріалу та пізнавальної діяльності учнів. Методика виховання — це реалізація діалектичного методу у викладанні, єдність принципів діалектики як теорії пізнання та методів науки в практичній діяльності школи. Виховання творчого мислення і формування наукового світогляду вимагають засвоєння учнями змісту того чи іншого курсу, знань про шляхи і засоби пізнання світу.

Інтеграція як принцип дидактики.

Завжди реалізації різноманітних видів міжпредметного співробітництва (наприклад, математизація фізичних знань) вчителі приділяли серйозну увагу. Сьогодні, в третьому тисячолітті, ця робота повинна будуватися на більш високому якісному рівні, тобто на основі нового принципу дидактики будь-якої навчальної дисципліни — інтеграції.

Конкретизація цього принципу повинна знайти своє місце в підручнику і в розумінні учнями картини світу та всебічного аналізу її сприйняття, а в програмах — у вигляді спеціальних елективних курсів («Фізика людини», «Ареал людини, рослин і тварин», «Життя світового океану» і т. п.).

Педагогічна система.

Кожна шкільна навчальна дисципліна має свої специфічні об'єкти, які утворюють системи особливого роду.

Множинність компонентів, що входять до системи, сукупність зв'язку між ними утворюють структуру певного курсу. Вона відтворює інтеграцію компонентів у деяку цілісну конструкцію — теорію.

Остання є певною системою наукового знання, яка відрізняється і від понять, і від гіпотез, і від законів, але вмщує їх як свої елементи.

В методиці навчання будь-якої науки фундаментальні теорії ми пропонуємо розглядати як ядро того чи іншого курсу в середній школі. При цьому і оцінка знань ядра учнями повинна бути відповідно вищою, ніж знання основних понять даного розділу (фундамент). Але найбільш високим балом повинні бути оцінені знання висновків, тобто творчого застосування фундаменту та ядра.

Наведемо приклади з шкільного курсу фізики. В класичній механіці в основу входить опис положення матеріальної точки, маса, сила, спостереження, експеримент. Ядро складають закони Ньютона, закони збереження імпульсу і механічної енергії.

До висновків слід віднести застосування законів Ньютона і законів збереження в нестандартних ситуаціях руху та рівноваги.

У термодинаміці основа — поняття і величини для опису теплових процесів (температура, теплова рівновага, молекули, їх рух та взаємодія, будова речовини).

Ядро — закони термодинаміки, випадковий значення енергії мікрочастинок, середнє значення енергії, рівняння газового стану.

Висновки — математичне обґрунтування основного рівняння молекулярно-кінетичної теорії і зіставлення його з рівнянням газового стану, статистичне трактування тиску і температури, внутрішня енергія, теплоємність газів, пояснення будови речовини.

Зовнішнє оцінювання рівня знань.

Необхідна серйозна робота щодо вдосконалення цієї системи за допомогою тестів, основні напрямки якої такі:

1. Зовнішнє оцінювання (тестування) не повинно бути єдиною можливою технологією отримання атестата про середню освіту і вступу до вищих навчальних закладів.

2. Завдання тестів повинні бути складними, але не важкими, тобто допустимий в пошуку відповіді ланцюжок логічних операцій, однак основна проблема завдання має бути знайома (відома) учню.

3. Доцільно складати завдання таким чином, щоб перевірити не тільки рівень фактичних знань учня, але й його здібність до навчання, що є головним для майбутнього студента і спеціаліста.

4. Повинна бути передбачена «своя відповідь», бо запропоновані в тесті відповіді можуть не задовольнити творчо думаючого учня.

5. Слід або конструювати окремі тести для майбутніх лікарів, вчителів, інженерів, або

після отримання сертифіката проводити професійно орієнтовну співбесіду з абітурієнтами.

6. Доцільною уявляється нам така конструкція першої групи (А) тестів закритого виду, де б всі запропоновані відповіді були в тій чи іншій мірі вірними та за будь-яку відповідь учень міг би отримати деяку кількість балів згідно з вибором. Тоді тестування набуло б замість технічної процедури вигляд і зміст навчальної системи.

Розвиток мислення.

У філософії, психології, дидактиці та методиці немає однозначного тлумачення понятійно-термінологічного апарату, що описує розвиток мислення учнів. Категорія «мислення» визначається через поняття «діяльність», «процес», «властивість», «форма» і т. п. Це складний багатозначний термін, і кожна наука визначає одну з його сторін. Рекомендуємо розглядати мислення через поняття «пізнавальний процес» та «діяльність», які не протиставляються, а доповнюють одне одного.

Мислення — вищий пізнавальний процес, що являє собою виникнення нового знання, активну форму творчого відображення і перетворення людиною дійсності та уявлень, що вже є, про оточуючий світ.

У той же час мислення — це практична і теоретична діяльність досліджувального та перетворювального характеру.

У навчальній діяльності учнів реалізуються цільові установки (розв'язування задач, рефлексія, інтуїція, розуміння). Розуміння є не лише функцією, а й умовою розвитку мислення. Тому особливу увагу слід приділити саме розумінню навчальної інформації учнями (вміння виділяти суттєве і поєднувати відомі та нові предмети діяльності, вміння самостійно формулювати означення поняття, розкривати зміст структурного елементу знань; формулювати питання до прочитаного тексту; викладати зміст навчального тексту своїми словами; вміння розв'язувати задачі різними способами; самостійно проводити експеримент, абстрагувати, конкретизувати, класифікувати, узагальнювати). Розвиваюче навчання реалізується в процесі цілеспрямованого формування всіх вищезазначених умінь кожного учня. Це і є основною ідеєю особистісно орієнтованого навчання в загальноосвітній школі та особливістю переходу від змісту підручника через оцінку якості знань кожного учня до вибору професії і соціально корисної праці.

Г. Б. РЕДЬКО,

професор кафедри природничо-математичних дисциплін ООІУВ, почесний професор ПДПУ ім. К. Д. Ушинського,

Г. М. ТОЛПЕКІНА,

доцент кафедри методики навчання фізики та мультимедійних засобів навчання ПДПУ ім. К. Д. Ушинського.

**ПРОДУКТИВНА ПРАЦЯ В УМОВАХ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРИТ,
ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ,
З ВАДАМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ
(з досвіду Кілійської загальноосвітньої школи-інтернату
для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування,
з вадами розумового розвитку)**

Питання щодо організації трудового виховання школярів спецшкіл-інтернатів щорічно розглядаються на сторінках журналу «Наша школа».

В даній статті висвітлено зміст роботи з трудового виховання в окремому інтернатному закладі для дітей з вадами розумового розвитку.

Підготовка дітей з вадами розумового розвитку до самостійного життя відбувається в процесі формування в них найпростіших технічних і технологічних знань; навчання учнів професійних навичок; виховання необхідних у повсякденній виробничій діяльності якостей особистості; розвитку загальнотрудових умінь, тобто умінь орієнтуватися у виборі способів виконання практичного завдання, планувати послідовність дій та контролювати хід виконання роботи.

Учнів на практиці знайомлять з роботою учнівських трудових бригад, організацією виробництва, з сучасним устаткуванням і механізацією (автоматизацією) виробничих процесів, виховують позитивне ставлення до праці, забезпечують допрофільну підготовку до вибору майбутньої професії.

Вчителі і вихователі особливу увагу приділяють формуванню в учнів знань, умінь і навичок свідомого дотримання правил безпечної праці.

Виховання позитивного ставлення до праці є передумовою підготовки учнів до самостійного життя, яка неможлива в школах-інтернатах для дітей з особливими потребами без спеціально організованої корекційної роботи. Специфіка педагогічного процесу щодо учнів з особливостями розумового розвитку полягає в необхідності забезпечувати своєчасний корекційний вплив у спеціально створених умовах, система яких складатиме корекційні технології.

Саме в цьому напрямку працює педагогічний колектив Кілійської школи-інтернату, який забезпечує формування в учнів почуття обов'язку, колективізму, відповідальності за виконану роботу. Всі операції від зберігання сировини, заготовок до видачі готової продукції

учні виконують самостійно без допомоги дорослих. Вони бачать, як оцінюють замовники продукцію, що виготовляється їх руками. Це будівельні організації Кілії, її мешканці. Замовлення від них постійні та з передоплатою. Під час екскурсій до будівельних організацій, на базар Кілії учні відмічають як недоліки, браковану продукцію, так й інновації, що покращують умови праці. За наслідками таких екскурсій у виробничому цеху, теплицях, майстернях з'являються нові пристосування, які виготовляють самі учні під наглядом вчителів.

Педколектив раціонально підійшов до вибору форми продуктивної праці. Наявність своєї котельні, постійний попит продукції з боку будівельних організацій, мешканців міста, відповідальність кваліфікованих вчителів визначили кінцевий вибір продуктивної праці.

Був створений і обладнаний виробничий цех, побудовані та обладнані теплиці, почала діяти майстерня по ремонту взуття. Продовжують свою діяльність столярні і швейні майстерні, зразковий кабінет ручної праці для учнів початкової школи.

Учні Кілійської школи-інтернату отримують професійні знання, вміння і навички при виготовленні будівельних матеріалів (шлакоблоки, плитка тротуарна різних форм, стовпчики виноградні, гребені дахові), вирощуванні розсади овочів (капуста, томати, огірки, селера та інші), при ремонтних роботах (штукатурка, шпаклювання, фарбування, наклеювання шпалер та інше).

В Кілійській школі-інтернаті діють самостійні виробничі лінії: виготовлення шлакоблоків для будівництва стін споруд; виготовлення бетонної квадратної та шестигранної тротуарної плитки; виготовлення кольорової фігурної тротуарної плитки; освоєний випуск цементних дахових гребенів і бетонних виноградних стовпчиків; вирощування розсади овочів; обслуговування життєвих потреб вихованців школи-інтернату.

Були знайдені постійні замовники виробів. Вчитель С. Д. Кернер розробив форми для відливок плитки, суднобудівельний завод виготовив спочатку 150 форм на замовлення шко-

ли-інтернату. Зараз задіяно понад 500 штук форм. Власними силами було побудовано і обладнано виробничий цех з повним технологічним процесом виготовлення плитки, який відповідає всім вимогам техніки безпеки і нормам виробничої санітарії. В напівзруйнованому підвалі їдальні власними силами реконструювали і відремонтували приміщення під виробництво. Встановили бетонозмішувач, провели освітлення, холодну і гарячу воду, каналізацію, змонтували центробіжний вентилятор для відсмоктування цементного пилу. Було збудовано і змонтовано потужний вентилятор для провітрювання всіх приміщень. Власними силами побудовано віброверстат для механічного ущільнювання бетонних сумішів. Для відпочинку під час 20–25-хвилинних перерв є кімната відпочинку з тенісним столом. Учні з вчителем збудували умивальну та душеве приміщення. Всі учні забезпечені робочою одежею та взуттям.

Акти перевірки санепідемстанції відмічають відповідність цехів нормам виробничої санітарії і охорони праці школярів.

Цех з виробництва плитки, шлакоблоків створено в 1987 році. Педпрацівники школи-інтернату в той час були в пошуку видів трудової діяльності, яка б разом з формуванням відповідних навичок та вмінь з окремої професії надавала учням можливість виконувати замовлення мешканців міста, селищ, організацій, підприємств не виходячи за межі навчальних програм. Треба було врахувати якісне виконання робіт, наявність постійних замовлень на вироби, що будуть виготовлюватися, можливість виконання правил техніки безпеки та норм виробничої санітарії, створення відповідної матеріально-технічної бази.

Спочатку був експеримент. З матеріалів замовника виготовляли відповідну кількість ящиків для сільськогосподарських виробів. Робота виконувалась у другу половину дня на уроках продуктивної праці в 7–8-х класах. Під час виготовлення ящиків учні працювали парами, тому що досвід свідчив — не кожен учень мав можливість якісно виконувати роботу по складанню ящиків.

Колективні форми організації різноманітної діяльності, її педагогічна цілеспрямованість дозволяють формувати моральні взаємовідносини: вміння підкорятися товаришеві і розпоряджатися самому; відповідати перед колективом за виконання своїх обов'язків; бути уважним до інших, надавати допомогу товаришеві, бути доброзичливим, справедливим.

Значення продуктивної праці для самовизначення вихованців в результаті їх активної участі в бажаній сфері праці важко переоцінити. Виховне значення організації труда підвищується, коли учні відповідають за збереження обладнання, інструменту, матеріалів; закріплені обов'язки по самообслуговуванню і санітарно-технічному утриманню робочих місць.

Перебування кожного учня на окремому робочому місці залежить від урахування набутих умінь, навичок та індивідуальних особливостей.

Спочатку в цеху застосовувалась індивідуальна форма праці. Кожен учень виконував всі операції від початку до кінця, за виключенням 2–3 учнів, які обслуговували всіх — готували і підносили розчин чи бетон. Згодом з'ясувалося, що індивідуальна форма праці має суттєві недоліки для даного виробництва і вирощування розсади овочів. Тому вчителі обрали бригадну форму роботи. Вона підвищує відповідальність кожного за виконану операцію. Бригадна форма вимагала нового переобладнання виробничого цеху: потрібні були нові металеві форми для відливки тротуарної плитки, нові конструкції і форми для виготовлення шлакоблоків. Зараз все виробництво складається з 7–10 нескладних етапів, які поділені на 2–4 операції, котрі стали доступні слабким у фізичному і розумовому розвитку учням. Вони відчують себе повноправними членами бригади, необхідною ланкою у виробництві корисної продукції. Результат експерименту — продуктивність праці збільшилась більше, ніж у 2 рази, якість виробів значно покращалась, а кожен член бригади мав роботу, яка була по-сильною і його задовольняла.

При оволодінні всіма операціями одного етапу роботи учень за бажанням переходить до другого етапу. З часом учні оволодівають всіма операціями на всіх етапах виробництва. Велике значення має бригадир, який призначається з числа тих, у кого кращий фізичний і розумовий розвиток. У нього багато повноважень і ще більше відповідальності. Обов'язок бригадира (по закінченні випробного терміну) підготувати бригаду до роботи; перевірити наявність і неушкодженість інструментів; розмістити членів бригади по своїх робочих місцях; контролювати дотримання техніки безпеки, дисциплінованість в роботі і на перервах. Коли бригадир складе своєрідний іспит на вміння керувати, він стає авторитетним керівником нижчої ланки, надійною опорою вчителям. Таким став Пороховий Денис. У минулому він мав важкий характер, був на обліку в дитячій кімнаті міліції, втік з попереднього інтернату.

Під час продуктивної праці педагоги ведуть спостереження за розумово відсталими дітьми з таких позицій:

1. Загальний фізичний стан вихованця.
2. Стан нервової системи.
3. Успішність учня.
4. Витривалість при зміні умов праці.
5. Які види діяльності приваблюють учня.
6. Найбільш характерні риси поведінки.
7. Особливості працездатності.
8. Інтереси учня.
9. Особливості психічного розвитку, що учні набувають в ігровій, навчальній і трудовій діяльності.

Спостереження фіксуються і обговорюються на засіданнях методичних об'єднань вчителів, вихователів, на педраді на початку навчального року, при плануванні виробничої праці на навчальний рік.

Всі зароблені і зекономлені при ремонтних роботах кошти раціонально використовуються на потреби вихованців інтернату за згодою ради школи-інтернату та учнівського самоврядування. Стан продуктивної праці постійно під контролем всього учнівського колективу. Щотижневі робочі лінійки, трудові свята, тижні праці, стінна газета відслідковують досягнення кожного учня в суспільно корисній праці.

В кінці навчального року на загальношкільній лінійці підсумовуються досягнення кожного учня, кожної бригади. За рішенням ради школи-інтернату, учкому учні нагороджу-

ються цінними подарунками, грамотами, путівками до санаторіїв, домів відпочинку. Результативність продуктивної праці та її тривалість з 1987 року до теперішнього часу забезпечують індивідуальний і диференційований підхід до учнів з урахуванням особливостей їх розумового і фізичного розвитку. Розвиток умінь, навичок здійснюється з врахуванням перспективного розвитку особистості вихованця.

Сподіваюсь, що досвід Кілійської школи-інтернату зацікавить педагогічних працівників шкіл-інтернатів і буде ними використаний в своїй практичній діяльності.

М. В. КУДРЯШЕВ,

методист науково-методичної лабораторії проблем виховання, старший викладач ООІУВ.

Вчителям музики та образотворчого мистецтва

ПРО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ЦИКЛУ В 2009/2010 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Зміст і методичні орієнтири щодо викладання предметів музики та образотворчого мистецтва в 1–8-х класах загальноосвітньої школи визначені державними освітніми стандартами та Концепцією художньо-естетичного виховання учнів в загальноосвітніх навчальних закладах і з часу їх запровадження не змінилися. Тому напередодні нового навчального року радимо: 1) актуалізувати обізнаність у змісті даних нормативних документів; 2) уважно, вкотре (!), опрацювати пояснювальні записки до програм, які не змінилися; 3) переглянути методичні рекомендації ООІУВ щодо викладання цих предметів, які надруковані в журналі «Наша школа», № 4 за попередні роки, де розкрито практично всі методичні аспекти шкільної мистецької освіти; 4) при організації серпневих нарад головну увагу приділити особливостям нового інваріантного предмета «Художня культура», що запроваджується в 9-х класах загальноосвітніх закладів усіх типів. Адже зважаючи на мистецьке наповнення змісту предмета, листом МОН від 27.01.09 р. № 1/9-55 місцевим керівним органам освіти рекомендовано під час комплектації педагогічних працівників на 2009/2010 навчальний рік передбачити годину на вивчення цього предмета у навантаженні, насамперед, учителів музичного чи образотворчого мистецтва.

Враховуючи виняткову актуальність питань, пов'язаних з впровадженням нового мистецького курсу, далі зупинимося на них, беручи за

основу методичні рекомендації МОН України до нового 2009/2010 навчального року, розміщені на сайті міністерства www.mon.gov.ua.

Художня культура. 9-й клас

У пояснювальній записці до програми предмету, що надрукована в збірці програм для предметів художньо-естетичного циклу¹, визначено головну мету та завдання курсу художньої культури в школі, зокрема наголошується на особистісному художньо-естетичному розвитку учнів, формуванні в них світоглядних орієнтацій і компетенцій в царині художньої культури, вихованні потреби в творчій реалізації і духовному самовдосконаленні в процесі опанування цінностями української та зарубіжної культури.

Серед основних завдань курсу найголовнішими є:

— формування культури почуттів, пробудження особистісно-позитивного ставлення до мистецьких цінностей;

— формування комплексу художніх компетентностей, що забезпечують здатність керува-

---

¹ Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Художньо-естетичний цикл. 5–11 класи. — К.: Перун, 2005. Автори програми Л. Масол, Н. Миропольська. Програма з художньої культури вміщена на сторінці 184, а на сторінці 222 подано орієнтовне календарно-тематичне планування, яке можна, при бажанні, взяти за основу.

тися набутими знаннями та вміннями в самостійній діяльності;

— розуміння учнями місця мистецтва в житті людини, його зв'язків з природним, соціальним і культурним середовищем життєдіяльності людини, усвідомлення власної причетності до художніх традицій свого народу з одночасним розумінням особливостей інших національних картин світу;

— виховання культури міжнародного спілкування через вивчення художніх традицій народів різних країн.

Програма орієнтує вчителя на виховання національно свідомої, духовно багатой, зорієнтованої на творчу діяльність особистості, здатної усвідомити себе в суспільстві. Опанування змістом програми створює умови для індивідуально-творчого саморозвитку і самореалізації учня, сприяє формуванню в нього вміння самостійно задовольняти власні естетичні потреби, цінувати прекрасне, розуміти задум митця, висловлювати власну думку й аргументувати її.

Художня культура як форма образного втілення життя, засіб вираження національної ментальності народу вивчається в школі як інтегрований культурологічний курс, що узагальнює мистецькі знання учнів, набуті ними у 1–8-х класах, і є важливим чинником формування духовного світу особистості, її художньо-естетичного розвитку.

Курс художньої культури в 9-му класі є пропедевтичним стосовно культурологічної освіти в старшій профільній школі. Таким чином забезпечується послідовність і наступність змісту художньо-естетичної освіти.

Матеріал 9-го класу систематизовано відповідно до видової, жанрової та стильової специфіки мистецтва, що є основою художньої культури і розподілено на два основні розділи, перший з яких — «Мистецтво в просторі культури» (I семестр) — має на меті узагальнення мистецьких знань учнів, набутих у 1–8-х класах з образотворчого та музичного мистецтва, а другий — «Основи художньої культури» (II семестр) — є стартом до вивчення, власне, основ художньої культури.

Практична діяльність учнів під час вивчення художньої культури в 9-му класі спрямована на формування потреби в спілкуванні з творами мистецтва, розвиток творчих здібностей учнів та розширення їхнього внутрішнього духовно-культурного досвіду. Практичні завдання для учнів можуть бути різноманітними, можливі варіанти їх змісту наведено у відповідному розділі орієнтовного календарно-тематичного планування, що додається до програми [див. с. 222].

Оскільки зміст курсу художньої культури створює ґрунт для перетину і взаємопроникнення різних видів мистецтва, то плануючи зміст практичних робіт слід передбачати синтез словесної, музичної, візуальної та інших видів художньої творчості, зокрема, хорео-

графії, театру, кіно, телебачення. «Жодне мистецтво не здатне цілісно і всебічно відобразити дійсність. Кожен вид мистецтва володіє специфічними виразними засобами і можливостями впливу на особистість, формуючи в неї почуття, розум, волю»... Наприклад, «музика серед інших мистецтв виділяється особливою емоційною глибиною, її сила — в динамізмі, активності. Ці можливості не притаманні живопису, що належить до статичного мистецтва, та літературі. Але музична мова виявляється слабкою у змалюванні конкретних образів світу, безпосереднього вираження думок та почуттів, уявлень людей. Живопис — мистецтво статичне. Але воно здатне надати певну інформацію про зовнішній світ, звертаючись до найповнішого аналізатора людського сприйняття — зору. Наявність спільних рис та елементів в мистецьких мовах (мелодійність поетичного слова, метроритмічна організованість музики і поезії, музики і архітектури тощо) робить процес комплексного використання мистецтв особливо результативним» [5, с. 11].

Поєднання на уроці різних видів мистецтв «уможливило посилення виховного потенціалу курсу художньої культури», забезпечує його полікультурність. Під час сприймання художніх творів увагу учнів слід акцентувати «не на тому, що роз'єднує, а на тому, що об'єднує різні культури в глобалізованому світі» [3, с. 19].

Працюючи у полі класичної мистецької тріади «слово — звук — колір», що має стати основною віссю в структурі уроку, слід не забувати про усвідомлення поняття «стиль», яке віддзеркалює образ епохи, національні особливості та індивідуальний стиль митця. «Всякий твір мистецтва є дитям свого часу... кожний культурний період створює своє мистецтво, яке не може бути повтореним» [2, с. 78].

Учні мають навчитися аналізувати, розпізнавати й порівнювати найвідоміші пам'ятки архітектури, музики й живопису різних художніх напрямів, — від античності до мистецтва ХХ–ХХІ століття. На практиці знання щодо стильових особливостей мистецтва можуть бути закріплені шляхом створення графічних та живописних композицій в різних художніх стилях і техніках, в тому числі, притаманних мистецтву сьогодення, таких як «перфоманс» (англ. — гра, виступ, показ)² та «інсталяція» (лат. — справжній, предметний)³. Яскравим прикладом дитячої творчої роботи

² Перфоманс — мистецька течія, в якій автор, використовуючи засоби аудіо-, відеотехніки, пантоміми, музики тощо, здійснює якусь дію чи виставу, що часто передусім відкриває виставки, певного дійства і має на меті «розчинити» мистецтво в навколишній дійсності. Перфоманси заздалегідь плануються і готуються його учасниками, що робить їх подібними до традиційних вуличних вистав — карнавалів, театрів масок.

³ Інсталяція — одна з форм авангардного мистецтва ХХ ст. Являє собою демонстрацію звичайних побутових предметів в абсурдних сполученнях або в неможливих ситуаціях.

в концепції авангардного мистецтва може бути робота з назвою «Екологія», створена зі звичайного великого апельсина, начиненого всіляким сміттям та залізяччям.

Інсталяція і перформанс схожі між собою за способом передачі думок та почуттів митця — уже не художника, не живописця, так і говорять: «Інсталлятор» [1, с. 101, 199].

Подібно до іншого авангардного мистецтва, перформанс та інсталяція народилися як протест проти ідеології технічної цивілізації, яка підміняє духовні цінності прагматичними інтересами.

Вивчення теми «Художня культура рідного краю» передбачає творчість учителя. Адже шляхи вивчення теми можуть бути різними. Зокрема, учням можна запропонувати відвідування концертів, виставок, музеїв (краєзнавчих, художніх, меморіальних тощо), під враженням від яких можна створити ігрову ситуацію, в ході якої «написати» листа одному з персонажів чи автору, створити замальовку композиції твору, що сподобався, якимось особливо вразив; під емоційним впливом від побаченого чи почутого можна написати короткий вірш, хокку, підготувати виставу, зібрати колекцію картин певного художника, певної епохи, підключитися до етнографічних досліджень тощо. Змістом творчої роботи може стати складання карти туристичного маршруту «Пам'ятки художньої культури рідного краю», виконання композиції «Вулиця, якою я йду до школи». Формами практичної роботи також можуть бути запис і виконання народних пісень, поширених у регіоні, та створення зразків декоративно-ужиткового мистецтва з урахуванням регіональних художніх традицій.

Така робота може стати змістом проектної діяльності учнів. До речі, саме проектне навчання вважається основною формою самостійної творчої діяльності учнів по вивченню художньої культури взагалі.

Завершити вивчення курсу художньої культури 9-го класу можна проведенням диспуту за темою: «Художня культура: минуле, сучасне, майбутнє», а також таким видом колективної учнівської роботи, як розробка комп'ютерних презентацій з художньої культури.

Звичайно, вчителі, які викладатимуть курс «Художня культура» в 2009/2010 навчальному році, зустрінуться з безліччю суттєвих проблем. У першу чергу, з недостатніми знаннями вчителів музичного мистецтва в царині образотворчого мистецтва, і навпаки, вчителів образотворчого мистецтва — в царині музичного; всі вони відчуватимуть свою необізнаність в синтетичних мистецтвах (кіно, театр, телебачення, хореографія) та мистецтві літератури. Проблеми виникатимуть через відсутність необхідної наочності, підручників, методичних розробок, досвіду. Проте поступово ситуація буде змінюватися на краще. З'явиться досвід, надрукуються підручники, які вже створені.

За результатами Всеукраїнського конкурсу підручників для 9-го класу Міністерство освіти і науки України рекомендує до використання в навчально-виховному процесі три підручники з художньої культури. Йдеться про підручники автора Л. Климової (вид-во «Літера ЛТД»), автора Л. Масол (вид-во «Генега»), авторів Н. Назаренко та ін. (вид-во «Оберіг»), які незабаром вийдуть з друку.

Прогалини, пов'язані з нестачею інформації та матеріалів для слухання й демонстрації, можна до певної міри компенсувати використанням Інтернет-ресурсів. У методичних рекомендаціях МОН України подається розгорнута інформація щодо використання простору мережі Інтернет. Адже в ньому існує велика кількість Web-сайтів, на яких розміщено інформацію, присвячену царині мистецтва. Зокрема, сторінки сайту <http://schools.techno.ru/sch1529/mxk/mxk.htm> (Світова художня культура) призначені, передусім, для вчителів і містять інформацію щодо використання тих чи інших творів мистецтва в процесі навчання художньої культури.

На сайті <http://artclassic.edu.ru/> можна знайти навчально-методичні матеріали з художньої культури, статті про види мистецтва, стилі, епохи, жанри. Зручним на цьому сайті є пошук твору за автором, назвою та часом його створення.

Сайт <http://www.classic-music.ru/> містить такі розділи:

- композитори (біографії і творчі портрети);
- виконавці (диригенти, співаки, піаністи, скрипалі, віолончелісти та ін.);
- факти (цікаві та маловідомі факти з життя визначних особистостей);
- афоризми (висловлювання визначних особистостей);
- інструменти (енциклопедія старовинних і сучасних інструментів);
- словник музичних термінів;
- наші проекти (кращі сайти про класичну музику).

Сайт <http://www.world-art.ru> (World Art: Art in all display) є зручно класифікованим і великим за обсягом каталогом творів мистецтва в царинах живопису, літератури, анімації, кіно, архітектури.

Сайти — картинні галереї:

<http://rusportrait.narod.ru;>

<http://jivopis.ru;>

<http://ruslandscape.narod.ru;>

[http://rusgenre.narod.ru.](http://rusgenre.narod.ru;)

Інформацію про музеї та посилання на Web-сторінки кращих музеїв Європи і світу можна знайти на сайті <http://www.kontorakuka.ru/museums/right.htm>

Сайт www.makrus-studio.narod.ru пропонує великий вибір записів вокальної та інструментальної музики, зокрема «мінусівок» пісень (в тому числі дитячих) у різних форматах. Архів сайту постійно оновлюється.

діяльності людей значне місце займають графічні засоби передачі інформації: рисунки, схеми, карти, таблиці, графіки, діаграми, креслення. Щоб вони були зрозумілими всім, розроблені єдині правила їх виконання та оформлення. Впродовж великого проміжку часу напрацьована так звана графічна культура — сукупність досягнень людства в сфері створення і освоєння графічних способів передачі різноманітної інформації в науці, техніці, мистецтві, економіці, на виробництві і т. п. «Складовою частиною графічної культури є графічна мова, основою якої складають методи і способи побудови зображень на кресленнях, а також правила оформлення конструкторської документації» [6, с. 3].

Мова графічних зображень не знає кордонів, крім того її відносно легко сприймає і відтворює комп'ютер. А ще будь-яка графічна інформація відрізняється від словесної більшою конкретністю, виразністю і лаконічністю.

У світі нараховується багато тисяч мов. Мова графічна одна. Її вивчають «студенти понад 70 % спеціальностей, пов'язаних з конструкторсько-технологічною діяльністю, експлуатацією і ремонтом найрізноманітніших технічних засобів, транспортом, будівництвом, архітектурою, дизайном, природокористуванням» [1, с. 161]. Саме для них школа має, у відповідності до вимог освітнього стандарту, створити умови для «вільного продовження навчання». А чи створює? Чи здатен теперішній випускник «опрацьовувати графічну інформацію з метою самоосвіти і творчого розв'язання проблем», як того вимагають нормативні документи?

Сьогодні стандартом визначено, що формування графічної культури учнів є прерогативою освітньої галузі «Технологія», «усі змістові лінії якої є наскрізними для реалізації змісту галузі в основній і старшій школі та основані на наступності між початковою, основною, старшою та вищою освітою» [2, с. 52]. А в Книзі вчителя трудового навчання, 2006—2007 [2, с. 8] прямо зазначено, що «предмети «Трудове навчання» і «Креслення» складають ядро освітньої галузі «Технологія». Он як!

Але навіть без моніторингового дослідження видно, що все не так. Інакше, чого б це поважні вищі навчальні заклади такі, як Національний політехнічний університет, Державна академія будівництва та архітектури, запроваджували на підготовчих курсах факультативне вивчення креслення, а батьки погоджувалися б оплачувати це? Підготовчі курси готують до вступних іспитів. Не будемо брати до уваги архітектурну спеціальність, де знання креслення є профілюючим і абітурієнти складають вступний іспит на його знання. Але всі, хто обрав інші професії, для чого це їм? Адже це ніяким чином не впливає на вступ. Відповідь одна: випускники школи в переважній

більшості не володіють графічною мовою на рівні, визначеному стандартом, і вища школа, аби забезпечити належний рівень компетентності своїх випускників, примушена шукати шляхи ліквідації суттєвих прогалин в знаннях майбутніх студентів.

На сторінках журналу «Наша школа» ми неодноразово привертали увагу до даної проблеми (Про вивчення креслення, № 4, 1998, № 4, 2001, Креслення як невід'ємний компонент початкової технічної освіти, № 4, 2005). В статті 2005 року на конкретних прикладах аналізували вимоги програми з трудового навчання, в якій наскрізно (тобто, потрошку, від двох до чотирьох годин у кожному класі) вивчаються основи графічної грамоти. Мало, безумовно мало. Але ж в графічному стандарту «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів» освітньої галузі «Технологія» зазначені наступні вимоги: основна школа — «Знання ролі графічних засобів передачі інформації; правил виконання зображень на графічних документах. Уміння раціонально відображати геометричні характеристики предмета об'ємної форми на площині»; старша школа — «Знання правил графічного відображення функціональних залежностей. Уміння користуватися графічними редакторами при виконанні документів за допомогою комп'ютерних засобів».

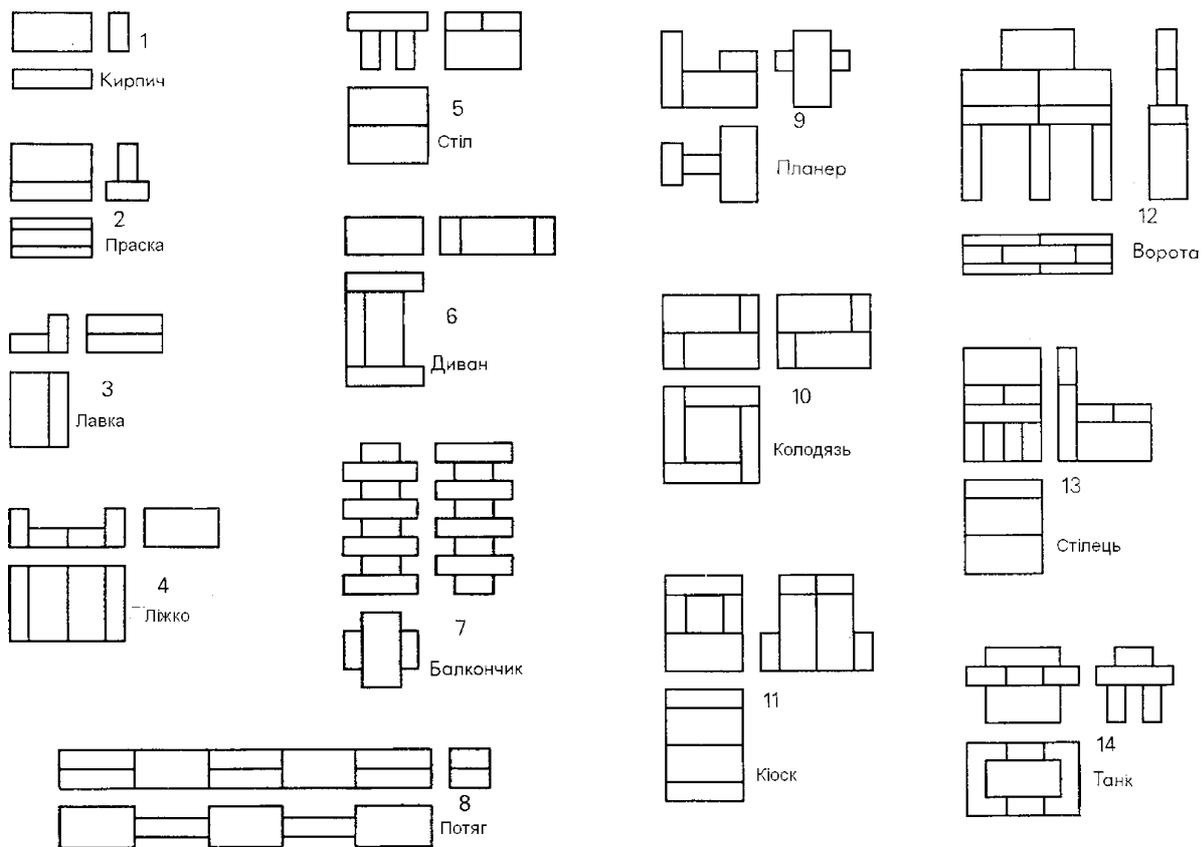
Звичайно, за 2—4 години, що відведені програмою, при лінійному підході до навчання таких результатів не досягти. Але ж вимоги стандарту — закон! Школа не має права його порушувати. Отже треба шукати реальні шляхи розв'язання проблеми.

Найпростіший шлях, він же й найефективніший — введення предмета «Креслення». Це дозволить не розтягувати на роки вивчення графічної грамоти. Загальноосвітні заклади, де поважають стандарт та відповідально ставляться до долі випускників, так і роблять. Як? Треба їх запитати, але зрозуміло — відшукують резерви.

Більш складний, але все ж реальний шлях, — переглянути підходи до реалізації програми з трудового навчання, взявши за основу компетентнісний підхід, при якому основною технологією уроку обирається інтегрована діяльність. Не дві години вивчаємо, а, пояснивши матеріал протягом цих годин, далі весь час користуємося вивченим матеріалом. Практичне застосування теоретичних положень дозволить перевести знання в уміння та уможливить свідоме користування ними, що і є шляхом до формування графічної компетентності. Адже одним із відомих нам найпростіших визначень компетентності є таке: — «це здатність особистості діяти» (С. Бондар). Можна, наприклад, вводити на початку уроку в якості засобу, що організує увагу учнів, короткотермінові (до п'яти хвилин) вправи на читання креслень, створення ескізів з натури, деталей простої форми, чи створювати моделі з модульних кон-

струкцій. Модулі можуть мати будь-яку форму, наприклад, брусків, подібних до сірникових коробок, можна навіть самі порожні коро-

бочки використати. З них, як з кубиків, скласти певні форми й ескізувати. Приклади моделей утворених у такий спосіб наводимо нижче.

За накопиченими ескізами можна проводити зворотну роботу — скласти моделі або виконувати технічні малюнки. Існує безліч інших цікавих завдань, зміст яких може стати змістом «бліц-вправ». Це і завдання на читання (шляхом, наприклад, моделювання) креслень дрітчастих деталей, моделювання з пластиліну за кресленнями і т. п.

Одним із напрямків практичної діяльності учнів на уроках трудового навчання, в ході якої може відбуватися становлення графічної компетентності учнів, є графічний дизайн (художньо-проектна діяльність, спрямована на візуалізацію інформації), тим більше, що цей різновид продуктивної праці учнів зінтегрує й ряд інших змістових ліній даної галузі та розділів програми, пов'язаних, зокрема, з проектуванням виробів і засвоєнням комп'ютерних технологій, що також є прерогативою освітньої галузі «Технологія».

Проте організація будь-якої інтегрованої діяльності вимагає від учителя значних зусиль і неабияких знань. Що ж стосується графічної культури самих вчителів трудового навчання, то проведення контрольних робіт на курсах при ООІУВ та анкетування слухачів, на жаль, виявляють у багатьох низький її рівень. В окремих потоках курсів низькі результати пока-

зують більш ніж 50 % слухачів. До речі, анкетування виявляє і значну необізнаність вчителів зі змістом державних освітніх стандартів: близько 30 % зовсім не знають про їх існування, більше 40 % не знають назви галузі, в якій унормовуються результати трудового навчання в школі, не спроможні назвати змістові лінії стандарту. На жаль, залишається нез'ясованим питання щодо обізнаності зі стандартом освітньої галузі «Технологія» адміністрації значної кількості шкіл. Може проблема саме в цьому?

Говорячи про значні проблеми у формуванні графічної культури учнів, не можна не торкнутися і такого її аспекту, як розвиток просторової уяви, яка за визначенням ЮНЕСКО є одним із найважливіших показників інтелектуального розвитку особистості. Метод створення тривимірних зображень в кресленні, розв'язування графічних задач сприяють розвитку цієї важливої інтелектуальної якості учнів. Будучи відлученими від розуміння ортогонального проєціювання, учні втрачають суттєво, якщо не сказати безповоротно, у розвитку просторового мислення. Між іншим, введення в зміст практичних робіт з трудового навчання вже згаданих нами вправ та графічного дизайну може позитивно і суттєво вплинути на роз-

виток просторової уяви учнів а, заодно, і на розвиток їхньої зорової пам'яті, образного мислення, формування загальної художньо-естетичної та графічної культури.

Є ще одна обставина, яка примушує знову і знову порушувати дану проблему. Розв'язування графічних задач — цікава, захоплююча справа. І якщо учень захопився нею, він починає відчувати потяг до професій, пов'язаних з виробництвом, технікою, будівництвом. Такий учень свідомо обирає професію інженера, архітектора, дизайнера. Нам відомо багато прикладів, коли поява предмета «Креслення» в школі давала поштовх певній кількості учнів обрати саме ці професії. Зникнув предмет, і свідомий, зацікавлений вибір вищих навчальних закладів, де готують таких фахівців, припинявся. Ми говоримо про свідомий вибір, а не за принципом: «Піду туди, де візьмуть».

Про особливий профорієнтаційний вплив шкільного креслення на учнів, глибокий інтерес до графічних занять говорить і факт учнівської активності на олімпіадах з креслення, які ініціюють вищі навчальні заклади, зазначимо, участі, так би мовити, змагальної, «на інтерес», адже привілей ніяких.

Таких зацікавлених у значній кількості довелося спостерігати ранком 10 травня цього року. Вихідний, святковий день, і ніхто нікого не примушував. Одеська державна академія будівництва та архітектури (ОДАБА) лише запропонувала взяти участь у 46-й міській олімпіаді з креслення тим, хто бажає. Оскільки час був такий: незалежне оцінювання, свято, вихідні, побоювалися — чи прийде хтось. Через ці побоювання кількість учасників не обмежували, зробили олімпіаду відкритою. Організатори, а це проректори, завідувачі кафедр, професори, доценти, викладачі, студенти, були приємно здивовані, коли вже з восьмої години почали активно прибувати учасники — учні шкіл міста. На реєстрацію створилася черга. Довелося швидко множити кількість завдань. А ще головна дійова особа заходу доцент О. В. Вікторів, аналізуючи проведений захід, відзначив, що цього року якість виконаних робіт була як ніколи високою і визначати переможців було досить складно. Проте навіть той, хто за наслідками перевірки опинився 21-м у списку учасників з числа учнів 5–8-х класів, або 71 серед старшокласників, може вважати себе переможцем. Бо бути 21-м чи 71-м серед тієї кількості учнів, що є в місті, тим пак — в області, дуже почесно.

У молодшій групі перемогли Мороз Дмитро (гімназія № 7), Бородкіна Серафима (ЗОШ № 17); серед старших — Котіковський Денис (ЗОШ № 48), Гуранчик Сергій (гімназія № 1). У перших десятках обох груп є також учні ЗОШ № 4, 7, 13, 40, 43, 67, 92, ліцею № 53. Окремо слід відзначити досягнення групи учнів, «тренером» якої є великий ентузіаст

у справі розвитку просторової уяви дітей і підлітків М. М. Белощура.

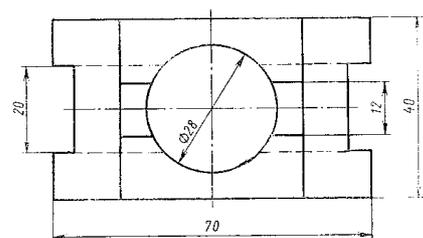
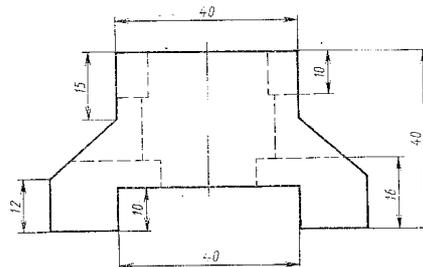
Кожен сторонній, хто спостерігав би описану вище подію, міг би порадіти з приводу значних успіхів Одещини в справі формування графічної культури учнів. Але подія ця, на наш погляд, лише відтіняє існуючу в цілому проблему. Адже це результат активності вищого закладу, та й значна частина добровільних учасників — слухачі підготовчих курсів. Учні міста мають таку можливість — відгукуватися на ініціативи вузів. А масовість заходу (було 92 учасника, яких супроводжували 17 учителів) говорить на користь предмета «Креслення». Учням цікаво розв'язувати графічні задачі. Щоб упевнитися в цьому, досить лише звернути увагу на вік учнів, які відвідують заняття у групі М. М. Белощури. Буває, що маючи впевненість у розвитку багатьох інтелектуальних якостей своєї дитини засобами графічних методів, батьки приводять сюди учнів 9–10 років. А що сільські діти? Як їм конкурувати на рівних з міськими з їхнім рівнем графічної культури?

Тож, посилаючись саме на вимоги освітнього стандарту, хочемо вкотре загострити проблему формування графічної культури учнів, розвитку їхнього просторового мислення графічними засобами. Це дуже важливо, якщо ми прагнемо бути технічно і технологічно розвинутою та незалежною країною.

Нижче, щоб і сільські учні перевірили свої знання та інтелектуальні можливості, наводимо приклади завдань олімпіад, які в різні роки проводила Одеська державна академія будівництва та архітектури.

Основним завданням завжди є класична графічна задача на побудову третьої проекції моделі за двома даними та її ізометричного зображення. Для старшокласників задача доповнюється вимогою застосувати розрізи.

Приклад основного завдання та додаткові так звані «задачі-цікавинки» подаємо нижче.

щем, що обумовлюється глибинним взаємозв'язком різновидів художньої творчості, змістовим наповненням творів мистецтва, в яких відображаються взаємопов'язані між собою різні грані людського буття. «Естетика одного мистецтва — це естетика іншого; тільки матеріал відмінний» [12, с. 119]. Саме розуміння мистецтва як універсального інтегратора є першим аргументом на користь твердження, що мистецька освіта є шляхом до розвитку основних базових (ключових, життєвих, універсальних) компетентностей учнів.

Тож учителям, які викладають монопредметні курси (образотворче та музичне мистецтво), слід докладати значні зусилля, щоб забезпечити дотримання принципу цілісності мистецької освіти, відшуковуючи міжпредметні зв'язки, паралелі у виражально-зображувальних засобах, у спільності художньо-образної мови різних видів мистецтв. Ланцюжок: міжпредметні зв'язки — інтеграція — комплексний підхід, — і стане передумовою набуття учнями міцних і глибоких знань, які є першоелементом в структурі поняття «компетентність». Але слід пам'ятати, що традиційний знанневий підхід характеризується абсолютизацією знань, а новий, компетентнісний, — «пов'язаний з розумінням динамічності знань, з посиленням самостійності та активності людини, із залученням особистісної сфери в освітній процес» [11, с. 19].

Загальновідомо, що «знання, закріплені емоціями, як правило — основа переконань, бо вони не тільки стали відомими учню, а і пережиті ним» [7, с. 20]. Цю тезу можна вважати другим аргументом на користь значущості та виняткової ролі мистецтва в шкільному житті. «Знання, навички дають усі предмети, — продовжує думку народний художник, відомий педагог Б. Неменський, — без них втрачає сенс навчання будь-чому. А творчість, а емоційні критерії?! Чи всі предмети в однаковій мірі здатні передати якраз цей людський досвід?» [8, с. 105]. Особливу роль мистецьких дисциплін в школі художник бачить у покликанні прийти на допомогу іншим предметам в освоєнні навчального матеріалу. «Емоційна забарвленість інформації, почуттєвий рівень реагування сприяють закріпленню одержаних знань у свідомості» [12, с. 57], породжують мотив, бажання вчитися а, значить, сприяють й формуванню ключових компетентностей.

З вищезазначеного випливає ще одна настанова вчителям художньо-естетичних дисциплін: на кожному уроці та в позаурочній діяльності дбати про «збагачення емоційно-естетичного досвіду учнів..., пробудження особистісно-позитивного ставлення до мистецьких цінностей» [10, с. 184], сприяти розвитку емоційно-чуттєвої сфери учнів.

Оскільки, в одному із визначень компетентності є теза про те, що «це знання в дії», то наступною вимогою до організації уроку мис-

тецтва є, в першу чергу, детальне проектування діяльності учнів. Навіть можна рекомендувати в плані уроку окремо розглядати діяльність учителя і діяльність учнів, утворивши для цього дві колонки.

Якщо на уроці музичного та образотворчого мистецтва практична діяльність учнів (спів, музикування, малювання, ліплення, художнє конструювання тощо) стала звичною, то, як показує вивчення досвіду проведення факультативних занять з художньої культури, на уроці здебільшого працює сам учитель: знайомить з творчістю митців, аналізує художні твори, дає порівняльну характеристику стилів, демонструє ним підібрані ілюстрації, репродукції, музичні твори тощо. Учні — здебільшого пасивні споживачі інформації. Тим часом відомо, що «чим різноманітнішою є навчальна діяльність, тим більшою розвивальною функцією наповнюється учіння». Тільки за таких умов можна досягти компетентності учнів як інтегрованого результату навчання [11, с. 28].

Зміни повинні торкнутися і форм організації навчальної діяльності як учнів, так і вчителя. Планування послідовності «трансляції», озвучення матеріалу підручника чи інших джерел інформації на уроці вчителем потрібно замінити проектуванням його організаційної, управлінської, консультативної, заохочувальної діяльності. Зокрема, передбачати в плані уроку завдання різного рівня складності та різного ступеня самостійності у виконанні, детально продумувати організацію дискусій, групові форми роботи (кількісний та персональний склад, інтелектуальні можливості учасників групи, фактори їхньої успішної роботи, дидактичне забезпечення, форми узагальнення та заохочення, можливості для самоаналізу тощо), в деталях проектувати самостійну творчу роботу: крім традиційних видів (малювання, ліплення, спів і т. п.), передбачати й такі, як, наприклад, написання есе, листа до товариша з приводу екскурсії до музею чи сприйнятого твору, до автора художнього твору чи його персонажу, звіту про умовну подорож, експедицію, екскурсію до об'єктів, зображених в художніх творах, або, наприклад, створення усного імпровізованого діалогу з героями творів чи пластичне інтонування, пантоміма, інсценізація за змістом музичного твору.

З точки зору компетентісно орієнтованого підходу важливим є детальне продумування факторів впливу на мотиваційну сферу учнів. Пропагуючи досягнення культури, розкриваючи значення даного предмета чи теми в житті учня та в розвитку соціуму, цивілізації тощо, наводячи яскраві приклади з життя видатних митців, відомих людей сучасності, власного життєвого досвіду, можна досягти значної активізації самостійної діяльності учнів, сприяти формуванню їхніх полікультурних компетентностей.

Як відомо, в 2009/2010 навчальному році в 9-х класах усіх, без винятку, типів шкіл вводиться предмет «Художня культура». З його впровадженням для вчителів художньо-естетичного циклу актуалізується проблема підготовки і проведення ввідних чи узагальнюючих лекцій, семінарів, дебатів, які на уроках у 1–8-х класах не є характерними. Новий предмет, що «становить один з головних напрямів естетичного виховання старшокласників, має свої особливості, а саме: велику інформаційну насиченість, обмежену кількість годин у порівнянні зі змістовою завантаженістю, необхідність спонування учнів до активного засвоєння навчального матеріалу, його творчого переосмислення, формування в них особистісно-ціннісного ставлення до матеріалу, що вивчається. ...Задля досягнення високої ефективності лекція з питань мистецтва має відповідати вимогам не лише науковості, послідовності та доступності, але й емоційності та образності викладу змісту, застосування широкого спектру ілюстративних та інших допоміжних матеріалів» [6, с. 10], чіткої структурності.

Не зайвим буде нагадати, що в усіх пояснювальних записках до програм шкільних мистецьких дисциплін занотована істина про те, що уроки мистецтва повинні будуватися за законами побудови мистецьких творів. В них має бути зав'язка, розвиток, кульмінація, розв'язка, кода. Не є виключенням і уроки-лекції, уроки-диспути, на яких з особливою ретельністю слід планувати моменти високої емоційної напруги, свого роду «фортісимо», що викликає емпатійні переживання.

Форми активного сприймання учнями матеріалу лекції також необхідно проектувати, щоб не перетворити його на пасивне слухання чи автоматичне бездумне конспектування. Активізувати увагу учнів можуть різні завдання, як наприклад: складання плану лекції протягом уроку (паузи після кожної структурної одиниці лекції і підбір учнями заголовків до неї), записування незрозумілих чи нових термінів, фіксування почутого у вигляді символів, схем, що дозволить виокремити суттєве в почутому та встановити зв'язки між окремими частинами лекційного матеріалу і т. п. Слід пам'ятати й про лекції з включенням до них невеличких практичних завдань-вправ, як-то: замальовки композиційних схем художніх творів, що сприймаються в ході лекції, створення палітри колірного вирішення картини, пошук колірного відтінку, що характеризує її колорит, відтворення мелодичної лінії та ритму прослуханого музичного твору і т. п.

Крім сприяння кращому засвоєнню навчального матеріалу, такі методи формуватимуть інформаційно-пізнавальні компетентності учнів.

На уроках художньої культури цікавою і продуктивною формою навчання стануть семінари та дебати. Але складність полягає в тому,

що вчителю потрібно заздалегідь чітко сконструювати їх проведення, уявити в деталях все, що має відбутися і організувати попередню самостійну роботу учнів за певною тематикою: відвідування музеїв, галерей, театрів, концертних залів, бібліотек, пам'яток архітектури, роботу з періодичними виданнями та медійними джерелами [6, с. 11].

З метою формування життєвих компетентностей при організації практичної діяльності учнів на уроках мистецтва бажано віддавати перевагу не фронтальним формам, а інтерактивним. Адже «інтерактивне навчання — це навчання діалогу, під час якого відбувається взаємодія учасників педагогічного процесу задля спільного розв'язання навчальних завдань» (13, с. 76). Слухаючи разом музику, захоплюючись її красою, учитель і учні стають ріднішими, ближчими, — зазначав В. Сухломлинський. Але кращому взаєморозумінню сприятиме будь-яке спільне (учнів і вчителя) естетичне переживання з приводу сприйнятого, будь-то твір живопису, кіномистецтва, літератури чи явище із навколишнього життя. Крім того, правильно організована робота в парах, мікрота макрогрупах «дозволяє забезпечити активну діяльність учнів, ...виконавчу та організаційну ініціативу... Саме групова робота найбільше відповідає реаліям майбутньої професійної діяльності учнів. Праця, наприклад, в робітничій бригаді, лабораторії, педагогічному колективі тощо об'єднує людей, роблячи їхню діяльність результативною лише за умови злагодженої роботи в команді» [11, с. 27].

Враховуючи специфіку мистецьких дисциплін, можна рекомендувати такі види навчальної діяльності учнів, в процесі яких, крім спеціальних мистецьких компетентностей (засвоєння мистецького тезаурусу, навичок працювати в певній художній техніці тощо), формуються ще й інші, ключові компетентності, зокрема «загальнокультурні (світоглядні уявлення, ціннісні орієнтації), комунікативні (здатність до спілкування, взаєморозуміння, до співпраці), інформаційно-пізнавальні (здатність до пошуку та оперування інформацією) та саморегуляції (вміння організувати та контролювати діяльність власну та інших людей, здатність до самореалізації, самовдосконалення) [9, с. 306]. Це, наприклад,

а) з переважанням образотворчої діяльності: складання та виготовлення рекламних буклетів і проспектів, афіш, лозунгів, коміксів, колажів, фотомонтажів, ілюстрованих словників, емблем, шаржів, вітальних листівок, розробка ескізів та створення костюмів і декорацій, масок до вистав та сюжетно-рольових ігор;

б) з переважанням музичних засобів: створення, аранжування та виконання рекламної пісенки, попури, пісенного «віночка» за певною тематикою, створення оповідання з назв пісень, підбір музичних творів в стилістиці

різних епох і народів або того чи іншого твору літературного та візуального мистецтва;

в) з переважанням засобів інсценізації: написання монологів, діалогів, сценарію або лібрето та постановка п'єси за мотивами літературного візуального, музичного твору, створення пантоміми, лялькової вистави, відеофільму, театру тіней, сценки-жарту в певній стилістиці, читання за ролями, зміна кінця відомої п'єси чи кінофільму та ін.;

г) засобами писемної та усної творчості: складання акровіршів, байок, нарисів, описів, відгуків, репортажів, рецензій з приводу художньо-мистецьких подій, конкурсів, творів різних видів та жанрів мистецтва, створених у різні часи, уявних (чи реальних) інтерв'ю з композиторами, поетами, художниками, співаками, танцюристами різних країн та епох, збір малих форм фольклору — прислів'їв, скоромовок, загадок, частівок за певною тематикою.

Звичайно, в процесі навчання мистецтв не можна обійтися без організації добре спланованої індивідуально-творчої діяльності учнів, яка сприяє формуванню їхньої аутопсихологічної компетентності (від грец. *autos* — сам), на основі якої вибудовується так звана «Я-концепція», тобто компетентність людини стосовно себе самої, «її адекватна орієнтація у власному потенціалі, а також потенціалі партнера» [3, с. 165]. В ході індивідуально-творчих зусиль формуються якості творчого потенціалу особистості (уява, фантазія, синестезія, здатність до варіативного та асоціативно-образного мислення), народжується у самосвідомості образ власних здібностей, якостей, потреб, бажань, домагань, формуються світогляд, ціннісні орієнтації, мотиваційно-вольові характеристики. Під розумним керівництвом учителя індивідуальна робота сприяє формуванню самостійності дитини, її вміння діяти активно, конструктивно, раціонально, гнучко, творчо, долати критичні життєві ситуації, вибирати найефективніший варіант поведінки.

Індивідуалізації навчання, формуванню самоповаги сприятиме організація в школі персональних (або 3–4 учні) виставок малюнків, пластичних творів, сольних концертів, беніфісів, творчих вечорів, самопрезентацій.

У формуванні «Я-концепції» суттєву роль відіграє технологія портфоліо, використовуючи яку учень, на основі рефлексії, документально (принаймні, для самого себе) фіксує позитивну оцінку власних можливостей, вмінь, здібностей, уподобань, захоплень, досягнень в різних сферах навчання та життя, осмислює та формулює власні сподівання, цілі. Формування «Я-концепції» бажане і для вчителя, оскільки спонукатиме до рефлексії (самопізнання), сприятиме оцінці рівня професіоналізму, його зростанню. Однією з форм початку цієї роботи може стати портфоліо вчителя, яке можна створювати як на паперових носіях, так і в електронній версії.

Зрозуміло, що формат статті не дає змоги вичерпно розкрити всі аргументи на користь тези про унікальні можливості шкільної мистецької освіти щодо формування як базових, так і спеціальних компетентностей учнів, їхнього різнобічного розвитку. Підкреслимо лише ще один аспект, власне, як нам здається, вже доведений змістом статті.

Аналіз всіляких методичних рекомендацій з приводу організації уроків мистецтва, пояснювальних записок до програм, підручників з мистецьких дисциплін, Концепції художньо-естетичного виховання учнів в загальноосвітніх навчальних закладах дає змогу помітити, що червоною ниткою проходить настанова про діяльнісний характер мистецької освіти; а з іншого боку, аналіз науково-педагогічної літератури з питань компетентісно спрямованого підходу до навчання дозволяє виокремити діяльність як найсуттєвішу ознаку будь-яких компетентностей і, одноразово, шлях до їх формування. Такі висновки стають головним, на нашу думку, доказом «могутнього і різнопланового впливу мистецтва на розвиток міжпредметних компетентностей учнів» [5]. Залишається лише так організувати навчально-виховний процес з художньо-естетичних дисциплін, щоб не втратити можливість, дану нам самою природою мистецтва.

Література

1. Волобуєва Т. Дати ключі. Формування життєвих компетентностей учнів у НВП // Управління освітою. — 2007. — № 1(145).
2. Волобуєва Т. та ін. Упровадження компетентісно орієнтованого підходу в НВП // Управління освітою. — 2007. — № 18(162).
3. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики / За ред. І. Г. Єрмакова. — Запоріжжя: ЦентрІОН, 2005.
4. Кондратова Л. Методичні рекомендації щодо викладання курсу «Художня культура». (9–11 кл.) / Л. Кондратова. — Запоріжжя: ЗОІППО, 2006.
5. Масол Л. Компетентісно орієнтований підхід до загальної мистецької освіти: УДК 37. 014.14/37.036. — Електронна версія.
6. Миропольська Н. та ін. Уроки художньо-естетичного циклу в школі: навчання і виховання. — Тернопіль: Навч. книга; Богдан, 2006.
7. Неменський Б. Дидактика глазами художника // Педагогика. — 1996. — № 3.
8. Неменський Б. Пути очеловечивания школы / Б. Неменский; под ред. Петровского. — М., 1989.
9. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 кл. — К.: Почат. шк., 2006.
10. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Художньо-естетичний цикл. — К.: Перун, 2005.
11. Родигіна О. Компетентісно орієнтований підхід до навчання / О. Родигіна. — Х.: Основа, 2008.
12. Рудницька О. Педагогіка загальна та мистецька / О. Рудницька. — Тернопіль: Навч. кн.: Богдан, 2005.
13. Словник методиста: метод. посіб. — К., 2008.

Л. В. ВОВК,

старший викладач кафедри педагогіки і психології ООІУВ,

Н. В. ШАТАЙЛО,

методист лабораторії творчого розвитку особистості ООІУВ.

ПРО ВИКЛАДАННЯ ОСНОВ ЗДОРОВ'Я ТА ОСНОВ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В 2009/2010 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Життя доводить, що освіта і здоров'я нерозривно взаємопов'язані. Тут діє динаміка, яку не можна ігнорувати, якщо ми хочемо забезпечити повноцінний фізичний розвиток дітей, охорону та зміцнення їх здоров'я.

Формування в учнів здоров'язберігаючої компетентності — завдання такого навчального предмета як «Основи здоров'я».

«Основи здоров'я» — інтегрований предмет, що за змістом об'єднує питання здоров'я та безпеки життєдіяльності. Його завданням є формування в учнів свідомого ставлення до свого життя і здоров'я, оволодіння основами здорового способу життя, життєвими навичками безпечної та здорової поведінки.

Відповідно до Типових навчальних планів, затверджених наказом МОН України від 23.02.04 р. № 132, на викладання предмета «Основи здоров'я» в 5–7-х класах відводиться по 1 годині, у 8–9-х класах — 0,5 години на тиждень.

Навчання здійснюється за навчальною програмою, рекомендованою Міністерством освіти і науки України (лист МОН від 23.12.2004 р. № 1/11-6611) — «Основи здоров'я. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи». — К.; Ірпінь: Перун, 2005. У програмі подано орієнтовний розрахунок годин.

Вчитель на власний розсуд має право внести до 20 % змін відповідно до місцевих умов та наявного матеріально-технічного забезпечення. Внесені зміни в обов'язковому порядку повинні бути погоджені з керівником районного (міського) методичного об'єднання та дирекцією навчального закладу з відміткою в календарно-тематичному плануванні.

З метою забезпечення практичного досвіду шляхом реального виконання відповідних вправ, дій, відпрацювання моделей поведінки до програми «Основи здоров'я» введено:

- 9 практичних робіт в 5-му класі
- 11 практичних робіт в 6-му класі
- 6 практичних робіт в 7-му класі
- 6 практичних робіт у 8-му класі
- 6 практичних робіт в 9-му класі.

Практичні роботи є обов'язковими. Після виконання практичної роботи в учнівських зошитах має бути зафіксований певний алгоритм дій та зроблені висновки. Оформлення цих практичних робіт (тема, мета, обладнання тощо) здійснюється відповідно до загальноприйнятих вимог. Практична робота оформляється в зошиті з друкованою основою або в окремому зошиті, призначеному тільки для

практичних робіт. Для виконання практичної роботи на розсуд вчителя згідно з календарно-тематичним плануванням відводиться окремий урок або вона проводиться на уроці після вивчення конкретної теми. Протягом вивчення конкретної теми вчитель має оцінити не менше однієї практичної роботи в кожного учня з обов'язковим виставленням оцінок в журналі обліку навчальних досягнень.

Зошити з друкованою основою, які використовуються учнями під час вивчення основ здоров'я, обов'язково повинні мати відповідний гриф Міністерства освіти і науки України.

У навчальній програмі предмета для учнів 5-го класу передбачена екскурсія до державної служби захисту населення, для учнів 6-го класу — екскурсія в Центр соціальної служби для молоді, для учнів 7-го класу — ознайомлення з роботою дільничного інспектора. Екскурсія проводиться після вивчення конкретної теми або в кінці навчального року під час навчальної практики. Результати екскурсії оформляються належним чином в робочих зошитах учнів та при потребі оцінюються вчителем з виставленням оцінок в журналі обліку навчальних досягнень.

Під час навчання «Основ здоров'я» особливого значення набуває система оцінювання навчальних досягнень учнів. Тому необхідно оцінювати поступові досягнення учнів щодо дотримання правил і настанов здорового способу життя, кожний крок учня, практичні дії, спрямовані на опанування навичками здорового способу життя, позитивну спрямованість до ведення такого способу життя. Найвищим балом оцінюється самостійний аналіз учнями інформації щодо збереження життя і здоров'я, правильний вибір поведінки, конструктивне вирішення конфліктних ситуацій.

Відповідно до програми вчителям рекомендується в 5–8-х класах здійснювати не менше 4 тематичних оцінювань навчальних досягнень, які можна проводити протягом цілого уроку або його частини з обов'язковим виставленням оцінок у класному журналі. Тематичне оцінювання проводиться в письмовій або усній формі залежно від кількості учнів в класі. Завдання та виконані письмові роботи повинні зберігатися вчителем в школі до кінця навчального року.

Тематичний бал за вивчення окремої теми виставляється на основі поточного оцінювання, тематичного оцінювання, оцінок за практичні роботи. Семестровий бал виставляється на основі тематичних балів.

Записи в класному журналі здійснюються відповідно до вимог, рекомендованих Міністерством освіти та науки України.

Слід звернути особливу увагу на теми, які включають питання щодо профілактики шкідливих звичок (тютюнопаління, алкоголізм, наркотична залежність), методи запобігання інфікування ВІЛ та туберкульозу. Цей матеріал розглядається в розділі програми 5–8-х класів «Соціальна складова здоров'я», і відповідні теми необхідно вивчати з метою формування в учнів розуміння, до яких наслідків може призвести безвідповідальна поведінка та неправильний стиль життя.

Слід зазначити, що добираючи додаткові матеріали до уроків, учителю необхідно звернути увагу на відповідність його змісту віковим особливостям, реальним потребам учнів та їхнім навчальним можливостям.

Для ефективного навчання вчитель може залучати до співпраці на уроках психолога, надаючи можливість провести окремий етап уроку, якщо відчуває, що інформаційно-практичний матеріал психолога є більш змістовим, наприклад, тема «Настрій і здоров'я» (5 клас), «Психологічна характеристика підліткового віку», «Психологічні конфлікти і способи їх подолання», «Поняття про стрес» (6 клас), «Психологічний розвиток підлітків», «Психологічне благополуччя підлітків», «Конфлікти і здоров'я» (7 клас) та інші.

Викладати предмет «Основи здоров'я» в 5–9-х класах згідно з методичними рекомендаціями Міністерства освіти та науки України мають право вчителі, які читають ОБЖ та природничі дисципліни, мають досвід роботи у викладанні валеології, а також психологи та педагоги, які мають досвід роботи в проектах «Рівний рівному», «Діалог», «Школа проти СНІДу».

Забороняється розподіляти години для викладання цього курсу між класними керівниками або використовувати їх як довантаження вчителів-предметників. Викладати предмет в навчальному закладі повинен тільки один вчитель, який в подальшому буде викладати «Основи здоров'я» в наступних класах. Вчителі, які викладають предмет «Основи здоров'я», обов'язково повинні пройти підвищення кваліфікації в обласному інституті підвищення кваліфікації вчителів.

Головне завдання сучасної школи — навчити дітей жити в динамічному світі, який швидко змінюється, сформувати в них свідоме і відповідальне відношення до особистої безпеки і безпеки оточуючих.

Аналіз надзвичайних ситуацій в закладах освіти області показує, що в переважній більшості випадків причиною нещасних випадків є незнання і недотримання дітьми норм і правил безпечної поведінки, особистої гігієни і норм здорового способу життя, низький рівень загальної культури та елементарна безграмотність в галузі безпеки життєдіяльності.

Основи безпечної поведінки дітей формуються під час вивчення шкільного предмета «Основи безпеки життєдіяльності», головною метою якого є набуття ними знань, умінь та навичок, якими вони могли б скористатися під час виникнення надзвичайних ситуацій.

У 2009/2010 навчальному році в 10–11-х кл. продовжуватиметься вивчення предмета «Основи безпеки життєдіяльності» відповідно до Програми з основ безпеки життєдіяльності для загальноосвітніх навчальних закладів (К.: Шкільний світ, 2001).

Предмет «Основи безпеки життєдіяльності» в 10–11-х класах у 2009/2010 навчальному році вивчається за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів на 2001-2005 навчальні роки, затвердженими наказом МОН України № 342 від 25.04.2001 р., старша школа — за типовими навчальними планами профільного навчання, затвердженими наказом МОН України № 306 від 20.05.2003 р.

На вивчення предмета в кожному класі, як і раніше, відводиться не менше 17 годин на рік з інваріантної складової навчального плану. Ця кількість годин може бути збільшена за рахунок варіативної частини навчального плану. Вчителі ОБЖ, у разі потреби, можуть вносити до календарного плану деякі корективи, не скорочуючи кількості годин на вивчення предмета. Це стосується розподілу годин за темами, порядку та необхідності повторного або додаткового вивчення. Зміни мають бути погоджені з адміністрацією навчального закладу.

Оцінювання відбувається за критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів з безпеки життєдіяльності. Обов'язковими видами оцінювання навчальних досягнень учнів залишаються тематичне і підсумкове.

Для перевірки рівня навчальних досягнень учнів (з обов'язковою фіксацією результату) вчитель може використовувати різні методи:

- інтерв'ю, співбесіда
- різні види тестування
- ґрунтовна відповідь учня на запитання
- додаткові запитання на коротку відповідь учня
- вибір правильної відповіді з запропонованої низки запитань
- дослідні проекти, розроблені учнями з переліку запропонованих вчителем в межах тематики навчальної програми
- аудіовізуальні матеріали.

Викладання ОБЖ мають здійснювати спеціально підготовлені вчителі, які навчалися на курсах підвищення кваліфікації вчителів з основ безпеки життєдіяльності в обласному інституті удосконалення вчителів. Враховуючи, що цей предмет потребує спеціальних знань, вчителі ОБЖ мають брати участь у постійно діючих семінарах, що організовуються рай(міськ)методкабінетами та обласним інститутом удосконалення вчителів.

Високий рівень готовності вчителя до навчання школярів безпечної поведінки виявляється у вичерпній, логічній, упорядкованості знань щодо теоретичних основ безпечної поведінки, способів поведінки у повсякденних і надзвичайних умовах, методиці організації безпечного проведення навчального процесу; повному об'ємі варіативних умінь і навичок з безпечної поведінки в довіллі, побутовому, виробничому середовищі, вмінні приймати адекватні рішення під час виникнення небезпеки та забезпечувати особисту безпеку і безпеку оточуючих, активності в систематичному пошуку нових методів навчання школярів з основ безпечної поведінки і удосконалення власної професійної діяльності.

Надаємо список рекомендованих Міністерством освіти і науки України навчальних підручників та навчальних посібників

• з основ здоров'я:

1. Бойченко Т. Є., Василенко С. В., Гущина Н. І., Дивак В. В., Заплатинський В. М., Манюк О. І. Основи здоров'я. 5 клас. — К.: Навчальна книга, 2005.

2. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С., Репік І. А. Основи здоров'я. 5 клас. — К.: Алатон, 2005.

3. Поліщук Н. М. Основи здоров'я. 6 клас. — К.: Генеза, 2006.

4. Василенко С. В., Гущина Н. І., Манюк О. І. Основи здоров'я. 6 клас. — К.: Навчальна книга, 2006.

5. Бойченко Т. В., Дивак В. В., Коваль Н. С. Основи здоров'я. 6 клас. — К.: Генеза, 2006.

6. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. Основи здоров'я. 6 клас. — К.: Алатон, 2006.

7. Поліщук Н. М. Основи здоров'я. 7 клас. — К.: Генеза, 2007.

8. Бойченко Т. Є., Василенко С. В., Гущина Н. І., Дивак В. В., Заплатинський В. М., Ма-

нюк О. І. Основи здоров'я. 7 клас. — К.: Генеза, 2007.

9. Бойченко Т. Є., Василенко С. В., Гущина Н. І., Дивак В. В., Заплатинський В. М., Манюк О. І. Основи здоров'я. 8 клас. — К.: Генеза, 2008.

10. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. Основи здоров'я. 9 клас. — К.: Алатон, 2009.

• з основ безпеки життєдіяльності:

1. Быстров В. П. Основы безопасности жизнедеятельности: Пособие для 9–11 кл.

2. Гнатюк О. В., Гнатюк М. Р. Основи безпеки життєдіяльності: навч. посіб. для вчителів.

3. Нікулін Г. В., Горяна Л. Г. Основи безпеки життєдіяльності: навч. посіб. для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл.

4. Нікулін Г. В., Горяна Л. Г. Основи безпеки життєдіяльності: навч. посіб. для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл.

5. Палій А. О., Майборода Ю. В. Збережи життя: посіб. для учнів та вчителів.

6. Романеева І. В., Колотій Н. М. Основи безпеки життєдіяльності: навч. посіб. для 10-го кл.

7. Романеева І. В., Колотій Н. М. Основи безпеки життєдіяльності: навч. посіб. для 10-го кл.

8. Савчук О., Чадов Е., Дейкіна О., Єрохін В. Основи безпеки життєдіяльності: навч. посіб. для 11-го кл.

9. Савчук О., Чадов Е., Дейкіна О., Єрохін В. Основи безпеки життєдіяльності: навч. посіб. для 10-го кл.

М. Г. НЕЧИПОРЕНКО,

завідувач науково-методичної лабораторії безпеки життєдіяльності учасників навчально-виховного процесу та основ здоров'я ООІУВ.

Вчителям допризовної підготовки та фізичної культури

ВЧИТЕЛЯМ ПРЕДМЕТА «ЗАХИСТ ВІТЧИЗНИ»

У 2009/2010 навчальному році при викладанні предмета «Захист Вітчизни» слід користуватися програмою для навчальних закладів для 11-річної школи, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 24.10.2005 р. № 1/9-589, указом Президента України «Про концепцію допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання молоді» і наказу Командувача військами Південного оперативного командування від 12.12.2001 р. № 463.

У минулому навчальному році значно покращалась якість викладання предмета «Захист Вітчизни» в навчальних закладах області. Більшість РМК/ММК відділів освіти, зокрема Київський, Суворовський м. Одеси, м. Білгорода-Дністровського, Ізмаїла, Ренійського і Болградського районів області чітко визначили основні напрямки своєї діяльності щодо методичного забезпечення творчої роботи з викладачами предмета «Захист Вітчизни»:

1. Впровадження в навчально-виховний процес новітніх педагогічних та інформаційних технологій.

2. Сприяння формуванню у педагогів потреби в підвищенні професійної майстерності.

3. Використання в навчально-виховному процесі електронних засобів інформації.

4. Розповсюдження досвіду роботи кращих вчителів предмета «Захист Вітчизни».

5. Активізація пошукової роботи з учнями.

6. Піклування про створення навчально-матеріальної бази і використання її в навчально-виховному процесі.

Однак не обійшлося і без недоліків в організації та проведенні підготовки учнів з предмета «Захист Вітчизни»:

1. У деяких навчальних закладах продовжується порочна практика залучення дівчат в групи юнаків по вивченню військової справи, що заборонено листом МОН України № 1/9-444 від 09.10.2002 р.

2. Керівники окремих районних (міських) відділів освіти, навчальних закладів поверхово займаються вивченням стану викладання предмета «Захист Вітчизни», не виявляють належної турботи щодо вдосконалення навчально-матеріальної бази з військової справи.

3. Окремі керівники навчальних закладів не забезпечують проведення належних заходів по створенню військових кабінетів, а там де вони є, наочна агітація роками не оновлюється, експонатами не поповнюється. Це стосується Роздільнянського, Арцизького, Біляєвського районів області.

4. У деяких навчальних закладах не на належному рівні організована робота гуртків з військово-патріотичного виховання молоді. Плани роботи гуртків потребують удосконалення.

Для усунення існуючих недоліків у викладанні предмета «Захист Вітчизни» в загальноосвітніх навчальних закладах рекомендуємо:

1. Районним (міським) закладам освіти, методичним кабінетам:

1.1. До початку навчального року вивчити та проаналізувати стан викладання предмета «Захист Вітчизни» і військово-патріотичного виховання молоді і визначити шляхи їх усунення.

1.2. У зв'язку зі святкуванням у 2010 р. 65-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні слід спланувати і провести з учнівською молоддю науково-практичні конференції, лекції, бесіди, написання рефератів, уроки мужності, вечори пам'яті, зустрічі з ветеранами Великої Вітчизняної війни та інших військових конфліктів. Залучити учнівську молодь до роботи по збереженню в належному стані меморіалів, пам'ятників, братських могил воїнів — учасників війни.

1.3. Напередодні святкування Дня Захисника Вітчизни провести огляди на кращий військовий кабінет, гурток з військово-патріотичного виховання учнівської молоді, музей бойової слави.

1.4. РМК/ММК постійно вивчати досвід роботи кращих вчителів, фахівців з військової справи і постійно друкувати в журналах «Наша школа», «Основи Захисту Вітчизни».

1.5. З метою забезпечення якісного викладання предмета «Захист Вітчизни» покращати роботу методичних об'єднань вчителів предмета.

2. Керівникам загальноосвітніх навчальних закладів:

2.1. Забезпечити якісне планування, матеріально-технічні і безпечні умови викладання навчальної дисципліни «Захист Вітчизни» в 2009/2010 н. р.

2.2. На педрадах у серпні місяці обговорити всі питання, пов'язані з підвищенням якості викладання предмета «Захист Вітчизни» та визначити шляхи щодо їх вирішення.

Б. І. ШЕСТАКОВ,

методист НМЛ творчого розвитку особистості ООІУВ.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА» В 2009/2010 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти та Державного стандарту базової і повної середньої освіти метою реалізації змісту освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» є забезпечення всебічного розвитку, охорона та зміцнення здоров'я учнів, підвищення рівня фізичної підготовленості, формування і поліпшення основних життєво важливих рухових навичок, умінь та пов'язаних з ними знань, підготовка до активного повноцінного життя в природних, техногенних і соціальних умовах, які постійно змінюються,

до безпечної трудової діяльності та надання першої допомоги, до захисту Вітчизни і вибору професії.

Зміст складових освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» базується на принципі наступності між початковою, основною і старшою школою.

Цільова комплексна програма «Фізичне виховання — здоров'я нації» орієнтує сучасну школу на виховання фізично здорового й духовно багатого молодого покоління. Організаційно-педагогічні основи фізичного виховання учнів-

ської молоді в системі освіти забезпечують такі навчальні предмети: «Основи здоров'я і фізична культура» (1–4-ті класи), «Фізична культура здоров'я» (5–9-ті класи) і «Фізична культура» (10–11-ті класи), їх зміст визначається навчальними програмами, що базуються на принципах особистісно орієнтованого навчання й враховують вікові особливості учнів.

Шкільне фізичне виховання має багато-аспектний характер, на його якість впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. До об'єктивних факторів слід віднести соціальний і економічний стан, який склався в країні сьогодні. Його аналіз не передбачає даний матеріал, але необхідно підкреслити його вплив на матеріально-технічне забезпечення шкіл, на організацію позакласної та позашкільної спортивно-масової роботи в школі, і, як наслідок, низький рівень залучення учнів до різноманітних форм шкільного фізичного виховання.

Для більш якісного визначення позитивних і негативних сторін фізичного виховання розглянемо його основні складові: кадрові і матеріально-технічне забезпечення, фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня, навчально-виховний процес, позакласна спортивна робота, фізичні масові і спортивні заходи.

Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі дня

Головною умовою збереження здоров'я дітей і підлітків є забезпечення в кожному загальноосвітньому закладі оптимального рухового режиму. Основними складовими оздоровчих заходів є гімнастика до початку занять, фізкультхвилинки, «перерви» здоров'я, самостійні заняття.

Як правило, рідко в якій школі такі заходи проводяться. Значно зменшилась кількість учнів, охоплених цією роботою.

Необхідно відзначити такі основні принципи недостатнього рівня фізкультурно-оздоровчої роботи в режимі навчального дня:

- адміністрація загальноосвітніх навчальних закладів недостатньо приділяє уваги контролю за плануванням діяльності педагогічного колективу щодо організації і проведення всіх форм цієї роботи;

- не проводяться заняття з методики організації та проведення оздоровчої роботи з класними керівниками, з вчителями початкових класів, вихователями;

- вчителі фізкультури знімають з себе відповідальність за організацію цієї роботи.

Аналіз навчально-виховного процесу

З метою вивчення досвіду роботи вчителів фізичної культури, якості організації навчально-виховного процесу на уроках у 2009 році під час проведення курсової перепідготовки та у фіналі конкурсу «на кращий інноваційний

урок фізичної культури та урок фізичної культури з елементами футболу» було проведено 38 уроків фізичної культури. В цілому по області в конкурсі взяли участь 448 вчителів. Аналіз проведених уроків показав, що вони проведені на достатньому організаційному і науково-практичному рівні, на уроках забезпечується диференційований підхід до учнів з урахуванням стану їхнього здоров'я, фізичного розвитку, статі, рухової підготовленості.

На високому професійному рівні проводять уроки такі вчителі: С. О. Вишня (АШГ № 3 м. Южного), В. М. Полуб (ЗОШ № 31 м. Одеси), О. Д. Фефелова (ЗОШ № 1 м. Іллічівська), В. В. Чебаненко (Приморська ЗОШ Татарбунарського р-ну), О. О. Савельєва (ЗОШ № 62 м. Одеси), В. А. Кара (Червоноармійська ЗОШ № 2 Болградського р-ну), Ю. М. Супрун (ЗОШ № 20 м. Одеси).

Робота цих вчителів відзначається цілеспрямованістю, оптимальним вибором методів і форм організації діяльності учнів, раціональним використанням матеріально-спортивної бази, обладнання та інвентарю, досягненням запланованих результатів фізичної підготовки учнів.

У роботі вчителів фізичної культури виявлені такі недоліки:

- не створена чітка система діагностування розвитку рухових якостей учнів;

- при плануванні навчально-виховного процесу не враховується дійсний стан фізичної та технічної підготовки учнів;

- учням не повідомляють теоретичні відомості в повному обсязі, не перевіряється якість їх засвоєння;

- відсутня система попереднього, поточного та підсумкового контролю;

- увага вчителів більше звертається на фізичну підготовку хлопчиків, юнаків, ніж дівчат.

Головними причинами виявлених недоліків є:

- низький науково-теоретичний та методичний рівень підготовки вчителів;

- відсутність якісного планування виховного процесу;

- незадовільна підготовка матеріальної бази для уроків;

- низький рівень контролю за навчально-виховним процесом з боку адміністрації.

Результати якісного здійснення навчально-виховного процесу визначаються за допомогою навчальних і контрольних нормативів і проведення державної підсумкової атестації.

Державна підсумкова атестація з фізичної культури має на меті виявити рівень фізичної підготовки випускників, перевірити знання випускників щодо фізкультурно-спортивної діяльності та вміння використовувати її для збереження і зміцнення свого здоров'я.

До проходження державної підсумкової атестації з фізичної культури допускаються учні основної медичної групи. Для підготовки

списків учнів, які проходять атестацію з фізичної культури, медичний працівник навчального закладу зобов'язаний вивчити їх медичні картки на предмет протипоказань до виконання фізичних вправ, передбачених завданнями державної підсумкової атестації. Відмітка про допуск до виконання фізичних вправ заноситься до відповідної графи протоколу (дод. 1).

Білет містить **одне теоретичне питання та три залікові вправи**. З трьох залікових вправ для задачі нормативів учні обирають дві. Техніку виконання третьої вправи вони демонструють та описують усно. Теоретичне запитання та залікові вправи добираються вчителем із «Збірника матеріалів для державної підсумкової атестації з фізичної культури» (Упорядники Чешейко С. М. та н. — К.: Аксіома, 2009). Формування завдань залежить від навчального матеріалу, опанованого учнями на заняттях фізичної культури. Так, наприклад, якщо учні мали можливість займатися плаванням чи лижною підготовкою, то це має бути відображено в білетах.

Дотримуючись методичних рекомендацій, вчитель готує не менше 20 білетів, які затверджуються педагогічною радою навчального закладу. До залікових вправ кожного з них входять:

1. Вправи з легкої атлетики.
2. Вправи з гімнастики.
3. Вправи з ігрових видів спорту.

На проведення державної підсумкової атестації з фізичної культури відводиться один день. Спочатку учні виконують теоретичну частину, а потім (після перерви, необхідної для переодягнення в спортивну форму) демонструють залікові вправи. Перед виконанням вправ учні самостійно проводять відповідну розминку.

При розмінці обов'язково має бути медичний працівник з необхідним обладнанням та набором медичних препаратів. Особливу увагу при цьому слід звернути на дотримання правил безпеки.

Для підготовки до відповіді на теоретичні запитання рекомендується відводити не менше

Таблиця 1

Рівень досягнень	Бали
Середній	1
Достатній	2
Високий	3

Таблиця 2

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів	Бали
Учень (учениця) має фрагментарні уявлення з предмета; розрізняє та виконує відповідно до вимог лише елементи фізичних вправ	1
Учень (учениця) виявляє розуміння основних положень навчального матеріалу, наводить приклади; техніка виконання фізичних вправ має незначні відхилення від встановлених вимог, які аналізуються та виправляються за допомогою вчителя	2
Учень (учениця) володіє узагальненими, міцними знаннями з предмета; має достатню тактичну підготовку для виконання навчальних завдань; має системні навички техніки виконання фізичних вправ, що відповідають встановленим вимогам	3

20 хвилин. Відповіді учнів мають бути підкріплені прикладами, на основі яких вони демонструють уміння застосовувати набуті знання на практиці.

Оцінювання вправ, які учні виконують, здійснюється за рівнями досягнень: середній, достатній і високий. Бали за кожне завдання відповідають рівню досягнень (див. табл. 1).

Оцінювання відповіді на теоретичне питання та демонстрації вправ і опису техніки її виконання здійснюється відповідно до критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з фізичної культури (див. табл. 2).

Отже, виконання всіх завдань може бути оцінено в 12 балів.

Результати державної підсумкової атестації з фізичної культури заносяться до протоколу та атестата (дод. 1).

Додаток 1

Орієнтовний протокол проведення державної підсумкової атестації з фізичної культури для учнів 11-го класу

№	ПІБ	Відмітка медичного працівника про допуск до проходження ДПА	Білет №	Теоретичне питання, бали	Техніка виконання вправи, бали	Норматив № 1			Норматив № 2			Підсумковий бал
						Назва	Рез.	бали	Назва	Рез.	бали	

Голова комісії
Медичний працівник
Члени комісії

**Орієнтовні завдання
державної підсумкової атестації
з фізичної культури**

Білет № 1

1. Дайте характеристику активній рухливості як складової здорового способу життя.
2. Біг 30 м.
3. Нахил тулуба вперед з положення сидячи (норматив на гнучкість).
4. Футбол: жонгливання м'ячем.

Білет № 2

1. Які основні вимоги до гігієни тіла, одягу, місця для занять фізичними вправами.
2. Біг 100 м.
3. Підтягування у висі (хлопці), підтягування у висі лежачи (дівчата).
4. Футбол: удари на точність.

Білет № 3

1. Доведіть необхідність дотримання оптимального рухового режиму для забезпечення гармонійного розвитку організму.
2. Човниковий біг 4Ч9 м.
3. Піднімання тулуба в сід за 1 хв.
4. Футбол: ведення м'яча.

Білет № 4

1. Характеристика основних видів туризму та порядок підготовки й проведення туристичних походів.
2. Біг 100 м.
3. Згинання та розгинання рук в упорі лежачи.
4. Волейбол: верхня пряма подача.

Білет № 5

1. Охарактеризуйте вплив режиму харчування на розвиток організму людини.
2. Стрибки у довжину з розбігу.
3. Комбінація елементів з акробатики (виконання лише на техніку).
4. Волейбол: нижня пряма подача.

Білет № 6

1. Які умови необхідні для організації гри у баскетбол. Місце для гри, устаткування, інвентар, правила та хід гри.
2. Стрибок у довжину з місця.
3. Підйом тулуба в сід з положення лежачи (руки за головою) за 1 хв.
4. Баскетбол: штрафний кидок.

Білет № 7

1. Які умови необхідні для організації гри у волейбол. Місце для гри, устаткування, інвентар. Правила та хід гри.
2. Метання тенісного м'яча на дальність.
3. Підтягування у висі (хлопці), підтягування у висі лежачи (дівчата).
4. Волейбол: передача м'яча.

Білет № 8

1. Які умови необхідні для організації гри у футбол. Місце для гри, устаткування, інвентар. Правила та хід гри.
2. Біг 30 м.
3. Згинання та розгинання рук в упорі лежачи.
4. Футбол: жонгливання м'ячем.

Білет № 9

1. Розкажіть про виникнення і розвиток легкої атлетики. Охарактеризуйте основні легкоатлетичні вправи.
2. Біг 30 м.
3. Нахил тулуба вперед з положення сидячи (норматив на гнучкість).
4. Баскетбол: подвійний крок.

Білет № 10

1. Охарактеризуйте основні види гімнастики.
2. Біг 100 м.
3. Підтягування у висі (хлопці), підтягування у висі лежачи (дівчата).
4. Футбол: удари на точність.

Білет № 11

1. Охарактеризуйте механізм розвитку втоми, її фізіологічну та біологічну сутність.
2. Човниковий біг 4Ч9 м.
3. Піднімання тулуба в сід за 1 хв.
4. Футбол: ведення м'яча.

Білет № 12

1. Як надати першу допомогу при отриманні травм (забій, вивих, перелом, кровотеча тощо).
2. Біг 100 м.
3. Згинання та розгинання рук в упорі лежачи.
4. Волейбол: верхня пряма подача.

Білет № 13

1. Як надати допомогу при нещасних випадках у воді.
2. Стрибки у довжину з розбігу.
3. Комбінація елементів з акробатики (виконання лише на техніку).
4. Волейбол: нижня пряма подача.

Білет № 14

1. Опишіть правила надання допомоги при обмороженнях та опіках.
2. Стрибок у довжину з місця.
3. Підйом тулуба в сід з положення лежачи (руки за головою) за 1 хв.
4. Волейбол: передача м'яча.

Білет № 15

1. Дайте характеристику фізичної культури як важливої складової загальної культури людства та розкрийте поняття про фізичну вправу.
2. Метання тенісного м'яча на дальність.
3. Підтягування у висі (хлопці), підтягування у висі лежачи (дівчата).
4. Баскетбол: штрафний кидок.

Білет № 16

1. Поняття про здоров'я та способи визначення рівня фізичної працездатності (рівня здоров'я).
2. Біг 30 м.
3. Згинання та розгинання рук в упорі лежачи.
4. Баскетбол: подвійний крок.

Білет № 17

1. Поняття про фізичне навантаження. Дозування фізичних навантажень для тренування серцево-судинної системи.
2. Метання тенісного м'яча на дальність.
3. Підтягування у висі (хлопці), підтягування у висі лежачи (дівчата).
4. Баскетбол: штрафний кидок.

Білет № 18

1. Назвіть та охарактеризуйте основні фізіологічні принципи тренування.
2. Стрибок у довжину з місця.
3. Підйом тулуба в сід з положення лежачи (руки за головою) за 1 хв.
4. Волейбол: передача м'яча.

Білет № 19

1. Дайте коротку характеристику основних фізичних якостей.
2. Стрибки у довжину з розбігу.
3. Комбінація елементів з акробатики (виконання лише на техніку).
4. Волейбол: нижня пряма подача.

Білет № 20

1. Розкрити основні положення методики розвитку витривалості та швидкості (прудкості).
2. Біг 100 м.
3. Згинання та розгинання рук в упорі лежачи.
4. Волейбол: верхня пряма подача.

Білет № 21

1. Розкрити основні положення методики розвитку гнучкості, тренування сили та швидко-кісно-силових здібностей.
2. Човниковий біг 4x9 м.
3. Піднімання тулуба в сід за 1 хв.
4. Футбол: ведення м'яча.

Білет № 22

1. Характеристика правильної постави та її формування за допомогою фізичних вправ.
2. Біг 100 м.
3. Підтягування у висі (хлопці), підтягування у висі лежачи (дівчата).
4. Футбол: удари на точність.

Білет № 23

1. Розкрийте орієнтовний зміст самостійного оздоровчого заняття, основні правила самостійних занять та самоконтролю.
2. Біг 30 м.
3. Нахил тулуба вперед з положення сидячи (норматив на гнучкість).
4. Футбол: жонгливання м'ячем.

**Залікові вправи, що рекомендуються для проведення іспиту,
та нормативи до них**

Залікові вправи та нормативи до них									
Вправи	Умови виконання	хлопці				дівчата			
		низький	середній	достатній	високий	низький	середній	достатній	високий
Легка атлетика									
Біг 30 м., сек.		>5,5	5,5	5	4,5	>5,8	5,8	5,3	4,7
Біг 100 м., сек.		>15,3	15,3	14,7	14	>17	17	16,3	15,5
Човниковий біг 4x3 м., сек.		>10,3	10,3	9,8	9,3	>11,4	11,4	11	10,5
1000 м., хв.		>3,55	3,55	3,40	3,25	>5,00	5,00	4,45	4,30
Стрибки у висоту з розбігу, см		до 115	115	120	130	до 100	100	105	115
Стрибки у довжину з розбігу, см		до 360	360	390	420	до 300	300	330	360
Стрибки у довжину з місця, см		до 190	190	215	240	до 160	160	180	200
Метання тенісного м'яча на дальність, м.		до 35	35	41	48	до 20	20	25	30
Гімнастика									
Гнучкість, см.	Нахил тулуба вперед з положення сидячи	до +6	+6	+10	+14	до +12	+12	+15	+19
Підтягування у висі, разів		до 8	8	10	12				
Підтягування у висі лежачи, разів						до 12	12	18	24
Підйом тулуба в сід. Пол. за 1 хв., разів		до 36	36	42	51	до 31	31	35	40
Згинання та розгинання рук в упорі лежачи, разів		до 20	20	27	53	до 8	8	12	16
Комбінація елементів з акробатики, виконання елементів з дотриманням техніки виконання	Комбінацію з 3-х елементів вчитель складає самостійно відповідно до навчальної програми	0	1	2	3	0	1	2	3
Комбінація елементів на брусах, виконання елементів з дотриманням техніки виконання	Комбінацію з 3-х елементів вчитель складає самостійно відповідно до навчальної програми	0	1	2	3				
Комбінація елементів на колоді, виконання елементів з дотриманням техніки виконання	Комбінацію з 3-х елементів вчитель складає самостійно відповідно до навчальної програми					0	1	2	3

Вправи	Умови виконання	хлопці				дівчата			
		низький	середній	достатній	високий	низький	середній	достатній	високий
Футбол									
Жонглювання м'ячем, разів	Відповідно до навчальної програми	до 18	18	20	22	до 10	10	12	11
Удари на точність, разів	Відповідно до навчальної програми	до 2	2	3	4	0	1	2	3
Ведення м'яча, сек..	Відповідно до навчальної програми	>4,0	4	3,8	3,5	>4,5	4,5	4,2	4
Волейбол									
Верхня пряма подача, разів	6 спроб по черзі в задану зону	до 2	2	3	5	до 2	2	3	4
Нижня пряма подача, разів	6 спроб по черзі в задану зону	до 2	2	3	5	до 2	2	3	4
Передача м'яча, разів	6 спроб, після передачі партнера, передача через сітку	до 2	2	3	5	до 2	2	3	4
Баскетбол									
Штрафний кидок, влучання в кільце	10 спроб	до 2	2	3	5	0	1	2	4
Подвійний крок, влучання в кільце з дотриманням техніки виконання	10 спроб	до 4	4	6	8	до 3	3	5	7
Гандбол									
Кидки на влучність, разів	8 кидків на точність у ліві (праві) кути воріт з відстані 9 м.	до 2	2	3	4	0	1	2	3

О. М. КРИВИЦЬКИЙ,

методист науково-методичної лабораторії творчого розвитку особистості ООІУВ.

Інформаційний відділ

ПРО ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗМАГАНЬ І ОЛІМПІАД У 2008/2009 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

На виконання заходів, передбачених Державною національною програмою «Творча обдарованість», Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді» від 24.04.2000 р. за № 612/2000 в області створюються передумови для розвитку інтересів, нахилів та здібностей обдарованої учнівської молоді, серед яких важливе місце займають предметні учнівські олімпіади.

У 2008/2009 навчальному році було проведено 15 олімпіад III етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін (українська мова і література, історія України та всесвітня історія, основи правознавства, іноземні мови (англійська, німецька, французька, іспанська), математика, фізика, хімія, біологія, географія, основи інформатики та обчислювальної техніки, трудове навчання, основи економіки) та 4 обласні олімпіади (російська мова

і література, російська мова і зарубіжна література, болгарська мова і література, молдовська (румунська) мова і література), в яких взяли участь 2080 учнів. Переможцями визнано 527 учасників.

I місце вибороли 65 учнів з різних районів області

II місце — 119 учнів

III місце — 343 учні.

У 2009 році на IV етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад Одеську область представляли 76 учнів, з яких 31 вибороли призові місця.

I місце — 3 учні

II місце — 9 учнів

III місце — 19 учнів.

Розподіл місць по предметах:

українська мова та література — 1 третє місце

математика — жодного призового місця

фізика — 1 друге, 1 третє

хімія — 1 друге, 2 третіх
біологія — 3 других, 3 третіх
економіка — 1 перше, 2 других та 2 третіх
історія — жодного призового місця
основи правознавства — 2 перших, 1 третє
англійська мова — 1 друге, 4 третіх
французька мова — 1 третє
німецька мова — 1 друге, 1 третє
іспанська мова — жодного призового місця
основи інформатики — 1 третє
трудове навчання — жодного призового місця.

На базі Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, ЗОШ № 106 м. Одеси та Одеського державного університету імені І. І. Мечникова з 22 по 26 березня 2009 року проведено IV етап XLVI Всеукраїнської олімпіади з хімії, в якому команду Одеської області представляли 5 учнів: **Орленко Вікторія** (учениця 9-го класу Кислицької ЗОШ Ізмаїльського району), нагороджена дипломом III ступеня; **Плюснєв Дмитро** (учень 9-го класу Рішельєвського ліцею), нагороджений дипломом II ступеня; **Розенфельд Аліса** (учениця 11-го класу Рішельєвського ліцею), нагороджена дипломом III ступеня; **Пирогов Вадим** (учень 10-го класу гімназії № 9 м. Одеси), **Роганова Олена** (учениця 11-го класу гімназії № 9 м. Одеси).

За ініціативою освітян Одеської області та працівників ООІУВ в Україні проводяться Інтернет-олімпіади з базових предметів, які набули статусу Всеукраїнських. З 27 по 29 грудня 2008 року на базі ЗОШ № 106 м. Одеси спільно з працівниками інституту був проведений фінальний тур Всеукраїнської учнівської Інтернет-олімпіади з математики, фізики, хімії, біології, економіки, географії та відкритої обласної Інтернет-олімпіади з російської мови і літератури, в якій взяли участь 146 учнів з 21 області України. Спільним рішенням журі переможцями визнано 69 учасників з 12 регіонів. Одеська область була представлена 5 учасниками, які нагороджені дипломами та цінними подарунками, а саме:

Дипломом I ступеня

— **Маслєчко Анастасія Миколаївна**, учениця 11-го класу Білгород-Дністровського НВК «ЗОШ I—III ступенів-ліцей» Одеської області.

— **Молчанова Марія Вікторівна**, учениця 11-го класу гімназії № 5 м. Одеси.

— **Смирнова Олександра Вадимівна**, учениця 10-го класу Економічного ліцею м. Одеси.

Дипломом II ступеня — **Розенфельд Аліса Владиславівна**, учениця 11-го класу Рішельєвського ліцею м. Одеси.

Дипломом III ступеня — **Рабинович Марина Львівна**, учениця 10-го класу гімназії № 1 м. Одеси.

Важливим напрямком роботи кафедр ООІУВ з обдарованою молоддю є проведення інтелектуальних змагань з базових дисциплін

серед учнів сільських шкіл області. Протягом 2008/2009 навчального року в них взяли участь 780 учнів з 25 районів Одещини, у фінал вийшли 144 учасники, з них переможцями визнано 23 учня, що свідчить про високий рівень підготовки та проведення заочних і очних турів змагань.

Щорічно в журналі «Наша школа» друкується стаття про підсумки проведення III та IV етапів Всеукраїнських учнівських олімпіад.

Важливе місце серед інших видів інтелектуальних змагань займають учнівські турніри, які проходять під патронатом Міністерства освіти і науки України.

7–9 листопада 2008 року відбувся обласний турнір з фізики. В турнірі брали участь 6 команд Одеської області.

I місце посіла команда Рішельєвського ліцею — учні 11-го класу.

II місце — команда Рішельєвського ліцею — учні 9-го класу.

III місце — команда ліцею «Приморський».

IV місце — команда Табаківської ЗОШ Болградського району.

На Всеукраїнському турнірі, який відбувся в м. Мукачеві, команда Рішельєвського ліцею представляла Одеську область та була нагороджена дипломом I ступеня, а також виборола право участі в Міжнародному турнірі, який відбудеться в липні 2009 року в Китаї (керівники, які підготували команду — О. І. Матвейчук, О. Г. Філатова — викладачі фізики Рішельєвського ліцею).

З 15 жовтня до 10 листопада 2008 року проводився обласний конкурс серед учнів 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів Одеси та області на кращий літературний твір «Дзвони, що б'ють у серця...», присвячений вшануванню пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Конкурс проводився поетапно: I етап — районний (міський) з 15 до 25 жовтня, II етап — обласний — з 25 жовтня до 10 листопада. Конкурс проводився за номінаціями:

— художня література: проза (оповідання, новела), поезія

— журналістика (репортаж, нарис, інтерв'ю).

Журі визначило переможців та нагородило 12 учнів загальноосвітніх навчальних закладів Одеської області.

17–18 жовтня 2008 року на базі Одеського державного університету внутрішніх справ був проведений обласний турнір юних правознавців. У турнірі взяли участь 103 учні 9–11-х класів з 21-ї територіальної одиниці області, а саме 10 збірних команд з Арцизького, Болградського, Балтського, Великомихайлівського, Овідіопольського, Фрунзівського районів, м. Ізмаїла, Іллічівська, Одеси (Київський та Суворовський райони). Березівський, Комінтернівський, Ренійський, Роздільнянський, Саратський, Татарбунарський, Ширяєвський райони, м. Южне,

Одеса (Приморський та Київський райони) представляли окремі навчальні заклади.

За результатами I—III турів журі визначило переможців та нагородило:

Дипломом I ступеня — команду Одеського юридичного ліцею.

Дипломом II ступеня — команду Одеського економічного ліцею, команду учнів НВК «Загальноосвітня школа I—III ступенів — ліцей» м. Рені.

Дипломом III ступеня:

— команду Авторської М. П. Гузика експериментальної спеціалізованої I—III ступенів загальноосвітньої школи № 3

— збірну команду Київського району м. Одеси

— команду ЗОШ № 1 I—III ступенів м. Березівки

— команду Ярославської ЗОШ I—III ступенів Саратського району

— команду Комінтернівського НВК «ЗОШ I—III ступенів».

На VI Всеукраїнському турнірі юних правознавців, який відбувався з 25 до 29 жовтня 2008 року в м. Рівному, Одеську область представляли команди Одеського юридичного ліцею та команда Авторської М. П. Гузика експериментальної спеціалізованої I—III ступенів загальноосвітньої школи № 3. Обидві команди отримали диплом III ступеня та цінні подарунки. А також журі нагородило ці команди з таких номінацій:

«За командну гру» — команду Одеського юридичного ліцею

«За жіночу юридичну логіку» — команду Авторської М. П. Гузика експериментальної спеціалізованої I—III ступенів загальноосвітньої школи № 3.

25 листопада 2008 року за ініціативою громадського товариства «Русич» та підтримки НМЛ мов та літератур національних меншин Одеського обласного інституту удосконалення вчителів був проведений обласний конкурс знавців російської мови. На підсумковий етап конкурсу були відібрані 44 кращих учнів загальноосвітніх навчальних закладів Одеської області. Перемогу в обласному турі конкурсу вибороли 6 учнів. Учасники і переможці конкурсу нагороджені дипломами та цінними подарунками, які надало громадське товариство «Русич», що очолює Н. В. Горяїнова-Цукаленко. Для дітей також була проведена цікава екскурсія в літературний музей. Проведення конкурсу сприяло підтримці обдарованих школярів, популяризації російської мови, зміцненню зв'язків з громадськими організаціями.

З 1 листопада 2008 року до 10 січня 2009 року в загальноосвітніх навчальних закладах м. Одеси та Одеської області були проведені I—III етапи Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості з номінацій «Література», «Історія України і державотворення».

З номінації «Література» надійшла 61 учнівська робота, переможцями визнано:

— *Горбатюк Юлію*, ученицю 6-го класу Лиманської ЗОШ I—III ступенів Татарбунарського району

— *Головко Олену*, ученицю 11-го класу Чорноморської ЗОШ I—III ступенів Комінтернівського району

— *Демидова Андрія*, учня 11-го класу Приморської ЗОШ I—III ступенів Кілійського району

— *Шохова Євгенія*, учня 10-го класу ЗОШ I—III ступенів № 38 м. Одеси

— *Яровенка Анатолія*, учня 10-го класу ЗОШ I—III ступенів № 81 м. Одеси.

З номінації «Історія України і державотворення» надійшло 68 учнівських робіт, переможцями визнано:

— *Бондар Олену*, ученицю 9-го класу ЗОШ I—III ступенів № 1 м. Одеси

— *Димитрова Дмитра*, учня 10-го класу Городненської ЗОШ I—III ступенів Болградського району

— *Руденко Альону*, ученицю 11-го класу СЗОШ I—III ступенів № 117 м. Одеси.

21 травня в м. Каневі проходив IV етап Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості. Журі визнало переможцем *Яровенка Анатолія*, учня 10-го класу ЗОШ I—III ступенів № 81 м. Одеси.

З 15 грудня 2008 року до 10 квітня 2009 року в загальноосвітніх навчальних закладах Одеської області проведені I—III етапи Всеукраїнського конкурсу шкільних літературних творів та творів образотворчого мистецтва «Безсмертний подвиг українського народу» з номінацій: «Література», «Образотворче мистецтво».

На III (обласний) етап з номінації «Література» надійшло 83 учнівські роботи, з номінації «Образотворче мистецтво» — 69.

Журі III (обласного) етапу Всеукраїнського конкурсу шкільних літературних творів та творів образотворчого мистецтва «Безсмертний подвиг українського народу» визнало переможцями:

З номінації «Література»:

— *Бондарюк Ольгу Олегівну*, ученицю 11-го класу Татарбунарського НВК «ЗОШ I—III ступенів — гімназія» Татарбунарського району

— *Муржу Михайла Михайловича*, учня 8-го класу Білгород-Дністровського НВК «ЗОШ II ступеня — ліцей» м. Білгорода-Дністровського

— *Федишину Тетяну Андріївну*, ученицю 8-го класу Роздільнянської ЗОШ I—III ступенів № 2 Роздільнянського району.

З номінації «Образотворче мистецтво»:

— *Борисюк Анастасію Олександрівну*, ученицю 6-го класу ЗОШ I—III ступенів № 1 м. Одеси

— *Ліпінську Марину Іванівну*, ученицю 6-го класу Теплодарської ЗОШ I—III ступенів м. Теплодара

— *Ніцак Олександру Олександрівну*, ученицю 7-го класу Тузлівського НВК Татарбунарського району

— **Шуляк Андрія Олександровича**, учня 7-го класу ЗОШ I—III ступенів № 60 м. Одеси.

13 грудня 2008 року на базі гімназії № 4 проведений III (обласний) етап конкурсу імені Петра Яцика, в якому взяли участь 257 учнів 3—11-х класів шкіл Одеської області та 5 учнів ПТНЗ.

Журі визнало переможцями і нагородило 27 учнів загальноосвітніх навчальних закладів Одеської області.

IV (загальнонаціональний) етап IX Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика проведений 31 січня 2009 року на базі ЗОШ I—III ступенів № 1 м. Одеси.

Журі визнало переможцями і нагородило:
Дипломами I ступеня

— **Мельник Дарію Олегівну**, ученицю 3-го класу ЗОШ I—III ступенів № 1 Малиновського району м. Одеси

— **Гербалі Ольгу Юрійівну**, ученицю 10-го класу ЗОШ I—III ступенів № 57 Приморського району м. Одеси

Дипломом II ступеня — Сибірвову Анастасію Сергійівну, ученицю 4-го класу ЗОШ I—III ступенів № 130 Малиновського району м. Одеси.

Дипломами III ступеня

— **Волковинського Андрія Валерійовича**, учня 4-го класу Чорноморської ЗОШ I—III ступенів Комінтернівського району

— **Сисіну Катерину Михайлівну**, ученицю 6-го класу Ананьївського НВК «ЗОШ

I—III ступенів — гімназія» № 1 Ананьївського району

— **Лук'янчук Ірину Віталіївну**, ученицю 8-го класу Великомихайлівського НВК «ЗОШ I—III ступенів — гімназія» Великомихайлівського району

— **Юник Юлію Святославівну**, ученицю 10-го класу ЗОШ I—III ступенів № 48 Суворовського району м. Одеси.

26—27 березня 2009 року проводився обласний етап XI Всеукраїнського турніру юних істориків. У турнірі взяли участь 17 команд (по п'ять учнів у кожній), представники загальноосвітніх навчальних закладів Одеської області. Кращою визнано команду юних істориків м. Южного (Авторська школа М. П. Гузика). Цю команду нагороджено дипломом I ступеня. Дипломом II ступеня нагороджено команди юних істориків ЗОШ № 3 та ЗОШ № 7 м. Іллічівська, а також команди юних істориків Балтського району, м. Білгорода-Дністровського та збірну команду Суворовського району м. Одеси.

З 10 по 14 квітня в м. Луцьку Волинської області на Всеукраїнському турнірі юних істориків Одеську область представляла команда юних істориків м. Южного і була нагороджена дипломом III ступеня.

Аналіз результатів участі наших учнів у різноманітних інтелектуальних змаганнях свідчить про прагнення дітей до творчості. Бажаємо нашим обдарованим дітям успіхів, творчого натхнення та подальших перемог.

Таблиця 1

Результати участі учнів Одеської області в III та IV етапах Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін у 2008/2009 навчальному році

Предмет	Кількість учасників III етапу			Всього	Переможці			Всього	Учасники IV етапу	Переможці IV етапу	Переможці IV етапу		
	Одеса	міста області	сільська		I	II	III				I	II	III
1. Українська мова та література	49	31	109	189	4	8	40	52	7	1	0	0	1
2. Математика	54	31	90	175	5	7	23	35	4	0	0	0	0
3. Фізика	47	29	62	138	4	6	34	44	7	2	0	1	1
4. Хімія	46	28	69	143	4	7	20	31	6	3	0	1	2
5. Біологія	50	33	93	176	4	9	32	45	9	6	0	3	3
6. Географія	48	37	95	180	4	8	31	43	4	2	0	0	2
7. Економіка	30	20	31	81	2	5	8	15	7	5	1	2	2
8. Історія	41	33	104	178	4	8	39	51	4	0	0	0	0
9. Право	24	23	70	117	3	6	21	30	6	3	2	0	1
10. Англійська мова	51	24	69	144	3	6	12	21	6	5	0	1	4
11. Німецька мова	35	18	28	81	3	4	6	13	4	2	0	1	1
12. Французька мова	36	7	28	71	3	3	5	11	4	1	0	0	1
13. Іспанська мова	21	0	0	21	1	3	3	7	3	0	0	0	0
14. Інформатика	32	7	19	58	3	6	7	16	3	1	0	0	1
15. Трудове навчання	8	4	23	35	4	6	10	20	2	0	0	0	0
16. Болгарська мова	0	0	56	56	3	5	10	18					
17. Молдовська мова	0	0	32	32	3	6	8	17					
18. Російська мова та література	34	20	37	91	4	7	14	25					
19. Російська мова та зарубіжна література		35	18	61	114	4	9	20	33				
Всього	641	363	1076	2080	65	119	343	527	76	31	3	9	19

Результати інтелектуальних змагань серед учнів сільських шкіл 2001–2008 рік

№ п/п	Район	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008									
		заочн	очн	пер	заочн	очн	пер	заочн	очн	пер	заочн	очн	пер	заочн	очн	пер	заочн	очн							
1.	Ананівський	14	7	0	22	7	1	35	11	1	53	11	4	9	3	0	104	5	2	43	11	0	16	3	0
2.	Арцизький	54	20	7	50	6	1	59	10	1	38	4	1	47	10	3	17	4	0	2	1	0	21	2	1
3.	Балтський	8	1	0	15	1	0	155	4	-	54	0	0	63	2	0	76	1	1	74	7	1	76	6	0
4.	Б-Дністровський	0	0	0	18	1	0	51	10	3	46	6	2	17	5	2	9	3	1	15	5	1	18	2	0
5.	Білявський	3	2	1	3	2	1	13	2	1	12	3	1	7	1	0	13	2	1	3	2	0	1	1	0
6.	Березівський	4	0	0	0	0	0	73	7	1	32	1	0	59	7	2	31	3	0	23	2	0	21	4	0
7.	Болградський	72	30	4	83	19	5	92	22	5	46	12	4	30	9	1	15	3	0	34	5	0	11	4	1
8.	Великомихайлівський	13	2	1	46	11	2	36	7	5	60	14	2	55	11	0	64	7	1	28	6	1	39	12	1
9.	Іванівський	8	1	0	0	0	0	53	5	1	62	4	2	45	5	1	37	5	1	23	4	0	26	5	0
10.	Ізмалівський	30	10	4	41	15	2	60	11	3	48	13	3	80	19	4	137	16	4	118	23	9	94	28	11
11.	Кілійський	37	12	0	32	10	1	43	6	1	32	9	5	20	5	2	47	19	6	39	14	4	30	15	2
12.	Кодимський	0	0	0	1	0	0	33	2	1	13	0	0	13	1	1	50	2	0	31	3	1	1	1	0
13.	Комінтернівський	20	4	2	18	7	2	4	1	1	8	2	2	15	3	0	26	3	0	34	1	0	15	6	0
14.	Котовський	28	9	0	111	6	0	110	8	1	127	9	2	130	17	3	112	9	1	146	12	1	98	12	1
15.	Красноокнянський	3	0	0	0	0	0	113	5	1	108	4	3	99	3	0	87	1	0	146	2	0	87	4	1
16.	Любашівський	0	0	0	2	0	0	19	1	0	35	1	1	34	1	0	47	0	0	31	2	0	0	0	0
17.	Миколаївський	0	0	0	2	0	0	6	0	0	1	0	1	1	0	0	2	0	0	9	0	0	11	1	0
18.	Овідіопольський	0	0	0	40	3	0	18	3	1	20	2	0	19	1	0	11	1	0	14	3	0	18	2	0
19.	Роздільнянський	13	4	0	5	1	0	2	0	0	0	0	0	3	1	0	14	4	1	10	3	0	12	3	0
20.	Ренійський	31	11	2	67	16	6	34	8	0	34	12	6	73	14	2	90	9	4	69	10	3	36	7	2
21.	Савранський	0	0	0	2	1	0	1	0	0	7	0	0	22	2	0	15	1	0	21	3	1	9	2	0
22.	Саратський	1	0	0	4	1	0	5	2	0	2	1	1	27	5	0	54	4	0	12	6	1	25	8	0
23.	Тарутинський	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	230	2	0	7	1	0	17	2	0
24.	Татарбунарський	1	0	0	0	0	0	62	10	1	30	4	1	32	5	0	154	6	0	127	11	0	60	7	1
25.	Фрунзівський	5	0	0	61	4	0	65	5	1	56	2	0	35	5	0	158	5	0	53	8	0	28	4	0
26.	Ширявський	0	0	0	0	0	0	21	1	1	16	0	0	2	1	0	22	2	1	54	3	1	5	3	2
Всього по містах		345	113	21	623	111	21	1162	139	36	940	115	40	942	136	21	1622	117	24	1166	148	24	770	144	23

**Переможці та призери IV етапу Всеукраїнських
учнівських олімпіад 2008/2009 навчального року**

П.І. по Б	Місто, район	Навчальний заклад	Клас	Диплом	Предмет
Чернявський Євген Владиславович	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	8	II	Фізика
Маслечко Анастасія Миколаївна	м. Білгород-Дністровський	НВК «ЗОШ II–III ступенів — ліцей»	11	III	Фізика
Туркіна Катерина Олександрівна	м. Одеса	НВК № 90	10	II	Німецька мова
Шло Олександр Анатолійович	м. Одеса	Приватна гімназія «Мрія»	9	III	Німецька мова
Майгер Віталій Миколайович	м. Одеса	НВК «Гімназія № 2»	10	II	Англійська мова
Грановська Вілена Олександрівна	м. Одеса	НВК «Гімназія № 2»	9	III	Англійська мова
Шерман Андрій Вікторович	м. Одеса	НВК «Гімназія № 2»	9	III	Англійська мова
Железняк Віталій Євгенович	м. Одеса	Гімназія № 4	10	III	Англійська мова
Полякіна Анастасія Дмитрівна	м. Одеса	НВК «Гімназія № 2»	11	III	Англійська мова
Стерницька Катерина Володимирівна	м. Одеса	СЗОШ № 10	10	III	Французька мова
Зуев Сергій Сергійович	м. Одеса	НВК «Гімназія № 2»	10	III	Інформатика
Плюснєв Дмитро Сергійович	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	9	II	Хімія
Орленко Вікторія Михайлівна	Ізмаїльський район	Кислицька ЗОШ I–III ст.	9	III	Хімія
Розенфельд Аліса Владиславівна	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	11	III	Хімія
Коваль Юлія Анатоліївна	м. Одеса	ОСЗШ I–III ст. № 86	9	I	Правознавство
Кокош Родіон Григорович	м. Рені	Ренійський НВК «Школа I–III ступенів — ліцей»	10	I	Правознавство
Мозгова Марина Петрівна	м. Одеса	Одеський економічний ліцей	11	III	Правознавство
Волков Іван Георгійович	Болградський район	Криничненська ЗОШ I–III ст.	8	III	Географія
Іванов Олексій Володимирович	м. Одеса	Гімназія № 8	9	III	Географія
Златева Ірина Іванівна	м. Білгород-Дністровський	НВК «ЗОШ II ступеня — ліцей»	9	III	Українська мова
Селезньов Володимир Олександрович	м. Іллічівськ	Загальноосвітня школа I–III ст. № 4	9	I	Економіка
Зірченко Юлія Сергіївна	м. Одеса	Одеський економічний ліцей	11	II	Економіка
Кузнєцов Андрій В'ячеславович	м. Іллічівськ	Загальноосвітня школа I–III ст. № 4	9	II	Економіка
Кудрявець Євген Володимирович	м. Білгород-Дністровський	Білгород-Дністровський НВК «Загальноосвітня школа II ступеня — ліцей»	10	III	Економіка
Смирнова Олександра Вадимівна	м. Одеса	Одеський економічний ліцей	10	III	Економіка
Легановська Марина Олегівна	м. Одеса	Одеська гімназія № 5	8	II	Біологія
Тельпіс Валерій Валерійович	Арцизький район	Деленська ЗОШ I–III ст.	8	II	Біологія
Александрова Ангеліна Валеріївна	м. Одеса	Одеська ЗОШ I–III ст. № 51	9	III	Біологія
Штеніков Микола Дмитрович	Ширяєвський район	Червонокутська ЗОШ I–III ст.	10	II	Біологія
Вірніна Ольга Альбертівна	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	10	III	Біологія
Ковальова Марія Василівна	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	11	III	Біологія

Ю. В. БАГАТИЙ,

заступник директора із зовнішнього тестування та моніторингу якості освіти ООІУВ,

С. А. ТУВІЧЕНКО,

завідувачка центру організаційно-інформаційного забезпечення ООІУВ,

І. В. МАРТИНЕВСЬКА,

методист центру організаційно-інформаційного забезпечення ООІУВ.

К 90-ЛЕТИЮ ВАЛЬДОРФСКОЙ ПЕДАГОГИКИ

Вальдорфская педагогика относится к числу альтернативных педагогик, а основанием для возникновения альтернативных педагогик являются изменения в мировоззрении, в развитии философских наук. В основе альтернативных педагогик находится идея свободного развития личности.

Идея свободного развития в педагогике представляет собой сложное социальное, культурное и личностное явление. Стремление к воспитанию гармоничного человека основывается на теории и опыте педагогической антропологии, объясняющих связи педагогических явлений и процессов, представляющих собой особый этап в развитии педагогической науки, которая ребенка рассматривает как индивидуальность.

Вальдорфская педагогика исходя из антропологических законов развития человека обобщает, развивает и реализует на практике особенности возрастного развития. Это дает возможность проследить, как педагогический процесс влияет на здоровье детей и поэтому становится терапевтическим, помогающим в преодолении индивидуальных препятствий в развитии или влияет иным образом.

Используя в педагогической практике знания этих закономерностей, педагоги помогают ребенку не только в развитии интереса к миру и в обучении, но и преодолении многих проблем, которые сопутствуют ему в современном мире.

Именно антропологические закономерности развития человека привлекли внимание творческой группы педагогов, которую организовала НМЛ педагогических инноваций Одесского областного ИУУ. Опыт работы творческой группы учителей Одесской области свидетельствует о том, что идеи вальдорфской педагогики вызывают интерес у учителей традиционных школ, особенно на начальной ступени обучения. Общеизвестно, что первые годы жизни ребенка, период детства и отрочества, очень важны для дальнейшего становления и развития личности (физиологии ребенка и становления его характера), а также его жизни в целом.

Обычно открытый урок — это событие в школе. Для участников семинара могут показать фрагмент урока или подготовленную методику преподавания. Творческая группа педагогов Одесской области обязательно посещает «живой — обычный» урок в вальдорфской школе (основной урок в 1, 2, 3, 4-х классах). Это были уроки родного языка, математики, природоведения. Учителя вальдорфских школ конечно же волнуются, когда на урок приходят профессионалы, но тем не менее, такие уроки не готовят для «зрителя», так как важен ритм основного урока, важна преемственность и связь вчерашнего и сегодняшнего пережива-

ния ребенка, важна целостность восприятия ребенком материала, важен ритм недели, года, эпохи...

После завершения работы в 2007 году и составления плана работы на 2008 год творческая группа учителей области выразила желание самим побывать в роли учеников и пережить весь «основной урок», а затем проанализировать его с методической точки. Провести такой урок стало возможным во время зимних каникул, в январе, когда сами учителя вальдорфских школ были свободны от уроков в своих классах.

Анализ анкет, которые заполнили учителя творческой группы, показал, что состав слушателей всех семинаров стабильно сохранялся, что свидетельствует об их интересе к рассматриваемой теме. Практически все учителя, которые побывали на семинаре, смогли найти в уроках вальдорфской школы и в самой педагогике нечто важное для себя.

На вопрос в анкете: удалось ли Вам что-либо (метод или одну из технологий) применить в своей работе? многие учителя ответили утвердительно и указали на то, что они применяют в своей работе: утреннюю песенку, ритмическую часть, методы обучения математике (счет в движении, изучение таблицы умножения), методику изучения украинского, русского языка, некоторые аспекты воспитательной работы.

В процессе совместной работы определились проблемы, над которыми творческая группа учителей области и вальдорфские педагоги решили поработать совместно:

- а) развитие интереса учащихся к учебному материалу и к учебе;
- б) методы сохранения здоровья при большой нагрузке.

Просматривая внимательно анкеты участников семинаров, можно заметить, что интерес к вальдорфской педагогике проявляется именно в силу её ориентированности на антропософскую антропологию, на законы человеческого развития (физического, духовного).

Работа творческой группы педагогов предполагает не расширять сеть вальдорфских школ (это не просто осуществить, несмотря на многие достоинства вальдорфских школ), а использовать на практике отдельные методы и приемы, которые позволяют сохранить детям здоровье, помогают им связать учебный материал с окружающей жизнью и ее законами. Это вполне реально.

Что мы подразумеваем, на что обращаем внимание, когда говорим о гармонично развитом ребенке?

Практика вальдорфских школ показывает возможные подходы к воспитанию гармоничной личности, доказывает, что гармоничная и свободная индивидуальность — это не просто

абстрактная, красивая идея, а вполне конкретное отношение педагогического единства — мышления, чувства и воли, которые в соответствии с возрастными особенностями влияют на процессы формирования и развития ученика.

Прекрасной возможностью для формирования гармоничной индивидуальности является преподавание посредством погружения ребенка в предмет, когда в процессе изучения предмета задействованы и мышление, и чувства, и воля ребенка, когда ребенок всем своим существом включен в постижение изучаемого предмета. Эту методику широко применяют в вальдорфской школе в структуре основного урока.

Мы хотим видеть современного выпускника, который не только владеет предметной компетенцией, но является компетентным во всех сферах жизнедеятельности, и к тому же еще и обладает физическим и психическим здоровьем. Это совсем непростая задача. Какие предпосылки необходимы для решения столь грандиозной задачи? Каким образом можно подготовить компетентного выпускника и к тому же сохранить его здоровье?

В идеале — это задача вальдорфской педагогики уже потому, что каждый предмет изучается в связи с жизнью или жизненными процессами, а учебный материал соответствует возрастным особенностям учащихся. Если преподается родная речь, ребенок переживает звук или слово в фонетике, жесте, символе, образе в связи с жизненной ситуацией. То, что пропущено через душевное переживание, что затронуло душу, не забывается, помнится долго и быстро вспоминается.

Если преподается математика в 1-м классе, ребенок переживает натуральный ряд чисел, где и как он встречается в самом человеке, в его окружении. При этом интересна *деятельная* методика, применяемая для развития внутренней мотивации ребенка.

В вальдорфской педагогике большое внимание уделяется возрастным особенностям развития ребенка, и весь педагогический процесс строится в связи с антропологическими закономерностями развития ребенка. Этапы развития ребенка рассматриваются в определенных возрастных интервалах. Основные возрастные интервалы — развитие от рождения до 7 лет, 7—14 лет и 14—21 год. 21 год — возраст совершеннолетия. При желании можно говорить о «компетентности» детей в первом семилетии, но основная задача ребенка в этом возрасте иная — сформировать свое тело здоровым и подготовиться к обучению.

Учитывая вышесказанное, можно развить идею о задачах второго семилетия. С точки зрения физиологии — это продолжение форми-

рования организма, рост тела (репродуктивные органы), установление связи дыхания и кровообращения (формирование собственного внутреннего ритма ребенка) посредством стимуляции и формирования чувственной сферы, формирование полезных привычек, развитие образного мышления, эстетического чувства (чувства прекрасного) и формирование на основании этого морально-этических качеств детей. Для этого в школе проводится целенаправленная *осознанная* работа преподавательского коллектива. Работа преподавателей школы тематически взаимосвязана, преподавание строится на пронизанной искусством дидактике преподавания всех предметов, посредством погружения ребенка в предмет, когда в процессе изучения предмета ребенок задействован всеми своими чувствами, всем своим существом включен в постижение изучаемого предмета.

Исходя из антропологических обоснований, в этом возрасте огромное внимание (особенно с 3-го класса) необходимо уделять урокам рукоделия, урокам труда, обучению старинным профессиям, преподаванию искусств. Все преподавание строится на связи предмета с жизнью. Ребенок учится входить в мир и преобразовывать мир.

На этой методологии формируется жизненная компетентность учащихся, которая развивается и проходит путь становления на уровне осознанного восприятия и осознанного волевого решения в *период третьего семилетия*.

Исходя из антропологических обоснований, в третьем семилетии происходит становление гормональной системы обмена веществ, завершается формирование скелетно-мышечной системы. Основное, что должно доминировать в педагогическом процессе в это время — пробуждение самостоятельного мышления и процесса познания, развитие творческой мыслительной деятельности.

Со времени основания первой вальдорфской школы прошло 90 лет, но педагогические идеи, которые были положены в основу искусства воспитания, становятся все более актуальными и *востребованными именно в современном мире*. Об этом свидетельствует возникновение в Украине и других странах новых школ, ориентированных на вальдорфскую педагогику.

Одесский областной институт усовершенствования учителей, изучив опыт работы вальдорфских школ, способствует развитию сети вальдорфских школ в Украине.

В. П. МИТЮХИНА,

методист научно-методической лаборатории педагогических инноваций ООИУУ.

СВЯТО ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ

Сьогодні в Україні відбуваються кардинальні зміни в усіх галузях життя: політичній, економічній, соціальній. В загальноосвітніх навчальних закладах все активніше застосовуються освітні інновації, що робить їх конкурентоспроможними на ринку освітніх послуг, і тому застарілі форми і методи роботи вже не спрацьовують, а традиційна школа не встигає за сучасними темпами розвитку, в зв'язку з чим пріоритетним напрямком освіти є впровадження інноваційних педагогічних технологій навчання і виховання, розробка нового змісту навчального, навчально-методичного, науково-методичного забезпечення діяльності загальноосвітнього навчального закладу, створення нових моделей школи майбутнього.

Сучасні запити суспільства до ринку освітніх послуг ставлять все більш складні завдання, пов'язані з підвищенням їх якості, що змушує педагогів підніматися на новий рівень професійного мислення і шукати нові, концептуально обгрунтовані, логічно вивірені способи діяльності та такі методи взаємодії з особистістю учня, які б гарантували високий результат. Інноваційні загальноосвітні навчальні заклади перебувають на стадії інтенсивного розвитку, моделювання, пошуку оптимальних шляхів методичного забезпечення та ефективного впровадження сучасних технологій, спрямованих на оновлення теорії і практики освіти, удосконалення навчально-виховного процесу та процесу управління діяльністю навчального закладу.

Однією з форм стимулювання творчої діяльності педагогічних працівників є традиційний на Одещині Ярмарок педагогічних ідей і технологій, головною метою якого є активізація творчої діяльності педагогічних працівників, пропагування й розповсюдження перспективного педагогічного досвіду, надання допомоги творчо працюючим вчителям, педагогічним колективам у впровадженні педагогічних інновацій в практику навчальних закладів Одеської області, виявлення творчо працюючих вчителів і педагогічних колективів усіх типів навчальних закладів області.

У цьогорічному Ярмарку взяли участь понад 2000 педагогів з усіх районів і міст області. На розгляд експертних комісій було представлено близько 1600 робіт.

Більшість робіт були присвячені проблемам використання інноваційних технологій, спрямованих на розвиток інтелектуальних здібностей учнів та стимулювання їх творчості. Багато робіт висвітлюють проблеми використання тренінгових та коригуючих методик щодо збереження психічного здоров'я дітей, широко представлені організаційно-педагогічні технології, технології виховної діяльності класного керівника, сценарії позаурочних заходів та матеріали щодо організації і розвитку позашкільних закладів.

Серед робіт, представлених на Ярмарок, були науково-пошукові, авторські програми, проекти з досвіду роботи, методичні розробки, в яких простежується щоденна творча робота педагогів.

Оцінювали роботи учасників Ярмарку фахові експертні комісії, затверджені наказом управління освіти і наукової діяльності облдержадміністрації, до складу яких увійшли професори, доктори і кандидати наук Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, Регіонального центру оцінювання якості освіти, викладачі та методисти Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, педагоги навчальних закладів міста і області.

Головним критерієм відбору робіт була наявність елементів самостійного дослідження та ефективність ідей і технологій, які відповідали вимогам Положення про проведення Ярмарку педагогічних ідей і технологій.

Загалом слід відзначити високий рівень робіт, представлених на розгляд експертної комісії. Переважна більшість з них містила власні знахідки, власні підходи до вивчення певних тем чи зразки творчого застосування методичних рекомендацій і здобутків кращих педагогів та науковців України.

Журі відзначило, що автори практично всіх представлених на Ярмарок робіт обрали актуальні теми. Це, зокрема, запровадження інтерактивних та мультимедійних технологій, проектне навчання, технології, які забезпечують активізацію творчої діяльності учнів, розвиток інтелектуальних, духовних, естетичних та моральних якостей.

Приємно відзначити, що в цьому році збільшилась кількість власних розробок завідуючих та методистів районних і міських методкабінетів та розробок, представлених спільно з педагогічними працівниками і закладами освіти (м. Одеса, Білгород-Дністровський, Ізмаїл, Іллічівськ, Арцизький, Ананьївський, Березівський, Комінтернівський, Котовський, Савранський, Ширяєвський райони). На Ярмарку також було представлено декілька робіт методистів і науковців інституту в співпраці з вчителями та методистами області.

Найбільша кількість робіт на Ярмарок надійшла з м. Одеси, Іллічівська, Ізмаїла, Білгород-Дністровського, Болградського, Кілійського, Котовського, Татарбунарського районів області.

Аналіз конкурсних робіт, поданих на розгляд експертних комісій, свідчить про тенденцію до зростання якості та кількості робіт, поширення сфери пошуку. Багато робіт містили глибоке наукове дослідження прикладного характеру.

На нашу думку позитивним фактом є значна кількість робіт, виконаних авторськими колек-

тивами, що свідчить про вміння методичних служб, керівників шкіл об'єднати зусилля творчих учителів, спрямувати їх на розв'язання важливої для всіх проблеми та виготовлення реального «кінцевого продукту», яким кожен педагог при потребі може скористатися. Кращі роботи поповнять обласний банк даних педагогічного досвіду, деякі з них будуть рекомендовані для внесення до Всеукраїнського банку даних перспективного педагогічного досвіду.

Заключний етап Ярмарку педагогічних ідей і технологій — 2009 було проведено 23 травня на базі загальноосвітньої школи І—ІІІ ступенів № 81 м. Одеси. Адміністрація та педагогічний колектив школи на високому рівні забезпечили організацію та проведення заключного етапу Ярмарку. Справжнім святом зробив Ярмарок виступ колективів Центру дитячої творчості «Моряна».

Під час роботи Ярмарку була організована робота предметних секцій за такими напрямками: інноваційні технології викладання навчальних предметів; інноваційні методики початкового навчання і дошкільного виховання; інновації в сучасному менеджменті освіти, управлінні школою та методичною роботою; інноваційні технології в практичній психології; інноваційні технології в позашкільній роботі.

На Ярмарку була організована та представлена виставка наукових і методичних напрацювань всіх кафедр і центрів Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, з якими могли знайомитися гості та учасники Ярмарку.

В рамках роботи секцій кожен учасник, який претендував на авторське свідоцтво та диплом, мав можливість презентувати свою роботу з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

На підставі матеріалів, поданих організаційним комітетом та фаховими експертними комісіями, було видано 49 авторських свідоцтв управління освіти і наукової діяльності облдержадміністрації, 110 учасників Ярмарку були нагороджені дипломами, 282 учасники отримали грамоти управління освіти і наукової діяльності облдержадміністрації.

За якість наданих матеріалів слід відзначити м. Одесу — 29 авторських свідоцтв, 41 диплом, 77 грамот; м. Іллічівськ — 11 дипломів, 7 грамот; м. Южне — 2 свідоцтва, 4 дипломи, 8 грамот; Болградський район — 4 авторських свідоцтв, 9 дипломів, 13 грамот; Великомихайлівський район — 3 авторських свідоцтв, 1 диплом, 7 грамот; Котовський район — 3 свідоцтва, 6 дипломів, 14 грамот; Кілійський район — 2 свідоцтва, 4 дипломи, 13 грамот; Татарбунарський район — 1 свідоцтво, 1 диплом, 10 грамот; Березівський район — 1 свідоцтво, 2 дипломи, 6 грамот; Балтський район — 1 свідоцтво, 2 дипломи, 8 грамот.

Саму високу результативність показали такі навчальні заклади: Рішельєвський лицей м. Одеси — 3 авторських свідоцтва, 1 диплом,

1 грамота; Гімназія № 8 м. Одеси — 2 авторські свідоцтва, 2 грамоти; Балтський НВК «ЗОШ І—ІІІ ступенів № 2 — гімназія» — 1 авторське свідоцтво, 1 диплом, 2 грамоти; НВО ім. В. Чорновола (ЗОШ І—ІІІ ступенів № 4 — позашкільний заклад) м. Южного — 1 авторське свідоцтво, 1 диплом, 2 грамоти; Гімназія № 5 м. Одеси — 1 авторське свідоцтво, 2 дипломи; Новотроїнівський НВК Болградського району — 1 авторське свідоцтво, 1 диплом, 1 грамота; НВК «ЗОШ І—ІІІ ступенів — гімназія» Татарбунарського району — 1 авторське свідоцтво, 1 диплом, 1 грамота; НВК «Гармонія»: «ЗОШ І—ІІ ступенів — гімназія № 6» м. Одеси — 1 авторське свідоцтво, 1 диплом, 1 грамота; СЗОШ І—ІІІ ступенів № 10 ім. Г. Т. Добровольського та Г. С. Шоніна м. Одеси — 1 авторське свідоцтво, 1 диплом, 1 грамота; Болградська гімназія ім. Г. С. Раковського — 1 авторське свідоцтво, 4 грамоти; Авторська М. П. Гузика експериментальна спеціалізована І—ІІІ ступенів школа-комплекс № 3 м. Южного — 1 диплом, 5 грамот; Українська гімназія № 1 м. Іллічівська — 1 диплом, 4 грамоти.

Високий рівень показав Одеський обласний гуманітарний центр позашкільної освіти та виховання, який отримав 2 авторських свідоцтва, 2 дипломи, 4 грамоти.

З 30 приватних шкіл області участь в Ярмарку брали тільки декілька педагогічних колективів. Експертними фаховими комісіями був відзначений НВК «Мрія», який взяв активну участь і показав хороші результати: з 8 робіт, представлених на Ярмарку, були відзначені 7, серед них 1 авторське свідоцтво, 2 дипломи, 4 грамоти.

Разом з тим, під час організації та проведення Ярмарку було виявлено ряд недоліків: не всі роботи відповідали вимогам Положення, в зв'язку з чим були відхилені; представлені матеріали не завжди відповідали вимогам до написання такого виду роботи; не в усіх роботах відображена практична апробація ідей та інновацій; в окремих роботах простежується нерозуміння сучасних педагогічних технологій, немає опори на наукові дослідження; багато дидактичних матеріалів, які були подані на Ярмарок, не містять елементів самостійного дослідження, зустрічаються роботи, які носять реферативний характер; в роботах відсутні посилання на наукові, авторські джерела; в змісті програм, спецкурсів та факультативів не завжди враховувались вікові особливості дітей; при оформленні робіт зустрічаються граматичні та орфографічні помилки. Основна маса робіт, які не отримали нагороди, взята з Інтернету без будь-яких доробок, особливо це стосується розробок уроків. Прикрим є той факт, що навчальні заклади, які мають статус ліцеїв та гімназій, мали низькі показники за кількістю учасників.

Враховуючи всі зауваження, експертні комісії, вчена рада інституту звертають увагу керівників методичних кабінетів на необхідність

створення системи щодо організації, ведення та корекції науково-дослідних робіт вчителів. Механізм дії цієї системи має працювати безперервно, що дозволить системно виявляти творчих вчителів, розкривати їх потенціал. Учасникам, які на Ярмарку отримали нагороди, повинні бути створені умови для подальшого розвитку вже напрацьованих тем з метою виходу на рівень експерименту відповідно до Положення про експериментальний навчальний заклад, при

науковій та методичній підтримці Одеського обласного інституту удосконалення вчителів та вищих навчальних закладів.

С. Г. ЗДРАГАТ,

завідувачка науково-методичної лабораторії педагогічних інновацій кафедри менеджменту і розвитку освіти ООІУВ,

І. Ф. АЦАБРІКА,

методист відділу навчально-методичного забезпечення та педагогічних видань ООІУВ.

ОСВІТА РЕГІОНУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ВИМІРІ

Проблема якості освіти стала наріжним каменем у реформуванні національних освітніх систем, що розпочалося наприкінці ХХ століття і відбувається нині в багатьох країнах світу. Саме якісні показники розвитку освіти визначають ефективність суспільного поступу держав в умовах глобалізації світу та підвищення їхньої конкурентної боротьби за якість життя своїх громадян. Передусім це пов'язується з інтеграцією світового освітнього простору, необхідністю задоволення різноманітних освітніх потреб громадян і суспільства, підвищення конкурентності та якості освіти в умовах відкритого суспільства. Особливо активно цей процес відбувається в країнах Європи.

У цьому сенсі насамперед слід зазначити декларації країн — учасниць Болонського процесу, які започаткували нові форми співпраці в галузі освіти, спрямовані на відкритість освітнього простору та взаємне визнання освітніх кваліфікацій і дипломів.

Освітня галузь в Україні, обравши шлях кардинальних реформ, входження до європейського освітнього простору, поліпшення якості освіти, потребує узгодження всіх її компонентів із загальноприйнятими світовими стандартами. Цього потребують суспільство, новий ринок праці, що стрімко розвиваються. Життя висуває свої вимоги до держав, які будують власні демократії.

В умовах загальноосвітньої фінансово-економічної кризи інтеграція українського суспільства в європейський економічний, політичний, культурно-освітній простір передбачає виховання такого молодого покоління, яке в своєму житті буде керуватися демократичними принципами та цінностями. Ми можемо багато навчатися у Європи, багато чого можна навчитися і у нас. Українська нація — нація високої культури, толерантності, громадянської активності в питаннях збереження своєї культурної спадщини.

Міжнародні європейські організації, що представляють спільноту Європи, в цьому контексті велику увагу приділяють підтримці саме освітньої галузі. Серед пріоритетів політики Ради Європи останніми роками є демократичне

громадянство, громадянські вміння, цінності та компетентності для діалогу культур. Діяльність Ради Європи спирається на багаторічний досвід розроблення та впровадження освітніх проектів, що підтримують полікультурні традиції та сприяють підвищенню якості роботи освітніх установ.

Представники багатьох європейських країн створили спільний список **європейських вимог до ключових вмінь**, які повинні мати випускники середніх шкіл в Європі, а саме: співпрацювати в групі; користуватися новими засобами інформації; вирішувати проблеми; знайомитись з різними джерелами даних; слухати і брати до уваги погляди інших людей; розмовляти на кількох мовах; з'єднувати розрізнені елементи знань; брати на себе відповідальність; бачити зв'язок між минулими і сучасними подіями; справлятися з непевністю і складністю світу.

Хоча вже проминув час, цей список ключових вмінь і надалі актуальний. В ході подальших дискусій список був модифікований, і на сьогоднішній день, як результат Лісабонської стратегії 2000 року, Євросоюз запропонував список ключових вмінь, необхідних у суспільстві знань, який містить: вміння спілкуватися на рідній мові; знання іноземних мов; вміння рахувати; основні навички в галузі точних наук і технологій; користування інформаційно-комунікаційними технологіями; вміння вчитись; інтерперсональні і громадські вміння; підприємницький хист; культурна свідомість.

Європейські вміння повинні опиратись на цінності, з яких випливає **проєвропейське відношення**. Підвалинами співпраці є демократичні і громадянські цінності. Свобода особистості, права людини, толерантність, відкритість, запобігання расизмові й ксенофобії — саме такі цінності впливають на європейський вимір освіти. Але ми можемо дивитись на Європу тільки через призму цих організацій. Європа — це тисячолітне формування європейської цивілізації і культури, в основі якої лежать християнство, римське право і грецька культура. Тому ключове освітнє питання полягає у формуванні **європейського самоусвідомлення** як універсального підґрунтя, яке об'єднує учнів з усіх євро-

пейських країн. Таке самоусвідомлення повинно бути збагаченням національного самоусвідомлення і будуватись на шануванні європейської різноманітності, а не уніфікації, тим більше, що на самоусвідомлення більшості європейців впливає сильне почуття регіональної і локальної приналежності.

Одеський регіон — особливий регіон, з **присущим** тільки йому менталітетом, традиціями, світоглядом, культурою, віруваннями. Освіта регіону також має свої особливості. Одеський обласний інститут удосконалення вчителів, враховуючи вимоги до європейської освіти, протягом останніх років бере активну участь майже у 15 міжнародних освітніх проєктах.

На окремих хочу зупинитися. У минулому навчальному році майже 1000 педагогічних працівників пройшли тренінгові навчання в рамках українсько-польського проєкту «Міжкультурна освіта».

Міжкультурний діалог — один із найважливіших проєктів в розвитку демократичних суспільств, який сьогодні проникає в усі сфери соціального, економічного і політичного життя. Це один із наріжних каменів соціального зв'язку в наших багатокультурних суспільствах, а також невід'ємна умова успішної співпраці між партнерами на всіх рівнях: між особистостями, групами, закладами чи країнами.

Освітня, як ніхто інший, мають підтримати і зробити все, що в наших силах, щоб побудувати Європу і світ, збагачений власним розмаїттям, де ми могли б жити разом в мирі, гармонії і повазі до прав людини.

Як позиціонувати себе в системі культурної розмаїтості сучасного світу, як мотивувати молодь до прийняття того або іншого рішення, роз'яснюючи при цьому, що роблячи вибір, він або вона несуть повну відповідальність за збереження й збагачення як національної культури, так і своєрідності інших народів, що заселяють Європу на основі відкритості й рівноправного діалогу культур, культурного плюралізму, збереження й розвитку культурних цінностей, норм, зразків, форм діяльності, що існують в розвинутому суспільстві.

Досвід Ради Європи показує, що це просто декларувати, але досить складно реалізувати в повну міру через систему освітніх механізмів, якими володіє сучасна школа. Постає питання, як саме інтегрувати механізми міжкультурного діалогу в шкільну систему освіти.

Чи потрібна Україні полікультурна освіта? Чи актуально сьогодні впроваджувати міжкультурну освіту? Начебто в нашій державі панує міжнародний спокій, а отже немає нагальної потреби в полікультурній освіті. Але відсутність гострих протистоянь та конфліктів не означає, що ми можемо гордовито поглядати на інші країни, тішитись тим, що міжнародні проблеми десь там, далеко і нам немає потреби ними перейматися.

Семінари-тренінги, які проводилися, ставили за мету сформувати в учасників міжкультурну компетентність та розширити вміння використовувати активні методи і техніки для забезпечення полікультурної освіти.

Протягом 2,5 років ООІУВ, заклади освіти беруть участь в україно-голландському проєкті «Громадська платформа освітніх реформ в Україні». Діалог — основоположне слово проєкту. В рамках даного проєкту обговорювалися дві важливі проблеми: «Український шкільний підручник: час говорити, час діяти» та «Школа майбутнього, школа для майбутнього: розвиток школи на місцевому рівні».

Згідно з установленою схемою на основі проведених в регіонах діалогів освітянські пропозиції у вигляді рекомендацій передаються Міністерству освіти і науки України під час національних конференцій. Важливо відзначити, що в проведенні діалогів за заявленими темами брали участь не лише вчителі, керівники закладів освіти, але й учні, батьки, громадськість, представники ЗМІ. Сенса цього проєкту в тому, щоб привчити людей до діалогу. Діалог полягає не в тому, щоб хтось когось вчив, а в тому, аби всі зацікавлені в освіті вчилися слухати та ставити відкриті запитання, думати над тим, як можна вплинути на розвиток освітньої системи.

Голландський досвід був обраний під впливом того факту, що освітня система цієї держави активно орієнтується на співпрацю та взаємодію, характеризується високим рівнем самостійності, автономності, аналітичним, творчим підходом до досягнення професійних цілей.

Здавалося, що тема діалогів і проведення регіональної та національної конференції «Школа майбутнього» в умовах кризи не на часі. Однак на діалоги Одеської делегації в Академії педагогічних наук України прийшли знані директори шкіл м. Києва, представники багатьох областей України. Поважні гості з Академії наук з інтересом слухали учасників, записували, а по перерві підходили і бурхливо обговорювали почуте.

Особливо цікавою для учасників конференції була думка учнів про школу майбутнього. Цікаво, що саме учні підтримують і надалі впровадження системи зовнішнього оцінювання знань. Вони досить серйозно обговорили проблему формування базових навчальних планів, особливо в умовах профільної школи.

У травні 2009 року делегація учасників проєкту побувала в Королівстві Нідерланди. Важливо відзначити, що освітяни обох держав головним завданням ставлять якість освіти. Незалежно, в якій державі ми живемо, нас об'єднують діти! Діти, яким жити в Європі, будувати безпечне суспільство, використовувати досвід один одного.

Л. К. ЗАДОРЖНА,

заступник директора ООІУВ з навчально-методичної роботи, канд. філос. наук.